

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Emre ÖNKİBAR

DÜNYA SİSTEMİ TEORİSİ ÜZERİNDEN 1960-80 YILLARI ARASINDAKİ
TOPLUMSAL HAREKETLERİ OKUMAK: FRANSA VE TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2019

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Emre ÖNKİBAR

DÜNYA SİSTEMİ TEORİSİ ÜZERİNDEN 1960-80 YILLARI ARASINDAKİ
TOPLUMSAL HAREKETLERİ OKUMAK: FRANSA VE TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Sanem ÖZER

Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2019

Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Emre Önkibar'ın bu çalışması, jürimiz tarafından Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Dr. Öğr. Üyesi Senem ATVUR (İmza)

Üye (Danışmanı) : Dr. Öğr. Üyesi Sanem ÖZER (İmza)

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Fatih Fuat TUNCER (İmza)

Tez Başlığı: Dünya Sistemi Teorisi Üzerinden 1960-80 Yılları Arasındaki Toplumsal
Hareketleri Okumak: Fransa ve Türkiye Örneği

Onay : Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 15/04/2019

Mezuniyet Tarihi : 25/04/2019

(İmza)
Prof. Dr. İhsan BULUT
Müdür

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Dünya Sistemi Teorisi Üzerinden 1960-80 Yılları Arasındaki Toplumsal Hareketleri Okumak: Fransa ve Türkiye Örneği” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımda yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

İmza

Emre ÖNKİBAR

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU
BEYAN BELGESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	Emre ÖNKİBAR
Öğrenci Numarası	20145238012
Enstitü Ana Bilim Dalı	Uluslararası İlişkiler
Programı	Tezli Yüksek Lisans
Programın Türü	(X) Tezli Yüksek Lisans () Doktora () Tezsiz Yüksek Lisans
Danışmanın Unvanı, Adı-Soyadı	Dr. Öğr. Üyesi Sanem ÖZER
Tez Başlığı	Dünya Sistemi Teorisi Üzerinden 1960-80 Yılları Arasındaki Toplumsal Hareketleri Okumak: Fransa ve Türkiye Örneği
Turnitin Ödev Numarası	1114154182

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 169 sayfalık kısmına ilişkin olarak, 17/04/2019 tarihinde tarafımdan Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nda belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve ekte sunulan rapora göre, tezin/dönem projesinin benzerlik oranı;

alıntılar hariç % 7

alıntılar dahil % 8 'dir.

Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir:

- () Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise;
Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylarım.
- () Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise;
Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esasları'nda öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.

Gerekçe:

Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlerin ışığı altında tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.

17/04/2019

(imzası)
Dr. Öğr. Üyesi Sanem ÖZER

İÇİNDEKİLER

TABLolar LİSTESİ	iii
KISALTMALAR LİSTESİ	iv
ÖZET	v
SUMMARY	vi
ÖNSÖZ	vii
GİRİŞ.....	2

BİRİNCİ BÖLÜM

TOPLUMSAL HAREKET TEORİLERİNE TEMEL YAKLAŞIMLAR VE DÜNYA SİSTEMİ

1.1. Toplumsal Hareket Teorilerine Giriş.....	7
1.1.1. Klasik Model/Geleneksel Yaklaşım.....	10
1.1.2. Çağdaş Toplumsal Hareketler	15
1.1.2.1. Kaynak Mobilizasyonu Yaklaşımı.....	16
1.1.2.2. Siyasal Süreçler/Fırsatlar Yaklaşımı.....	19
1.1.2.3. Yeni Toplumsal Hareketler Yaklaşımı	23
1.2. Dünya Sistemi Teorisi ve Toplumsal Hareketler	26
1.2.1. Dünya Sistemi: Fransa ve Türkiye	41

İKİNCİ BÖLÜM

FRANSA VE TÜRKİYE'DE DÜNYA DEVRİMİ: 1968'İN KAYNAKLARI VE TOPLUMSAL HAREKETLERİN GELİŞİMİ

2.1. Fransa'da Öğrenci Hareketleri ve Kaynakları	50
2.1.1. Anlayışlar: Karşıt-Kültür, Sitüasyonizm, Varoluşçuluk	55
2.1.2. Bilişsel Praksis: Yeni Sol ve Örgütler.....	64
2.1.3. Mayıs 1968 ve Sonrası	70
2.2. Türkiye'de Öğrenci Hareketleri ve Kaynakları	76
2.2.1. Anlayışlar: Kültürel Dönüşüm, Sosyalizm'in Yayılması ve Örgütler	80
2.2.2. Bilişsel Praksis: Anti-Emperyalizm ve Anti-Amerikancılık.....	89
2.2.3. Haziran 1968 ve Sonrası	95
2.2.3.1. 1968-71: Öğrencilerin İşçilerle Birleşme Çabası.....	103

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
1968 SONRASI FRANSA VE TÜRKİYE’DE EMEK HAREKETLERİNİN VE
TOPLUMSAL HAREKETLERİN DÜNYA SİSTEMİ BAĞLAMINDA
DEĞERLENDİRİLMESİ

3.1. Fransa’da 1968 Sonrası Emek Hareketleri	106
3.2. Türkiye’de 1968 Sonrası Emek Hareketleri	112
3.3. Fransa ve Türkiye’deki Toplumsal Hareketlerin Dünya Sistemi Teorisi Doğrultusunda Değerlendirilmesi	120
3.3.1. Toplumsal Hareketlerin Dünya Sisteminin Ekonomik Bileşeni Açısından Değerlendirilmesi:	120
3.3.2. Toplumsal Hareketlerin Dünya Sisteminin Siyasal Bileşeni Açısından Değerlendirilmesi:	125
3.3.3. Toplumsal Hareketlerin Dünya Sisteminin Kültürel Bileşeni Açısından Değerlendirilmesi:	129
SONUÇ	133
KAYNAKÇA.....	146
EK 1 - 1968 FRANSA ÖĞRENCİ HAREKETLERİ AFİŞ ÖRNEKLERİ	153
EK 2 - 1968 TÜRKİYE ÖĞRENCİ HAREKETLERİ AFİŞ ÖRNEKLERİ.....	155
ÖZGEÇMİŞ	157

TABLULAR LİSTESİ

Tablo 3.1 1964-80 Yılları Arası Fransa ve Türkiye Emek Hareketlerine Dair Temel Göstergeler.....	114
Tablo 3.2 Merkez Ülkelerde 1973-1981 Yıllarındaki Enflasyon Oranları.....	123
Tablo 3.3 1969-1980 Yılları Arasında Türkiye'deki Yıllık Enflasyon Oranları.....	124

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	:Amerika Birleşik Devletleri
AP	:Adalet Partisi
BM	:Birleşmiş Milletler
CFDT	:Fransız Demokratik İşçi Konfederasyonu
CGT	:Genel İşçi Konfederasyonu
CHP	:Cumhuriyet Halk Partisi
Dev-Genç	:Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu
DGM	:Devlet Güvenlik Mahkemeleri
DİSK	:Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DP	:Demokrat Parti
FKF	:Fikir Kulüpleri Federasyonu
GP	:Proleter Sol
IMF	:Uluslararası Para Fonu
İTÜ	:İstanbul Teknik Üniversitesi
JCR	:Devrimci Komünist Gençlik
M22M	:22 Mart Hareketi
MDD	:Milli Demokratik Devrim
NATO	:Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
ODTÜ	:Ortadoğu Teknik Üniversitesi
PCF	:Fransız Komünist Partisi
SE	:Sitüasyonist Enternasyonel
SSCB	:Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TİP	:Türkiye İşçi Partisi
THKO	:Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu
THKP-C	:Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi
TKP	:Türkiye Komünist Partisi
TKP-ML	:Türkiye Komünist Partisi Marksist-Leninist
Türk-İş	:Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu
UJC-ML	:Genç Komünistler Birliği Marksist-Leninist
UNEF	:Fransa Öğrencileri Ulusal Birliği
vb.	:Ve başkaları, ve benzerleri, ve bunun gibi
YTH	:Yeni toplumsal hareketler

ÖZET

Bu tezde, 1960-1980 yılları arasında Fransa ve Türkiye’de gerçekleşen öğrenci ve emek hareketleri, dünya sistemi teorisi özelinde, karşılaştırmalı olarak tartışılmıştır. Bu tez, bu tartışmaları dünya sisteminin hegemonya, merkez-çevre, bağımlılık ve toplumsal hareketlerin kaynak mobilizasyonu/siyasi süreç yaklaşımları üzerinden ele alacaktır. Bu çerçevede, hareketlerin amaçlarını ve stratejilerini şartlandıran ulusal, siyasi ve toplumsal bağlamlar açısından, toplumsal ve siyasi koşulları değiştirmeye yönelik çabalar açısından ve eylemcilerin kendi inançları, stratejik ve taktik kararları açısından değerlendirilen hareketler merkez ve çevre ülkelerin karşılaştırmalı toplumsal hareket analiziyle anlam kazanacaktır. Tez, “1968 Dünya Devrimi” başkaldırısını bir belirteç olarak toplumsal hareketlerin mobilizasyonu ve siyasi süreç perspektifinden değerlendirecek, Fransa ve Türkiye açısından ortaklaşan yahut farklılaşan noktaların tespit edilmesinde 1968 öğrenci hareketlerinin rolünü ve sonrasında emek hareketlerinin gelişimini saptayacaktır. Dünya sistemi ve toplumsal hareketler yaklaşımlarının temel hipotezleri yanında, “toplumsal hareketler merkez ülkelerde merkez çözümlere, yarı-çevre ve çevre ülkelerde çevre çözümlere yol açarlar” hipotezi bu tartışmalar bağlamında değerlendirilecektir. Böylesine bir çaba sonucunda, 1968 hareketlerinin etkileri yani dünya sisteminin krizi ve dönüşümü, merkez ülkelerde yeni sol, katılımcı demokrasi ve sivil toplumun öneminin artışı simgelerken, yarı-çevre ve çevre ülkelerde radikalizm, şiddet, kutuplaşma, devlet baskısı ve hatta askeri müdahalelerle gerçekleşen bir süreci ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dünya Sistemi, Toplumsal Hareketler, Öğrenci Hareketleri, Emek Hareketleri, 1968 Hareketleri, Merkez-Çevre

SUMMARY
WORLD SYSTEM THEORY AND READING OF SOCIAL MOVEMENTS
BETWEEN 1960-80: CASE STUDIES OF FRANCE AND TURKEY

In this thesis, the student and labour movement between the years of 1960-1980 took place in France and Turkey, are discussed comparatively in the concept of the world system theory. This thesis will discuss these debates over the hegemony, core-periphery, dependency of the world system and resource mobilization/political process approaches of social movements. Within this perspective, movements in terms of the national, political and social contexts that conditioned the objectives and strategies of the movements, and in terms of the efforts to change the social and political conditions, and in terms of the activists' own beliefs, strategic and tactical decisions, will take on a new significance by the analysis of the comparative social movement of the core and periphery countries. The thesis will evaluate the revolt of the “1968 World Revolution” as a determiner to assess the mobilization of social movements and political process perspective, will determine the role of 1968 student movements for identifying common or different points for France and Turkey, and the development of the labour movement. In addition to the basic hypothesis of the world system and social movements approaches, the hypothesis of “social movements lead to core solutions in the core countries, and to the periphery solutions in the semi-periphery and periphery countries” will be evaluated in the context of these discussions. As a result of such an effort, the effects of the 1968 movements, namely the crisis and transformation of the world system, symbolizes the increase of the importance of the new left wing, participatory democracy and civil society in the core countries, while in the semi-periphery and the periphery countries, radicalism, violence, polarization, state pressure and even military interventions took place.

Keywords: World System, Social Movements, Student Movements, Labour Movements, 1968 Movements, Core-Periphery

ÖNSÖZ

1968 dünya devrimi tıpkı 1848 ve 1871 devrim deneyimleri gibi tek bir yıla sığmayan ve etkileyciliğiyle literatürde sıklıkla tartışılan bir hareket olmuştur. Uzun altmışlar boyunca şekillenen bu hareketlerin önemi ise dünyanın hemen hemen her yerinde eş zamanlı olarak öğrencilerin öncülüğünde başlamış olmalarıdır. Öğrencilerin toplumun diğer kesimlerini teşvik edici gücü işçileri de çalışmanın çerçevesine oturtmaktadır. Dünya sistemi analistleri, yeni toplumsal hareketlerin sınıf bilincini ve siyasi kimliğini bulması gerektiğini belirtirler. Dolayısıyla emek hareketleri de tarihsel süreklilikleri boyunca ele alınmalıdır. Bu tez çalışması, 1960-80 yılları arasında Fransa ve Türkiye’de gerçekleşen öğrenci ve emek hareketlerine odaklanmak, toplumsal hareketler kavramı ile dünya sistemi teorisinin bir arada kullanılmasını sağlamak ve toplumsal hareketlerin sonuçlarının ve siyasi mekanizmaya etkilerinin yarattığı farklılıkları ve ortak noktaları belirlemek amacı taşımaktadır. Dünya sisteminin kriz ve dönüşüm dönemleri merkez ülkelerde ve çevre ülkelerde farklı yansımalarla kendisini gösterir. Ancak 1789, 1848 ve 1968 gibi bazı ortak tarihler bu kapitalist tahakküme dayalı sistemde merkez ve çevre hareketlerin çok kez ortaklaştığını da göstermiştir. 500 yıllık modern kapitalist tarihte büyük dönüşümlerin yaşandığı dönemlerden birisi olan 1968 hareketlerinde ve sonrasında ise toplumsal hareketler ve siyasi mekanizmalar merkez ülkelerde merkez çözümler, yarı-çevre ve çevre ülkelerde ise çevre çözümler üretirler.

Modern dünya sisteminin bilinen son büyük devrimini ona dünya devrimi diyerek onurlandıran Immanuel Wallerstein ve yaşadığımız gezegene umut aşılayan 1968 hareketlerinin ütöpik ışığı bu konuya yönelmemde bana ilham kaynağı olmuşlardır.

Çalışma süresince ilgisini ve özverisini esirgemeyen, yorumları, önerileri ve akademik literatüre dair katkılarıyla yardımcı olan tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Sanem Özer’e, Akdeniz Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü hocalarına ve jüri üyelerine teşekkür ederim.

Emre ÖNKİBAR

Antalya, 2019

GİRİŞ

Toplumsal hayatta “yaşanılan tarih” boyunca direnişler, çatışmalar, başkaldırıları, isyanlar sürekli olarak var olagelmıştır. Sıradan insanların tarih sahnesinde yer bulabilmesi için büyük bir başkaldırı, isyan ya da hareket gerekmiştir. Max Horkheimer, toplumsal hareketlerin bizzat kendi çabasıyla tarih sahnesinde rol aldığını belirtir. Horkheimer’a göre, modern düşüncenin öncüleri iyi olan şeyi yasadan tüetmiyorlardı, yaptıkları şey yasayı iyi olanla bağdaştırmaktı. Tarihsel rolleri, sözlerini ve eylemlerini eski belgelerin metnine ya da genel kabul gören doktrinlere uyarlamak değildi: kendileri belge yaratmış ve kendi doktrinlerinin kabul edilmesini sağlamışlardı.¹ Denilebilir ki, toplumsal hareketler kendi tarihlerini kendileri yaratmıştır. Böylelikle kadınlar, çocuklar, işçiler, köylüler, öğrenciler, dışlanmışlar üzerine yapılan çalışmalar uluslararası ilişkiler disiplini de dâhil olmak üzere sosyal bilimlerde önemli değişiklikler meydana getirmiştir. Charles Tilly'nin ifadesiyle “küçük insanların büyük değişimleri nasıl yaşadığı” hakkında daha genel değerlendirmelerde bulunmak için başkaldırı, isyan, direniş, protesto kavramlarının; dini hareketler, haclı seferleri, kölelik karşıtı hareketler, yurttaşlık hareketleri, sistem karşıtı hareketler, işçi hareketleri, devrimler, küreselleşme karşıtlığı ve yahut demokratikleşme taleplerinin bir biçimi olduğunun açıklanabilmesi gerekmektedir.

Toplumsal hareketlerin tarihsel boyutunu ilk çağlara kadar götürmek mümkündür. Bu imkan sayesinde gelişen tarihsel boyutun toplumsal hareketler üzerindeki derinleştirici yanı, hem toplumsal hareketlerin tanımlanmasında kolaylık sağlamakta hem de kuramsal boyutun saikliğini anlaşılır hale getirmekte yararlı olacaktır. Nihayetinde, bu çalışmalar toplumsal hareketler hakkında geniş bir literatür oluşturmuştur.

Tarihi insan şekillendirmiştir. Tarih sahnesinde gelişen olaylar insanın varoluş halinden topluluk haline, buradan da harekete geçişiyle ölçeklenir. H. G. Wells, ilk hakiki insan ve iptidai düşünceyi kültürel normlar ve psikanaliz çerçevesinde anlatmıştır.² Tabuların cemiyet hayatına hükmetmesi ve aile kabilelerinde yaşayan yetişkin çiftlerin kabile büyüğüne başkaldırarak kabilelerinden ayrılma girişimleri belki de toplumsal hareketlerin ilk kıvılcımını ateşlemiştir. Bu kadar geriye gitmek modern kuramların başvurduğu bir yöntem değildir. Ancak, kültürel, siyasal ve ekonomik dönüşümlerin oluşturduğu toplumsal hareketlerin doğasına yönelik tutum doğrudan toplumsal olanın başlamasıyla ve aktörün harekete geçmesiyle ilintilidir.

Tüm bunların ışığında, insanların normal hayatlarında düşündükleri ve bu doğrultuda onların otoriteye meydan okuyan günlük direnişlerinin siyasi önemi küçümsenmemelidir.

¹ Horkheimer, 1998: 76.

² Wells, 1972: 42-50.

Toplumsal hareketler birçok yerde yeterince çoğaldığı zaman, zihniyetlerdeki ve davranışlardaki değişiklikler kısa sürede siyasi sonuçlara yol açabilecek ulusal yahut küresel bir öneme sahip olabilir. Öyle ki gerek modernite öncesinde gerekse modern zamanlarda toplumsal hareketler hem siyasal, iktisadi, toplumsal ve kültürel yapılardan doğrudan etkilenmişler hem de onların dönüşümüne doğrudan katkıda bulunmuşlardır. Bu doğrultuda gerek çalışma yapılan alan ve dönemler için gerekse de kavramsal ve teorik tartışmalarda daha kapsamlı ve derinlikli çıkarımlar yapmak için farklı aktörlerin, çeşitli toplumsal hareket biçimlerinin, nüfusun önemli bir kısmını oluşturan sıradan insanların eylemlerini de dikkate almak gerekir.

Toplumsal hareketlerin merkezde olduğu bir çalışma, “toplumsal hareketler”in ne olduğunu açıklama gerekliliğini doğurur. Her ne kadar hareketlerin çeşitli tanımları birçok akademisyen tarafından sunulmuş veya üzerinde durulan konu anlamında farklılık göstermiş olsa bile çoğu; kolektif veya ortaklaşa eylemler, değişim odaklı hedefler veya talepler, kurumsal olmayan kolektif eylemler, bir dereceye kadar örgütlenme, ve bir dereceye kadar zamansal süreklilik gibi olgularda ortaklaşmaktadır. Yine de çok kısa bir şekilde toplumsal hareket: “mevcut otoritelere örgütlü bir şekilde, sürekli, ne yaptığını bilen bir meydan okuma”³ olarak tanımlanabilir. Makro anlamıyla ise toplumsal hareketler:

“Mevcut otoriteye meydan okumak veya savunmak amacıyla ister kurumsal, ister kültürel düzeyde olsun; ya da parçası oldukları grup, örgüt, toplum, kültür veya dünya düzeninde kurumsal veya örgütsel bağlantıların dışında olsun belli bir dereceye kadar örgütlenme ve süreklilik ile harekete geçen kolektif eylemlerdir.”⁴

Toplumsal hareketlerin kökenine dair yaptığı çalışmalarla bilinen Charles Tilly ise toplumsal hareketler tarihinin seçim kampanyaları, ulusal kutlamalar, askeri güç gösterileri, ulusal yas gibi diğer siyasi yapıların tarihinden farklı olduğunu belirterek, 18. yüzyıldan itibaren hem süreklilikleri hem de örgütlük düzeyleri artarak gelişen toplumsal hareket(leri) oluşturan üç prensip belirlemiştir. Bunlar, hedef alınan otoritelere yönelik yapılan sürekli, örgütlü hak talebi içeren kampanyalar; özel amaçlı dernekler ve koalisyonlar, kamu toplantıları, mitingler, gösteriler, imza kampanyaları, kamuya açık medya demeçlerinin oluşturulması gibi hak talebini içeren girişimler (repertuar); katılımcıların makul amaç (dikkate değer olma), birlik, sayı ve bağlılıklardan (MBSB göstergesi) oluşan özelliklerin temsil edilmesidir.⁵

Bu konuda çalışan teorisyenlerin temel çıkış noktası kavramın iki boyutunu ortaya çıkarması bakımından “toplumsal”ın ve “hareket”in özelliklerini incelemek olmuştur.

³ Tarrow, 2011: 9.

⁴ Snow vd., 2006: 11.

⁵ Tilly, 2004: 3-4.

Toplumsal hareketler üzerine yapılan çalışmalar, ilk etapta hareketlerin dayandığı kitleliliği, nesnel ve öznel çıkış noktalarını gündemine alır. Dolayısıyla, toplumsal hareketler ve protesto çalışanlar için en önemli soru, toplumsal hareketlerin ne zaman ve hangi koşullarda ortaya çıktığıdır. Aslında hareketlerin temelleri, Tilly, Wallerstein gibi isimler tarafından 18.yüzyıla kadar götürülse de asıl tartışma 20.yüzyılda modernizme, yapısal krizlere ve toplumsal düzenin devamlılığına dair sorgulamalar etrafında gelişmiştir. 19. yüzyıl'da şehir isyanları, 20. yüzyıl'ın ikinci çeyreğinde Naziler'in kitleler üzerindeki etkisi, savaş sonrası bürokratikleşen örgütsel yapılar, Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) barışçıl protesto repertuarlarının ve sivil toplumun önemini ortaya koyan Sivil Haklar Hareketi (Civil Rights Movement), 1960 sonrası ortaya çıkan öğrenci hareketleri, çevre hareketleri, kadın hareketleri, savaş karşıtı hareketler gibi temalar ışığında yükselen hareketlerin hepsi bir araştırma geleneği doğurmuştur.⁶ 20. yüzyıl boyunca siyasetin temelde ulus devlet eksenli örgütlenmiş olması, ulusal sınırların belirleyici olduğu bir duruma yol açmıştır. Bundan dolayı toplumsal hareketler çok büyük oranda ulusal bir nitelik arz etmiştir. Ancak özellikle küreselleşme ile başlayan iktisadi ve siyasal süreçlerin çok boyutlu toplumsal sonuçlar doğurması toplumsal hareketleri de kısa bir süre içinde dönüştürmüştür. Burada vurgulanması gereken nokta, toplumsal hareket olgusunun ekonomik ve toplumsal açılardan belirli değişimlerin yaşandığı ve kitlesel taleplerin belirginleştiği dönemlerde ivme kazanarak yeni boyutlar kazandığıdır.

Herhangi bir toplumun tarihi gelişimi incelenmek istenirse, incelenen toplum içerisinde gelişen mücadelelerin ve bu mücadeleler sonucunda ortaya çıkan hikâyelerin ister istemez ulusları etkileyen küresel olaylarla ya da ulusların kendi tarihlerinde yaşadığı toplumsal dönüşümlerle ilintili olduğu görülecektir. Hobsbawn'ın "aşırılıklar çağı" olarak nitelediği 20. yüzyıl'ın özetine baktığımızda: E. H. Carr'ın "Yirmi Yıl Krizi" olarak ele aldığı iki dünya savaşı arası dönem, sömürgecilik yarışının etkileri, büyük buhran, 2. Dünya Savaşı, nükleer bombanın kullanımı, birçok şehrin yıkımı, Soğuk Savaş, "Üçüncü Dünya"nın ortaya çıkışı, küresel ekonomik krizler, teknolojinin insanlar üzerindeki çarpışan etkisi, zenginlik ve nüfus yoğunluğundaki dengesiz büyüme gibi dönemin tüm bu çalkantılı olayları ve küresel etkileri insanın koşullarını ve varoluşunu tehdit etmesi açısından toplumsal hareketlerin de kayıtsız kalmadığı bir çağı işaret eder. Gerçekten de başta Avrupa olmak üzere, dünya tarihine yön veren bu olayların farklı yansımaları, toplumsal hareketlerin gelişiminde temel faktörleri belirlemiştir. Bunun yanında toplumsal hareketlerin kaynakları, aktörleri, hedef ve söylemleri, eylem yöntemleri, organizasyonel duruş ve yapıları gibi biçimsel özellikleri de küresel siyasi, ekonomik ve toplumsal sistemden etkilenir ve hareketler bu yönleriyle, baskı altına alınma ya

⁶ Jasper, 2002: 50.

da yok edilme gibi başarısızlık ihtimallerinin yanı sıra, bir şekilde sisteme yön verme yahut etki etme imkânına sahip olurlar.

Toplumsal hareket teorilerinin ortaya koyduğu tüm yaklaşımlarda ağır basan yan, hareketlerin bir dünya sistemi içinde ve ona karşı mücadele ederek alternatifler yaratmak istemesidir. Ancak, terminolojik olarak baktığımızda, toplumsal bir hareketin ortaya çıkması için örgütlü, sürekli ve kolektif olması yeterlidir. Bunun anlamı, terminolojik anlam özelinde, toplumsal hareketlerin hepsinin sisteme yahut devlete karşı olmadığıdır. Bu bir anlamda doğrudur. Çünkü toplumsal hareketler üzerinden bir çözümleme yapmak için hareketlerin kolektif, örgütlü ve sürekli yapılarına bakmak gerekir. Ancak bu çalışma kapsamında, özellikle 1960-80 yılları arası düşünüldüğünde, hareketlerin sistem karşıtı nitelikte ilerlediğini belirtmemiz gerekmektedir. Sonuçta, toplumsal hareketlerin özleri itibariyle sistem karşıtı olduklarını ve dünya sisteminin ve bu sistemin etkilediği ulusal yapıların ayrıntısını da göz önünde bulundurmamız gerekecektir. 1960-80 arası dönemde uluslararası siyasetin kurumsal ve kültürel bağlamlarına dair değerlendirme, devletlerarasındaki ilişkileri tanımlayan yapısal faktörleri göz ardı etmemelidir. Tüm bu bağlamlar temelinde, toplumsal hareketlerin küresel ölçekli yapılardan yahut olaylardan etkilenmesi dünya sistemi teorisi içerisinde ele alınmalıdır. Dünya sistemi merceği, dünyadaki egemen ekonomik ve siyasi düzende savunmasızlıkların (veya hareket fırsatlarının) kaynaklarına ve doğasına karşı duyarlılık sağlayacaktır.

Bu çalışma, bir dönem incelemesi kapsamında Fransa ve Türkiye'nin öğrenci hareketleri ve emek hareketlerini ele almaktadır. Ekonomik, toplumsal ve siyasal yapıların hızlı bir şekilde dönüşüm işareti verdiği 1960'lı ve 1970'li yıllar hem yükseköğretimde öğrenim gören genç kuşağın eş görülmemiş bir ölçekte huzursuz olmaya başladığı hem de emek hareketlerinin belirleyiciliğinin sorgulandığı bir dönem olmuştur. Özellikle 1968'de, dünyadaki öğrenciler eş zamanlı olarak Meksika, Almanya, Hindistan, Fransa, Türkiye, Japonya ve ABD gibi merkez ve çevre ülkelerde otoriteye karşı isyan etmişlerdir. Dünya sistemi analizi, 1968 dünya devrimini modern dünya sistemine karşı eş zamanlı bir kitlesel ayaklanma olarak anlamaya çalışır.

Çalışmanın temel hedeflerinden birisi, ABD hegemonyasındaki modern dünya sisteminin yarattığı siyasi fırsatların belirlenmesi ve siyasi muhaliflerin karşılaştığı farklılıklar ve bu farklılıkların iki ülkenin toplumsal hareketliliğini ve sonuçlarını merkez-çevre üzerinden ortaya koyarak anlamaya çalışmaktır. Her iki ülkenin toplumsal hareketlerinin, siyasi mekanizmalarının ve kültürlerinin kısa ve uzun vadeli sonuçlarında oynadığı rolün dünya sisteminin makro merceğiyle incelenmesi, ABD hegemonyasına ve liberal jeokültüre karşı olan hareketlerin aynı temada buluşmasını sağlar. Böylesine bir durumda, dünya sisteminin yarattığı siyasi fırsat yapıları özelinde, toplumsal hareketler Fransa'nın merkez konumu ve Türkiye'nin yarı-çevre konumunun doğasının etkilediği öznel durumlar eşliğinde tek bir dünya sisteminde

varolurlar. Bu doğrultuda, çalışmanın hipotezi “toplumsal hareketler merkez ülkelerde merkeze has çözümler, yarı-çevre/çevre ülkelerde çevreye has çözümler üretirler” olacaktır.

Bu çalışma, hareketlerin ülkeler çapındaki çeşitliliğini yansıtmak ve doğrulamak için dünya sistemi teorisinin hegemonya ve merkez-çevre gibi temel bağımsız değişkenlerini kullanarak toplumsal hareket teorilerinin çeşitlendirdiği yapısal ve kültürel boyutu da analiz edecektir. Bu çerçevede dünya sisteminin hegemonya ve merkez-çevre gibi bağımsız temel değişkenlerinin toplumsal hareketlerin kaynak mobilizasyon/siyasi süreçler yaklaşımının bağımlı değişkenine karşı ortaya çıkan karşılaştırmalı analiziyle siyasi mekanizmaya etkilerini değerlendirmek mümkünleşir. Böylelikle modern dünya sisteminin makro bakış açısıyla ortaya çıkan yapısal fırsatların toplumsal hareketleri ve sonuçlarını merkez-çevre dinamiğiyle nasıl etkilediği ortaya çıkar. Bu noktada, toplumsal hareket yaklaşımlarının dünya sistemi teorisine kullanılması mümkündür denilebilir.

1968 öğrenci hareketlerinin kıyaslanması işçi hareketlerinin de kıyaslamaya katılması anlamına gelmektedir. Merkez-çevre arasında dengeli bir biçimde etki derecelerini saptamak açısından 1960 ve sonrası yıllar yalnızca genç kuşak hareketi değil, emek hareketi özelinde de gözden geçirilmesi toplumsal hareketlerin etki derecesini berraklaştıracaktır. Dünya sistemi ve toplumsal hareketler kuramlarının bağlamsal izleği ise; emek hareketlerinin merkez-çevre, öğrenci hareketlerinin yeni toplumsal hareketler uğraşını ortaya çıkartmasıdır. Tüm bu çözümlenmeler, “Fransa ve Türkiye’nin işçi ve öğrenci hareketlerinin karşılaştırılması ile modern dünya sisteminin yarattığı siyasi fırsatlarda toplumsal hareketler nasıl farklılaşır ya da nasıl ortaklaşır, siyasi mekanizma bu kapsamda nasıl şekillenir?” sorunsalını aydınlatmaya yardımcı olacaktır.

Akademik literatürde, kendi içinde bütünlüğü olan bir dönem olarak ve nispeten yoğun deneylerle dolu olarak 1960-80 arası yıllarda, özellikle Türkiye açısından, dünya sistemi teorisi ve toplumsal hareketler teorileri çerçevesinde ele alınan sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Fransa ise bu açıdan toplumsal hareketler tarihiyle ve akademik çalışmalarıyla zengin bir içerik sunmaktadır. Bu doğrultuda Fransa’nın ve Türkiye’nin bu karşılaştırmasının hem toplumsal hareketlerin disiplinlerarası bir çabayla ele alınmasıyla hem de bahsedilen dönem aralığında böyle bir açığın dünya sistemi yaklaşımı ile uluslararası ilişkiler disiplinine de dâhil edilerek karşılaştırmalı siyaset yöntemiyle incelenmesi, Türkiye açısından da bu eksikliğin giderilmesine katkı sağlayacaktır.

Çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde toplumsal hareketlerin ve dünya sistemi teorisinin tarihsel ve teorik boyutunun nasıl ele alındığına dair genel bir bakış sunulmuştur. Bu doğrultuda toplumsal hareketler yaklaşımları ve dünya sistemi teorisinin birlikte uygulanabilirliği tartışılmıştır. Bölümün sonunda ise Fransa ve Türkiye’nin toplumsal

hareketlerini etkileyen ekonomi-politik değerlendirmesi yapılmış, çalışmanın ilgi alanı olan dönemde dünya sistemindeki konumları belirlenmiştir.

İkinci bölüm, Fransa ve Türkiye’de öğrencilerin başı çektiği 1968 hareketlerini dünya sisteminin yarattığı krizlerin vurgulanmasıyla inceleyerek, her iki ülkedeki hareketlerin seferberlik sürecine ve kaynaklarına odaklanmıştır. 1968 hareketini tek bir yılda sınırlamaktansa, literatürde sıklıkla geçen “uzun altmışlar” tanımına uygun olarak hareketlerin tarihsel etkisi ve zenginliği her iki ülke özelinde verilmiştir. Bu bağlamda her iki ülkenin 1968’inin genel karakterini yansıtan belirli olaylar sıralanmış, kültürel ve ideolojik anlayışları, motivasyonları ve bilişsel praksipleri alt başlıklar halinde kronolojik olarak incelenmiştir. Her iki ülkedeki ğrenci hareketlerinin i ideolojik gelişimlerini karşılaştırarak farklı radikalizm geleneklerinin öğrencilerin ideolojisi ve davranışları üzerindeki etkisi değerlendirilmiştir. Bu bölümde genel olarak, harekete katılanların ilk elden açıklamaları ve yükseköğretim sistemindeki olayları deneyimleyen kişilerin mevcut tutumlarının yansıtıldığı eserler ortak anlatıyı dengelemek için kullanılacaktır.

Çalışmanın nc bölümü 1968 sonrası Fransa ve Türkiye’de emek hareketlerine odaklanmış ve 1968’i metaforik bir belirteç olarak çalışmanın ilgi alanı 1960-80 arası yıllarda bütüncül olarak toplumsal hareketlerin dünya sisteminin ekonomik, siyasi ve kültürel bileşeniyle incelemiştir. Bu bölümün ilk kısmında emek hareketlerinin 1968 dünya devrimi sonrası gelişimi incelenmiş, bu doğrultuda Fransa ve Türkiye’nin emek hareketleri sendikacılık, grev sayısı, grevci sayısı ve işgünü kaybı gibi belli başlı temel göstergeler verilerek karşılaştırılmıştır. Aynı bölümün ikinci kısmında ise 1960-80 döneminde etkili olmuş ğrenci ve emek hareketlerinin dünya sisteminin ekonomik, siyasal ve kültürel bileşenleriyle değerlendirilmesine yer verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TOPLUMSAL HAREKET TEORİLERİNE TEMEL YAKLAŞIMLAR VE DÜNYA SİSTEMİ

Toplumsal hareket teorileri geleneksel yaklaşım ve çağdaş yaklaşım olarak gruplanabilir. Her biri, toplumsal hareket analizlerini, teoriler ortaya çıktığı zaman farklı sosyo-tarihsel dönemlerde yankı uyandıran entelektüel bakış açılarına yerleştirir. Toplumsal hareketlerin incelenmesi ise 1960'ların ve 1970'lerin siyasi türbülansından bu yana çoğalmıştır. Bu süreç, 1980'lerde Avrupalı ve Amerikalı akademisyenlerin bu alandaki temas ve işbirliklerinin artmasıyla çarpıcı bir şekilde gelişmeye başlamıştır. Farklı ulusal bağamlardan gelen olaylara bakmak, akademisyenleri daha karşılaştırmalı bir bakış açısı benimsemeye zorlamıştır. Son zamanlarda toplumsal hareketlerin çalışmasındaki odak; yapısal, mobilizasyon ya da kültürel açıklamalar gibi toplumsal hareketlerin üç esas boyutunu yansıtan daha karşılaştırmalı bir perspektife kaymıştır.

Toplumsal hareket yaklaşımlarının her biri ampirik uygulamaya sahip olan farklı bir toplumsal hareket anlayışına sahiptir. Bu çalışmanın önceliği dünya sistemi teorisi ve kaynak mobilizasyonu/siyasal süreç modelini kullanmaktır ancak toplumsal hareketlerin teorik öncülleri olarak toplumsal hareketlerin çalışılmasında kullanılan diğer teorilerin öne sürdüğü ana çerçevelere göz atmak, toplumsal hareketlerin tartışmalı kavramlarını ve toplumsal hareketleri toplumsal gerçeklik olarak ele almanın getirdiği zorlukları aşmaya yardımcı olur. Bir sonraki başlıkta, ana hatlarıyla toplumsal hareketlerin kuramsal boyutuyla ilgili tezlere değinilecek; modernizm, endüstrileşme, geleneksel ve çağdaş toplumsal hareketler kavramlarının toplumsal hareketlerin kuramsal boyutundaki yeri tartışılacaktır. Tezin işlendiği dönemler olan 1960'lar ve 1970'lere kadar toplumsal hareketlerin nasıl dönüşüm geçirdiğine yaklaşımlar üzerinden kısaca değinilecektir. Kuramsal paradigmanın çerçevelenmesi gerekliliği tezin ilerleyen bölümlerinde değinilecek konulara berraklık kazandırması açısından dikkatle ele alınacaktır.

1.1. Toplumsal Hareket Teorilerine Giriş

Filozofların düşünmenin doğası hakkında düşünceleri ile başlayan paradigma olgusu Platon ve Aristo'dan sonra, onların temel kaygısının iyiyi yani doğruyu düşünmeyi teşvik etmekle işe başladığını ortaya koymaktadır. Doğru düşünmenin mantık ve akıl meselesi halinde formüle edilmesi sonucu paradigma bir disiplin haline gelebilmiştir. Horkheimer'a göre bu akıl kavramı öznel akılı dışarıda bırakmaz ama onu evrensel bir rasyonelliğin kısmi, sınırlı bir ifadesi

olarak görür.⁷ Tarihsel ve kuramsal boyutun kopukluğunu gideren yama, bizzat bu iki boyutun birbirleriyle olan ilişkilerinin doğasında yer edinmektedir. Toplumsal bir hareketin yahut başkaldıran bireyin doğasını iptidai düşünceye kadar götürebileceğimiz düşüncesinin kafa açıcı niteliği de burada ortaya çıkmaktadır. Örneğin, Aristoteles, antik çağlarda kürtaj hakkının yasallaşması gerektiğini söylemiştir.⁸ Fakat söylem ile eylem ancak binlerce yıl sonra kürtaj hakkı için kitleleri harekete geçiren toplumsal dönüşümün sağladığı toplumsal alan sayesinde birleşebilmiştir. Kuram yapmanın gerekliliği tam olarak bu kopuşları bağlayabilme kapasitesini oluşturduğu için gelir. Bu yönüyle, toplumsal hareket kavramı çok özel bir toplu eylemin varlığının belirmesini sağladığında yararlıdır.⁹ Sonuçta, toplumsal hareketler olarak kavramsallaştırılmayı hak etmeyen kolektif hareketler ile bunları yapmayanları birbirinden ayırmamız gerekecektir. İşte bu ayırım da modern sosyal bilimlerin gelişmesiyle kendisini gösterecektir.

Modern sosyal bilimlerin gelişmeye başladığı 19. yüzyıla gelene kadar tarihin çeşitli dönemlerinde insanların haklarını kısıtlayan konular üzerinde mücadele ettiği ve girişimlerde bulunduğu görülür. Bu hareketler Ortaçağ'dan itibaren 19. yüzyılın ortalarına gelene kadar köylülerin ya dini hareketler düzenlemeleri ya da tohum kıtlığı, yüksek ekmek fiyatları, kamuya ait toprağın çevrilmesi ve geleneksel haklarını kısıtlayan öteki girişimler gibi onlara açıkça yöneltilen tehditlere ve seçkin sınıfın keyfi düzenlemelerine tepki göstermeleriyle gerçekleşmiştir.¹⁰ Ancak Tilly'e göre 1760'tan önce hiçbir toplumsal hareket kayda geçmemiştir.

1789 Fransız İhtilâli ile Marks ve Engels'in 1848'deki Komünist Manifestosu arasındaki çalkantılı ve kırılğan dönem, siyasi ve düşünsel özgürlüğe yönelik modern tutumların doğduğu bir dönemdir. Fransız İhtilâli'ni yapan orta sınıf burjuvazi¹¹, eski düzenin kısıtlayıcı ortamına karşılık kapsayıcı bir özgürlük istemekteydi. Fromm'a göre, devrimciler birer insan olarak, insan tabiatında kendiliğinden var olan bir özgürlüğün de gerçekleşmesini arzu etmekten geri kalmadılar.¹² Ona göre, bunu gerçekleştiren aydınlar, insan ihtiyaçlarının

⁷ Horkheimer, 1998: 56.

⁸ Aristoteles, 1975: 228.

⁹ Touraine, 2011: 125.

¹⁰ Jasper, 2002: 31.

¹¹ Burjuva ve orta sınıf kavramının Marksist literatürde halen tartışmalı bir kavram olduğu bilinmektedir. Bunun yanında İngilizce'de terminolojik anlam özelinde burjuva terimi yerine genel olarak orta sınıf (veya sınıflar) terimi tercih edilmektedir. Wallerstein'a göre kapitalizm çerçevesinde burjuvazi dönüşmüş ve gelişmiştir. Bu gelişim içerisinde "eski orta sınıf" ortadan kaybolurken, "yeni bir orta sınıf"ın ortaya çıktığı görülür. Ona göre yeni orta sınıf, üniversitelerde eğitildikleri becerilerden ötürü kurumsal yapılarda yönetimsel veya yarı-yönetici pozisyonlarda yer alan sağlık uzmanları, pazarlama uzmanları, bilgisayar analistleri gibi büyük ölçüde maaşlı profesyonellerin iş gücünde artan katmanı anlamına gelmeye başlamıştır. 1945 sonrası refah döneminde üniversiteli sayısının artması, kamu çalışanlarının toplumsal hareketlere katılımı gibi gelişmeler ise orta sınıf teriminin bahsedilen anlamda anlaşılmasına işaret eder. Çalışma kapsamında 1960-80 dönemi düşünüldüğünde bu terimin kullanımını da bu yönde düşünmek gerekmektedir. Bu iki terimin daha detaylı bir incelemesi için bk. Wallerstein, 1988: 91-106.

¹² Fromm, 1995: 82.

daha evrensel bir çözümünü aradılar ve özgürlüğü tam ve kusursuz insanın bir varlık şartı sayan evrensel bir özgürlük kavramına ulaştırdılar. Touraine ise bu doğrultuda, aydınlanmacı siyasal düşüncenin başlangıcından bu yana, Makyavel'den Hobbes'a, sonra da Rousseau'ya kadar, bireyin tüm aracılıkları yıkıp evrensele ulaşmasını sağlayarak siyasal düzeni aklın (usun) egemenlik bölgesine dönüştürmüş olan bu toplumsal felsefeyi belirtmek için “modern” sözcüğü yerine “klasik” sözcüğünü kullanmayı tercih eder.¹³ Kavramın tanımlanmasına dair ilk önermeler de bu dönemin ışığı altında ele alınmıştır.

Bu nedenle Fransız İhtilâli'ne odaklanmamız toplumsal hareketlerin holistik yapısını anlamak adına gereklidir. Fransız İhtilâli ile ortaya çıkan şehir hareketlerinin haksızlığı yapanı hedef alan bir arka planı vardır. Bu dönemin hareketleri yerleşik sistemin karşıtlarını oluşturup bunları çoğaltarak yeni bir düzen hedefiyle yola çıkmıştır. Değindiği üzere, toplumsal hareketlerin çok uzun bir tarihi vardır ve Fransız İhtilali ile icat olunmamıştır. Ancak Fransız İhtilâli, Wallerstein'ın belirttiği üç yolla toplumsal hareketleri şekillendirmiştir.¹⁴ Bunlardan ilki daha önce soy ve din eğilimli ilahi hak anlayışıyla ilerleyen görüşlerin ve hareketlerin, Fransız İhtilali ile ortaya çıkan modern hak kavramının aydınlanmacı düşüncesi ışığında laikleşmesidir. İkincisi, Fransız İhtilâli ile daha önce tanınmayan hareketler ilk defa toplumsal bir kuvvet olarak ele alınmıştır. Üçüncüsü, Fransız İhtilâli'nin fikirleri tüm dünyaya yayılmıştır ve böylelikle bunları küresel fikirler haline getirebilmiştir. Örneğin bu dönemden sonra yükselen milliyetçilik düşüncesinin veya hürriyet olgusunun daha sonraki bölümlerde ele alınacağı üzere Osmanlı İmparatorluğu'nda etkilerinin görüldüğü bilinmektedir. Arrighi, Hopkins ve Wallerstein için toplumsal hareketin içeriğini genişleten başka bir olgu ise 19. yüzyılda dünya sistemi adına çok önemli bir yenilik olarak sürekli bir örgütlenmenin ortaya çıkmasıdır.¹⁵ Bu örgütlenmeler daha önce dinsel mezhep örgütlenmeleri olarak ortaya çıkmıştır. Fakat tanımları gereği uzun vadede öteki dünyayı amaç edinmişlerdir. Aydınlanma döneminde ortaya çıkan örgütlenme modeli ise (sembolik olarak 1848 yılı başlangıç sayılabilir) dinsel olanın dünyevileşmesi sonucu artık siyasi içerikli sistem karşıtı örgütlenmelere evrilmiştir. “Toplumsal hareket” kavramı da işte tam bu dönemde, ilk olarak Lorenz von Stein'in 1850 yılında yayınlanan “1789'dan Günümüze Fransız Toplumsal Hareketleri'nin Tarihi” (Geschichte der sozialen Bewegung in Frankreich von 1789 bis auf unsre Tage) adlı çalışmasında siyasi bir mücadeleyi ifade edecek şekilde kullanılmıştır.¹⁶

Fransız İhtilâli sırasında ortaya çıkan boykot, toplu dilekçe ve şehir ayaklanmaları gibi genel amaçlı hareket biçimleri, daha sonra burjuva sınıfı ve endüstrileşme ile ortaya çıkan işçi

¹³ Touraine, 2011: 35.

¹⁴ Amin vd., 1990: 14.

¹⁵ Arrighi vd., 2004: 36.

¹⁶ Tilly, 2004: 5.

sınıfı tarafından benimsenen hareketleri ortaya çıkarmıştır. Tilly, ulus devletlerin kuruluşuyla hareketlerin daha da belirginleştiğini savunmaktadır. Ulus devletlerin tarihsel bağlamını 1648 yılında imzalanan Westphalia Antlaşması'na kadar götürmek mümkündür ancak konumuzla çok ilgili olmadığı için buna sadece değinmek yeterli olacaktır. Yine de ulus devlet anlayışının doğurduğu ulusal sınırların çizilmesi, sermayenin sınırlar içinde kalması, askerlik kurumunun yerleşmesi ve bununla ilgili hukukun ortaya çıkması gibi bazı kavramların toplumsal hareketlerin biçimini de etkilediği söylenebilir. Bu anlamda, Tilly'nin savaş, parlamenterleşme, sermayedarlaşma ve proleterleşme olarak dört ana olguya indirgediği ekonomik ve siyasi değişimlerin, toplumsal hareket kavramının ortaya çıkışından itibaren özellikle 1970'lere kadar önceliğini koruduğu söylenebilir.¹⁷

Bölümün başında ele alındığı üzere hareketlerin toplumsal alanın oluşması ile siyasetin belirleyici bir unsuru haline gelmesi, toplumsal dönüşüm dönemleriyle yakından ilgidir. Bireylerin topluma ve toplumun anlamlı bir siyasal birlik olarak kamusalılığa evrilmesi hareketlere önemli ölçüde şekil vermiştir. Modernizmin paradigmayı dönüştürücü serüveni kitlelerin hareketliliğini yaratan bir sürece tanık olmuştur. Sonuç olarak klasik dönemde; kapitalist toplumsal ilişkilerin yaygınlaşması, metalaşma süreci, hızlı kentleşme ve göç dalgalarıyla birlikte ciddi toplumsal kargaşalar ortaya çıkmıştır.¹⁸ Bu noktadan sonra ortaya çıkan rasyonel düşünce ve pozitivism temelli yaklaşımlar, toplumsal hareketler üzerine de ilk sistematik düşüncenin gelişmesine olanak sağlamıştır.

1.1.1. Klasik Model/Geleneksel Yaklaşım

Klasik model birçok farklı ismin yaptığı farklı açıklamaları içeren genel bir sınıflandırmadır. Bu model genellikle 1960'lara kadar üretilen toplumsal hareketler literatürüne hâkim olmuştur. Bu geniş kategori hem toplumsal hareketlerin sempatanlarının hem de şüpheli ve Le Bon gibi muhafazakâr muhaliflerin çalışmalarını içermesine rağmen, bu modeldeki çalışmaların ortak noktası muhtemel protestocular üzerindeki toplumsal sıkıntıların ya da toplumsal gerilimlerin listelenmesi yoluyla toplumsal hareketleri açıklama gayretleridir. Savaş arası dönemde Sigmund Freud, Erich Fromm, Hannah Arendt, Wilhelm Reich¹⁹ gibi isimler Nazizm'in yükselişi ile faşist hareketlere odaklanmıştır. Savaş sonrası dönemde ise

¹⁷ Tilly, 2004: 25.

¹⁸ Çetinkaya, 2015: 28.

¹⁹ Wilhelm Reich'e ayrıca parantez açmak gerekir. Reich, Faşizmin Kitle Psikolojisi adlı yapıtında Freud'un psikanalizin karşısına beden dilinden yola çıkarak çok çeşitli safhalarda baskının/bastırılmanın ilerleyen davranış analizini ortaya koymaktadır. Bu çalışmasını daha sonra ruhbilim ve toplumbilim alanında genişletecektir. Cinsel yönden baskılanan bireyin bu baskılanmayı aşması durumunda toplum düzenine karşı eleştirel bir tutum kazanacağını belirttiği Cinsel Devrim adlı yapıtında ise toplumsal hareketlerin cinsel özgürleşme ile şekilleneceğini belirten Reich, bu anlamda 68 hareketlerinin siyasi yanıyla özgürlükçü yanına katkıda bulunmuştur. Bunun yanında Frankfurt Okulu'da Freudyan bakış açısını kitle toplumu üzerinde ele almış ve savaş sonrası dönemde modern hayatın birey ve kültür üzerinde olan etkisini kültür endüstrisi kavramı ile açıklamıştır.

toplumsal hareketler, refah devleti ve modernizmle birlikte yükselen iyimser kalkınmacı felsefenin artan beklentileri karşılayamadığı hızlı ve beklenmedik saldırgan tepkiler olarak görülmüştür.²⁰ Klasik modelin kalabalık ekolünden gelen psikolojik temelli açıklamaları ise onu yoksunluk, yapısal gerilme, histeri, sapkınlık, anormallik olarak ele almıştır. Bu dönemde toplumsal hareketler esas olarak anormallik olarak görüldüğü için, bu dönemdeki teorilerin çoğu kolektif davranışı bir tür toplumsal sapma olarak açıklamaya çalışmıştır.

Kabaca ana hatları çizilen bu süreçte toplumsal hareketlerin ilk sistematik düşüncesi kalabalıklar yaklaşımı ile kendisini göstermiştir. Gustave Le Bon'un yazdığı *Kitleler Psikolojisi* ise kalabalıklar yaklaşımının referans kitabı olmuştur. Kalabalık kuramcılarının çoğu, 20. yüzyılın hatırı sayılır bölümünde protestonun belli bir düzene sahip olmayan, kalabalıkların "zıvanadan çıkmış" olarak nitelendirildiği, toplumsal hareketin duygusal ve yaratıcı yönlerinin kitleyi irrasyonel kıldığı sonucuna varmıştır.²¹

Le Bon kitle teorisini Fransız İhtilâli ile sonuçlanan toplumsal hareketliliğin arttığı bir dönemde geliştirmiştir. Le Bon dönüşümle ilgilenmemiştir, daha ziyade kalabalığın dönüşümünün neden olduğu zihin durumuna odaklanmıştır. Le Bon için kalabalıkların genel tanımı "aşırılık"tır. Çalışmasının kapsamı, kalabalığın bir toplanma ve bir kitleye dönüştükten sonra kitlenin özelliklerini anlamaktır. Kalabalığı ele alan bu gelenekte söylenti, panik ve amaçsızca koşuşturmak gibi temel kalabalık öğeleri ön plana çıkmaktadır. Le Bon, bireyi yalnızken terbiyeli, aydın bir kişilik olarak nitelerken, kitle halinde ise içgüdüleriyle hareket eden bir yaratık ve vahşi olarak betimlemiştir.²² Le Bon, kitleler halinde bulunan bireyin başlıca hareketlerini dört maddede sıralar:

- 1) Bilinçli kişiliğin kaybolması;
- 2) Bilinçaltı ile hareket eden kişiliğin hâkimiyeti;
- 3) Düşüncelerin, duyguların sirayet yoluyla aynı yöne doğru yönelişi;
- 4) Telkin edilen düşüncelerin uygulamasına hemen başlamak isteği.²³

Tarrow'a göre Le Bon'un yaklaşımı, bu yaklaşıma eleştirel yaklaşan kuramcılar için uygun bir siyasi başlangıç noktası oluştursa da onun yaptığı çalışma aslında kalabalık psikolojinin bir dalıdır.²⁴ Bu nedenle Le Bon'u izleyen teorisyenler de öncelikli olarak protestoyu yalnızca bastırılmış hayal kırıklıklarının açığa çıkmasına indirgeyen küçültücü bir psikoloji türüne dayandırmışlardır. Bu ekol 1940'larda ve 1950'lerde, modern Amerikan sosyolojisi okulu ile çoğulcu Amerikan demokrasisini yücelterek ve daimi protestocuların, modernizasyonun bazı kusurları nedeniyle bu çoğulcu modele uymayan siyasi sistem dışında

²⁰ Della Porta ve Diani, 2006: 5-8.

²¹ Jasper, 2002: 52-55.

²² Le Bon, 1997: 26-27

²³ Le Bon, 1997: 28.

²⁴ Tarrow, 2011: 17.

hareket eden “yabancılaşmış” organize siyasi faaliyetlerin katılımcıları olduklarını düşünerek kendisini farklı ekollerde ifade etmeye devam etmiştir.²⁵

İnsanların kurulu sistemle yaşadıkları yapısal gerginlikler üzerinden toplumsal hareketleri analiz etme çabası, toplumsal hareketlerde kolektif davranış yaklaşımını doğurmuştur. Geleneksel yaklaşım (çoğunlukla kolektif davranış teorileri olarak adlandırılır), hangi anormal durumların kolektif histerilere neden olduğunu açıklamaya çalışır.

Kolektif davranışın en yaygın iki teorisi yapısal işlevselcilik ve göreceli yoksunluk teorisidir. Öfkeli kitlelerin anlık çıkışları ve şiddeti benimsemeleri, Ted Gurr tarafından “göreceli yoksunluk” olarak nitelendirilerek değer kavramını kontrolsüz hareketlerin merkezine yerleştirir. Tedd Gurr’un bu yaklaşımı kolektif eylemi yoksunluk duygusu ve karşılanmamış beklentilerle açıklamıştır.²⁶ Sosyolojide “işlevsel teori”nin geniş perspektifiyle harekete geçen yapısal-işlevselcilik teorisi ise toplumsal değişimde “kolektif davranış”ın önemini vurgular. Bu teorisinin iki önemli teorisye Blumer ve Smelser’dir. Smelser, kolektif davranış teorisini “yapısal gerginlik” üzerinde, kolektif davranışın her türünü icra eden ana etken olarak inşa etmiştir. O, toplumsal sistemlerde kaçınılmaz olan dengesizlik (Smelser sistematik olarak çatışmayı merkeze koyar) nedeniyle, yapısal gerilme durumlarının ortaya çıkacağını savunmaktadır.²⁷

Smelser kolektif davranış yaklaşımını, ekonomistlerin “katma değer” kavramından ödünç alınmış altı adımdan oluşturur:

- 1) Yapısal olanak, yani belirli kolektif davranış türlerinin ortaya çıkmasını kolaylaştıracak veya kısıtlayabilecek belirli bir toplumsal yapı düzeni;
- 2) Yapısal gerilme, diğer bir deyişle toplumsal sistemin en az bir özelliğinin, bir gerilim ve sorun kaynağı olarak bir kitlesel hareket tarafından deneyimlenmesi;
- 3) Genelleşmiş inancın büyümesi ve yayılması, diğer bir ifadeyle, toplumsal aktörler tarafından durumlarının ve sorunlarının paylaştığı ortak bir yorumun ortaya çıkışı;
- 4) Harekete geçen faktörler, yani aktörlerin harekete geçmesini sağlayan gerilimler;
- 5) Mobilizasyon, yani eylem potansiyelini harekete dönüştüren ağ ve organizasyonel faaliyetler;
- 6) Toplumsal denetimin işleyişi, yani toplumsal kontrol kurumlarının ve diğer aktörlerin kolektif davranışları ve onun biçimlerinin evrimini şekillendirmedeki rolü.²⁸

Smelser’a göre kolektif davranış, modernleşme sürecinde ortaya çıkan yapısal gerilimlere verilen irrasyonel, istisnaî, histerik bir tepkidir. Smelser bu tepkinin, pozitif ve/veya

²⁵ McAdam, 1985: 5.

²⁶ Çetinkaya, 2015: 31.

²⁷ Smelser, 1965: 11-12.

²⁸ Smelser, 1965: 383-384.

negatif mitlere ya da oldukça basitleştirilmiş bir gerilim yorumuna dayandığını belirtmektedir.²⁹ Smelser'in maddelendirdiği toplumsal hareketlerin bu aşamaları, aşırı toplumsal dönüşümün yan etkileri olarak görülmektedir. Smelser'e göre, alt-yapının dengesizliğinden oluşan bir sistemde, kolektif davranışlar, homoeostatik³⁰ dengeleme mekanizmalarının kısa vadede ememeyeceği gerginlikleri ortaya çıkarmaktadır. Hızlı ve geniş çaplı dönüşümlerin yaşandığı dönemde kolektif davranışların ortaya çıkması; bir yanda toplumsal uyum mekanizmalarını yeniden üretmeye yönelik kurumların ve toplumsal kontrol mekanizmalarının yetersizliğini yansıtan bir çifte anlama, öte yanda toplumun toplu dayanışma için yeni temeller oluşturacakları ortak inançların geliştirilmesi yoluyla kriz durumlarına tepki gösterme girişimlerine sahiptir.³¹ Smelser gerilimi grupların istekleri ile mevcut koşullar arasındaki gerilimleri de içine alacak şekilde tanımlayarak, yapısal gerilimi kolektif eylem için gerekli bir koşul olarak vurgulamıştır. Değişime yönelik her çaba gerilime dayandırılmıştır. İnsanlar yakınlardaki nesnelere bağları olmadığında kitle halinde hareket etmeye uygun hale gelir.³²

Aslına bakılırsa davranış teorisi toplumsal hareketlerin açıklamalarının merkezine, hızlı modernleşme ve sanayileşme karşısında bireylerin atomlaşmasını veya yabancılaşmasını (alienated) ortaya koyar. Binlerce insanı geleneksel koruyucu mekanizmalardan mahrum bıraktıkları şehirlere sürükleyen muazzam göç dalgaları toplumsal hareketlerin arkasındaki temel nedenlerden biridir. Sadece göçmenler değil, aynı zamanda tekelci kapitalizm tarafından giderek artan bir mahrumiyet tehdidi hisseden geleneksel orta sınıflar ya da toplumsal sınıfların hızla değişen iktidarı nedeniyle statü belirsizliği yaşayan orta sınıfların bazı kesimleri de kendilerini toplumsal hareketlerin kolektivitesine adayarak, yalnızlıklarını, atomize, anlamsız ve yabancılaşmış varoluşlarını unutarak toplumsal hareketlere girmeye eğilimlidirler.

Claus Offe bahsettiğimiz yaklaşımların 2. Dünya Savaşı sonrasında hâkim olduğunu belirtir. Offe'ye göre eski paradigmanın hâkim olduğu dönem kuşatıcı bir biçimde liberal-demokratik refah toplumu üzerine inşa edilmiştir. Offe sistemin “askerî stratejileri ve savunmayı, yani uluslararası sistemde barışı sürdürme, uluslararası örgütler ve Üçüncü Dünya ile ilgili politikalarla askerî krizi önleme ve savunma sanayinin sürekli modernizasyonu” konularını içerdiğini belirtir. Offe'nin belirttiği bu sistem yapısında, devletlerin ön plana çıkardığı şey güvenliğin bir toplumsal kontrol boyutu içermesi olmuştur. Bu boyut, özellikle de sonuçları ailenin, hukukî, ekonomik ve siyasal düzenin yaşamasını etkileyecek tüm “sapkın” davranışların engellenmesini kapsamaktadır. Eski paradigmanın hâkim olduğu savaş sonrası yıllar, tabii ki toplumsal ve siyasal çatışmaların olmadığı yıllar değildir. Fakat o yıllar “çıkarlar”

²⁹ Offe, 1999: 73.

³⁰ İnsanın(Organizmanın) yaşama koşullarını belirleyen uyku, su, yemek, tuvalet gibi temel ihtiyaçların oluşturduğu yeti mekanizması.

³¹ Della Porta ve Diani, 2006: 7.

³² Jasper, 2002: 53.

ve dolayısıyla temalar, aktörler ve çatışmanın çözümünün kurumsal araçları hakkında toplum çapında bir uzlaşımın tesis edildiği bir dönemdir. Gündemi meşgul eden temel konular ekonomik büyüme, bireysel ve kolektif gelir dağılımındaki iyileşmeler, toplumsal statülerin hukuksal açıdan korunmasıdır. Baskın kolektif aktörler kurumsallaşmış baskı grupları ve siyasal partiler; toplumsal ve siyasal çatışmaların tek çözüm mekanizması ise kolektif pazarlıklar, parti rekabeti ve temsili hükümettir.³³

Jean Cohen, kolektif davranış teorilerinin aşağıdaki varsayımlara sahip olduğunu belirterek dönemin yaklaşımlarını şöyle özetler:

- 1) İki farklı davranış biçimi vardır: kurumsal ve kurumsal olmayan kolektif davranış;
- 2) Kurumsal olmayan kolektif davranış mevcut toplumsal normlara dayanmayan ve tanımlanmamış ve yapılandırılmamış durumları karşılamak için oluşturulan davranıştır;
- 3) Bu durumlar ya toplumsal kontrol organlarında ya da entegrasyon düzeyinde, yapısal değişimler sonucu ortaya çıkan toplumsal ve ekonomik çöküş açısından anlaşılabilir;
- 4) Yapısal çöküş sonucu ortaya çıkan rahatsızlık, hayal kırıklığı ve saldırganlık duygusu bireyi kolektif davranışa katılmaya yöneltir;
- 5) Kurumsal olmayan kolektif davranış, ani kalabalık hareketinden toplumsal hareketlerin oluşumuna doğru evrilen bir hayat döngüsüne sahiptir;
- 6) Bu döngü içerisinde hareketin ortaya çıkışı ve büyümesi kaba iletişim süreçleri sonucunda ortaya çıkar.³⁴

Bu başlıkta ele alınan teorik açıklamalar ışığında, geleneksel yaklaşım teorisyenleri toplumsal hareketleri mümkün kılan özgül yapısal koşulları analiz etmiş olsalar da, toplumsal hareketleri diğer kolektif davranış biçimlerinden ayırt edememişlerdir. Özetle, kolektif davranış yaklaşımları toplumsal hareketlerin kökenlerini ve gelişimini açıklamak için kullanılmış ve modernleşme sürecinde ortaya çıkan yapısal gerilimlere, harekete dâhil olanların psikolojik durumlarına ve ortak inançlarına odaklanmıştır. Ancak sıklıkla kültürel, siyasi ve örgütsel faktörlerin rolünü görmezden gelirler. Toplumsal gerginlikler ve yoksunluklar, ister toplumsal protesto olsun ister olmasın her yerde ve toplumun her kesiminde bulunabilir. Dolayısıyla kolektif davranış yaklaşımının en önemli eksikliği hem yapısal gerilme hem de psikolojik özelliklerin, hareketlerin neden başka bağlamlarda değil, belirli bağlamlarda ortaya çıktığını açıklayamamasıdır. Bu modelin savunucularına göre mağduriyetler anlamlı olabilir ancak bu anlam, motivasyonların karmaşık hareketlerde nasıl örgütlenebileceğini açıklamak için yeterli değildir. En nihayetinde, kalabalığı temele alan bu geleneğin ampirik gözlem eksikliğinden kaynaklanan sorunlarla sık karşılaşması en büyük eksikliği olmuştur. Ancak James M. Jasper'e

³³ Offe, 1999: 56-60.

³⁴ Cohen, 1999: 111-112.

göre kolektif davranış ekolü bundan sonra gelen kavrayışların önünü açmıştır.³⁵ Protestocuları psikolojik olarak ele almakla birlikte, bu paradigma en azından toplumsal olarak kurulmuş etiketlerin, kimliklerin ve öğrenme süreçlerinin önemini kabul eder.

1.1.2. Çağdaş Toplumsal Hareketler

Marx'ın sınıf çatışması modeli, İngiltere'de kapitalist girişimin ortaya çıkmasıyla derinden etkisini bulmuştur. Hareketlerin daha hiyerarşik ve örgütlü hale gelmesi, 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başından itibaren toplumsal hareketlerin yeni bir görünüme kavuşmasına neden olmuştur. Ulus devlet/refah devleti ile ortaya çıkan meşruiyet krizlerinin ve ekonomik dönüşümünün tüketim temeline oturmaya başlaması sonucunda çeşitlenen örgütlerin tabana yayılması, paradigmayı politikleştirmiştir. Bu süreç örgütlü mücadelelerin yükselmesi olarak özetlenebilir. Dünyanın birçok yerinde 1960'ların hareketleri, genel olarak kabul edilen paradigmalarda toplumsal hareketlerin incelenmesinde bir geçişe başlamıştır. 1960'larda Sivil Haklar Hareketi ya da savaş karşıtı hareketlerle ilişkilendirilen yeni nesil akademisyenler, toplumsal hareketleri yeni, daha pozitif bir mercekten görmüşlerdir. Toplumsal hareketler çalışmasının odak noktasında toplumsal hareketlerin nasıl örgütlendiğine ve neden ortaya çıktığı sorularına yönelik olarak önemli cevaplar sunulmuştur.

Bu noktada bir başka dönemeç 1968 yılında yaşanmıştır. 1968 yılı toplumsal hareketlerin dönüşümünde keskin bir viraj olarak görülür. 1960'ların sonu ile başlayıp 1970'lere kadar uzanan süreçte gelişen ve evrensel olarak hissedilmeye başlanan toplumsal hareketlilik, 1968 yılındaki yoğun eylemliliklerle özdeşleştiği için genelde bu yıla atıfla anılmaktadır. Tipik örneği öğrenci hareketi ile ortaya çıkan yeni siyasi mücadele biçimleri endüstri-sonrası toplumu karakterize etmesi bakımından ele alınmaya başlamıştır.³⁶ Öğrenci hareketleri ve sonrasında ortaya çıkan alternatif toplumsal hareketler ile yeni bir paradigmaya geçiş yaşanmış, akademik çalışmaların daha önce gündemine almadığı temalar önem kazanmıştır. 1968 yılından sonra, bir yandan ulusal kurtuluş mücadeleleri, öte yandan tarihsel bir güç olarak görülen işçi sınıfının yerine her coğrafyada kadın hareketleri, sivil haklar hareketi, ekolojist hareketler, savaş-karşıtı hareketler, nükleer karşıtı hareketler gibi farklı içerik ve repertuarlar ile yeni mücadele kimliklerinin ortaya çıkması (yeni işçi sınıfı), hareketlerin niteliğine dair bakış açılarını etkilemiştir.

Böylece dönemin en önemli iki okulu ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki, ABD'de etkili olan ve formel örgütler aracılığıyla kullanılan kaynaklarla seferber olan çıkar örgütlerinin, Çetinkaya'nın tabiriyle "fazla iktisat vurgulu tahlili"³⁷ kaynak mobilizasyonu yaklaşımıdır.

³⁵ Jasper, 2002: 55.

³⁶ Jasper, 2002: 120.

³⁷ Çetinkaya, 2015: 34.

Kaynak mobilizasyonu kavramı daha sonra stratejilerin ve fırsatların öncülüğünde siyasi süreç yaklaşımını doğurmuştur. Bu yaklaşımlar dâhilinde analiz yapan çalışmacılar daha sonra tahlillerine farklı öğeler katarak kültürel yaklaşımlarla sentezledikleri çalışmalarını zenginleştirmişlerdir. Avrupa ekolü ise kimliğin, davranış kalıplarının ve dünya görüşlerinin önem kazandığı 1960'lara, kamusal hayata katılım noktasında kimlik ve kültürün önem kazandığı alternatif kanalları ön plana çıkaran yeni toplumsal hareketler (YTH) okulu ile karşılık vermiştir. “Yeni toplumsal hareketler” (Habermas, Offe, Laclau ve Mouffe) kavramı yerine “yeni değerler yaklaşımı” (Inglehart), “yurttaşlık sonrası hareketler” (Jasper), “kimlik yönelimli paradigma” (Castells, Touraine, Cohen) ya da “yeni sistem karşıtı hareketler” (Wallerstein) gibi kavramlar da paradigmanın değişimini nitelemek açısından kullanılmaktadır.

1.1.2.1. Kaynak Mobilizasyonu Yaklaşımı

Kaynak mobilizasyonu yaklaşımı geleneksel yaklaşımlardan kopuşun ilk adımıdır ve toplumsal hareketleri yapısal gerginlikler ya da irrasyonel davranışlar olarak gören geleneksel yaklaşıma tepki olarak doğmuştur. Bu yaklaşımla birlikte, kolektif davranış artık bir bilinçliliği veya bir tercihi işaret edecek şekilde kolektif eylem olarak ele alınmaya başlamıştır.³⁸ Kaynak mobilizasyonu, tüm siyasi eylemin toplumsal olarak yapılandırıldığı ve eylemcilerin mevcut kaynaklarının buna göre şekillendirildiği çok açık bir gözlemle başlar. Harekete dâhil olan eylemcilerin hesapsal olarak rasyonel olmaları ve sahip oldukları kaynaklardan en iyi şekilde yararlanmalarını sağlayacak ve bunların gerekliliğini en aza indirecek eylem stratejileri geliştireceklerini varsayar. Kaynak mobilizasyonu, hareketlerce oluşturulan çatışmanın ekonomik ve siyasi yönüne vurgu yapar. ABD kökenli bu yaklaşım hareketlerin “neden”inden ziyade “nasıl” oluştuğuna odaklanır.

Gamson'ın tanımıyla mobilizasyon “toplulu olarak hareket etmeye hazır olma ve hazırlıkları arttırma” sürecidir.³⁹ Tilly ise mobilizasyonu “bir grubun, bireylerin pasif bir koleksiyonundan kamusal yaşamda aktif bir katılımcıya dönüşme süreci” olarak tanımlar.⁴⁰ Kaynak mobilizasyonu teorilerinin temeli iktisat teorisinde yatmaktadır. Mancur Olson tarafından ortaya atılan bireylerin çıkarlarını arttırmak için “fayda-bedel” hesabı yapmaları gerektiğini ifade eden kolektif eylem yaklaşımı, yoğun eleştirilere maruz kalmasına rağmen toplumsal hareketler literatürüne önemli katkılar sağlamıştır. Savaş sonrası gelişen değişimle liberal ekonomiyi temel alan ve toplumsal hareketleri artı değer üretimi eksenine yaklaştıran bu yaklaşım modellemesi her ne kadar sistemin içerisinden çıkmışsa da toplumsal hareketi ya da kolektif eylemi gözü dönmüş kalabalıklar veya sürüler yaklaşımından kurtarmıştır.⁴¹

³⁸ Çetinkaya, 2015: 31.

³⁹ Aktaran Edwards ve McCarthy, 2006: 116.

⁴⁰ Tilly, 1978: 69.

⁴¹ Çetinkaya, 2015: 32.

Kaynak mobilizasyonu kuramcıları duygular, şikâyetler, psikolojik faktörlerin kullanımı ve kolektif davranış ekolünün ekonomik çöküş üzerindeki vurgusunu reddeder. Bir önceki ekolün kullandığı mekanizmaların ötesinde, gelişmiş örgütsel formların ve iletişim biçimlerinin gerekliliğine vurgu yaparlar. Kaynak mobilizasyonu kuramında büyük ölçekli hareketler örgütlenme, çıkarlar, kaynaklar, fırsatlar ve stratejiler gibi objektif değişkenler üzerinden açıklanırlar. Böylelikle irrasyonel aktör rasyonel aktöre evrilerek kolektif eylemde kalabalığın yerini alır.⁴² Yaklaşımın kuramcıları, toplumsal hareketlerin kaynaklardaki değişikliklerden ve ortaya çıkan fırsatlardan doğduğunu iddia etmişlerdir. Fırsatların ve/veya tehditlerin ortaya çıkması, toplumsal hareketin başlamasında, kaynak seferberliğinin katalize edilmesinde ve eylemlerin üretilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Kaynakların mobilizasyonu yaklaşımı için toplumsal hareketler, gerginlik ve hoşnutsuzluktan ziyade, organize hareketlerin genişlemesini ifade eder ve strateji-araç olguları içindeki hareketliliklerdir.

Yaklaşımın önemli teorisyenlerinden McCarthy ve Zald'a göre hareketlerin etkili şekilde organize olmasını sağlayan şey, para-zaman-insan gibi kaynakların doğru biçimde kullanılması ve yönlendirilmesidir. Örgütler bireylerden daha güçlüdür ve güçlü örgütlerin uygulamalarına meydan okumak isteyen bireyler kendi toplumsal hareket örgütlerini oluşturmuşlardır. Bu doğrultuda, "toplumsal hareket örgütleri"nin ortaya çıkması ve bunların bir "sektör" oluşturması söz konusudur.⁴³ Bu toplumsal hareket örgütleri, kaynakların elde edilmesi yoluyla kolektif hedeflerin peşinde koşmak için grup, dernek ve örgütlerden oluşan bir ağ oluştururlar. Zira bu örgütler söz konusu sorunun yeniden tanımlanması ve hedeflerine ulaşma stratejilerinin benimsenmesinde de önemli roller oynamaktadır.

Bu örgütlenmeler aynı zamanda birbirleriyle de ilişki halinde olurlar. Toplumsal hareketler ortaya çıkar ve hayatta kaldıklarını varsayarsak, bir çatışma durumunda var olmaya ve düşmanlarla mücadeleye devam ederler. Bu nedenle tipik olarak, diğer gruplarla, onlarla ittifak kurabilecek veya oluşturabilecek az ya da çok kararlı bağlara sahiptirler. Gerçekten de, müttefik arayışları, dışsal bir pozisyonda olduğunda, bir hareketin hayatta kalması için kritik hale gelebilir. Çoğu hareket sadece desteklerini genişleterek bir etki yaratmayı ümit edebilir. Bu nedenle bir rakibe meydan okumak ve potansiyel bileşenlere ve müttefiklere hitap etmek, toplumsal hareketler için temel görevlerdir. Bu açıdan hareketle, toplumsal hareketler, merkezi ve kurumsal olmayan toplumsal yapılardan, toplumsal hareket örgütleri tarafından yönetilen merkezileştirilmiş ve kurumsal olanlara doğru hareket etmektedir. Tilly'nin belirttiği gibi, bu

⁴² Cohen, 1999: 114.

⁴³ Edwards ve McCarthy, 2006: 122-124.

refleks endüstriyel kapitalizmin yükselişi ve modern devletin küçük grupların özerkliğini tahrip etmesi nedeniyle kaçınılmazdır.⁴⁴

Kaynak mobilizasyonu teorisyenleri, kaynakların harekete geçirilmesinin toplumsal hareketlerin örgütlenme yeteneğini artırdığını öne sürmektedir. Bu bağlamda Edwards ve McCharly'nin kaynakları kategorileştirdiği beş maddeye göz atmak yararlı olacaktır:

- 1) Ahlaki/Etik kaynaklar: Hareketin dışından gelen onay ve destek ifadeleri;
- 2) Kültürel kaynaklar: Paylaşılan inançlar ve uygulamalar;
- 3) Toplumsal örgüt kaynakları: Ek kaynaklara erişim sağlayabilecek mevcut gruplar ve toplumsal ağlar;
- 4) İnsan kaynakları: Emek, deneyim, beceri ve uzmanlık gibi kaynaklar;
- 5) Maddi kaynaklar: Para kaynakları, mülk, ekipman, ulaşım vb. gibi mal ve hizmetler.⁴⁵

Bu kaynakların etkin kullanımı koordinasyonu ve planlamayı gerektirdiğinden, organizasyonlar bir toplumsal hareketin başarısında veya başarısızlığında anahtar rol oynarlar. Kaynak mobilizasyonu yaklaşımı ve toplumsal hareket örgütlerinin ortaya koyduğu sonuç, insanları bir araya getirecek kaynakları olan bir örgütlenme söz konusu olduğunda protestoların hem ortaya çıkmasının hem de başarısının daha muhtemel olduğu yönündedir. Böylece kaynaklar ne kadar artarsa hareketin başarı olasılığı da artacaktır.

Olson'un çizdiği çerçeve doğrultusunda kaynak mobilizasyonu yaklaşımı stratejik-araçsal rasyonaliteye vurgu yaparken grup mantığı ve kaynağını açıklanamaz hale getirmiştir. Bu nedenle Cohen'e göre, bu yaklaşımın varsaydığı örgütsel biçimlerin ve kolektif aktörlere atfedilen tek rasyonalite biçiminin mantığının açıklanması gerekmektedir.⁴⁶ Kaynak mobilizasyonu yaklaşımı, 1960'lar ve 1970'lerde kendiliğinden ortaya çıkan taban hareketlerini kategorize etmekte zorlanmaktadır. Tezin ilerleyen bölümlerinde değinilecek konuları berraklaştırması adına, girişte yapılan tarihsel boyutun açıklamasına ek olarak gerçekliğin dar bir alana sıkışması rasyonalist yaklaşımda daha az kesinlik gösterdiği için eleştirilmelidir. Çünkü rasyonalistlerin yaklaşımlarında, güçlü modellerden zayıf modellere geçtiğimizde insanların yalnızca ne istedikleri konusunda bir fikri olduğu ve istedikleri şeyi elde edebilmek için harekete geçtiği vurgulanmaktadır.

Son olarak Cohen, kaynak mobilizasyonu yaklaşımının genel karakteristiğini şu şekilde maddelendirmiştir:

- 1) Kolektif davranışın çatışmacı perspektifi;
- 2) Kurumsal ve kurumsal olmayan kolektif hareket arasında temel bir farklılık olmaması;
- 3) Güç ilişkileri içerisinde çıkar çatışmaları;

⁴⁴ Tilly, 1978: 52-58.

⁴⁵ Edwards ve McCarthy, 2006: 125-128.

⁴⁶ Cohen, 1999: 115.

- 4) Grupların çıkarlarını savunduğu rasyonel içerik;
- 5) Amaçlar ve şikâyetlerin hareketlerin oluşumunu açıklayamaz oluşu;
- 6) Hareketin kaynaklar ve fırsatlardaki değişime bağımlı olması;
- 7) Siyasal aktör olarak tanınma veya maddi fayda artışının başarı getirmesi;
- 8) Mobilizasyonun büyük ölçekli, özel amaçlı, bürokratik ve resmi örgütlenmeleri kapsamı.⁴⁷

1.1.2.2. Siyasal Süreçler/Fırsatlar Yaklaşımı

Bölgesel ve ulusal ekonomilerin dönüşümleri ve kurumsal yapılanmalar gibi büyük ölçekli yapısal güçler arasındaki ilişkilerin kavramsallaştırılması, siyasi yapıda yeni araştırmaların çoğalmasını teşvik etmek için merkezi olmuştur. Della Porta ve Diani'ye göre kolektif eylemin biçimlerinin ve yoğunluğunun en doğru ve sistematik şekilde tanımlanması siyasal süreç olarak tanımlanan perspektiften gelmiştir.⁴⁸ Bu yaklaşım, kaynak mobilizasyonu teorisi ile kolektif eylemin rasyonel görüşünü paylaşır ancak toplumsal hareketlerin faaliyet gösterdiği siyasi ve kurumsal çevreye daha fazla dikkat çeker. Yurttaşlık (ulusal) hareketlerini zeminine koyan siyasal süreç/fırsat yaklaşımı, kolektif eylemin çatışmacı yanına vurgu yapar. Devlet baskısını veya devletin verdiği fırsatları sürekli bir şekilde hisseden yurttaşlık hareketlerine mensup aktörler baskının varlığını en başından kabul ederler. Böylelikle, süreç perspektifi kurum dışında kalmış aktörlerin toplumsal hareketlere eklemlenmesinin siyasi yolunu çizer.

Model, siyasi fırsatları neyin oluşturduğuna odaklanmakta ve yerel kuruluşlar aracılığıyla siyasi fırsatların nasıl destekleneceğini göstermektedir. Süreç yaklaşımı, özellikle, siyasi fırsatlar ortaya çıktığında toplumsal hareket katılımını teşvik etmek için kullanılır. Toplumsal hareketlerin kaynakların mobilizasyonu yaklaşımı ile kazandığı profesyonel örgüt ve sektör haline gelmesinden sonra ortaya çıkan siyasi süreç yaklaşımı örgütsel olmayan aktörlerin de toplumsal hareketlerde rol alabileceğini söyleyerek, kaynak mobilizasyonu yaklaşımında eksik olan siyasi tavrı ön plana çıkarmıştır. Bu yönüyle, siyasal süreç yaklaşımının en yaygın görünen şekli, toplumsal hareketler ve devletlerarasındaki ilişkilere yoğunlaşan tarafıdır.⁴⁹

Yaklaşımın köşe taşı Tilly oluşturmuştur. Ancak, siyasal süreç yaklaşımı, Doug McAdam'ın Amerika'da yükselen Sivil Haklar Hareketi'ni incelediği araştırmasından gelmektedir. McAdam'ın siyasal süreç modeli, toplumsal hareketin ortaya çıkması ve çöküşünü çerçevelemesi açısından, bu yaklaşımı geliştiren varsayımlarıyla anahtar bir çalışma olarak ön plana çıkmaktadır. McAdam, siyasal fırsatların yapısındaki değişimlerin, toplumsal hareketlerin

⁴⁷ Cohen, 1999: 114.

⁴⁸ Della Porta ve Diani, 2006: 16.

⁴⁹ Çetinkaya, 2015: 35.

ortaya çıkışı ve genişlemesini teşvik ettiğini savunmaktadır. McAdam siyasi süreçler yaklaşımını şöyle tanımlar: “Dışlanmış gruplar cephesinde, toplum yapısındaki değişimleri desteklemeye ya da bu değişimlere direnmeye yönelik, kurumsal olmayan siyasi katılım biçimlerine müracaat etmeyi içeren örgütlü çabalar.”⁵⁰

Siyasi süreç ve protesto ile ilgilenen araştırmacıların karşılaştığı zorluk, dış dünyanın hangi yönlerinin toplumsal hareketlerin gelişimini etkilediğini ve bu gelişimin nasıl etkilendiğini açıklamaktır. Bu sebeple Tarrow, hareketlerin dışsal boyutunu da incelemenin içine alır. Süreç yaklaşımının en önemli kavramsal araçlarından biri, siyasi mücadelelerden dolayı sürekli değişimde olan siyasi fırsatların yapısal analizini ima eden “fırsat yapısı”dır. Onlara göre, az temsil edilen grupların kaynakları siyasi alanda ortaya çıkan bazı siyasi fırsatlarla artırılabilir. McAdam, Tarrow, Della Porta ve Meyer gibi akademisyenler çeşitli boyutlarla sentezlemeye çalıştığı analizleriyle, genel olarak hareketlerin dışsal boyutuna siyasi fırsat yapısı olarak atıfta bulunurlar.⁵¹ Tarrow, siyasi fırsat yapısı kavramını “toplumsal hareketleri oluşturmak için kendi kaynaklarını kullanmalarını teşvik eden ya da cesaretlendiren toplumsal ve siyasi aktörlerle iç içe gelişen yapılar” olarak tanımlar.⁵² Siyasi bir fırsat, bu yüzden argüman ilerledikçe, bireylerin harekete geçmesi için önemli bir teşvik yaratmaktadır. Siyasi fırsat yapıları yaklaşımı sayesinde, toplumsal hareketlerin aktörlerini dar bir çerçeveden kurtararak, hareketi belli bir grubun tepkilerinden ziyade toplumsal ve siyasal sürecin bir sonucu olarak ele almak mümkün hale gelmektedir. Kaynaklar, mobilizasyon yaklaşımı için ne ifade ediyorsa, siyasi fırsat yapıları da siyasi süreç çalışanların çoğunun merkezinde yer alır.

Kuramın önde gelen isimlerinden Tilly ve Tarrow genellikle yeni ve eski hareketler arasında keskin ayrımlar yapmamışlardır fakat yine de, 19. yüzyılın ortalarına kadar Avrupa'nın kolektif eylem karakteristiğinin dar savunma biçimleri ile modern repertuarlar arasında önemli bir keskinlik yaratmışlardır. Bu isimler ayrımı daha çok modernite öncesi tepki biçimleri ve modern toplumsal hareketler arasında yapmışlardır. Tilly, özellikle tarihsel dönemlerdeki çatışmacı eylem türlerindeki farklılıkları belirleyerek kolektif eylem çalışmalarına önemli bir katkıda bulunmuştur. Örneğin, Tilly siyasi süreç yaklaşımı çerçevesinde toplumsal hareketi, halk toplantıları, gösteriler, grevler ve seçmenler adına yerleşik otoritelerle pazarlık yapmaya çalışan protestocuların devlete karşı bir meydan okuması olarak tanımlamıştır.⁵³ Tarrow ise Tilly'nin 19. yüzyılın ortalarında protesto repertuarlarında köklü bir değişim düşüncesini paylaşmıştır. Ancak, Tarrow'a göre, tarihin periyotlanması için gereken ana kavram, birden fazla hareketten oluşan protestoların yayılmasına olanak sağlayan, “toplumsal sistemde artan

⁵⁰ Aktaran Jasper, 2002: 73.

⁵¹ Tarrow, 2011: 27.

⁵² Aktaran Meyer ve Minkoff, 2004: 1459.

⁵³ Tilly, 1986: 391-392.

çatışmanın bir aşaması” olarak protesto döngüsüdür. Toplumsal sistemdeki yüksek çatışmanın bir evresi olarak tanımlanabilecek protesto döngüsü, kolektif eylemlerin daha az mobilize olmuş sektörlerden daha çok olana doğru hızlı bir şekilde yayılmasıyla oluşur. Protesto döngüleri, ekonomik döngüler gibi, genellikle, hedeflerine ulaşması, tükenmesi ya da baskılanması nedeniyle düşüşe başlamadan önce, kendilerini ideal bir noktaya kadar yükselen eğilim şeklinde gösterirler.⁵⁴

Tilly, William Gamson ve Anthony Oberchall’ın dikkatlerini toplumsal hareketlerin karşılaştığı siyasi iktidar ve çevre üzerine odaklamaları, kaynakların ve strateji seçimlerinin önemini vurgulanmasının ve protestocular ile diğer strateji aktörleri arasında bir bağlantı kurmanın yoludur.⁵⁵ Tilly bu görüşü daha da açarak, hareketlerin sadece siyasetle bağlantılı kalmasıyla işlevsellik kazandığını ve hareketlerin stratejileri, yapıları ve başarılarının devletlerin yapılarına göre değişebileceklerini belirtmektedir.⁵⁶

Siyasi süreç modelini genişleten Offe, Batı Avrupa’da, toplumsal hareketlerin siyasal otoritenin erozyonundan kaynaklandığını ve bunun da kamusal aktörler için siyasi bir zıtlık ile sonuçlandığını savunmaktadır. Offe, kamu politikalarının vatandaşlara karşı daha doğrudan ve daha görünür bir etki kazanması nedeniyle, “vatandaşların, çoğu zaman, bu insanların istekleriyle uyumsuz olduğu görülen siyasal seçkinler üzerinde daha anlık ve daha kapsamlı bir kontrol kazanmaya çalıştıklarını” belirterek, politikanın kurumsal düzeninin siyasal bir alan açtığına dikkat çekmiştir.⁵⁷

Başta Tarrow olmak üzere Tilly ve McAdam’ın literatüre kattığı diğer önemli kavram ise çekişmecî siyaset (contentious politics) olmuştur. Tarrow, piyasa ilişkileri, lobcilik, ya da temsilci siyasetten farklı olarak sıradan insanların bir araya gelerek rakipler, elit sınıflar ya da otoritelerle yüzleştiğini belirtir.⁵⁸ Çekişmecî siyaset kavramının kullanılmasının amacı, toplumsal hareketlerin analizleri ile diğer çatışmacı/çekişmecî siyaset biçimleri arasındaki uçurumu kapatmaktır. Bu yelpaze altında, lobcilik ve siyasi yandaşlık gibi geniş tabanlı toplumsal hareketler ve devrimler, iç savaşlar, terörizm ve siyasi şiddet gibi dinamikler arasındaki uçurumlar daraltılmıştır. Bu perspektif içinde bahsedilen dinamikler resmi ayrık kategoriler olarak yorumlanmaktan ziyade ilgili fenomenler dizisi boyunca çekişmecî siyasetin biçimleri olarak sıralanmışlardır.

Bununla birlikte her ne kadar kişisel “gerginlik” ya da “şikâyet” gibi kavramları kullanmasalar da siyasi süreç teorisyenleri, mücadeleye ya da yapıların sorunlarına odaklanarak çok uzağa gitmiş olmamaktadır. Çünkü yapıya nelerin dâhil edileceği konusuna dar bir

⁵⁴ Tarrow, 2011: 199.

⁵⁵ Jasper, 2002: 72.

⁵⁶ Aktaran Tarrow, 2011: 27.

⁵⁷ Offe, 1999: 53.

⁵⁸ Tarrow, 2011: 8.

mercekte bakarlrlar ve sadece kurumsallaşmış siyasete odaklanarak toplumsal olanın geniş boyutlarını gözden kaçırlrlar. Siyasi fırsat yapısı yaklaşımının en büyük eksikliği ise hareketler için fırsat penceresi olmadığında ortaya çıkan bazı başarılı toplumsal hareketlerin neden ortaya çıktıklarını açıklayamamalarıyla ortaya çıkmaktadır. Rasyonalist ekol yaklaşımlarının geneline yapılan başka bir eleştiri ise bu yaklaşımların kültürel, yapısal ve kimlik boyutlarını görmezden gelmeleridir. Bu noksanlığı aşmak ve yaklaşımı dar çerçeveden kurtarmak adına Cohen aşağıda maddelendirdiği noktalara yoğunlaşılması gerektiğini ifade eder:

- 1) Kolektif aktörlerin kimliklerini inşa etme süreçlerine bakmak;
- 2) Çatışma içindeki grupların ilişkilerine ve çatışmanın temasına yoğunlaşmak;
- 3) Söz konusu koşulların gelişmesine katkıda bulunan yapısal ve kültürel gelişmeleri incelemek.⁵⁹

Bazı teorisyenler, siyasi süreç kavramının kısırtıcı özelliği nedeniyle aşırı kullanımı ve aşırı genişlemesi sonucu hiçbir şey açıklayamadığı varsayımından yola çıkarak yeni açılımlara yönelmişlerdir. Bu doğrultuda McAdam, McCarthy ve Zald'ın çerçeveleme (framing) yaklaşımını kullandıkları çalışmalarında, siyasi süreç teorisyenleri arasında oluşan ortak varsayımların sentezlediği aşağıdaki dört boyutun altını çizerler:

- 1) Kurumsallaşmış siyasi sistemin açıklık veya kapanış göreceliği;
- 2) Siyasi gruplaşmanın istikrarı veya istikrarsızlığı;
- 3) Elit müttefiklerin varlığı veya yokluğu;
- 4) Devletin baskıya yönelik kapasitesi ve eğilimi.⁶⁰

Son olarak toplumsal hareket teorisi, yapısal değişimin toplumsal dönüşüm için fırsatlara eşlik ettiğini öngörür. Bu tür değişiklikler genellikle McAdam'ın "bilişsel özgürlük" olarak adlandırdığı şeyden önce gelir. Bilişsel özgürlük, bilinçte üç aşamalı bir değişimi ifade eder. Birincisi, bireyler artık sistemi meşru ya da adil olarak algılamaz. İkincisi, sistemi bir zamanlar kaçınılmaz olarak destekleyenler değişim talep etmeye başlar. Ve üçüncüsü, normalde kendilerini güçsüz gören insanlar, hayatlarındaki rollerini değiştirebileceklerine inanırlar. Bireyler üç aşamadan geçtiklerinde "bilişsel olarak özgürleşirler" ve örgütlenebilir, siyasi fırsatlar üzerinde hareket edebilir ve değişim başlatabilirler.⁶¹ Bu aşamayı siyasi refleks olarak hareketin bilişsel praksiyle paralel düşünmek mümkündür.

⁵⁹ Cohen, 1999: 120.

⁶⁰ McAdam vd., 1996: 27.

⁶¹ McAdam, 1985: 48-51.

1.1.2.3. Yeni Toplumsal Hareketler Yaklaşımı

YTH yaklaşımı, toplumsal hareketlerin ortaya çıkış sürecini modernizm eleştirileri, küreselleşme, Marksizm'in ve sosyalizmin yeniden ele alınması, sınıfsal mücadelenin yeni yapısı, yeni özneleşme süreçleri bağlamında ele alır. YTH teorisyenleri mevcut değerler, normlar ve kimlik yapılarında değişim taleplerini simgeleyen sosyo-kültürel boyutu öne çıkarmışlardır. Bu geleneğe sahip olan akademisyenler, insanların yaptıkları şeyi anlamalarına ve bunu yapmaya devam etmeleri için fikirsel, ahlaki ve duygusal kaynakları nasıl bulduğuna dair kişilerarası süreçlere özellikle ilgi duymaktadır. Avrupa kökenli bu yaklaşım hareketlerin “nasıl”ından ziyade “neden” oluştuğuna odaklanmıştır.

YTH'ler, genel olarak, “endüstri toplumu”ndan “endüstri sonrası toplum”a, “eski kapitalizm”den “yeni kapitalizm”e geçişin sonucu olarak varolmuş, geçmişte yalnızca nesnel sınıf çatışması doğrultusunda sınıf çıkarını gözeten işçi sınıfı hareketlerine karşılık, merkezine dağıtım meseleleri yerine nitelikli yaşam, özerklik, kültür, kimlik meselelerini koyan hareketler olarak ele alınmaktadır. Bu hareketler kadın hareketleri, öğrenci hareketleri, savaş karşıtı hareketler, çevre hareketleri gibi protestonun yeni bir biçimini sunar ve ileri endüstriyel toplumların özelliklerini yansıtır. YTH'ler, Marksizmin eksikliklerine yönelik olarak ortaya çıkan bir reaksiyon olarak da görülmektedir.

Kolektif eylem burada kolektif kimlik olarak karşımıza çıkar. Kimlik yönelimine dair en kapsamlı teorik çerçeveyi Alain Touraine çizmiştir. Kültür üretimi ve kültürel kaynaklara sahip olmak Touraine'nin toplumsal hareketler teorisi için vazgeçilmez bir öneme sahiptir. Mücadeleler sonucunda yaşanan çatışma davranışlarının, kültürel kaynaklar üzerindeki toplumsal egemenlik ilişkilerini dönüştürmeye çalışması onun için bir toplumsal harekettir.⁶² Altmışların ardından toplumsal hareketler, karşıt-kültürle toplumsal ve kültürel yaşamın alternatif biçimlerini aramışlardır. Touraine, 1970'lerde bu hareketlerin, önceki dönemin programlanmış endüstriyel toplum yapısına karşın, endüstri-sonrası yeni bir toplum yapısına dayandığını belirtir. Touraine bu yaklaşımında, işçi sınıfı hareketlerine gönderme yaparak yeni hareketlerin sınıf temelli ve çıkar gruplarına dayalı hareketlerden farklı olduğunu vurgulamaya çalışır.⁶³

Touraine'nin endüstrileşme-sonrası toplum olarak tanımladığı şey; yeni güç merkezleri, egemenlik biçimleri ve kültürel model ile tanımlanabilecek yeni bir toplum tipidir. Endüstri-sonrası toplum teorisine göre, yeni toplumsal sınıflar çatışmaların merkezi aktörleri olarak kapitalistlerin ve işçilerin yerini almıştır. Tipik örneği öğrenci hareketi olan yeni siyasi mücadeleler, endüstri-sonrası toplumu karakterize eder. Bunlar kültürel anlamlar, boş zaman

⁶² Touraine, 1999: 48.

⁶³ Touraine, 1999: 49-51.

etkinliklerinin niteliği, özerklik ve demokrasi uğruna verilen mücadelelerdir.⁶⁴ Touraine endüstri sonrası toplumu “araştırma ve gelişme, enformasyon işleme, bio-medikal bilim ve kitle iletişim araçlarından meydana gelmiş dört temel unsurun” oluşturduğunu belirtir.⁶⁵ Touraine’in endüstri-sonrası döneminde gelişen toplumsal hareketler artık devlet iktidarını ele geçirmekle daha az ilgilenir ve örgütlere bakış açısı da değişmiştir. Başka bir deyişle, kapitalizmin endüstriyel evresinin aksine, endüstri-sonrası toplumdaki devlet kontrolü, üretken alanın ötesine ve tüketim, hizmet ve toplumsal ilişki alanlarına ulaşır. Bu yeni hareketlerdeki katılımcılar kişisel ve kolektif kimlik duygusu üzerinde kontrolü yeniden ele geçirmeyi amaçlamaktadır.

Touraine’nin bahsettiği post-modern dünyanın yeni kontrol biçimleri ve yeni çatışmalar yarattığı noktada hemfikir olan Alberto Melucci ise bu hareketlerde işleyen kültürel süreçleri daha ayrıntılı bir biçimde tanımlamıştır. Melucci, hem kimlik oluşumu ve sembolik temsilleri hem de formel örgütsel formlar yerine toplumsal ağlar üzerinde durarak kimlik merkezli araştırma geleneğini bu teklikten kurtarmıştır. Melucci’ye göre yeni hareketlerin yaşandığı toplum bilgi toplumdur. Melucci ayrıca hareketlerin sadece mobilizasyon evresine sahip olmadığını, bir kuluçka evresine de sahip olduğunu ileri sürer. Melucci’nin gözlemlerine göre, YTH’ler siyasi alanın içinde ve dışında çeşitli düzeylerde aktif olarak bulunabilirler. Aslında kolektif kimliklerini siyasi alanın dışında inşa ederler ve eylemlerini baskın kültürel kodları aşan sembolik güçlere dönüştürürler.⁶⁶ Bu sembolik karakterler bireylere ağlarda üyelikler, roller ve deneyimler arasında parçalanmış kimlikleri yeniden inşa etmek için bir dayanak noktası sağlar. Melucci’ye göre bilgi, sembolik ve dönüşlü bir kaynak olarak toplumsal hayatı belirleyen temel tezatları bünyesinde barındırmaktadır.⁶⁷ Bilginin üretimi ve işleniş süreci ile örgüt ağları yapılandırılmaktadır.

Melucci kurulu düzenin noksanlarını aşmak için yapısalcı yaklaşımı geliştirir ve “Bireyler kolektif eyleme nasıl dâhil olur?“, “Aktörler kolektif eylem ve birliği nasıl inşa eder?“, “Heterojen ve çoğunluktan doğan anlamlara nasıl ulaşılabilir?” sorularına cevap arar. Bu yaklaşım, kolektif aktörlerin ya da hareketlerin karakter ya da özne olarak görülmesini terk eder. Özne her ne kadar sınırlı bir toplumsal alanda dursa da, daha geniş bir toplumsal alana seslenen kolektif aktörlerin ve kolektif eylemlerin aktif, bilişsel yapısını vurgulayan merkezi bir tehdittir. Bu bağlamda, Melucci’nin yaklaşımında kolektif eylem, karmaşık toplum tarafından ortaya konan sınırlar ve imkânlar içinde üretilen sembol ve aktörlerin başarısı olarak ele alınır. Melucci, eylemleri ve süreçleri ön plana çıkartarak birçok anlam, yönelim ve ilişkiye

⁶⁴ Jasper, 2002: 120.

⁶⁵ Touraine, 1985: 781-782.

⁶⁶ Melucci, 1989: 75.

⁶⁷ Aktaran Çayır, 1999: 24.

duyarlılığı teşvik eder ve diğer teorisyenlerin gölgelediği YTH'nin önemli yönlerini anlamaya çalışır.⁶⁸

Buechler, YTH yaklaşımlarında ortaya çıkan genel yönelimlerin siyasi biçimi Marksizm yanlısı ve kültürel biçimi Marksizm sonrası olan iki temel tip YTH teorisinin var olduğu sonucuna varmıştır. Siyasi biçimde toplumsal bütünlük, iktidarı, sistemik ve merkezileştirilmiş gören ileri kapitalizmdir. Kültürel biçimde ise iktidar imgesi yaygın ve merkezi olmayan bilgi toplumdur. Siyasal analiz, makro bakarak devlet odaklı, kültürel analiz ise daha çok mikro bakarak, sivil toplum ve gündelik yaşama odaklanmaktadır. Hareketlilik faaliyeti ile ilgili olarak, kültürel biçim, kolektif eylemin “sembolik ifadeler lehine stratejik kaygılardan kaçındığını” iddia ederken, siyasi biçimin bunu “stratejik hedeflere yönelik bir araçsal eylem” olarak gördüğünü belirtmiştir.⁶⁹

YTH'lerin başlıca özellikleri şu dört noktada kendisini gösterir:

- 1) Sınıf yapısını aşan toplumsal yapıda daha çok yaş, cinsiyet, kimlik gibi toplumsal statü unsurlarına göndermede bulunur;
- 2) İdeolojik karakter işçi sınıfı hareketinin ve Marksist ideoloji anlayışının zıddı bir noktada durur;
- 3) Düşünceler ve değerler konusunda çoğulluk vardır; yeni kimlik politikalarının kurgulanma süreçlerinde sosyokültürel yapının kamusal alanda pragmatik yöntemlerle birlikte katılımcıların karar alma mekanizmalarında bir sözleşme sonucu kurumsal reformları hedefler. Gündelik yaşam ve toplumsal yaşamın demokratikleşme dinamiği ve sivil toplum boyutunun genişlemesine önem verir;
- 4) YTH'leri harekete geçiren faktörler kültürel ve sembolik sorunlara ilişkindir. Dağınık ve merkezsizdirler.⁷⁰

Toplumsal hareketleri ortadan ikiye bölen “eski” ve “yeni” hareketler ikilemi, teorisyenlerin farklı şekillerde dile getirdiği toplum yapılarından dolayı doğmaktadır. Kapitalizmin ileri aşaması olarak ya da endüstriyel toplumun gelişmiş aşaması olarak kimi yazarlar “post-endüstriyel toplum” (Bell, Piore ve Sabel), kimileri “örgütsüz kapitalizm” (Urry, Offe), kimileri “programlanmış toplum” (Touraine), kimileri “ağ toplumu” (Castells) ya da daha genel olarak “enformasyon toplumu”, “post-fordist toplum”, “post-modernizasyon” gibi kavramları kullanmaktadırlar.⁷¹

Jasper endüstrileşme sonrası kuramcılarını, bütün toplumsal hareketlerin, diğer ekoller tarafından gözden kaçırılan kültür ve biyografi gibi boyutlarını tanımlayan kuramcılar olarak

⁶⁸ Melucci, 1989: 58-62.

⁶⁹ Buechler, 1995: 441-464

⁷⁰ Coşkun, 2006: 73.

⁷¹ Della Porta ve Diani, 2006: 8.

değerlendirerek “süreklilik” ve “kopuş” konusunda makul bir bakış açısı geliştirmiştir.⁷² Keza Çetinkaya’da eski ve yeni arasında yapılan ayrımın tarihsel geçmişe kayıtsızlık olduğunu belirtir. Eskiden kasıt olarak işçi hareketlerinin ima edildiğini belirten Çetinkaya, işçi hareketlerinin zengin içeriğinin ve çeşitliliğinin görmezden gelindiği sebebiyle işçi hareketlerinin sadece kendi iktisadi çıkarlarını düşünen, başka toplumsal kesimleri dışlamış hareketler olarak görülmeye başlamasını eleştirir.⁷³

1968’in gerçekliğinde hem eski ve yeni ayrımını hem de merkez-çevre bağlamını netleştirmeden önce emek hareketlerini yalnızca tarihsel bakış açısıyla sınıf temelli iktisadi çıkar peşinde koşan hareketler olarak değerlendirmenin yanıltıcı olacağını belirtmek gerekir. Bu hareketler geçtiğimiz yüzyıllarda ücret mücadelelerinin, çalışma saatlerinin kısıtlanmasının yanı sıra, kadın-çocuk çalışması, cemaat yaşamı, göçmenlerin sorunları, eğitim, kamusal hizmetlere ulaşma sorunları, oy hakkı, fikir ve ifade hürriyetlerinin genişletilmesi, savaş karşıtlığı gibi çok çeşitli problemlerle uğraşmış ve birçok toplumsal kesimi saflarında toplamayı başarabilmişlerdir.⁷⁴ Nihai olarak, toplumsal hareketler üzerine yapılacak eski ve yeni arasındaki ayrımın öğrenci hareketleri ve emek hareketlerini birlikte ele alan çalışmamızın kapsamına da uymayacağı açıktır. Keskin bir ayrım yapmak geçmişle bir kopukluk yaratacağından bu hareketleri süreklilik dâhilinde ele almak anlamlı olacaktır. Öyle ki günümüz çalışmalarında YTH perspektifinin etkisine rağmen, toplumsal yapı ile kolektif eylem arasındaki ilişkiye verilen dikkat hiçbir şekilde sınırlandırılmamıştır. Marksizm, toplumsal sınıf kavramını hala merkezi bir rol olarak tanımlayan çok sayıda kolektif eylem analistine ilham vermeye devam etmiştir. Bir sonraki başlıkta ise şimdiye kadar bahsedilenler doğrultusunda dünya sistemi teorisi ve toplumsal hareketler ele alınmıştır.

1.2. Dünya Sistemi Teorisi ve Toplumsal Hareketler

Dünya sistemi teorisi ve toplumsal hareketlerin teori içerisindeki yerine değinmek için öncelikle teorinin bilimsel kökenlerine göz atmak gerekir. Tezin ilgi alanı olan dönem aralığında Immanuel Wallerstein tarafından 1974 yılında ortaya konan modern dünya sistemi teorisi⁷⁵ bilimsel kökenini 1945-70 yılları arasında; “Annales tarih yazımı okulu” , “feodalizmden kapitalizme geçiş”, “Asya tipi üretim tarzı” tartışmaları, “bağımlılık teorileri”

⁷² Jasper, 2002: 124.

⁷³ Çetinkaya, 2015: 45-48.

⁷⁴ Çetinkaya, 2015: 48.

⁷⁵ “Modern Dünya Sistemi: Kapitalist Tarım ve 16. yüzyılda Avrupa Dünya Ekonomisinin Kökenleri” adlı kitabında, Immanuel Wallerstein modern dünyanın yükselişinde yer alan tarihsel değişiklikleri anlamak için teorik bir çerçeve geliştirir. Wallerstein’a göre dünya sistemi teorisi, bu süreçte modernleşme sürecinin dışsal ve içsel tezahürlerini kapsamlı bir şekilde anlamayı ve dünyanın farklı bölgeleri arasında analitik olarak sağlıklı karşılaştırmaları mümkün kılmaktadır. Dünya sistemi akademisyenleri, hem toplumsal hareketlere hem de ulusal hareketlere atıfta bulunmak için “sistem karşıtı hareketler” terimini kullanırlar. Bu tezin odak noktası genel anlamıyla toplumsal hareketlere dayanmaktadır, açıklık amacıyla, dünya sistemi analistleriyle doğrudan ilişki kurulmadıkça, “sistem karşıtı hareketler” terimi yerine daha çok “toplumsal hareketler” terimi tercih edilecektir.

ve son olarak “merkez-çevre” tartışmalarından almaktadır.⁷⁶ Karl Marx, Joseph Schumpeter, Karl Polanyi ve Fernand Braudel, Wallerstein’in entelektüel gelişimi üzerinde etkili olmuş düşünürlerdir. Bu yaklaşımın en belirgin özelliği ise tarihsel ve bütüncül bir arka plana sahip olmasıdır. Dünya sistemi teorisi araştırma nesnesi olarak 16. yüzyıla kadar götürülen tarihsel kapitalizmi problematik olarak ele alır, çatışmanın merkez kaynağı ve sistem karşıtı hareketlerin hedeflerine odaklanır. Dünya sistemi teorisine göre devletlere, kültürlere ve ekonomiye yön veren, bunlar arasındaki ilişkiyi ve aktörleri belirleyen kapitalizmdir. Bunun yanında tarihsel analizi ve sistem karşıtı mücadelenin geleceği konusundaki prognozlara (vakanın seyri konusunda öngörüler) daha normatif, stratejik ve siyasi olarak yaklaşır.

Wallerstein’in sosyal bilimler alanına karşı eleştirel bakış açısıyla yaklaşması, onun sosyal bilimleri tek çatı altında toplama çabasından gelir. Disiplinler arası ilişkiyi dahi sınırlayıcı bulan Wallerstein, tarihsel sosyal bilimci sıfatını kendisini tanımlamak için uygun görmüştür. Wallerstein dünya sistemi yaklaşımında sosyal bilimleri bir bütün olarak kullanmıştır.⁷⁷ Aslında dünya sistemi yaklaşımının, ona ideolojik yönüyle yaklaşmamak refleksini kıran bir bütüncüliğe sahip olması gözle görülür bir gerçektir. Toplumsal hareketler dâhil olmak üzere dünya sistemi yaklaşımı bu yönüyle makro alandan mikro alana doğru yapılacak bir inceleme için ekonomi-politik analizin yanı sıra tarihi, sosyolojiyi, coğrafyayı ve antropolojiyi dahi aynı potada eritme fırsatı sunmaktadır. En nihayetinde, Wallerstein’a göre tek bir dünya sistemi modelinde ekonomik, siyasi ve sosyo-kültürel alanlar arasında ayrılık ve özerklik yoktur yani farklı işleyen mantıkları yoktur.

Yukarıda da değinildiği gibi, Wallerstein toplumsal olayların açıklanmasında büyük yapılar yaptığı vurgu ve bunları mikro ölçekli olaylarla destekleyebilmesi nedeniyle sosyal bilimler alanında makro sosyolojik yönetime olan ilgiyi artırmıştır. Dünya sistemi perspektifinin önemli bir avantajı, devlet merkezli paradigmanın yarattığı kavramsal cezaevlerinden kurtulmamıza yardımcı olmasıdır. Örneğin, Türkiye’nin kendi ulusal tarihinin yarattığı belli başlı genellemeleri aşmak adına makro bakış açısından mikro bakış açısına doğru inmek oldukça besleyici bir çerçeve çizmemeze yardımcı olacaktır. Bu perspektifin önemli bir katkısı, uzun dönemli ve geniş ölçekli bir mekânsal-periyodik çerçevede modern dünyanın tarihsel sosyolojik araştırmasına duyulan ihtiyaç üzerine bir köprü olmasıdır. Bütüncül araştırma yöntemlerinin açıklayıcı gücünü ortaya koyan dünya sistemi analizleri, modern dünyanın ekonomik, siyasi ve kültürel gerçeklerini tutarlı ve bütünlük bir biçimde eleştirel olarak analiz etmek için kapsayıcı araştırmayı kolaylaştıran yararlı kavramsal araçlar sağlar. Wallerstein,

⁷⁶ Wallerstein, 2006: 11.

⁷⁷ Aktoprak, 2004: 27.

sınıfların ve statü gruplarının ekonomik, siyasi ve kültürel rollerinin, dünya kapitalist sisteminin unsurları olarak takdir edilmesi gerektiğini belirtir.⁷⁸

Wallerstein'ın çalışması kapitalizm kavramında ulus devletten küresel ekonomiye sıçramayı sağlayarak önemli bir kopuşu işaret etmektedir. O, kapitalizmin belirli bir iş bölümü ya da üretim tarzıyla (yani serbest ücret emeği ve kar amacı gütmeyen tarım ve/veya sanayi üretimi) sınırlı olmadığını, bunun yerine sınıflar, bölgeler ve uluslararası ticaret akışlarında kök saldığını savunmaktadır. Wallerstein'e göre ekonomik eşitsizliği düzeltmek için küresel ekonomik sistemin tamamının revize edilmesi gerekmektedir. Bu revizyonlar kapitalist girişimi daha önce defalarca yapmış olduğu gibi yeni bir şekil almaya zorlayacaktır (örneğin, 18.yüzyıldan 19. yüzyıla kadar merkantalizmden laissez-faire politikalarına geçiş veya Keynesyen refah kapitalizminden küreselleşmiş bir "hizmet" ekonomisine geçiş). Bu anlamda, Marx'ın birincil toplumsal yapı olarak ulus devleti ele aldığını belirtmek gerekir. Wallerstein ise birincil toplumsal yapıyı dünya sistemi alanına taşımıştır.

Dünya sistemleri teorisi tarihsel kapitalizmi, Braudel ve diğer Annales okulu tarihçilerinden ödünç aldığı 600 yıllık "longue duree" yani durağan zaman (coğrafi mekânın zamanı), "conjunctures" yani toplumsal yapılardaki değişimlerin ilerleyen zamanı ve son olarak ise siyasal olayların ve günlük etkinliklerin zamanı "l'histoire événementielle" olarak kavramsallaştırmıştır.⁷⁹

Wallerstein, tarihçiler ve sosyologların 50 ila 60 yıllık büyüme ve durgunluk dönemleri ile düzenli bir şekilde tekrar eden döngüleri yani "uzun dalga" ya da "Kondratyef" döngülerini araştırmalarını telkin eder. Wallerstein'ın bu uzun dalga döngüleri, dünya ekonomisi gibi tarihsel bir sistemin ve böyle bir sistemin faaliyet gösterdiği bir sistemin yaşamını temsil eden mekanizmadır. 50-60 yıllık Kondratyef döngülerinin incelemesi iki safhadan oluşmaktadır. Bu döngülerin ilk safhası "A", ikinci safhası ise "B" olarak ele alınır. Kondratyef A safhası ekonomik tekellerin korunabildiği bir yükseliş dönemidir. Kondratyef B safhası ise ekonomik tekellerin düşüşe geçtiği ve bu paralelde hegemonyanın yeniden konumlandığı safhadır. Wallerstein, bu yükseliş ve düşüşleri şirketlerin yükseliş ve düşüşüne benzetir.⁸⁰ Yani, uzun dalga döngüleri, bilim adamlarının dünya sisteminin geçici ama dayanıklı yapılarını ve dünya sisteminin kendisinin yaşadığı ve büyüdüğü belirli bir zamansallığı incelemek için kullanabileceği kavramsal bir araçtır. Haliyle bu durum, uzun dalga döngüsünü kapitalist sistemin özünde ne olduğu konusunda daha teorik bir anlayışa ulaşmayı ümit eden akademisyenler için ideal bir araç haline getirir.

⁷⁸ Wallerstein, 2006: 35-41.

⁷⁹ Aktoprak, 2004: 29-30.

⁸⁰ Wallerstein, 2003: 34-35.

Wallerstein'in modern kapitalist dünya ekonomisi, bir dizi merkezi dinamikle kendisini göstermiştir. Bunlar:

- 1) Ticaretin genişlemesi ve meta üretiminin artan ağırlığı ile birlikte, kar için sonsuz bir arayış;
- 2) Teknolojik gelişme ve dönüşüm;
- 3) Tarım ve endüstride daha fazla insanın ücretli emeğe dâhil edilmesi, büyüyen proleterleşme;
- 4) Gelişen şirketleşmenin dünya ekonomisine daha fazla alanda dâhil edilmesi;
- 5) Ekonomide belirgin katmanların ortaya çıkışı - merkez, yarı-çevre ve çevre alanlar;
- 6) Devlet iktidarının büyümesidir.⁸¹

Kapitalizmi dünya sisteminin ekonomik bağlantısı olarak inceleyen Wallerstein, kapitalizmin özellikleri çerçevesinde bağımlılık teorisinden ödünç aldığı ve geliştirdiği bir coğrafi alan çizer. Bu jeopolitik ve jeokültürel coğrafya; merkez, yarı-çevre ve çevre olarak kategorileşmiştir. Tarihsel kapitalizmi ele alan dünya sistemi yaklaşımında, devletlerarası sistemin, kapitalist rekabetin ve emperyalist genişlemelerin tarihsel olarak ortaya çıkışı, tarihsel kapitalizmin kalıcı özellikleri olarak “merkez” ve “çevre” arasında sistem içinde eşit olmayan gelişme kalıpları olarak değerlendirilir. Bu coğrafi alanda siyasi birimler devletlerarası bir sistemde gevşek olarak birbirine bağlıdır. Buna göre, kapitalist dünya ekonomisinde, coğrafi alanlar merkezde ve çevrede üretim şeklinde bir işbölümü oluşturur. Çevresel ürünlerin, merkeze doğru sürekli bir artı değer akışı vardır.⁸² Wallerstein'in teorisinde özellikle, erken sanayileşen merkez devletlerin sömürgecilik yoluyla yahut eşit olmayan koşullarda çevre devletler ile oluşan ekonomik ilişkisi, bu ilişkiyi devletlerarası dünya ekonomik sisteminde eşitlikçi olmayan bir üçüncü role indirgeyen oldukça tabakalaşmış bir sistem sunmaktadır. Merkez, kapitalist dünya-ekonomisinden en fazla yararlanan bölgedir. Çevre, merkezin güçlenmesini sağlayan gelişmemiş, bağımlı ve yardımcı bölgedir. Yarı-çevre devletler ise dünya pazar ilişkilerini etkilemek için yeterli kaynağa sahip oldukları için ortada bir yerde dururlar, ancak bu sistemde liderlik rolünü oynamak için yeterli etkiye sahip değildirler. Merkez, yarı-çevre ve çevre arasındaki bu asimetrik ilişki, dünya sistemi yaklaşımının merkezinde belki de en temel kavramdır ve bağımlılık okulundan etkilenmiştir. Dünya sistemi kuramı, bu eşitsizlik olgusunu kurumsallaştırmaya ve güçlendirmeye yardımcı olur.⁸³

Annales okuluna bağlı olan ve uzun yıllar Braudel Merkezi'nin de yöneticiliğini yapan Wallerstein'in tarihsel metodolojiyi kullanması ve karşılaştırmalı bağımlılıklarla ilgilenmesi merkez, yarı-çevre ve çevre ülkelerin birbiriyle bağımlılık ilişkisini titizlikle incelemesine katkıda bulunmuştur. Wallerstein, uzun süreli bir tarihsel perspektifle analiz ettiği ülkelerin hukuki, idari, askeri ve siyasi yapılarını incelemektedir. Merkez ülkeler, çevre ülkelerinin

⁸¹ El-Ojeili, 2012: 47.

⁸² Wallerstein, 2006: 23-29.

⁸³ Aktoprak, 2004: 38-40

izleyeceği modernleşme teorilerinin iyimserliğini reddeder. Wallerstein, merkez ve çevre ülkeler arasındaki güç hiyerarşisinin aslında kendi kendisini sürekli kıldığını; “azgelişmişliğin gelişimi” ile açıklar. Bu bağlamda, dünya sistemi yaklaşımının yarı-çevre olarak adlandırılan üçüncü bir aracı kategoriye ekleyerek gelişmesi, merkez ile çevre arasında tutarsızlıkları giderici ve risk azaltıcı tampon bölge oluşturması açısından anlamlıdır.

Bölümün başında özellikle ele aldığımız Fransız İhtilâli dönemi, Wallerstein için ideolojilerin doğduğu dönemdir. Toplumsal hareketlerin gelişimi de birçok akademisyen için bu dönemden başlamaktadır. Keza yine bölümün başında dile getirdiğimiz gibi Tilly de Wallerstein’a yakınsak bir görüş ortaya koymuştur. Wallerstein, Fransız İhtilâli’nin bir toplumsal felaket olduğunu düşünenlerin ideolojisi olarak ilk önce muhafazakârlığın doğduğunu belirtir. Muhafazakârlığa tepki olarak ise liberalizm doğmuştur. Liberalizm içinden ise radikal fikirler ortaya çıkmıştır. En nihayetinde Fransız İhtilâli, temelini oluşturan kitlesel desteğe rağmen, toplumun liberal görünümünü sağlamaştıran bir burjuva devrimi olmuştur. Bu durum, 1815’te monarşinin muhafazakâr restorasyonuna (her ne kadar anayasal bir ortamda da olsa) doğru yol almıştır. Fransız İhtilâli’nde Jakoben ve Sans-Culottes (donsuzlar/baldırı çıplaklar) ittifakıyla geliştirilen radikal-sosyalist ideoloji, merkezde yer alan liberalizmin ve sağda yer alan muhafazakarlığın siyasi stratejilerinde dönüm noktası yaratmıştır. 1789-1848 yılları arasında bu bahsedilen ideolojiler monarşiye karşı kendi dünya görüşlerini savunarak devlet düşmanlığına farklı açıklamalar getirmiştir. Ancak Wallerstein sosyalizmin gerçekten bir ideoloji olarak 1848’den sonra ortaya çıktığını ifade eder. Wallerstein’a göre son evrede ise bu üç ideoloji, 1848 yılında önemli bir demokrasi anlayışının ortaya çıktığına işaret etmektedir.⁸⁴ Bu devrim yıllarında hem devlet yapısı hem de toplumsal yapıdaki alt-üst oluşlar tüm dünyada etkisini göstermiştir ve toplumsal devrimin ilk örneği olmuştur. 1848 devrimleri, popüler toplumsal hareketlerin ciddi siyasi aktörler olabileceğini kanıtlamışlardır. Dahası 1848’in devamında kolektif ve bilinçli çabaların ürünü de 1917 Rus Devrimi olmuştur.

Bu noktada dünya ekonomisinin siyasetinde derin bir önem taşıyan sosyolojik bir yenilik ortaya çıkmıştır. Sistem karşıtı faaliyete katılan kişilerden oluşan gruplar yeni bir kurum oluşturmaya başlamıştır. Üyeleri, yetkilileri ve özgül siyasi amaçları olan sürekli bir örgütlenme ile sistem karşıtı hareketler ilk kez örgütlenmiştir. Tilly ve Tarrow gibi diğer toplumsal hareket araştırmacıları da bürokratik örgütlenmenin önemli bir yenilik olduğunu kabul ederler ve bu teknolojinin daha önce 18. yüzyılın sonlarında icat edildiğini iddia ederler. Aynı şekilde Wallerstein, örgütlü hareketlerin otoriteye sürekli bir şekilde meydan okumasına ve hatta “devrimci” değişime dayanmasına izin veren önemli bir stratejik yenilik olduğunu savunmaktadır. Tüm bunların peşinden ise ırkçılık karşıtı hareketler, etnik hareketler, sosyalist

⁸⁴ Wallerstein, 2003: 77-81.

hareketler ve kadın örgütlenmeleri gibi sistem karşıtı hareketler ortaya çıkmaya başlamıştır.⁸⁵ Çünkü Wallerstein'a göre modern dünya sisteminde bir üstünlük anlayışı vardır. Bu sistemde yetişkinler gençlerden (ya da çocuklardan), erkekler kadınlardan, beyazlar siyahlardan (ya da beyaz olmayanlardan), eğitimliler daha az eğitilmiş olanlardan, heteroseksüeller erkek ve kadın eşcinsellerden, burjuvalar ve profesyoneller işçilerden, kentliler kırdaki yaşayanlardan üstün sayılmaktadır.⁸⁶

Fransız İhtilâli döneminde ortaya çıkan hareketleri toplumsal (ya da sosyalist) hareket ve ulusal hareket denilen iki çeşit sistem karşıtı hareket olarak adlandıran Wallerstein'ın klasik modelden beslendiği açıktır. Klasik modelin ilk önemli kuramcısı Karl Marx'dır. Marx, "Kapital"de, okuyucuları toplumsal değişimi anlamak için diyalektik bir yaklaşım sergilemeye çağırır. Eşit olmayan toplumsal ilişkilerin çelişkili karakterini takdir etmelerini, insanların eşitlik mücadelesinin bu ilişkileri nasıl dönüştürdüğünü anlamalarını ve toplumsal değişimin yeni çelişkiler ile karakterize ilişkiler yaratacağını kavramalarını ister. Marx kolektif protesto gerekçelerine tamamen odaklanmasa da, çizdiği model "toplumsal sınıflar kendi antagonistleriyle bir çelişkiye dönüştüğünde, insanların kolektif eyleme girişeceklerini" ima eder.⁸⁷ Böylesine bir toplumsal hareket düşüncesi her toplumsal yapılanmanın merkezinde bir temel çatışmanın olduğunu kanıtlamaya çalışır. Marx'ın kendi içinde bir sınıfın kendi başına bir sınıf olma fikri, evrensel bir tarihi sınıf olarak kendi rolünü üstlenebilir. Genel itibarıyla, toplumsal hareketler hakkında ilerletici bir analiz, belirli tarihsel durumların incelenmesine dayalı olarak birbirini takip eden yaklaşımların kullanılması yoluyla mümkünleşir.

Arrighi, Hopkins ve Wallerstein, toplumsal örgütlenmenin iki temel ilkesine odaklanır. Biri "sınıf" örgütlenmesine dayanan harekettir. Diğeri ise "halk" açısından örgütlenmeye dayanır. Bu iki örgütsel ilke, yukarıda bahsedildiği gibi ilgili hareketlerin ortaya çıkmasına yol açar. "Toplumsal hareket" sınıf örgütünü yansıtırken, "ulusal hareket" halkın örgütlenmesini yansıtır. Toplumsal hareket baskıyı burjuvazinin ve işverenlerin emek üzerindeki baskısı olarak tanımlarken, ulusal hareket baskıyı etnik-ulusal grubun bir diğeri üzerindeki baskısı olarak tanımlamaktadır. Bu iki hareket arasında benzerlikler de vardır. Öncelikle her iki hareket türü de resmi örgütler yaratmıştır. Bunun dışında her iki hareket türü de modern dünyanın temel siyasi yapısı olarak devleti görmüşlerdir. Sonucunda her iki hareket için nihai amaç devlet iktidarını ele geçirmektir.⁸⁸ Bu sistem karşıtı hareketlerin ortaya çıkışı, dünya sisteminin merkezlerinin bazı gelişimsel sınırlara yaklaşmasıyla da bağlantılıdır. Nihayetinde, sistem karşıtı hareketler uzun bir tarihe sahiptir ve 19. yüzyılın son çeyreğinde ilk kez önemli hale

⁸⁵ Wallerstein, 2006: 68-75.

⁸⁶ Wallerstein, 2006: 39.

⁸⁷ Aktaran Tarrow, 2011: 17.

⁸⁸ Arrighi vd., 2004: 37.

gelmişlerdir. 1945'ten 1970'e kadar olan dönemde ise son derece güçlü bir şekilde kendilerini göstermişlerdir.

Dünya sistemi yaklaşımı önceki çerçevelerden farklı olarak uluslararası ve jeopolitik perspektifteki gelişmeleri eşitsiz güç ilişkilerinin olduğu bir dünya sisteminde görmektedir. Bu durum hem dünya sistemi içinde hem de bölgeler arasında yer alan diğer ülkelerdeki gelişmelere ilişkin olarak çeşitli ulusal bağlamlarda toplumsal hareketlerin görülmesine katkı sağlar. Bu, hem Tilly hem de Touraine'nin metodolojik milliyetçiliğinin ötesinde önemli bir analitik ilerlemedir. Dünya sistemi kuramı önceki çerçevelerden farklı bir şekilde, analitik olarak devletlerarası sistemi dünya sisteminin temel bir özelliği olarak alır ve hareketlerin gelişimini, biçimini ve yayılmasını çerçevenin içerisine dâhil eder.⁸⁹

Genel anlamıyla merkez-çevre analizi, uzamsal veya bölgesel boyutların merkez ve çevre farklılıklarına göre yapılandırılmış siyasi ve ekonomik dinamiklerine odaklanmaktadır. Merkez-çevre konumu siyaset ve toplumsal örgütlenmeyi anlamak için önemlidir. Merkez ve çevre arasındaki dinamikler toplumsal ve siyasi değişimi ve son olarak, bu ilişkilerin çevrenin dezavantajına eşit olmayan bir şekilde işleyen, başka bir deyişle, merkezin çevreye egemen olduğu ve “sömürmüş” olduğu sistemi anlamak adına oldukça önemlidir. Merkez, yarı-çevre ve çevre devletlerinin dünya sistemi hiyerarşisindeki konumu, hem ulusal hem de uluslararası olarak bu sistemde toplumsal hareket mobilizasyonu için fırsatları etkilemektedir. Böylece dünya ekonomisinin yapısal özellikleri, aktörlere merkez devletlerde nispeten daha yüksek düzeyde siyasi fırsat ve kolektif eylem için kaynak sağlamaktadır. Buna karşın, çevre ülkelerdeki aktörler protestoları seferber ederken, merkez ülkelerdeki muadillerinden farklı olarak siyasi mekanizma tarafından şiddetle bastırılmaktadır.⁹⁰ Başarı ya da başarısızlık dışında, yeni yapısal koalisyonlar yaratmayı amaçlayan hareketler, merkez veya çevre ülkelerde görünüp görünmeyeceklerine bağlı olarak tamamen farklı bir siyasi kadere sahip olabilirler. Örneğin, yerli sanayilerde iş için mücadele eden sendikal hareketler, merkez ülkelerin ekonomik becerilerinin yeniden yapılandırılmasına ve korunmasına katkıda bulunuyor olarak görülebilir. Çevre ülkelerdeki benzer hareketler ise tam olarak aynı misyonları amaçlansa bile, aslında, düşük ücretli, teknolojik olarak geri kalmış bir endüstride oldukları için çevresel ekonomik düzenin korunmasına katkıda bulunabilir. Dahası, hareketler kendi liderlerini veya elitlerini bir gün ülkenin iktidar elitine dâhil edilebilecekleri ya da tam tersine, nihayetinde devlete meydan okuyacak seçkinleri yaratabilecekleri şekilde üretebilirler. Amaçlar ve sonuçlar arasındaki bu türden bir ayrışma 1968'deki Fransa, ABD ya da Türkiye'deki hareketlerin aktörlerinin (öğrenciler başta olmak üzere) siyasi hedeflerinde görülebilir.

⁸⁹ Conway, 2016: 25-26.

⁹⁰ Smith, 2006: 312-313.

Wallerstein'in coğrafi yaklaşımı ekonomik süreçlerle ilgili olsa da önermeleri zorunlu olarak siyasal süreçlere odaklanır. O, ekonomik başarıları ve seçkinlerin ortaya çıkışını, yüksek yoğunluklu modeller sergileyen devletlerin daha güçlü ve daha sağlam hale gelen yapısal dönüşümleri ile ilişkilendirir. Güçlü devletler merkez ile ilişkilendirilirken, zayıf devlet yapıları çevre ile ilişkilendirilir. Bu öneri iki katman şeklinde okunabilir. Birincisi, bu ekonomik periferileşme (çevreleşme) süreçleri genellikle siyasi koalisyonlardan ziyade fraksiyonel mücadeleleri daha da güçlendiren tutarsız toplumsal yapılar üreterek devlet yapılarının körelmesine katkıda bulunur. İkincisi, insanlar bu zayıf ya da körelmiş devlet yapılarında ekonomik süreçlerin seyrini değiştirebilecek ekonomik faaliyet türünü harekete geçiremedikleri için periferileşmeye sebep olur. İlk durumda, toplumsal hareketlerin, daha genel sorunlara bir cevap olarak değil, tutarsız toplumsal yapıların bir sonucu olarak ortaya çıkacağını bekleyebiliriz. İkinci durumda, körelmiş devlet yapılarının, karmaşık görünen ulusal ekonominin örgütsel yeniden yapılandırmasından daha çok hedef haline gelmesi beklenebilir. Böylece çevrede ortaya çıkan toplumsal hareketler, ekonominin örgütsel yapıları yerine devletin siyasi yapılarına meydan okuyabilir. Bu süreç, dünya çapında sınıfların devlet düzeyinde fraksiyonel olarak düzenlenmiş olması ile daha da güçlenir. Öyle ki, güçlü devletler (merkez) sınıf mücadelesini ikincil ekonomik meseleler üzerinde bir tür anlaşmazlığa çevirip oradan uzlaşma kültürü bulmaya çalışabilirken, zayıf ya da körelen yapıların (çevre) küçük ekonomik anlaşmazlıklarda bile anında siyasi konulara odaklanmasını sağladığı söylenebilir. Wallerstein için "eşit olmayan proleterleşme süreci" (aslında sermaye birikiminin altı yüz yılda kuzey ve güney arasında eşit olmayan ancak 21. yüzyılda bu proleterleşmenin tamamlanacağı sürecini yansıtan bir süreç), toplumsal mücadeleleri ele almak için merkez ve çevrelerin bu ıraksak becerilerinden sorumludur.⁹¹ Bu nedenle, çevre ülkeler devrim yönündeki hareketliliğe, merkez ülkeler ise toplumsal hareket tipinde bir hareketliliğe doğru evrilirler çıkarımı yapılabilir.

Araştırmacılar, toplumsal yapılar ve kurumların toplumsal hareketlerin politikayı harekete geçirme ve etkileme olasılıklarını etkilediğini, tersinin de doğru olduğunu gözlemlemişlerdir. Örneğin, Tilly, modern demokratik kurumların uzun yıllar boyunca siyasal elitler ve toplumsal hareket güçleri arasındaki etkileşimlerle nasıl şekillendiğini belgelemiştir. Avrupa'da devletler sağlamlaşırken bölgeyi savunabilmiş ve büyüyen orduları desteklemek için gerekli idari yapıları destekleyebilmişlerdir. Gelişmekte olan devlet kadrolarının kendi kültürleri (ekinleri) ve bedenleri için artan talepleri ile karşı karşıya kalanlar - ilk başta ekmek isyanları ve vergi toplayıcılarına yönelik saldırılar ve daha sonra dilekçe ve halk gösterileri gibi toplu eylemler yoluyla - karşılığında bir şeyler alabilmişlerdir.⁹² Devletin meşruiyeti, halkın giderek daha büyük kesimleri tarafından periyodik olarak yapılan seçimleri kapsayacak şekilde

⁹¹ Wallerstein, 1983: 18-19.

⁹² Tilly, 2004: 25-29.

halk desteğinin sağlanmasını gerektirmiştir. Modern devletler ve yarattıkları devletlerarası kurumlar, otoritelerinin meşruiyetine bağlı olmaya devam etmişler ve toplumsal hareketlere güç vermişlerdir. Böylelikle, hareketler kurumların biçimlerini ve karakterlerini belirlemiş ve bu kurumlar hareketlerin eyleme geçme potansiyelini belirleyen fırsatları ve kısıtları etkilemiştir. Otoriteler ve otoriteye meydan okuyanlar arasındaki bu rekabet, zaman içinde halkın haklarının tanımlanması ve uygulanmasının yanı sıra, halk protestoları ve dernekleri ile ilgili düzenlemeler de dâhil olmak üzere temsili ve siyasi katılım sistemlerini şekillendirmeye yardımcı olmuştur. Toplumsal hareket teorisyenleri gibi dünya sistemleri analistleri de modern devletlerin ortaya çıkışına temelde bağlı olan hareketleri görmezden gelmezler. Bununla birlikte bu bakış açısı aşağıda açıkça belirttiği üzere, kolektif aktörlerin eylemlerini değil, dünya çapındaki ekonomik ve tarihsel güçlerin, insanların dünyanın farklı yerlerinde örgütlediği koşulları şekillendirdiği makro bir bakış açısının yollarını vurgular. Bu perspektifle birlikte Arrighi, Hopkins ve Wallerstein'a göre sınıf mücadelesi, ülke içi gelişmeleri dünya ekonomisi bağlamında "[...] grup oluşumlarının (dayanışmaların) kapitalist dünya süreçleri olduğu ve bunların, daha dar anlamda belirginleşen siyasi örgütlenme çabalarının altında yatan merkezi biçimler arasında yer aldığı yolunda" bir sav olarak görülmelidir.⁹³

Wallerstein ve diğer dünya sistemi yaklaşımı teorisyenleri, dünya siyasi sahnesinin önemsiz aktörlerinin dünyanın geleceğini belirlerken stratejik roller oynadığını belirtirler. Fakat dünya sistemi yaklaşımı tarihi okumada yararlı olsa da tüm potansiyel değişim kaynaklarını görmemize izin vermez. Kültürel boyutu gözden kaçırmak, kolektif aktörlerin yeni bir kimliğe kavuştuğu temellerin açıklanmasını ortadan kaldırır. Bunun yerine, dünya sistemini toplumsal hareketler analizlerimizde toplumsal değişimin en önemli kaynağı haline getirerek Wallerstein'ın kuramını bağımsız bir değişken olarak ele almak gerekir. Bu, örneğin, bağımlılık tezinin kullanılmasını ve ulus devletin uluslararası ekonominin dış çevresi dâhilinde ve uluslar üstü bir karar alma süreci içinde var olan tutarlı bir birim olarak görülmesini mümkün kılar. Bu perspektiften yola çıkarak, yarı-çevre ve çevrenin toplumsal hareketlerinin sadece ekonomik kalkınma stratejisinden değil, aynı zamanda ulusal ve uluslararası düzeylerde ortaya çıkan siyasi, toplumsal ve ekonomik süreçlerin birleşiminden de kaynaklanabildiği varsayımı yapılabilir.

Wallerstein'ın önemle vurguladığı bir başka husus dünya devrimlerinin etkilerinin ulusal ölçekte her ülke için devrim olarak görülmediği kanısının dünya sistemi merceğiyle aşılabileceğidir. Örneğin, Fransız ve Rus devrimlerinin yarattığı dünya sisteminin jeokültüründeki başlıca değişimleri uzun süreli dünya sistemi tarihiyle incelediğimizde, bu iki devrimin de dünya sistemi bütününde seküler eğilimleri yansıttığı görülmektedir. Aslında

⁹³ Arrighi vd., 2004: 33.

burada, dünya sistemi teorisinin belirli bir akışı içinde, dünyanın farklı yerlerinde aynı zaman aralıklarında devlete yönelik ortaya çıkan kolektif eylemleri dikkate almak için yeterli teorik alanın olduğu tartışılmaktadır. Özetleyici bir açıklama olarak Keyder “kapitalist sistemin süreçleri içinde, iktisadi büyüme ve kriz dönemleri ülke arenalarında yansırken, bu devrevi değişmelere tekabül eden siyasi ve ideolojik gelişmelerin yerel özgülükler” gösterdiğini belirtir.⁹⁴ Bu anlamıyla, içsel ve dışsal olarak dünya sistemi teorisinin temel maddeleri, önermeleri ve sonuçları toplumsal hareketlere ilişkin açıklayıcı faydaları ışığında ayırt edilebilir ve analiz edilebilir. Bunun paralelinde yerel nitelik ve davranışlar, birimin sistem içindeki konumunun bir sonucu olarak değerlendirilir. Bu bakış açısından hareketle Wallerstein, “dünya devrimleri” olarak nitelendirdiği 1848 ve 1968 yıllarını dönüm noktaları olarak ele almaktadır.

Şimdi de çalışmanın ilgisinin öğrenci hareketleri ve emek hareketlerinde yoğunlaşacak olmasından dolayı, dünya sistemi ve toplumsal hareketlerin 1960’lar ve 1970’lerde nasıl şekillendiğine göz atmak gerekecektir. Bu dönem yeni sol ile eski sol tartışmalarının, karşıt kültürün, kutuplaşmanın, radikalleşmenin, ABD hegemonyasının yükselişini takiben çoğulcu (plüralist) yapıların ortaya çıkışının ve ABD hegemonya krizini takiben dünyada eş zamanlı olarak başlayan 1968 hareketlerinin yaşandığı, toplumsal hareketlerin hem etkisi bakımından hem etkilenmesi bakımından şekillendiği bir dönem olarak görülmektedir. Özellikle 68’ hareketi, 1970’lere ve sonrasına dair ekonomik, siyasi ve kültürel dönüşümlerin yaşandığı bir dönemdir. Geniş anlamıyla 1968’in sonucu Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin (SSCB) çöküşü olmuş ve ona verilen yanıt bilinen liberal jeokültürün sona ermesi ile neo-liberal ekonomi modeli olmuştur. Bunun için öncelikle 1917 sonrası dönemden başlayarak ABD’nin hegemonyasını kurduğu sisteme göz atmak merkez/yarı-çevre/çevre ülkelere dair görüş açısını genişletecektir.

1917-1991 yılları arasında, 74 yıllık bir süre boyunca, dünya tamamen değişmiştir. Hobsbawm, 1914’ten itibaren 2. Dünya Savaşı’ndan sonraki bir felaket çağının, insan toplumunu muhtemelen başka bir döneme göre daha derinden değiştiren yirmi beş veya otuz yıllık olağanüstü ekonomik büyüme ve toplumsal dönüşümden sonra geldiğini belirtmektedir. Hobsbawm 20. yüzyılın bu geniş periyotlamasını; 1914-1945 felaket çağı, 1947-1973 altın çağı ve 1973-1991 yılları arasındaki zemin değişikliği/toprak kayması ile sınırlamıştır.⁹⁵ Aslında bu dönem, Dünya Savaşı’nın sona ermesiyle Büyük Buhran ile ilişkilendirilen ekonomik gerilemeye, ardından 2. Dünya Savaşı’ndan sonra eş görülmemiş bir genişleme dönemine kadar geçen bir Kondratiyef dalgasını kapsamaktadır. Dünya ekonomik istikrarsızlıkta birleştiğinde, hegemonya mücadelesi 2. Dünya Savaşı’nın sonuna kadar çözülememiştir. Daha sonra Avrupa’nın savaştan ekonomik yıkımla çıkması ve Japonya’nın da geçici olarak oyun dışı

⁹⁴ Keyder, 2014: 11.

⁹⁵ Hobsbawm, 1996: 18.

kalmasıyla ABD hegemonik konumunu somutlaştıran büyük bir ekonomik genişleme çağını başlatmış ve hegemonyasını sağlamlaştırmıştır. Savaş sonrası dönemde Britanya hegemonyasının yerini ABD'nin aldığı gözlemlenmiştir.⁹⁶

Kuşkusuz, ekonomik, siyasi ve toplumsal olarak, dünya 1968'de 1917'de olduğundan çok daha farklı görünüyordu. Bu dönemde sistem karşıtı mücadele, dünyayı büyük ölçüde dönüştürmede çok önemli yer tutmuştur. Dünya ekonomisinin merkez bölgeleri boyunca yeni yükselen siyasi partilerin kazandığı toplumsal tavizlerden, sömürge dünyasında meydana gelen ve 2. Dünya Savaşı sonrası bağımsızlık ve devrimlerle mücadelenin tetiklediği patlamaya kadar, değişim farklı aktörler ve kolektif eylemler ile gerçekleşmiştir. Bu süre zarfında imparatorlukların çöküşü, dünya egemen sınıfının yeniden şekillenmesi, milliyetçi ve bireysel kimliklerin küresel ölçekte yeniden yapılandırılması görülmektedir. Bush ve Morris, coğrafi ve geçici sınırlar boyunca küresel hâkimiyet ve sömürüye karşı sistem karşıtı direniş örüntülerini mekânsal ve zamansal olarak birbirine bağlamaya çalıştığı bu dönemi 1917-1945 (1. Dünya Savaşı/Rus Devrimi) ve 1945-1968 (2. Dünya Savaşı/Çin Devrimi) olarak ikiye ayırmıştır.⁹⁷ Bu iki aşamalı tarihsel periyodlar, bu dönemde meydana gelen dünya sistemindeki büyük değişimleri vurgulamaktadır.

1. Dünya Savaşı'nın ardından gerçekleşen sistem karşıtı eylem dalgası, yaygın işgücü huzursuzluğu ve sosyalizm heyecanı ile ortaya çıkan ve giderek küreselleşen siyasal bir milliyetçilikle önemli bir zirveye ulaşmıştır. Yükselen dünya hegemonu ABD'de emek, kapitalizmin devam eden işleyişi içinde giderek daha fazla kurumsallaşmış ve güvenli hale getirilmiştir. 1945-1968 dönemi, 19. yüzyıl hareketlerinin stratejisinin sonuçlarını göstermektedir. Burada genel olarak, 2. Dünya Savaşı kritik bir durak olmuştur. 19. yüzyılın sonlarında, emek hareketleri ve sosyalist örgütlenmeler şeklinde dünya iktidarının merkezlerinde ortaya çıkan hareketler, bu dönemde uzun soluklu hedeflerini gerçekleştirmişlerdir. Kuzey Amerika ve Avrupa'da, işgücü ve sosyalist mücadeleler savaştan sonra tam olarak kurumsallaşmış, devlet iktidarına erişim ve sistem karşıtı doğanın gereği olarak önemli siyasi ve ekonomik faydalar kazanılmıştır. Toplumsal uzlaşmalar ve Fordist düzenlemeler, statükonun kabul edildiği ve sürdürüldüğü sürece işçiler için daha iyi bir yaşam kalitesi anlamına gelmiştir. Yukarıda da ifade edildiği üzere bu dönem hem bir Kondratyef A safhasının hem de şimdiye kadar var olan en güçlü jeopolitik hegemonun (ABD'nin) büyük gelişimine tanık olmuştur. Her iki dalganın da en güçlü seviyesine ulaştığı bu dönemde, bir şekilde sistem karşıtı hareketler de gelişmiştir. Bu dönemde, sistem karşıtı hareketlere verilen jeopolitik imtiyazların dikkate değer olduğu gözden kaçmamalıdır. 1945 yılı, milliyetçi/dekolonizasyon mücadelelerinin tarihlerindeki her zamankinden daha güçlü ve

⁹⁶ Bush ve Morris, 2008: 82-83.

⁹⁷ Bush ve Morris, 2008: 83.

başarıya daha yakın olduğu bir döneme işaret ettiği için “psikolojik bir dönüm noktası” olarak görülebilir.⁹⁸

Savaş sonrası yıllar dünya çapında ulusal kurtuluş hareketlerinin başarı dönemidir. 1968 yılına doğru ilerlerken de sistem karşıtı hareketlerin daha sonra dünya çapında devlet iktidarına ulaştığı (merkez ve çevre dâhil olmak üzere) bir tablo ortaya çıkar. Rus Devrimi'nin referansı ile büyük bir Marksist-Leninist devrimci dalga ile çok sayıda komünist hükümetin Avrupa'da başa geçtiği görülür (aynı şekilde Çin ve Kuzey Kore'de de). Sovyet Bloğu'nda, komünist partiler her yerde iktidara gelmiş vaziyettedir. Pan-Avrupa dünyasında sosyal demokrat partiler iktidara gelir ya da en azından refah devleti modelini meşru olarak kabul ettikleri bir durumda muhafazakâr partilerle iktidarda koalisyon veya muhalefet olarak yer alırlar. Ayrıca “üçüncü dünya”da milliyetçi hareketler iktidara gelmişlerdir. Aynı zamanda, ABD, Avrupa ve dünyanın geri kalan çoğu ülkesinde, savaşı takip eden yıllarda rekor sayıda büyük grev dalgaları kendisini göstermiştir. Savaşı takip eden yıllarda gerçekleşen büyük grev dalgaları ABD'de yoğunlaşmış, Almanya ve İtalya'da faşist rejimlerin çökmesiyle emek yıllar sonra ilk kez manevra alanı sağlamıştır. Çin ve Japonya'da, Afrika'da, Doğu Avrupa'da ortaya çıkan önemli işçi hareketleri, 1940 ve 1950'lerde sosyalist devletlerin çoğunun şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır.⁹⁹

2. Dünya Savaşı'ndan bu yana geçen süre zarfında, hem kamu hem de özel sektör (çoğunlukla kamu) emekçileri iyi bir şekilde sendikalaşmaya başlamış ve yasalarla sağlanan ölçüde greve gitmeye daha istekli olmuşlardır. Merkez ülkelerde, işçi hareketleri sanayi emeğinin toplumsal gücüne ve demokrasi kurumlarına güvenebileceği ölçütüyle sosyal demokrat bir strateji izlemiştir. Demokratik kurumların olmayışı ya da sivil toplumun yeteri kadar demokrasiye katılım gösterememesi, iş gücü bilinci ve güçlü bir iş gücü tabanı yerine toplumsal sefalet ile karakterize edilen yarı-çevre ve çevre bölgelerde ise öncü partilerin/sendikaların komünist/devrimci stratejilerini ön plana çıkarmıştır. Hegemonyasını sağlamlaştıran ABD, işçi hareketlerini SSCB etkisinden yani komünizm tehdidinden korumak amacıyla kendi ulusal sendikal hareketlerinin de yardımıyla hegemonya alanının elverdiği ölçüdeki ülkelerde sendikalaşma süreçlerine müdahil olmaya çalışmıştır. Örneğin, 1947 yılında ABD'de kabul edilen Taft-Hartley yasası ile devletin niyetinin (ve emeğin kabulünün), daha radikal bir muhalefetin örgütlü emeğe yer vermemesi üzerine kurulmuş olduğu ortaya çıkmıştır. Bu gibi Fordist düzenlemeler ile emek-sermaye ilişkilerinin yeniden düzenlenmesi altında, toplu pazarlık anlaşmalarında protestoyu rutinleştirmesi karşılığında daha yüksek ücret, daha yüksek istihdam düzeyleri ve refah devletinin getirileri kabul görmüştür. Bu dönemin sendikaları, kitleleri sistemle uyumlu hale getirerek sınıf çatışmasını ve işçi militanlığını

⁹⁸ Bush ve Morris, 2008: 99.

⁹⁹ Bush ve Morris, 2008: 99-100.

kontrol etmeye dönük bir işlev görmüşlerdir. Benzer şekilde, daha geniş toplumsal anlaşmalar Avrupa'nın çoğu ülkesinde yer almıştır. Ekonomik bolluk ve refah döneminde gerçekleşen toplu sözleşme şartları altında, emek hareketi 1950'ler ve 1960'larda "grevin sönümlenmesine" tanık olmuştur. Yalnızca işçi hareketleriyle alakalı bir durum olmayan bu müdahaleler aslında genel itibarıyla ABD'nin komünizm tehdidi karşısında Truman Doktrini ve Marshall Planlarıyla ortaya koyduğu bir karşı-devrimci müdahaleler bütünüdür.¹⁰⁰ Devrim ihtimalini mümkün olduğunca uzakta tutmaya yönelik demokratik haklar ve toplumsal sözleşmelerin genişletilmesi amaçlanmıştır.

1968 yılında ise dünya çok farklı bir konuma sürüklenmiş ve toplumsal hareketler çok farklı aktörlerle ifade edilmeye başlanmıştır. Hem bölüm boyunca tartışıldığı üzere toplumsal hareket teorisyenleri için hem de dünya sistemi teorisyenleri için hareketlerin seyri bu dönemde önemli bir ivme kazanmıştır. Bu hususta Wallerstein'ın bir diğer "dünya devrimi" olarak nitelediği 68' hareketleri aynı zamanda yeni sistem karşıtı hareketler için anahtar bir rol oynamaktadır. Dünya sistemi teorisyenleri, 1968'e dünya sisteminin değişikliğe uğradığı önemli bir yıl olarak odaklanırlar.

1960'lar dünya nüfusunun büyük çoğunluğunun sömürge yönetiminden bağımsız olduğu ve halen sömürge altındakilerin aktif direnişte olduğu bir döneme rast gelir. Bununla birlikte sömürgeci dünyadaki bu hareketler, daha eski emek ve sosyalist çabaların benzer bir yolunu izleyerek, devlet iktidarını nihai bir amaç olarak sürdürmüş ve kapitalist dünya sistemi içinde sıkı sıkıya bağlı bağımsız ulus devletler haline gelmişlerdir. Başta Çin'de, Vietnam'da ve Küba'da gerçekleşen devrimler olmak üzere diğer bölgelerde gerçekleşen mücadelelerle komünistler, ulusal kurtuluş mücadelelerine yaptıkları ciddi etkiler ve ABD hegemonyasına yükselttikleri stratejik meydan okumalarıyla emperyal/sistemik kuvvetleri açıkça baskı altına almışlar ve aynı zamanda dünya çapındaki radikaller için model ve sembol teşkil etmişlerdir. Çin, Vietnam ve Küba'nın öne çıkması ise başka bir bağlamda SSCB'nin ideolojik dogmalarını kırmaları olmuştur.¹⁰¹ Çin kır gerillası modeliyle ve kültür devrimiyle, Vietnam ABD hegemonyasını iki kutuplu dünyanın diğer gücü SSCB'den daha net bir şekilde kırmayı başarması ile ve Küba şehir gerillası modeliyle 1968'de beliren devrimci olasılıklara ve önceki hareketlerin halinden memnun ve uzlaşmış tavrına karşı çıkan "Yeni Sol"un perçinleşmesini sağlamışlardır.

Hareket stratejisinin bu temel ikilemi, çoğu zaman, sistemik faaliyetlerin genellikle sistematik sonuçlarının arkasında yatar. 1968 dünya devrimi küresel siyasi sağduyuyu değiştirmiştir. Söz konusu dönemin kapanışıyla öğrenciler tarafından yönetilen bir dizi "yeni" hareket, ezilen insanlar, kadınlar ve diğerleri bu stratejiyi sorgulayacaklardır. Irkçılık karşıtı,

¹⁰⁰ Bush ve Morris, 2008: 100-101.

¹⁰¹ Bush ve Morris, 106-110.

feminizm ve cinsel devrimin yeni kültürel değerleri ana akıma girmiş ve ABD emperyalizminin ve eski solun bürokrasisinin eleştirisi daha çok meşrulaşmıştır. 1968, o anda iktidardaki bir zamanların sistem karşıtı hareketleri de dâhil olmak üzere mevcut düzene karşı yeni bir meydan okumayla “Yeni Sol” ya da yeni sistem karşıtı hareketler ortaya çıkarmıştır.¹⁰²

Diğer taraftan 1968 hareketleri, ABD hegemonyasının çözülmeye başlayışının ilk görünür adımı, tarihsel olarak sistemin sonunun geldiğinin ilk işaretidir. 1965–70 yılları arasını bu kadar önemli kılan şey, bu iki tür çatışmanın - tarihsel olarak en geniş Kondratyef A safhasının sonu ve tarihsel olarak en güçlü hegemonun düşüşünün başlangıcı - birleşmesidir. 1968 dünya devriminin bu dönüm noktasında gerçekleşmiş olması, bu iki olgunun aynı anda gerçekleşen bir ifadesi olarak görülmesindedir. Wallerstein’a göre, “siyasi bir olay olarak 1968 dünya devrimi, bir saman alevinden fazla değildi. Vahşice alevlendi, sonra üç yıl içinde söndü. Közleri beş-on yıl daha yaşadı, fakat 1970’lerin sonunda tüm bu gruplar belirsiz tarihsel dipnotlar haline gelmişti.”¹⁰³ Lakin olayların uzun vadeli etkileri yirmi yıl sürmüş, 1968’de ilk temel ayaklanma ve daha sonra 1989’da “Komünizmlerin” çöküşleriyle hayal kırıklığı öfkesi ortaya çıkmıştır.

1968 devrimcileri otoritelerin sahip oldukları demokratik olmayan davranışlara karşı protestoya girişmişlerdir. Bu, bir bütün olarak dünya sistemi düzeyi; ulusal ve yerel yönetimler düzeyi; insanların yer aldığı ya da destekledikleri (işyerlerinden eğitim yapılarına, siyasi partilere ve sendikalara) birden çok sivil toplum kuruluşu düzeyi gibi tüm katmanlarda, otoritenin/devletin demokratik olmayan davranışlarına karşı bir isyandır. 1968 devrimcileri yatay karar alma lehine hareket etmişlerdir, bu sebeple katılımcı ve popüler olmuşlardır. Dahası, 1968’deki büyük isyan, o zamanlar dünya sisteminin üç merkezli yapısını (Batı, Komünist blok ve Üçüncü Dünya) hareketlerin ortaklaştığı yönleriyle ortadan kaldırmıştır.¹⁰⁴ 1966’dan 1970’e ve ötesine geçen 1968’deki dünya devrimi toplumsal hareketlerin zaman içindeki büyümesi açısından da önemlidir. 1960’lı yıllarda, dünya çapında kampüslerde ateşlenen öğrenci hareketleri ve toplumsal patlamalar, değişen toplumsal iklime diğer toplumsal gruplardan daha fazla katkıda bulunmuştur. Genellikle kısa ve aksak olsalar bile, özellikle ileri kapitalist toplumlarda fikir ve değer dengesini değiştirmişlerdir. Ayrıca dönemin diğer hareketleri için anahtar kadrolar da sağlamışlardır. 1968 aynı zamanda sol için de belirleyici bir yıldır, çünkü dünyadaki hareketler yalnızca ulus devletlere, kapitalizme ve sömürgecilik imparatorluklarına değil, aynı zamanda yukarıda değinildiği üzere sol rejimlere de meydan okumuştur. Bu nedenle 1968 dünya sistemindeki ABD hegemonyasına ve danışıklı dövüş içine girmekle suçlanan Soğuk Savaş’ın diğer kutbu SSCB’ye karşı bir protesto niteliğindedir.

¹⁰² Bush ve Morris, 2004: 84.

¹⁰³ Wallerstein, 2003: 246.

¹⁰⁴ Wallerstein, 2006: 6.

Sistem karşıtı hareketlerin yeni üyeleri, hem ABD hegemonyası altında sistem yandaşı kuvvetlerin güçlenişine karşı bir tepki hem de dünyadaki eski sol hareketlerin zayıf, hatta olumsuz performanslarına karşı bir tepki olmuştur. Eski sol iki ana alanda yoksundur. Birincisi, mevcut kapitalist dünya sistemi ve onun kurumsal entegrasyonu olan ABD hegemonyasıyla mücadelede eksik kalmıştır. İkinci olarak, kontrol ettikleri ara devlet yapılarında ortaya koydukları yaşam kalitesinde eksik kalmışlardır.¹⁰⁵ Böylelikle eski sistem karşıtı hareketler artık çözümün bir parçası olarak görülmemektedir. Aksine, problemin bir parçası haline gelmişlerdir.¹⁰⁶ Bu meydan okuma genel olarak yeni sol etrafında tartışılmıştır. Diğer bir teori ise karşıt-kültürün devrimci coşkunun bir parçası olması, toplumsal davranışların özgürleştirilmesidir. 1968 devrimi planlanmamış kendiliğindenliğin güçlü bir bileşenidir ve bu nedenle karşıt-kültür devrimci ahengin bir parçası haline gelmiştir.¹⁰⁷ Bu birey-toplum temelli dönüşüm 68'in önemli bir deneyimi olmuştur ancak siyasi olarak merkezi olmamıştır.

İçkin anlamıyla bir bütün olarak ise 1968 dünya devrimi bir anlamda savaş sonrası sağlanan siyasi mütabakatın aşılmasıdır yani bir *Aufhebung*'dur¹⁰⁸. 1968'in en ideal tanımlarından birisini ise Arrighi, Hopkins ve Wallerstein "ABD'nin 1945 itibariyle dünya hegemonyasını örgütlemesinin temsil ettiği karşı-devrime karşı bir devrim"¹⁰⁹ diyerek yapmışlardır. Onlara göre 1968, yeni sistem karşıtı hareketlerin kurumsallaşmasıdır. Ancak emek ile sermaye arasındaki çelişki temel kalacaktır.¹¹⁰ Bu yeni toplumsal güçler, hem merkez ve çevre ülkelerin eylemcilerinin artan sayıdaki eylemliliklerini işaret etmekte hem de işyeri taleplerinin ötesinde yaşamın her alanına yayılan iddialar etrafında ortak mücadele içinde yer aldıklarını göstermektedir. Özetle, yeni solun doğuşuna temel hazırlayan yukarıdaki belirleyici eleştiriler üzerine yükselen etkenler yeni sistem karşıtı hareketlerle başlayan kültürel politikaların tanınma talebi, Keynesyen politikanın iflası ve en sonunda SSCB'nin çöküşüyle belirginleşmiştir.

Tekrar dünya sistemi ve toplumsal hareketler bağlamına geri dönülecek olunursa, makro bakış açısını yani dünya sistemini temel alan bir çalışmada hareketlerin ayrışması beklenemez. Bu, emek hareketi, öğrenci hareketi, barış hareketi ya da kadın hareketi anlamında tek bir "hareket" tarihi olmamalıdır. Toplumsal hareketlerin tarihi, güçlü bir yönetici sınıfı saldırısı karşısında etkili örgütlenme ve teori, kimlikler ve günlük rutinler geliştirmek için popüler girişimleri değiştirmenin tarihidir. Tek başına bir hareketin parçalı tartışmasına karşı, analizin merkezinde hareketler arasındaki bağlantıları yerleştirmek gerekir. En önemlisi de

¹⁰⁵ Wallerstein, 1992: 65-68.

¹⁰⁶ Wallerstein, 1992: 69.

¹⁰⁷ Wallerstein, 1992: 70-71.

¹⁰⁸ Hegelci terminolojide "içermek", "inkâr etmek" ve "aşmak" kavramlarının üçünü birden içeren terim.

¹⁰⁹ Arrighi vd., 2004: 95-96.

¹¹⁰ Arrighi vd., 2004: 108.

analizin dışındaki sınıf, toplumsal cinsiyet veya etnik köken gibi yapı ile ilgili bağımsız değişkenler, dış faktörler olarak ABD hegemonyası, küreselleşme ya da Soğuk Savaş gibi süreçleri ele alacağından dünya sisteminde yahut uluslararası ilişkiler düzleminde toplumsal hareketlerin önemini ortaya koymaktadır. Bir sonraki başlıkta dünya sisteminin ve toplumsal hareketlerin birlikte kullanılabilirliğinin anlaşıldığı noktalar üzerine, çalışmanın iki ilgilisi Fransa ve Türkiye'ye dair bir giriş yapılacaktır. Bu doğrultuda her iki ülkenin dünya sistemindeki konumları ve ekonomi-politik değerlendirmelerine toplumsal hareketler bağlamında değinilecektir.

1.2.1. Dünya Sistemi: Fransa ve Türkiye

Dünya sistemi araştırmacıları, 1970'in ikinci yarısından itibaren ele aldığı analizlerinde Türkiye'yi yarı-çevre ülke olarak, Fransa'yı merkez ülke olarak nitelemiştir. Wallerstein Türkiye'nin Ortadoğu-Asya ve Akdeniz üretim ağında yer alan bir yarı-çevre ülke olduğunu belirtir.¹¹¹ Keyder ise "Türkiye'de Devlet ve Sınıflar" kitabında Türkiye'nin Avrupa'nın çevresi olduğunu belirtir. Dünya sistemleri teorisyenleri, Türkiye gibi Akdeniz ülkelerinin yarı-çevresel durumunun şu faktörler aracılığıyla ortaya çıktığını açıklar: borçluluk, küçük holding tarımının devam eden hâkimiyeti, birincil metalara bağımlılık, yetersiz sanayileşme, aşırı vurgulanmış bir hizmet sektörü, ABD hegemonyası altında piyasa faşizmi ve kuzeye doğru devasa işçi göçü, politik ve ekonomik faaliyetlerde devlet önceliği ve kültürel bütünlük. Fransa ise gelişmiş ağır sanayi, gelişmiş hizmet sektörü, güçlü kapitalist sınıf, güçlü jeopolitik konum ve ittifaklar, istikrarlı ve bağımsız bir hükümet, istikrarlı ekonomik büyüme potansiyeli ve teknolojik gelişmeler gibi faktörler aracılığıyla merkez ülke olarak dünya sisteminde konumlanmıştır.

Katsiaficas, bu çerçevede merkez-çevre faktörlerin; tüketici toplumu karşısında ihtiyaçların minimal üretimi ekseninde farklı "ekonomik gerçeklikler"; uluslararası emperyalizm karşısında gücün ulusal olarak konsolide edilmesine karşı giderek güçlenen merkezlerin desantralizasyonu gibi farklı "doğrudan hedefler"; teknolojik ve ekonomik gelişme ve siyasi/kültürel azgelişmişlik karşısında ekonomik azgelişmişlik ve yoğun sınıf mücadeleleri/kültürel uyanış gibi farklı "temel çelişkiler"; kitle demokrasisi karşısında diktatörlük/otoriterlik gibi farklı "siyasi koşullar" aracılığıyla belirginleştiğini ifade eder.¹¹² Bu belirgeçleri daha da keskinleştirmek adına Türkiye'nin ve Fransa'nın dünya sistemindeki yerlerini daha net bir şekilde ortaya koymak gerekir.

Dünya sistemi teorisinin en gözde araştırma alanlarından biri olan Osmanlı İmparatorluğu, 1750 öncesi dışsal bölge olarak karakterize edilmiştir. Bu tarihten sonra ise

¹¹¹ Wallerstein, 1979: 100; Babones, 2005: 51.

¹¹² Katsiaficas, 1987: 207.

dünya sistemi içerisine çekilerek çevre ülke konumuna gelmiştir. Keyder dünya sistemi analiziyle ele aldığı çalışmalarında Türkiye'nin periferileşme sürecinin, Osmanlı İmparatorluğu'nun 18. yüzyılda Avrupa kapitalizminin siyasi-iktisadi mantığına dâhil olmasıyla başladığını belirtir. Sanayi devriminin de etkisiyle merkez Avrupa ülkeleri için Osmanlı gibi çevre ülkeler, özellikle 19. yüzyılda büyük bir ivme kazanarak merkezin hammadde deposu ve ürünlerini sattıkları pazar haline gelmiştir.¹¹³ Bu süreçten sonra hızlıca siyasi-iktisadi kurumsallaştırma yollarına girişen Osmanlı, önceden yaptığı ayrıcalık/imtiyaz verme politikasını bırakır ve iki taraflı ticaret antlaşmaları yapmaya başlar. Sonrasında tanışılan yeni üretim biçimleri ve sanayi kolları geleneksel iş kollarını yıkarak yeni iktisadi faaliyetlerin ve yeni toplumsal grupların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Osmanlı'yı kapitalist dünyayla bütünleştiren diğer mekanizmalar ise borçlanma ve doğrudan yatırım olmuştur. Keyder ayrıca, Osmanlı'nın Çin'le birlikte sömürge olmadan periferileşen iki örnek ülke olduğunun altını çizer. Dolayısıyla Türkiye'nin özgül koşulları sürekli olarak somutlaşır. Bu durum genellikle zengin siyasi gelenekler ve bürokrasinin hâkim sınıf olmasıyla açıklanmıştır.¹¹⁴ Periferileşmenin tam anlamıyla sağlandığı bu dönem için Oya Sencer ise “Osmanlı işçi kütlesinin artık bir sınıf niteliği kazandığı ve ekonomik amaçlı sınıfsal davranışlara giriştiği dönemdir” yorumunu yapar.¹¹⁵

Periferileşmenin ekonomi-politik etkileri Osmanlı'nın modernizasyonunu da gerekli kılmıştır. Avrupa sermayesinin girişiyle birlikte nüfusun bir kesimi yeni koşullara kendisini adapte edecek yeni olanaklar bulmuşlardır. 19. yüzyılda hızlı büyüme dönemiyle birlikte modernleştirici bürokrasinin yönetiminde merkezin güçlenmesi süreci sağlamlaşmıştır. Aynı şekilde, 1896-1914 döneminde de ekonomideki hızlı gelişmenin katkısıyla, bürokrasinin eylemci kanadı üstünlüğü ele geçirip devleti emperyalizmin yol açtığı çözülmeye karşı güçlendirme işini üstlenmiştir. Laik bürokrasinin ortaya çıkmasıyla birlikte özellikle kurumsal reformlara girişen Osmanlı'da, bu kurumlarda (bu dönemde reform hareketiyle tanışan mektepler ve askeri okullar başta olmak üzere) yetişen Jön Türklerin 1908-1918 yılları boyunca süregelen hareketiyle geleneksel bürokrasiye rakip bir burjuva sınıfı ortaya çıkmıştır. Osmanlı'daki periferileşme/kapitalizmle bütünleşme sürecinde Keyder, Osmanlı'nın gerilemiş ve çeşitli milliyetçi ayrılık hareketlerinin başarıya ulaşması sonucunda parçalanmış olduğunu belirtir. Bu parçalanmaya ise periferileşme boyunca süregelen 150 yıllık uzun tarihin etkileriyle ve 1. Dünya savaşı sonrası işgalcilerle girişilen ulusal bir kurtuluş savaşı sonunda, yeni bürokrasinin (Jön Türkler) içerisinden çıkmış Mustafa Kemal ve çevresi, Cumhuriyet rejimini

¹¹³Karaömerlioğlu, M. A. “Bağımlılık Kuramı, Dünya Sistemi Teorisi ve Osmanlı/Türkiye Çalışmaları”. http://www.academia.edu/14898161/_Bağımlılık_Kuramı_Dünya_Sistemi_Teorisi_ve_Osmanlı_Türkiye_Çalışmaları_ (erişim tarihi: 01.05.2018).

¹¹⁴ Keyder, 2014: 42-50.

¹¹⁵ Sencer, 1969: 128.

kurarak reaksiyon göstermişlerdir. İki dünya savaşı arası dönemde ise dünya sisteminin krize girmesi ve çözülmesi nedeniyle siyasi güdümlü bir milli ekonomi modeline başvurulmuştur. Ulus devletin 1923'teki doğuşundan itibaren güçlü bir merkezi hükümet, ulusal denetimi İstanbul merkezli faiz gruplarından uzaklaştırmak için ekonomik ve siyasi yapıları yapılandırmıştır. 1930-1949 yıllarında korumacı devletçi ekonomi modelini tercih eden Türkiye, 2. Dünya Savaşı'ndan sonra ise Amerikan hegemonyası altında ihracata yönelik tarımsal kalkınma modeliyle tanışmıştır. 1960'larda ve 1970'lerde ortaya çıkan ithal ikamesine dayalı sanayileşme ise son evrede kapitalist ilişki yapısının ve kapitalist bir devletin ortaya çıkmasına neden olmuştur.¹¹⁶ ABD hegemonyası altında sağ kanata yakın teknokratların ve siyasilerin öncülüğünde de 1960'larda ilk ipuçlarını gördüğümüz ama 1980 sonrası gerçek anlamda somutlaşan neo-liberal ekonomi dönemi başlar.

Aydemir'e göre Türkiye'nin jeopolitik konumu dünyadaki kontrol ve hegemonya mücadelesinin tam ortasında yer almaktadır.¹¹⁷ Türkiye'nin ekonomik, siyasal ve toplumsal yapısına etkilerini ve bu yöndeki gelişimlerini belirleyici etmenlerden birisi budur. 2. Dünya Savaşı sonrasında oluşan iki kutuplu dünya düzeni içerisinde oluşan çevreleme politikaları içerisinde Türkiye batıdan merkez bloku ülkeleri, doğu ve kuzeyden ise Doğu bloku ülkeleri tarafından çevrelenmiştir. Ekonomik çıkarları ve siyasi tercihleri doğrultusunda Türkiye, Amerika önderliğindeki Batı bloku ya da merkez ülkeler ile yakın ilişkiler içerisine girme eğilimi göstermiştir.¹¹⁸ Soğuk savaş döneminde özellikle SSCB tehdidi karşısında bu ilişkiler çeşitli tavizlerle –askeri üsler kurulması, petrol arama izni verilmesi, vergi muafiyeti, ekonomik imtiyazlar gibi – merkez ülkeleri lehine gelişmiştir. Wallerstein'in yarı-çevre ülkeleri tanımına tam olarak uyan bu çevreleme içerisinde Türkiye her ne kadar bağımsız bir ulus devlet görünümünde ise de gelişim ve üretim süreçlerinde ithal ikameci politikası ile dışa ya da merkez devletlerine bağımlı hale gelmiştir. Bu da merkez ülke ekonomilerinde meydana gelen olumsuz gelişmelere olan kırılganlığını daha da arttırmıştır.

Dünya sistemine göre savaş sonrası dönemde İngiliz hegemonyasının çöküşü ve ABD hegemonyasının başladığını belirtmiştik. ABD'nin savaş sonrası Yalta ve Postdam uzlaşmalarında öne sürdüğü iki kutuplu dünyada hegemon rolüne girişmesi ise ilk adımda nükleer silahların etki alanını ve tekeli Sovyet ve Çin sınırlarına kadar uzanan bir tehdit alanına kadar götürmesiyle başlamıştır. ABD'nin bu hak iddia edişi, savaş sonrası dönemde de sürecek bir tarihsel miras yaratmıştır. ABD böylelikle hegemonyasını diğer ülkelerde sağlamlaştırmak adına kendisini meşrulaştırmıştır. ABD, hem Batı Avrupa'nın hem de Japonya'nın büyük ekonomik partnerler olarak rolünü sağlamlaştırmak ve yerel siyasi

¹¹⁶ Keyder, 2014: 9-11.

¹¹⁷ Aydemir, 2000: 75-76.

¹¹⁸ Zürcher, 2000: 341.

istikrarlarını ve uluslararası siyasal bağımlılıklarını garanti altına almak için çabalamıştır.¹¹⁹ Böylece, Japon İmparatorluğu'nun sona ermesi ve Orta Doğu ve Asya'da İngiliz ve Fransız emperyalist gücünün azalmasıyla, Truman Doktrini ile birlikte ilk önce Yunanistan ve Türkiye'de daha sonra Kuzeydoğu ve Güneydoğu Asya'da Ortadoğu petrolüne kendi nüfuzunu güvence altına alacak tedbirleri uygulamaya başlamıştır. Sonuç olarak ABD, hem petrol hem de tarımsal malların akışı üzerindeki kontrolünü genişleterek, müttefiklerini küresel güvenceyi sağlama yoluyla bağımlı bir ilişkiye sokmuştur.

ABD öncülüğündeki “kalkınma projesi”, ABD'nin SSCB'nin nüfuzunu kırma girişimleriyle ve jeopolitik kaygılarla yakından ilişkilidir. Bu ekonomik ve jeopolitik kaygılar, savaş sonrası dönemde kendi kendini düzenleyen piyasalara dönüşün sancılı deneyimiyle birlikte, 1945'ten itibaren bir dizi kalkınma yardım projesini uygulamaya yönelik yeni dünyanın hegemonik gücünü harekete geçirmeye zorlamıştır. Bununla paralel olarak ABD, Üçüncü Dünya ülkelerinde sanayileşmeyi ve devlet tarafından yönetilen planlamayı destekleyen ulusal tabanlı ekonomik büyümeyi teşvik etmek için örgütlü bir strateji izleyen Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu (IMF) gibi çok taraflı kuruluşların kurulması yoluyla uluslararası yardım yapısına da öncülük etmiştir.

Savaş sonrası dönemin bu makro düzeydeki dönüşümleri, pragmatik Türkiye-SSCB uzlaşmasını kesin olarak sona erdirmiştir. Türkiye-SSCB ilişkileri daha kırılğan olmaya başladığında, Türkiye-ABD ilişkisi de balayı dönemine girmiştir. 1945 yılında tek parti sistemini terk eden Türkiye'de, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ve yeni kurulan merkez sağ muhalefet partisi Demokrat Parti (DP), ABD ve Bretton Woods örgütlerinin önerileri doğrultusunda ekonomiyi liberalleştirmek ve yeniden yapılandırmak için birbirleriyle rekabet etmeye başlamıştır. Bu dönemde ABD ile SSCB arasındaki mücadelede taraf olmaya çalışmaktan kaçınan diğer birçok Üçüncü Dünya ülkesinden farklı olarak, Türkiye'de dönemin siyasal aktörleri, ABD'nin tarafında yer almıştır. Türkiye savaş sonrası döneme hızlıca ABD merkezli dünya hegemonyasının çok uluslu kurumlarına üye olarak başlar. 1945'te Birleşmiş Milletler'e (BM), 1947 yılında IMF'ye üye olan Türkiye, 1950 yılında ise ABD'nin BM'de Kore Savaşına yaptığı çağrıya cevap veren ikinci ülkedir ve sonucunda 1952 yılında NATO üyesi olmuştur.¹²⁰ Bu hareketler, tabii ki, ABD tarafından göz ardı edilmemiştir. 1945'ten itibaren ABD'li politika yapımcılar, yaptıkları cömert askeri yardımlar ve kalkınma yardımlarıyla Türkiye'nin sadakatini sürdürmek için ellerinden geleni yapmışlardır.¹²¹ ABD'nin uluslararası sermaye kontrolünü sağlayan örgütler ve Truman Doktrini ve Marshall Planı ile başlayan dış yardımlar süreçleriyle birlikte Türkiye, 1962-74 arasında 300 ila 500 milyon dolar 1975-76

¹¹⁹ Wallerstein, 1992: 66.

¹²⁰ Zürcher, 2000: 341-342; STMA, 1988b: 2018.; Ahmad, 1993: 107-108.

¹²¹ Boratav, 2000: 315.

yıllarında ise 1 milyar dolara yaklaşan yardım ve krediler almıştır.¹²² Şaşırtıcı olmayan bir şekilde, 1945'ten 1970'lerin ortalarına kadar, Türkiye siyaseti ABD'nin siyasi ve ekonomik önerilerinden nadiren sapmıştır.

Tarihsel olarak 15. yüzyılın sonları ve 16. yüzyılın başlarında ortaya çıkan Avrupa dünya-ekonomisi olarak adlandırılan şeyin kaynağını oluşturan Kuzeybatı Avrupa ülkelerinden (İngiltere, Hollanda) birisi olan Fransa ise dünya sisteminde merkez ülke olarak konumlanmıştır. Siyasi olarak, Avrupa'nın bu bölgesindeki devletler 16. yüzyılın başlarında güçlü merkezi hükümetler, kapsamlı bürokrasiler ve büyük paralı ordular geliştirmişlerdir. Bu, yerel burjuvazinin uluslararası ticaret üzerinde kontrol elde etmesine ve kendi çıkarları için bu ticaretten sermaye fazlası elde etmesine izin vermiştir. Kırsal nüfus genişledikçe, küçük ama artan sayıdaki topraksız ücretliler, çiftlikler ve üretim faaliyetleri için emek sağlamıştır. Tarımsal bölgelerin bu yüksek hareketliliği içerisinde köylüler o dönemde dünya sisteminin çevrelerinden olan Amerika'dan akan aşırı artı değerlerle birlikte mobilizasyon sürecine girmişlerdir. 18. yüzyıla, bahsedilen meta akışıyla birlikte sanayileşmenin ilk etkileri bu yoksul köylüleri kentlere taşıyarak, kentsel üretimdeki büyüme için gerekli olan ucuz emeği sağlamıştır. Bu aşamada, merkez bölgeler tarımsal ve endüstriyel çıkarların birleşiminden tamamen endüstriyel kaygılara kaymıştır ve kapitalizmin şartlarını oluşturmuştur. Fransa'da bu kapitalist birikim tahakkümü 1789'da monarşinin son bulmasına ve kapitalist üretim süreçlerinin aşağıdan yukarıya bir hareketle (burjuva devrimi) meşrulaşmasına neden olmuştur. 18. yüzyıldan itibaren Marx'ın dediği gibi, bir dizi halk ayaklanmaları ve devrimler, bu makineyi parçalamak yerine mükemmelleştirmiştir.¹²³

Marx'ın devlet mekanizmasının kendisini yenilediğinin altını çizen bu yorumunun yanında sınıf bilinci kavramının 18. yüzyıl Fransa'sında kazanıldığı bir gerçektir. 1848 Şubat devrimlerinde işçi sınıfının ayaklanması ve 1871'de Paris'te halk egemenliğine dayalı bir komün deneyimi yaşayan Fransa merkezli bu devrimler döneminde sınıf bilincine ulaşan kitleler Marx ve Engels'in tabiriyle "Avrupa'da bir hayalet dolaşıyor; komünizm hayaleti" tahlilinin pratiğe dökülmesiyle merkez ülkelerde devlet mekanizmasını etkileme yolunda aşağıdan yukarıya ilk somut örneğini vermiştir. Son tahlilde, bir halk hareketi sonucu Cumhuriyet rejiminin kurulduğu 1789 devrimiyle başlayan bu devrimler döneminde, Fransa kralı 16. Louis'nin giyotinle idam edilmesi monarşinin de simgesel sonu olmuştur.

Kolonileşme ile hammadde birikimini 19. yüzyılın sonunda tamamlayan Fransa 20. yüzyıla sanayileşmiş olarak girer. Sanayi demokrasisini kuran Avrupa'da bireycilik ve akılçılık egemenleşirken, Amerikan ve Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgeleri ile evrenselci bireycilik siyasal düzende öne çıkan yaklaşım olarak kabul görmüştür. Modern kapitalist

¹²² Boratav, 2000: 328-329.

¹²³ Aktaran Katsiaficas, 1987: 91.

sisteme giriş evresinde sanayileşmiş Fransa’da yukarıda bahsedilen devrimler döneminin etkisiyle Fransız merkez paradigması ise bir takım özellikleri içselleştirmiştir. Diğer merkez ülkelere kıyasla toplumsal hareket ve başkaldırı düzleminde, Touraine, Fransa’nın “toplum ülkesinden çok devlet ülkesi, toplumsal eylem ülkesinden çok siyasal eylem ülkesi, demokrasi ülkesinden çok devrim ülkesi olan Fransa bugüne değin hep en siyasal toplumsal değişim” anlayışlarına öncelik verdiğini belirtir.¹²⁴ Aynı doğrultudan hareketle Fransa’nın merkez konumu modernleşme yolunda devletin, siyasetin, devrimin bütünleştiği bir ilerici kültür kazanmasına neden olmuştur. Grev hakkını kanunlaştıran ilk Avrupa ülkesinin Fransa olması bu anlamda pek şaşırtıcı değildir.¹²⁵ Tüm bunları ise şiddetli toplumsal mücadeleler ile kazanmıştır.

Modern dünya kapitalizminin ABD hegemonyasında gördüğü en büyük ekonomik büyüme evresinde Fransa’nın da dâhil olduğu merkez ülkelerin durumu ise şöyledir. Batı Avrupa merkezli sanayi devrimi sonrası birçok nedenden ötürü Fransa bunun merkezinde yer almamıştı. Lefebvre’in ifadesiyle savaşın hemen ertesindeki Fransa “kır ve kent arasında, sanayi ve tarım arasında bir orta yol üzerine oturan kurumlarıyla, tarımın hâkim olduğu eski bir ülke”dir.¹²⁶ Ancak 2. Dünya Savaşı’ndan sonra Fransız endüstrisi refah modeli ve fordist düzende kendisine yer bulmuştur. ABD’nin savaş sonrası Avrupa’sını tekrar toparlamak için Marshall yardımlarını bu ülkelere de sağladığını unutmamak gerekir. 1970’lere gelindiğinde ABD ekonomisi, 1940’ta olduğundan üç kat daha fazla, Alman sanayi üretimi 1949’da olduğundan beş kat daha fazla ve Fransa’nın üretimi dört kat daha fazladır. Fransa’da sanayi üretimi 1948’den 1957’ye yüzde 75 artmıştır. ABD, Britanya, Fransa ve İtalya’da reel ücretler kesintisiz bir şekilde yükselmiştir. Bu, sadece, dramatik bir şekilde değişen sanayi üretiminin miktarını işaret etmemektedir. Örneğin Fransa’da tarım, yoğun olarak sanayileşmiş olduğu için kırsal alanlardan şehirlere geniş bir hareket olmuştur. 1921’de tarımda çalışan dokuz milyon 1946’da yedi buçuk milyona, 1968’de üç milyona gerilemiştir.¹²⁷ Tüm bu istatistikler işçi sınıfının hayat tarzında belli bir niteliksel sıçrama anlamına gelmiştir. Ayrıca artan ücretlerle ve Fordist düzenlemelerle refah devletinde sağlanan üretim kalemleriyle, merkez ülkeler, hızlı bir şekilde televizyon, buzdolabı, çamaşır makinesi, otomobil gibi bir dizi tüketim maddesine kolaylıkla ulaşmıştır.

2. Dünya Savaşı sonrası hızlı teknolojik değişim çağında, sınıf mücadelesine yeni boyutlar eklenmiştir. İşçiler bir önceki başlıkta değinildiği gibi belli başlı kazanımlar elde edebilmişlerdir. Tatil hakkı, mesai kazanımları, tasarruf fonları, işverenle pazarlık hakkı ile

¹²⁴ Touraine, 2011: 138.

¹²⁵ Bouquin, 2008: 244.

¹²⁶ Lefebvre, 2007: 54.

¹²⁷ Katsiaficas, 1987: 91.

1950’lerde tüketim ve hayat tarzında büyük değişiklikler görülmüştür. Merkezde bulunan milyonlarca ofis çalışanı doğrudan üretim sürecine dâhil olmamakla birlikte, giderek daha fazla işçi sınıfının bir parçası olarak görülmeye başlanmıştır. “Tüketici toplumu”nun yükselişi, parasal bağ (cash nexus) alanının üretim ve tüketim, iş ve boş zamanları kapsayacak şekilde genişletildiği anlamına gelmiştir.¹²⁸

Dönemin çocuklarının da bu refah havasında 1950’lerin ortalarında “gençlik kültürü”nü ortaya çıkarması şaşırtıcı olmamıştır. Bu refah döneminde yeni işgücü ihtiyacı (işgücü kıtlığı baş göstermiştir) bir dizi sonuç doğurmuştur. Bunlar güneyden kuzeye işçi göçü ve kadın işçi sayısında artış olmuştur. İşçi göçü ve kadınların kamu hayatında yeniden tanımlanması yeni bir toplumun ilk işaretleri olmuştur. Bir sonraki bölümde detaylı bir şekilde işleneceği gibi, Fransa ve diğer merkez ülkelerin bu özellikleri 1968’den sonra neden kimlik paradigmatı toplumsal hareketlere geçiş yapıldığını da bir nebze olsun açıklamaktadır. Özetle, 2. Dünya Savaşı’nın sona ermesinden sonra ortaya çıkan toplumsal dönüşümler, sermaye-emek çatışmasının merkezietini sorgulamıştır. Yükseköğrenime erişimin ya da kadınların işgücüne girişinin genişletilmesi, çatışma için yeni yapısal olanaklar yaratmış ve toplumsal cinsiyet katmanlaşması gibi diğer toplumsal katmanlaşma kriterlerinin önemini arttırmıştır. Özellikle Fransa özelinde, Mayıs patlamasının kökleri, güçler ve üretim ilişkileri arasındaki dinamik çatışmada ve 1968’den hemen önceki yıllarda Fransa’daki hızlı değişikliklerde görülebilir.

Türkiye’nin merkez ülkelerin karakteristikleriyle kıyaslandığında bir sanayi toplumu olmadığı gerçektir. Ancak Türkiye’nin yarı-çevre konumunun, modern kapitalist sistem içerisinde 1945-75 arasında görülen ekonomik refah döneminde modernleşme ve toplumsal değişim düzleminde bir süreklilik getirdiği belirtilmelidir. Dönemi anlamlandırmak adına Sungur Savran’ın özetleyici yorumuna bakmak bize fikir kazandıracaktır:

“Türkiye toplumunun 1960 sonrasında girdiği yeni dönem ülkenin tarihinde çok özel bir evre oluşturur. Bir bakıma, ekonomiye artan biçimde damgasını vuran sanayiiyle, güçlü bir işçi sınıfının oluşumuyla, kapitalist topluma özgü sınıf mücadelesi türleriyle, kitlesel gösteri ve eylemleriyle, yavaş yavaş modern bir toplum kimliğini kazanmaktadır.”¹²⁹

Dünya sisteminde ve özellikle mikro ölçekte değerlendirilen ulusal düzlemde birçok durumda merkezin çevre, çevrenin merkez refleksi gösterdiğinin farkında olmak gerekir. Zira Türkiye’nin dünya sistemindeki yarı-çevre konumu özne/ulusal açıklamaların ötesinde siyasal, ekonomik ve kültürel dönüşüm süreçlerinde kendisini sürekli gösterir. Bu sorgulama hiç kuşkusuz 1950’lerden itibaren çok daha farklılaşmış bir toplumsal yapıya kavuşan Türkiye’nin

¹²⁸ Katsiaticas, 1987: 26.

¹²⁹ Savran, 1987: 141.

devlet ve siyaset eksenli, dar bir fikir tarihçiliğinin yerine, toplumsal yapıları, süreçleri, çelişkileri, mücadeleleri, sokakları odak alan bir çerçevenin çizilmesiyle az gelişmişlik, emperyalizm, bağımlılık gibi temalara yaslanan analizi sayesinde dönemsal alanı genişletmeyi mümkün kılmaktadır.

Osmanlı'dan itibaren periferileşme sürecini yaşayarak kapitalist dünya sisteminde istisnai durumlar haricinde ödün vermeden ilerlemekten çekinmeyen Türkiye, 1960'lı ve 1970'li yılların toplumsal hareketliliğini büyük ölçüde anti-emperyalist/bağımlılık karşıtlığı çizgisinde yaşamıştır. Bu anlamda Türkiye'nin hızla sanayileştiği, kentleştiği, gecekonduya geçtiği, kırsal yapısının çözüldüğü, toprak işgallerine sahne olduğu, gençlik hareketiyle tanıştığı, emek hareketlerinin doruk noktalarına ulaştığı, bozuk gelir dağılımı ve yoksulluk gibi toplumsal konuların Türkiye aydınınının gündemine oturmaya başladığı yıllardan bahsedilirken Türkiye'nin Batı'ya ve özellikle ABD'ye siyasi ve iktisadi bağımlılığın getirdiği “yeterince kalkınamama” durumunun yarattığı bir tartışma yürütmek kaçınılmazdır.

Wallerstein, Akdeniz'deki yarı-çevre ülkelerin otarşi, faşizm ve korporatizme yönelişinin Kuzey Avrupa tarafından geride bırakılmanın gerçekliğine ve getirilerine karşı büyük bir tepki oluşturduğunu öne sürer.¹³⁰ Bu anlamda, Türkiye'nin toplumsal hareketler tarihini 1960'lı ve 1970'li yıllara indirgeyen kültürel, siyasi ve ekonomik değerleri, yukarıda paylaşılan yarı-çevreye has yapısal faktörlerin epifenomeni olarak okunabilir. Aynı şekilde Fransa için de merkezin yapısal faktörleri bu epifenomeni yerine getirir.

¹³⁰ Wallerstein, 1985: 38.

İKİNCİ BÖLÜM

FRANSA VE TÜRKİYE'DE DÜNYA DEVRİMİ: 1968'İN KAYNAKLARI VE TOPLUMSAL HAREKETLERİN GELİŞİMİ

1960-80 arasında özellikle 1966-76 döneminde modern dünya kapitalist sisteminin metropollerini 20. yüzyılın en büyük toplumsal muhalefet dalgasını yaşamıştır. Anti-kapitalist, düzen karşıtı içeriğiyle siyasal-ideolojik söylem ve eylemlerin damga vurduğu bu dönem; geleneksel işçi sınıfı hareketinin ve partilerinin dışındaki bir muhalefet alanı olan anarşizan/anti-otoriter öğrenci hareketinin öncülüğünde parlamento dışı muhalefet alanı olmuştur. Dünyada gerek ileri derecede endüstrileşmiş ülkeler, gerek endüstrileşmiş sosyalist ülkeler ve gerekse endüstrileşmemiş ülkelerde ortaya çıkan bu öğrenci hareketleri Türkiye'de de etkisini göstermiştir. Türk ve Avrupalı öğrenciler arasındaki en önemli dolaylı bağ, ortak bir toplumsal kategoriye ait oldukları kültürel anlayıştır. Bu anlayış, 1968 yılının Nisan ve Mayıs aylarında Avrupa öğrenci protestolarının yoğun bir şekilde basında yer almasıyla tartışılmaz bir şekilde güçlenmiştir. Zaten siyasi olarak aktif olan öğrenciler, “gençlik” kategorisinin siyasette önemli bir aktör olmaya başladığını göstermişlerdir.

Etiyopya, Ekvador, Hindistan, Tayland, Peru, Porto Riko, Uruguay, Venezüella, Brezilya, Arjantin, Endonezya, Pakistan, Yunanistan Türkiye, Panama, Meksika, İtalya, İspanya, Japonya, Belçika, Fransa, Batı Almanya ve ABD'de görülen bu hareketler kendiliğinden birbirleriyle dayanışma (organik bağların ötesinde bir küresel refleks halinde) içinde hareket etmişlerdir.¹³¹ Benzer bir durumda (üniversite) yaşayan, benzersiz bir dünya sisteminde ve siyasi dünyada (Soğuk Savaş) olgunlaşan, karmaşık meselelere (sömürgeciliğe, devrimci dalgalara, kapitalizme) duyarlı ve sınırların ötesine ulaşan ulusal kaygılarla mücadele eden bir kategori olarak öğrenciler bu anlamıyla siyasal etkinliklerini tüm dünyada aynı anda arttırmıştır.

1960'lar boyunca popüler mücadelenin biçimlerini belirlemede üç büyük dünya-tarihsel olayın etkili olduğu görülür: Çin Kültür Devrimi, Küba Devrimi ve Vietnam Savaşı. Tüm bunlar öğrenci mobilizasyonunu etkileyen ortak noktalar olmuştur. Fakat 68'i hem ortak hem de her ülkenin kendi 68'ini sui generis (kendine özgü durum) kılan pek çok özellik vardır. Arif Dirlik'in deyişiyle 68 öğrenci hareketleri ortak bir söz dağarcığını kullanmış ama farklı bir gramerin mantığıyla çalışmıştır.¹³²

Bu anlamıyla, 1960'lı ve 1970'li yıllara dair yapılacak değerlendirmede ilk bölümün “Dünya Sistemi ve Toplumsal Hareketler” ana başlığında dünya devrimi 68'i

¹³¹ Katsiaficas, 1989: 40.

¹³² Dirlik, 1998: 295-320.

anlamlandırdığımız ölçütte Türkiye'nin ve Fransa'nın öğrenci hareketlerini kıyaslamak, bu bağlamda farklılıkların ve benzerliklerin belirlenmesiyle önümüze ciddi bulgular koyacaktır. Nihayetinde, öğrenci hareketlerinin mahiyeti 1968'in belirlediği ölçüde 1970'li yıllara ve sonrasına damgasını vuran toplumsal hareketliliğin etkilerini, siyasetin tavrını ve siyasi karar alıcılarla ilişkilerin seviyesini belirlemiştir. Bu tür zirve hareketler ana akım kültürde çerçeve ve söylemleri değiştirdikçe, diğer toplumsal hareketlerin içinde bulunduğu kültürel bağlamı değiştirirler. Böyle yaparak, diğer hareketlerin ortaya çıkmasını veya yok edilmesini kolaylaştırabilir, etkilenme ihtimallerini artırabilir, azaltabilir veya yönlerini belirleyebilirler. Siyasi bağlamlar, hareketlerin etkisini diğer hareketlere çeşitli yollarla yönlendirebilir. Erken yükselen hareketlerdeki eylemciler, elitlerle ittifaklar da dâhil olmak üzere, başkalarını protesto döngüsünü örgütlemek ve kıvılcım çıkarmaya teşvik eden yeni siyasi fırsatlar yaratır veya görünür hale getirirler.¹³³ Daha sonraki hareketlerdeki eylemciler, devleti/seçkinleri daha savunmasız ve kendilerini daha etkili olarak görebilirler, çünkü daha önceki eylemcilerin kazanımlarını gözlemleyebilirler. Bu da öğrencileri, toplumun yenilikçi ve devrimci gücü haline getirir. Bu açıdan Fransa ve Türkiye'nin öğrenci hareketlerinin kaynaklarını ve bu ölçüde karakterini belirlemek, 1968 dünya devriminin uzun yıllara yayılan etkilerini anlaşılır kılacaktır. Bu çerçevede, gelecek bölümlerde her iki ülkenin 1968 öğrenci hareketlerinin temel karakteristiklerini belirleyen ideolojik, kültürel anlayışları ve bu anlayışlar bütününe üzerine yükselen bilişsel praksisleri; olayların gelişimi ve sonrasına dair tespitler “uzun altmışlar” boyunca ele alınacaktır.

2.1. Fransa'da Öğrenci Hareketleri ve Kaynakları

Avrupa imparatorluklarının dağılması ve Üçüncü Dünya'da radikal anti-emperyalist düşünce ve stratejinin yükselişi bağlamında Maoist Çin, devrimci Küba ve Kuzey Vietnamlı komünistler gibi “Üçüncü Dünya” devrimci hareketleri, 1958'den sonra Batılı radikaller arasında yaygın bir çekicilik kazanmıştır. Fransa solu için de bu mücadelelerin temasını oluşturan anti-emperyalizm, tüm sol-kanat siyasi güçleri için önemli bir meşrulaştırma kaynağı haline gelmiştir. Fakat Mayıs ayında yaşananların daha iyi anlaşılabilmesi için öncelikle Fransa'nın ulusal düzlemde dünya kapitalist sisteminin savaş sonrası dekolonizasyonu ile yakından alakalı olan kolonilerinin ulusal kurtuluş mücadelelerine bakmak gerekir. 1950'ler ve 1960'lar boyunca Fransız siyasi hayatı, Vietnam ve Cezayir'deki anti-kolonyal hareketlerle şekillenmiştir. Fransızların açık siyasal söylem geleneği 1950'lerin Cezayir çatışması ile öğrencileri Fransız hükümetinin politikaları ile doğrudan bağlantılı hale getiren muhaliflerin

¹³³ Tarrow, 2011: 28-30.

protestolarıyla bağlantılıdır. 1968'de eylemciler arasında yer alan pek çok kişiyi siyasileştiren, bir grup genç radikal için biçimlendirici olan Cezayir Savaşı olmuştur.

Savaş sonrası yıllar dünya sistemi bölümünde açıkladığımız üzere çevre ülkelerde oldukça yoğun sistem karşıtı hareketlerin öne çıktığı yıllardır. 2. Dünya Savaşı'ndan sonra dünya çapında bağımsızlık savaşları başlamış; Afrika, Asya ve Lâtin Amerika'da elliden fazla sömürge bağımsızlık savaşlarından galip ayrılmıştır. Afrika ve Asya sömürge ülkelerdeki ulusal hareketlerden Fransa'da etkilenmiş ve ilk önce Hindîçin sonra ise Cezayir'de yenilgiye uğramıştır. Cezayir genel anlamıyla Frantz Fanon'un önsözü Jean-Paul Sartre tarafından yazılan Yeryüzünün Lanetlileri (Les Damnés de la Terre) olmak üzere diğer yazılarına ilham veren ve Üçüncü Dünyacılık'ın (sosyalizmin bir biçimi olarak gelişmekte olan ülkelerin ulusal kurtuluşu) Fransa solunda önem kazanmasının yolunu açan, 1960'ların anti-emperyalist hareketini şekillendiren mücadelenin ilk temsilidir.¹³⁴ Keza Louis Althusser'de Cezayir savaşının öğrenciler üzerindeki etkisinin üzerinde durulmasını ifade eder.¹³⁵

1958-61 yılları arasında Cezayir Savaşına karşı birçok gösteri düzenlenmiştir. Mart 1960 yılında iki küçük öğrenci örgütü tarafından gerçekleşen küçük çaplı gösterilerde ise polisler karşı karşıya gelen öğrenciler siyasi bir güç olmanın ilk örneğini vermiştir. Aynı yılın Mart ayında, 1946 yılında kurulan ulusal korporatist öğrenci sendikası UNEF (Union Nationale des Étudiants de France) savaşa karşı kitlesel bir gösteri düzenlemesine rağmen çağrısını öğrencilerin askerlik tecili sorunuyla sınırlamıştır.¹³⁶ Sol görüşlü öğrenciler için yeterince siyasi olmayan bu sınırlı strateji daha sonra zaten sosyalist eğilimli olan UNEF'te sol görüşlü öğrencilerin yönetime geçişini hızlandırmıştır ve sendikayı radikalleştirmiştir. 1968'in önde gelen eylemcilerinden bazıları, Cezayir'in kurtuluş mücadelesiyle dayanışma faaliyetleriyle birlikte radikalleşmiştir.

En genel düzeyde, savaşın sonuyla birlikte büyük siyasi, felsefi ve entelektüel kopuşlar yaşayan Fransa'da yeni bir siyasi düşünce ve öznelğin doğuşu ortaya çıkar. Cezayir çatışması, bu vektörün önemini, kolektif belleğin nesiller boyunca Fransa'da aktarılmasının çok önemli bir yolu olduğunu vurgular. Cezayir, Fransız toplumunda ve Fransız kimliğinde, 2. Dünya Savaşı'nda faşizmi yenen Fransa'nın, resmi "hümanist" söylemi yerine getirmeyen pratikleri arasında bir kırılma yaratmıştır. Savaşa karşı mücadele; gösteriler, celp direnişi, gizli örgütlenme, Cezayirlilerle dayanışma, devrimle ilgili tartışmalar, azınlıkta kalan öğrencilerin kendi toplumlarında nelere karşı çıktıklarının bilincine varmalarını sağlamıştır. Fransız Cezayirlilere karşı gösterilen devlet şiddetine karşı öğrencilerin duruşu öğrenci liderlerinden Alman asıllı Daniel Cohn-Bendit'in hükümet tarafından sınır dışı edilmesiyle 68 Mayıs'ında

¹³⁴ Ross, 2002: 84.

¹³⁵ Althusser, 1975: 47.

¹³⁶ Ross, 2002: 56.

simge haline gelecek ‘‘Hepimiz Alman Yahudisiyiz’’¹³⁷ sloganının da çıkış noktasıdır. oğulculuğa işaret eden bu sloganın yanında aynı zamanda göçmen işçilerin, yabancı öğrencilerin, azınlıkların da 68’ hareketlerinde aktif rol aldığını belirtmek gerekir.

Fransız Komünist Partisi’nin (Parti Communiste Français - PCF) Cezayir Kurtuluş Hareketi’ne karşı ikircikli tutumunun da altını çizmek önemlidir. İlk etapta açık desteğini göstermeyen PCF ancak SSCB’nin Cezayir Ulusal Kurtuluş Cephesi’ne (Front De Liberation Nationale) çok geç gelen desteği sonucu bir tavır alabilmiştir. Wallerstein’in da altını çizdiği üzere SSCB’nin anti-emperyalist mücadelelere karşı göstermiş olduğu çekingen hatta isteksiz tavırlar¹³⁸ PCF’nin dış politikada aldığı tavırla paralellik gösterir. PCF’nin ‘‘refah toplumu’’ idealiyle uyum içerisinde olması, parlamentoda yüksek bir oy oranıyla temsil edilmesi ile düzenin yanında yer alması ve politikasını SSCB diplomasinin dengelerine göre belirlemesi, partinin saygınlığını yitirmesine yol açar. Beklenildiği üzere ‘‘eski’’ solun bu tavır, öğrenciler üzerinde, Cezayir kurtuluş mücadelesiyle ilk hayal kırıklığını yaratmıştır. Cezayir Savaşı, sol Fransız eylemciler ve parti arasındaki çatlakları genişletmiştir. PCF’nin devrimci kimliğindeki kayıp, özellikle gençler, öğrenciler ve aydınlar arasındaki destek açısından partiye zarar vermiştir.¹³⁹ Öğrenciler açısından bu tavır PCF’ye olan sempatiyi tam anlamıyla bitirmiş, kendi örgütlerini kurmaya yönlendirmiş ve 1960’ların sonuna doğru anlamını bulan anti-emperyalist, anti-bürokratik ve anti-otoriter mücadele biçimine katkıda bulunmuştur.

Fransız öğrencileri otoriterizme karşı motive eden şeylerden birisi Charles de Gaulle rejimidir. Cumhurbaşkanı de Gaulle’ün asker kökenli bir bürokrasinin başını çektiği siyasi sistemin doğası ve siyasi hegemonyasının genel merkezi rolünü incelemek 1960’lı yıllarda Fransa’yı anlamlandırmak adına oldukça önemlidir. 1958’den 1969’a kadar General de Gaulle, Fransız siyasetinin manzarasına tamamen hâkim olmuştur. Güçlü ve sınırsız devlet otoritesi, aşırı kentleşme ve ordunun üstünlüğü ile karakterize edilen Bonapartizm, Paris’teki iktidarın merkezileşmesini hızlandırmıştır. Tüm sanayileşmiş toplumlarda olduğu gibi, modern Fransız devleti de ekonominin ulusal ve uluslararası koordinasyonunda merkezi gücünü arttırmıştır. De Gaulle, ordunun desteğini alarak yalancı bir darbeye 1958 yılında iktidarı ele geçirmesiyle, güçlü yetkiler içeren yeni anayasa ile birlikte Beşinci Cumhuriyet’i kurmuş ve kendisine ‘‘Başkan’’ sıfatını ve bu sıfatın geniş yetkilerini layık görmüştür.¹⁴⁰ Siyasi açıdan Bonapartizm’in modern varyantı olan Gaullizm araçları ortadan kaldırmış, parlamento ve diğer güvenlik valflerini zayıflatmış ve Gaullist rejim gençler arasında patlamayı yaratan etkenlerden birisi olmuştur.¹⁴¹ De Gaulle’ün iktidarı üç şeye dayanmıştır: ABD hegemonyasında kendisini

¹³⁷ Katsiaficas, 1987: 104.

¹³⁸ Wallerstein, 2006: 9-13.

¹³⁹ Ross, 2002: 38-39.

¹⁴⁰ Kurlansky, 2004: 214.

¹⁴¹ Singer, 2013: 28.

daha önemli göstermeye çalışma refleksine dayanarak, Fransa'nın dünya siyasetinde büyük, bağımsız bir rol oynama hakkı iddiası; Dirigisme adı verilen Fransız devleti için önemli bir rol oynayan bir tür Keynesyen ekonomi politikası; ve komünizm karşıtlığı.¹⁴² Böylelikle otoriter ve hiyerarşik yapısını koruyarak modernleşmeye çalışan Gaullist rejim, savaş sonrası düzende “güçlü devlet” olma ihtiyacını öne çıkartarak bahsedilen bu güçlendirilmiş bürokrasiyi ve ona denk düşen geleneksel toplumu temsil ederek dönemin başat muhalifi olmaya aday öğrencilerin hedefine oturmuştur. 16. Louis'nin ünlü “devlet benim” sözü ise Gaullist rejimi karakterize etmek için sıkça kullanılmıştır.¹⁴³ Cezayir Savaşı'ndaki tahribatlar hala akıldayken savaş sonrası nesil, Beşinci Cumhuriyet'in kendisini düzeltme kapasitesine olan güvenini kaybetmeye başlamıştır.

Öğrencileri motive eden bir diğer gelişme ise Pasifik'in diğer tarafından gelmiştir. ABD'de Sivil Haklar Hareketi ile başlayan ve Berkeley'de 1964'te İfade Özgürlüğü Hareketi (Free Speech Movement) ile öğrencilerle birleşen toplumsal hareketlilik 1960'ların sonuna doğru Vietnam Savaşı karşıtı gösteriler sayesinde eylemlilik seviyesini doruk noktasına ulaştırmıştır. ABD öğrenci hareketi liderlerinden Mario Savio'nun Sivil Haklar Hareketi'ni öğrenci hareketine bağlaması sayesinde öğrenciler Savio'nun taktikleri ve hitabetiyle bağlantı kurabilmiştir.¹⁴⁴ Dünyanın geri kalanı ise Amerikalı öğrencilerin kullandıkları taktikleri yakından incelemişlerdir. Uluslararası öğrenci dayanışmasının yükselişini işaret eden bu gelişmeler Vietnam Ulusal Kurtuluş Cephesi'nin Tet saldırısı sonrası Alman Sosyalist Öğrenci Birliği'nin (Sozialistische Deutsche Studentenbund - SDS) 1968 Şubat'ında Berlin'de düzenlediği “Uluslararası Vietnam Kongresi”nde Avrupa'lı öğrenci eylemcilerin büyük çoğunluğunun katıldığı Avrupa'da emperyalizme karşı koordine edilmiş mücadeleyi başlatmaya yönelik gerçekleşen bir buluşmayla kendisini göstermiştir. Vietnam karşıtı gösterileriyle kendilerini çok iyi organize etmeye başlayan ve ABD'deki öğrenci hareketlerinden de esinlenerek kullanmaya başladıkları oturma/katılım eylemi (sit-in), açık oturum/tartışma eylemi (teach-in), doğrudan eylem (direct action) gibi repertuarların yanında şiddet dozajı yüksek gösteriler konusunda da oldukça tecrübelenen Alman öğrenciler, diğer eylemciler için repertuarların yayılmasını sağlamıştır. Bu kongre öğrenci hareketinin uluslararası dayanışmasının açık göstergesi olmuştur. Kuşkusuz, Berkeley yeni öğrenci ayaklanmasının, Berlin ise yeni öğrenci devrimciliğinin doğuşunu temsil etmiştir. Kongrede konuşmacılardan biri olan ve daha sonra Paris Mayıs'ının öğrenci liderlerden biri haline gelecek Troçkist öğrenci lideri Alain Krivine ise bu durumun altını çizer:

¹⁴² Wallerstein, I. “France: The End of Gaullism?”. <https://www.nytimes.com/2007/05/15/opinion/15iht-edwaller.1.5718191.html> (erişim tarihi: 12.11.2018)

¹⁴³ Kurlansky, 2004: 229.

¹⁴⁴ Kurlansky, 2004: 92-93.

“1968'deki öğrenci taktiklerini Berlin ve Brüksel'deki Vietnam Savaşı gösterilerinde öğrendik. Vietnam karşıtı savaş hareketi tüm Avrupa'da iyi organize ediliyordu. Dutschke ve Almanlar, sert gösteri taktikleri konusunda öncülerdi. Oraya gittiğimizde afişleri ve sembolleri çoktan hazırды, güvenlik güçlerine ve her şeye karşı militarist taktikleri vardı. Bu durum benim ve diğer Fransız öğrenciler için yeniydi.”¹⁴⁵

Öğrencilerin doğrudan eylem repertuarlarının bir kısmını hali hazırda uygulamakta olduğunu da belirtmek gerekir. Altmışların ilk büyük öğrenci gösterileri hem Fransız sömürgeciliğine hem de Fransız üniversitelerindeki kötüleşen koşullara karşı tepkilerle gerçekleşmiştir. Fransa, ABD, Almanya ve Britanya gibi diğer merkez ülkelerde olmayan sokak politikalarına ve geleneklerine sahiptir. Öğrenciler aynı zamanda işçi sınıfı geleneğini kopyalamaya başlamıştır. İşçi hareketinin grev, sokak ve işyeri işgalleri gibi eylem repertuarlarını benimsemiş, özellikle genç işçilerin 1967 yılında gerçekleştirdikleri yasa dışı grev (wildcat strike) dalgasından esinlenmişlerdir.¹⁴⁶

Mayıs ayındaki olayların bir başka kökü önceki bölümlerde değindiğimiz, 1945-1975 arasındaki dönemin, “ihtişamlı 30 yıl” (Les Trente Glorieuses) olarak adlandırılan hızlı modernleşme, aşırı ekonomik büyüme ve tüketici toplumunun ilerlemesinde bulunabilir. “İhtişamlı otuz yıl”, kitle piyasasında ciltsiz kitapların çoğalmasına, gençlik kültürüne ve tüketici toplumunun yükselişine tanık olmuştur. Toplumu güncellemeye iten ve üniversiteyle bağlantılı olarak öğrencileri toplumun yeni aktörü haline getiren de bu sosyal refah devleti modeli olmuştur. Fransız öğrenci hareketi, üniversite sisteminde, öğrenim ortamını, kariyer endişesini ve öğrencilerin yaşam beklentilerini doğrudan etkileyen genel bir kriz ortamına karşı ortaya çıkmıştır. Savaş sonrası gerçekleşen ekonomik büyüme ve doğum patlaması (baby boom) yükseköğretim öğrencilerinin niceliğinin artması anlamına gelmektedir. Birçok ailenin daha önce pek mümkün olmayan bir miktar servet biriktirmesine izin veren bir genişleme yaşanmıştır. Bu genişleme orta sınıfın tasarruf etmesini ve çocuklarını üniversiteye göndermelerini sağlamıştır. Savaş öncesi 42 milyon nüfuslu Fransa'da 60,000 öğrenci varken savaş sonrası bu sayı 1958'de 175,000'e, Mayıs 1968'e gelindiğinde ise neredeyse yüzde 300'lük bir artışla 500,000'e çıkmıştır. Bu rakamların yanında, sadece Paris Üniversitesi'nde 160.000 öğrenci olması 1968'in tüm ülkede gerçekleşmesine rağmen neden Paris'le özdeşleştiğini ve gösterilerin hızla kitleselleşmesini ortaya koymasından dolayı değerlidir.¹⁴⁷

Ekonomik-toplumsal işleyişin karmaşıklaşması ve üretici güçlerdeki gelişme çerçevesinde emek gücünün kazanması gereken niteliklere bağlı olarak (yüksek) eğitimde görülen bu nicel artış öğrenciler açısından toplumsal hareketliliğin ilk çıkış noktasını

¹⁴⁵ Kurlansky, 2004: 150.

¹⁴⁶ Ross, 2002: 32.

¹⁴⁷ Singer, 2013: 44-47; Kurlansky, 2004: 218.

oluşturacaktır. Nicel artışla birlikte üniversitenin niteliği (fiziki ve bilimsel kapasitesi) düşmüştür. Yükseköğretim sistemi oldukça geleneksel kalmıştır. Boğucu Napolyon merkezileşmesi, çağdaş gençliğin kültürel kaygıları ile temastan uzak kalması anlamına gelmiştir. Diploma edinme derdinden öteye geçerek öğrencileri eylemliliğe iten ana etkenler kuşkusuz ne fiziksel ne örgütsel ne de entelektüel olarak hazır olan kurumlar arasındaki kaçınılmaz gerilim olmuştur.¹⁴⁸

De Gaulle hükümetinin üniversitelere yönelik Fouchet reformu ise 1960'larda büyük bir yükseliş gösteren sol eğilimli ortamda, üniversitelerin "Amerikanlaşması" veya "sanayileşmesi" anlamına gelmiştir. Üniversitelerin bilgi fabrikaları olarak görülmeye başlanmasıyla kapitalist üretim koşullarında yeni iş bölümleri ve teknik emek gücünün daha vasıflı hale gelmesi gibi dönüşümler üniversite öğrencilerinin de "proleterleşmesi" anlamı taşımıştır.¹⁴⁹ Bu veriler, ekonomik olarak da, salt tüketici konumunda olan gençlik kültürünün oluşturduğu piyasanın vadettiği potansiyelin çok büyük olduğunun göstergesidir. Bu çelişkilerin başlıca mevzii üniversiteler olmuştur. Bu nedendir ki Fransız öğrenci hareketleri Cezayir Savaşı protestolarından 1967 sonuna gelene kadar büyük ölçüde üniversitenin durumunu eleştiren yaşam alanlarıyla alakalı kampüs politikalarıyla ilerlemiştir. Cezayir Savaşı karşıtı protestolarda öğrenci örgütlerinde çoğunluğa geçen sol görüşlü öğrencilerin desteği ile birlikte UNEF başta olmak üzere 1963-1967 yılları arasında üniversite sorunlarıyla alakalı bir dizi gösteri gerçekleşmiştir. Gösterilerin genel olarak siyasi nedenlerden ziyade üniversite koşullarına, üniversite yetkililerine, polise karşı olan şikâyetleriyle ilgili olduğu akılda tutulmalıdır. Bu protestolarda ilk defa doğrudan eylem (daha sonra doğrudan demokrasi biçimini alacak) biçimleri kullanılmıştır. UNEF'in temsilci sendika ile sınırlı kalan yapısının sol öğrencilerin yönetime geçmesiyle birlikte eylemci sendika örgütüne dönüşmüş olduğu bu gösterilerde görülecektir.¹⁵⁰ Fakat üniversitenin bu eksiklikleri asıl olarak UNEF'in korporist yapısından sıyrılan 1968'in başlarında ortaya çıkacak küçük ölçekli esas grupların etkisiyle, sistem karşıtı mobilizasyon sürecinin başlangıcına evrilecektir.

2.1.1. Anlayışlar: Karşıt-Kültür, Sitüasyonizm, Varoluşçuluk

Devrimler konusunda uzun ve zengin bir geçmişe sahip olan Fransa'da güçlü bir Marksizm etkisi vardır. Bu nedenle, öğrencilerin düşünsel gelişimi, Fransız radikal düşünce ve faaliyet geleneğinin etrafı bağlamında görülmelidir. 18. yüzyıldan itibaren devrim deneyimleri yaşayan Fransa'da, savaş sırasında solcu direniş güçlerinin mirası entelektüel kültürün Marksistleşmesini ifade etmiştir. Şaşırtıcı olmayan bir şekilde yıllar süren yoğun ideolojik

¹⁴⁸ Hobsbawm, 1996: 349; Wolin, 2010: 51.

¹⁴⁹ Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, 1988a: 1504-1506. (Sonraki dipnotlarda "STMA" olarak geçecektir.)

¹⁵⁰ Marwick, 2012: 556-557.

tartışmaların gelişimi de kaçınılmaz olmuştur. 68' kuşağının entelektüel soyağacı, önceki kuşağa hâkim olan Marksizm ve Freudizm'in ikili mirasına kadar uzanabilir. Bu nedenle 1960'lara gelmeden Marksizm'e atfedilen referans hem derin hem de hazır haldedir. Ayrıca Fransa'daki herhangi bir radikal hareket için, güçlü ve etkili bir entelektüel solun güven verici varlığı kendisini öne çıkartır.

Felsefe ve politika arasındaki bağlantı, Fransız toplumunda her zaman önemli olmuştur. Fransa'daki entelektüel solun bu büyük önemi, Devrim zamanında Rousseau gibi ideologlara kadar geri götürülebilir. Öğrenciler de solun bu altyapısı içerisinde tartışmaları takip etmişler ve Simon de Beauvoir ve Jean Paul Sartre'in etkin olduğu ve günümüzde hala yayınlanmaya devam eden *Les Temps Modernes* (Modern Zamanlar), Cornelius Castoriadis'in etkin olduğu *Socialisme ou Barbarie* (Sosyalizm ya da Barbarlık, 1949–1966), Henri Lefebvre'nin yayın kurulunda olduğu *Arguments* (Tartışmalar, 1956–1962) ve Guy Debord'un öncülüğünde *International Situationniste* (Sitüasyonist Enternasyonel, 1958-1969) gibi dönemin etkili yayınları sayesinde yeni doktrinler ile tanışmaya başlamışlardır.¹⁵¹ Hem ABD'ye hem de SSCB'ye karşı tavır alan Mao da öğrencilerin esinlendiği bir figür olmuştur. SSCB'nin vesayetinden kopan ve devrim içinde “devrimin” olanaklarını gösteren Çin'de, 1966'da gerçekleşen Çin Kültür Devrimi sonrası Mao'nun Kırmızı Kitap'ı öğrenciler arasında en çok tutulan eserlerden birisi olmuştur.¹⁵²

Kuşkusuz bu yayınların yanında birçok sanat akımı Marksist gelenek içerisinde kendisini 1960'larda öne çıkartmıştır. Bunlardan en etkileyicisi sinema olmuştur. Sinematek çevresinin etkileri ile yeni dalga sinemanın öncüsü Jean-Luc Godard, 1960'larda çektiği filmler ile Avrupa'da savaş sonrası ABD tarafından yapılan Marshall yardımlarıyla yeniden tesis edilen ekonomik yapılanma sonucu ortaya çıkan tüketim toplumunu resmeder. Godard tarafından 1967 yılında çekilen “La Chinoise” filmi burjuvazinin eleştirilmesi, mal birikiminin reddi, Çin Kültür Devrimi'ne göndermeleriyle sosyalizmi tartışmaya açması anlamına gelmiştir. “Weekend” filminde ise göz alabildiğince uzanan bir köy/kır yolunda devasa bir trafik sıkışıklığının sekiz dakikalık izleyici çekim tekniğiyle (kameranın sekiz dakika boyunca otomobili takip etmesi) çekilen sahnesi dönemin “tüketim toplumu”na göndermeleriyle önemli ipuçları vermektedir. Savaş sonrası Fransız toplumunun teknolojik kusursuzluk kültürünün sembolü otomobildir. Godard bu sahnede, giderek artan bir şekilde tıkanmış ve boğucu şehir yolları, toksik emisyonlar, gürültü kirliliği, metal ve insan etinin ayırt edilemez bir şekilde birleşmesine neden olan korkunç çarpışmalar gibi otomobil kültürüne eşlik eden hastalıkları resmeder. Otomobil, sembolik bir nesne olarak, “kendi fetişize ettiği mallar tarafından ezilmiş bir toplumun materyalizmi ve saldırganlığı” anlamına gelir. Sahnenin sonunda şiddetli bir kaza

¹⁵¹ Thibault, 1989: 191-192; Davis, 2008: 47-48.

¹⁵² Wolin, 2010: 114.

sonucu ezilmiş cesetler yola savrulmuşken kamera sonunda durur. Böylece Godard modern toplumun bu katliamı, günlük yaşamında doğal ve kabul edilebilir bir parçası olarak sapkın bir şekilde kucakladığını öne sürmüştür.

Bunun dışında öğrenciler için entelektüel bir çekim merkezi olarak Paris'in sol yakası tabir edilen Latin Mahallesi (Quartier Latin), hippie grupların merkez üssü olmasıyla, kafeleriyle, kitapçılarıyla ve entelektüel simaların sıklıkla görülebildiği öğrenci ve sanatçıların oturduğu bir semt olarak kültür alış verişinin sürekliliğini sağlamıştır. Tüm bu elementler dâhilinde 1968 Şubat'ında Sinematek'in yöneticisi Henri Langlois'in hükümet tarafından görevden alınmasıyla kültürel mücadelenin ilk örneklerinden birisi verilmiştir. Langlois'in çoğunluğu öğrencilerden oluşan Quartier Latin kitlesinin organize protestoları sayesinde görevine iade edilmesi Mayıs olaylarının önemli bir seferberlik oluşturan ilk sahnelerinden birisini oluşturmaktadır.¹⁵³

Savaş sonrası Paris'teki baskın entelektüel figür şüphesiz Jean-Paul Sartre'dır. 1950'lerin sonuna doğru ve 1960'larda entelektüel yanları gelişmekte olan gençlik alt kültürlerindeki katılımcılar için varoluşçuluk en önemli felsefedir. Cohn-Bendit'de militan öğrenciler arasında büyük çoğunluğun Sartre'ı okuduğunu ifade eder.¹⁵⁴ Sartre'ın Cezayir Savaşı sırasında kaleme aldığı ve varoluşçuluk ile Marksizm arasında hesaplaşmaya gittiği "Diyalektik Aklın Eleştirisi" (Critique de la raison dialectique) eseri, Mayıs 68'in aktörleri için önemli bir referans çalışmadır. Kitaba modern kapitalist toplumlardaki yabancılaşmanın analiziyle başlayan Sartre, grupların kaynaşmasıyla yabancılaşmanın üstesinden gelecek bir devrimin gerekliliğinden bahseder. Bu anlamıyla Sartre'ın kitabı 1968'deki bazı merkezi temaların açık bir önsezisi olmuştur. Sartre'ın bu eserinde öne çıkan iki ana tema vardır. İlki, Marksist tarih anlayışında bireyin yeri ve bu konuda indirgemeci olmayan bir Marksist gelişiminin, özgür insana göreceli bir özerkliğe izin vereceği düşüncesidir. İkincisi ise Marksist bilimcilerin mevcut durumu ve Marksizm'in nasıl kritik bir yöntem olarak yenilenebileceği sorusudur. Birey-toplum dengesi içerisinde modern toplumun çelişkilerine dair Sartre'ın kitlelerin direnmesinden yola çıkarak ve Marksçı eleştirilerin psikanaliz gibi geniş düşünceleri kapsamadıkça yetersiz kalacağını vurgulayarak ifade ettiği şeyin yanında özellikle vurguladığı şey ise çağımızın en önemli ve gerekli felsefesinin Marksizm olduğudur çünkü onu doğuran koşullar daha aşılmamıştır.¹⁵⁵ Görülmektedir ki, Sartre'ın varoluşçuluğun kişisel özgürlüğe odaklanmasını Marksizmin tarih ve sınıf mücadelesinin dinamiklerini vurgulayarak uzlaştırması yönünde şekillenen bir felsefi misyonu vardır. Dolayısıyla, Sartre'ın

¹⁵³ Katsiaficas, 1987: 100.

¹⁵⁴ Wolin, 2010: 193.

¹⁵⁵ Sartre, 1981: 38.

varoluşçuluğunun Marksizmin ihmal ettiği sorunlarla ilgilenmesi öğrencileri çeken bir akım olmasını sağlamıştır.

Sartre'ın varoluşçuluğu yukarıda da değinildiği gibi toplumsal etkileri açısından temel olarak Marksisttir. Varoluşçuluk, bireyin/aktörün kendisini eylemiyle (action) ifade etmesini, eylemin sorumluluğunu üstlenmesini ve her şeyden önce, güçlü bir siyasi bağlılık duygusunu ifade eder. Sartre varoluşçuluğu, hem siyasi bağlılık konusundaki ısrarı hem de insanların kötü inançları reddetmesi, yani toplumun yanlış geleneklerine göre yaşamlarını sürdürmeleri yerine gerçek varoluş ile harekete geçmeleri talebinde bulunması bakımından yeni neslin amacıyla örtüşmektedir.¹⁵⁶ Felsefi çekiciliği dışında Sartre'ın Vietnam Savaşı'nda ABD'yi suçlu olarak yargılayan Russell Mahkemeleri üzerindeki rolü ve Vietnam hakkındaki yazıları, Cezayir konusundaki duruşu, PCF ile çatışması ve aynı zamanda Fransız toplumunun kendisi onu sol dünya görüşü içinde bir otorite figürü olarak konumlandırmıştır.¹⁵⁷ Sadece Fransa'nın değil dünyanın kendisinin bir kırılma yaşadığı bir dönemde Paris'te evrensel öğretiler sunan Sartre "Her şeyden önce şunu söylemek gerekir ki bizce varolmak insanın yaşayışını mümkün kılan bir öğretilerdir, her gerçek, her eylem bir çevreyi, bir de benliği içerir,"¹⁵⁸ diyerek birey-toplum çelişkinin, yabancılaşmanın ve şeyleşmenin gündeme geldiği yıllarda varoluşçu direnişi vurgulamıştır.

Sartre için durum (situation), kendi bilinemez gerçekliğinin ve Sartre'ın özgürlüğünün ortak ürünüdür. Durum, bilincin, özgürlüğün katkısını ve kendi içinde katkısını önceden ayırt edemediği belirsiz bir olgudur. Sartre'ın durum fenomenolojisini "Durum dediğimiz şey, maddi ve psikanalitik koşulların hepsi olup, bunlar belli bir çağda tam bir bütün teşkil ederler,"¹⁵⁹ şeklinde açıklaması ise 1968 yılında eylemin ve durumun varoluşçuluk felsefesinde öğrenciler tarafından yerine getirildiği görülür. Bu anlamda 1968, otoriteye ve iktidara karşı kendisini ifade etme ve Sartre'ın pratiko-inert¹⁶⁰ olarak adlandırdığı, sadece işçiler için değil, aynı zamanda onların mücadelesini yaşayan ve ona destek ve anlam katan herkes için olasılıklar sahasının genişlediği bir zaman dilimidir. Aşağıda değinilecek olan Sitüasyonist durum (siyasi örgütün reddi) ile Sartre'cı durumun (siyasi örgütün gerekliliği) siyasi bağlılık konusunda birbiriyle pek örtüşmediğini de belirtmek gerekir.

Öğrencilerin kültürel dönüşümünü kültür hareketinin merkezi ABD'den bağımsız okumak mümkün değildir. Çalışmanın kapsamına girmemesi nedeniyle ABD öğrenci hareketinin gelişiminden bahsedilmesine gerek bulunmamaktadır. Fakat ABD'de 1950'lerde

¹⁵⁶ Marwick, 2012: 32.

¹⁵⁷ Wolin, 2010: 181-182.

¹⁵⁸ Sartre, 1967: 4.

¹⁵⁹ Sartre, 1967: 45.

¹⁶⁰ Sartre'ın kendisinin türetmiş olduğu "practico-inerte" terimi, hem maddesel çevreyi hem de insan yapılarını (dil, iletişim araçları vb.) içermekte olup dışsal dünyaya karşılık gelmektedir. Daha dar anlamındaysa, kurum haline gelerek insansal praksise yabancılaşmış, donmuş gerçeklikler bütünüdür deyimlenmektedir.

ortaya çıkan Beat kültürünün, yarattığı etki bakımından öğrenci hareketlerinin kültürel kaynaklarına dolaylı yoldan ilham kaynağı olduğunu belirtmek gerekir. Nasıl ki savaş dönemi ve sonrası devrimciliğin anti-faşizm ve anti-emperyalizm doğurduğuna işaret eder, kültürel anlayışlar da savaş döneminin karanlık zamanlarına ve sonrasına götürülebilir. Horn'da bunun altını çizer ve 2. Dünya Savaşı sonrası Batı dünyasında İngiliz dilinin kültürel hegemonyası göz önüne alındığında, Beat kuşağı şairlerinin yarattığı söz ve imgelerin, Batı Avrupa gençliğini birkaç nesil boyunca temel yollarla etkilediğini ifade eder.¹⁶¹ Bundan ötürü kısaca karşı-kültürün esas kaynağı Beat kuşağından bahsetmek gerekir.

Allen Ginsberg, Jack Kerouac ve William S. Burroughs'un 1940'ların sonlarına doğru New York'ta tanışmaları ile ortaya çıkan kuşak bohem yaşam tarzı, uyuşturucu deneyimleri, varoluşçuluk, jazz, cinsel özgürlük gibi arınma yollarıyla karşı-kültürün lokomotifini olmuş ve kelebek etkisi göstererek neredeyse bütün yeni dalga sanat akımlarını ve kültürel alt-formları etkilemiştir. Kerouac'ın belirttiği üzere savaş sonrası kültürel, ekonomik, siyasi tüm etmenlerden ve Soğuk Savaş'tan kaynaklanan tüm hayal kırıklıkları sonucu ortaya çıkan bu kuşağın üyeleri toplumsal ve cinsel gerginliklerin mistik bir şekilde ayrışmasını ve gevşemesini istemişlerdir. Kendilerine beyaz zenci yakıştırmaları da yapılan Beatnikler, Sivil Haklar Hareketi dâhil 1960'larda tüm kıtayı etkilemiştir. Özellikle gençler arasında hızla yayılan kuşak ABD'de Hippie/Yippie hareketinin doğmasına neden olmuştur. Gençlik kültürü arasında Beatnik/Hippie çizgisiyle yaygınlaşan kültürel anti-kapitalist protestolar ise sosyalist öğrenci hareketi ile siyasallaşır. San Francisco rönesansının mimarları Avrupa'da etkisini dönemin gençlerinin uğrak yeri (bir nevi hac yolculuğu haline gelen) Amsterdam'da Provo pasif direniş hareketiyle ve Fransa'da Sitüasyonist Enternasyonel (SE)'yle göstermiştir. Beat Kuşağı'nın üyelerinin sadece New York ve San Francisco arasında değil, başta Paris olmak üzere Amsterdam, Roma gibi Avrupa'nın birçok kentine de sıkça uğramaları buna işaret eder. Horn ise Beat kuşağının temel eseri Kerouac'ın Yolda (On The Road) kitabının Sitüasyonistlerin edebi ifadesi olduğunun altını çizer.¹⁶²

Amsterdam direniş hareketi Provo, icra komitesi, parti platformu ya da üyeliği olmadığı için siyasi bir örgüt değildir. Sempatizanlarla çevrili küçük, gayri resmi bir çekirdeği olan bir hareket olarak düşünülebilir. Kendi sınıfsal tanımlarını proletarya (proleteriat) yerine provoterya (provoteriat) olarak tanımlamaları çağın dönüşümünü yansıttıklarını işaret eder. "Doğaçlamalar" olarak ifade ettikleri protestolarda sokağı agora olarak kullanarak gerçekleştirdikleri bir dizi gösteriyle basın ve medyanın gündemine oturmuşlardır. Provo'nun dolaylı etkisi Cohn-Bendit'in anarşist grubu ile Aralık 1966'da Milan'da düzenlenen uluslararası bir anarşist konferansta Provo üyelerini bir araya getirmesiyle ve Sitüasyonist

¹⁶¹ Horn, 2007: 16.

¹⁶² Horn, 2007: 17-18; Marwick, 2012: 480-481.

delegasyonun Provo'nun eylemlerine destek için 1966 yazında Amsterdam'a ziyaretiyle açıklanabilir.¹⁶³

Paris'te 1957 yılında ortaya çıkan SE ise 1966-68 arasında öğrenci hareketinin önemli bir kesimini etkilemiş, hareketin kendiliğindenliğinin, otorite karşıtlığının, 68' sloganlarının ve duvar yazılarının ardındaki söylem derinliğinin kaynağı olmuştur. Guy Debord'un "Gösteri Toplumu" (La Société Du Spectacle) kitabı 1968'in öğrenciler tarafından benimsenen en önemli ürünüdür. Sitüasyonistler, altmışların aktivizm, protesto, sanat, karşıt-kültür ve eğlence gibi ana bileşenlerinin yoğun karışımıyla ortaya çıkmıştır. Arzunun özgürlüğünü, herkesin enerjik katılımını savunarak ve burjuva topluma sürekli saldırarak onu devirmeyi amaçlamışlardır. Fütürizm, dadaizm ve sürrealizmden etkilenen Sitüasyonistler, çağdaş kapitalist yaşam ve kültürünün hemen her alanına saldırır, kendilerini siyasi ve sanatsal teorinin eşsiz bir karışımıyla ayırt ederler. Siyasi düşünceleri ise büyük ölçüde Marksizme dayanan (Henri Lefebvre'nin önemli katkılarıyla¹⁶⁴) Sitüasyonistler, batı toplumunun ileri kapitalizm aşamasına ilerlediğini ileri sürmüşlerdir. Devrimci pratiği ise "kolektif olarak bir durum yarat, geriye çekil ve olacakları izle"¹⁶⁵ olarak formüle etmişlerdir. Anarşizan bir söylemi gündeme getiren SE, yerleşik kapitalist düzen kadar, sosyalizmin ve anti-kapitalist muhalefetin de bürokratik-hiyerarşik-kurumsal donukluğunu şiddetle sorgulamıştır.

Sitüasyonistler ekonomik, siyasi, psikolojik, cinsel ve özellikle entelektüel yönüyle öğrenciler açısından en besleyici anlayışlardan birisi olmuştur. Kasım 1966'da Strasbourg Üniversitesi'nde öğrenci sendikasını ellerinde tutan SE üyeleri ve öğrencilerin "Öğrenci Çevresinde Sefalet" (De la misère en milieu étudiant) başlıklı denemenin broşür halinde 10.000 adet basılması ve bir kopyayı rektöre vermeleriyle başlayan gösteriler 1968'in de ilk habercisi olmuştur.¹⁶⁶ Olaylar sonrası "polis ve rahip bir yana, Fransa'da öğrenci evrensel olarak en küçümsenen yaratıktır," diye başlayan metin gösteri toplumunda öğrencinin neden "mükemmel seyirci" olduğunu açıklayarak devam etmektedir. Her şeyden önce, Sitüasyonizm bireysel yaratıcılık ve kendiliğindenliğe vurgu yaparak pasif/sabit seyirciyi önlemeyi amaçlamıştır. Bu denemede, öğrenciler, tıpkı "Godard ve Coca-Cola" gibi modern toplumun ürünleri olarak

¹⁶³ Pas, 2008: 18-19; Marwick, 2012: 492.

¹⁶⁴ 1920'li yıllarda sürrealist çevre ile yakınlaşan Marksist düşünür Henri Lefebvre'nin "Modern Dünyada Gündelik Hayat" (La vie quotidienne dans le monde moderne) kitabı gündelik hayatın dönüştürülmesi siyasetini açıklar. "Boş zaman artık şenlik veya emeğin ödülü değildir, kendisi için ifade edilen özgür bir faaliyet de değildir. Genelleştirilmiş gösteridir: Televizyondur, sinemadır, turizmdir." diyen Lefebvre Sitüasyonizm'in gösteri toplumunun devrimci tonunu vermiştir. Bk. Lefebvre, 2007: 66. Debord, Lefebvre'in Nanterre'de verdiği sosyoloji seminerlerini izlemiştir (1957-58). Keza Lefebvre, 1961-65 yılları arasında Strausborg Üniversitesi'nde sosyoloji profesörüken Sitüasyonistler ile ilişki kurmuştur. SE'in, özgürlüğe ve yaratıcılığa set çeken gündelik hayatın yoksulluğu konusundaki söylemi Lefebvre'in kent sosyolojisinden türer. Keza Mayıs başkaldırısı sırasında boş zaman/tüketim toplumunda varoluşun saçmalığı, Paris metrosunun her yerine karalanmış basit bir formülle özetlenmiştir: metro, iş, metro, uyku... Sitüasyonizm ve Henri Lefebvre'in gündelik hayatın eleştirisi noktasını ortaklaştıran etmenleri daha derinlemesine anlamak için bk. Lefebvre, 2007: 58-81.

¹⁶⁵ Hecken ve Grzenia, 2008: 24.

¹⁶⁶ Hecken ve Grzenia, 2008: 23-29.

tanımlanmış ve “Marx ve Coca-Cola’nın çocukları” Mayıs ayında çarpıcı bir şekilde ön plana çıkan doğrudan demokrasi ve festival/şölen/şenlik havasında devrim biçimlerini savunmuştur. İsyanlarının merkezine ise kültürel kaygıları yerleştirmiştir.¹⁶⁷ Guy Debord ise Gösteri Toplumu’nda devrimin de bir ürün olduğunu, devrimcilerin bunun bir tüketicisi olacağını ve sonunda bir çözüme ulaşılacağını belirterek bu konuda endişeye kapılmaya gerek olmadığını altını çizer. SE’in Strasbourg’daki etkinliği, onların Fransa’da bütün üniversitelerde ve devrimci çevrelerde tanınmasını sağlamıştır. 1967 yılında Bolşevik devrimine gönderme yaparak yazdıkları “Üniversiteyi Sarsan On Gün” (Ten Days That Shook The University) adlı denemede ise SE, Strasbourg’da yaşananların önemini ortaya koyar.

Fransa’ya özgü geleneksel devrimci tonun her daim oldukça yüksek olduğunu akılda tutarak, kültürel (literatürde mimari hareket olarak da geçer) bir oluşum olan Sitüasyonistler’in, ABD Beatnik hareketi ve Amsterdam Provo hareketini yeterince ideolojik olmadıkları noktasında eleştirdiğini gözden kaçırmamak gerekir. SE “İdeolojik reddin ana tedarikçileri” olarak gördükleri bu iki hareketi eleştirir. Devrimde özel öğrenci çıkarlarının olmadığını altını çizen SE, “devrim tüm sermayenin tiranlığı tarafından bastırılan tüm kurbanlar içindir,”¹⁶⁸ diyerek Fransa’da neden işçilerin ve öğrencilerin birlikte öznel bir durum yarattığını, daha radikal bir hareket tarzının geliştiğini de bir nevi ortaya koymaktadır.

1968 öncesinde hareketlerin kampüs içerisinde yoğunlaşması, ifade edildiği üzere, öğrenci yaşam koşullarının ve sosyalleşmesinin önündeki engellerle alakalı bir dizi eylemle kendisini göstermiştir. 1968’e kadar ülke genelinde yurt düzenlemeleri (özellikle erkek öğrencilerin kız yurtlarına girişlerin kısıtlanmasıyla ilgili) hakkında protestolar meydana gelmiştir. Bunlardan en önemlileri ise 1965’te Paris Üniversitesi’nin Antony kampüsünde ve 1967’de Nanterre Üniversitesi’nde cinsel özgürlük talebi ile üniversite yurtlarında gerçekleşen öğrenci protestoları olmuştur. Erkek öğrencilerin kadın öğrencilerin yurduna girişlerine getirilen kısıtlama etrafındaki çatışmalar, cinsel özerklik meselesinin altını çizmiştir. Antony’de gerçekleşen protestolarda öğrenciler üniversitede yapımı süren inşaat alanlarının işgali, grev, imza kampanyaları gibi repertuarları kullanarak yurt fiyatlarında indirim, öğrenci buluşma yerlerinin oluşturulması, kadın ve erkek yurtlarına giriş çıkışlara getirilen kısıtlamaların kaldırılması gibi taleplerde bulunmuşlardır. Yoğunluklu olarak kendisini ebeveyn yerine koyan üniversite yönetimi ile cinsel konularda kendilerini sorumlu yetişkinler olarak gören öğrenciler arasında çatışmalar ön plana çıkmıştır.¹⁶⁹ Antony, üniversite sorunlarının mikro kozmosunu yansıtmaması ve öğrencilerin UNEF ve diğer sol öğrenci örgütlerinin kaynaklarını kullanarak bir mücadele vermeleri, kültürel dönüşümün ve sistem karşıtlığının buluşmaya başladığını

¹⁶⁷ Star, 2001: 9-27.

¹⁶⁸ Star, 2001: 17.

¹⁶⁹ Seidman, 2001: 23-27.

göstermesi bakımından önemlidir. Ancak öğrenciler bu kimliğe gerçek anlamda 1967 yılının sonlarına doğru Nanterre Üniversitesi'nde kavuşacaktır.

Nanterre, Paris'in 1964'te kurulan yeni, modern ve Amerikan kampüs sistemine dayalı tek üniversitesidir. 1967'de, üniversite yurtları arasında ziyaret kısıtlanması sorunu yeniden başlamış, ancak bu kez protestolar, ahlak, sömürü ve kapitalizmin etrafında dönen meselelerle ilgili tartışmalara dönüşmüştür. Nanterre'deki öğrenciler, Wilhelm Reich'in çalışmaları hakkında, cinsel baskı ve toplumsal baskı arasındaki ilişkiyi araştıran yazılarını tartıştıkları bir dizi seminer düzenlemiştir. Bu seminerler devam ederken Antony'de olduğu gibi öğrenci yurtlarına getirilen kısıtlamalarla protestolar başlamıştır. Ocak 1968'de Gençlik ve Spor Bakanı'nın Nanterre'e ziyareti sırasında öğrenciler tarafından protesto edilmesi ve Cohn Bendit'in bakana Nazi yakıştırmaları yapması gelişmelerin siyasi yönünü göstermesi bakımından önemlidir. Protestolarda Reich'in çalışmaları öğrenciler tarafından broşür haline getirilerek dağıtılmıştır.¹⁷⁰ Sitüasyonistlerin "Öğrenci Çevresinde Sefalet" denemesine tekrar geri dönmek gerekirse, Wilhelm Reich'in bu denemede doğrudan anılması söz konusu olduğundan, Sitüasyonist çevrenin/literatürün protestolarda derin bir etkisinin olduğu açıkça belli olmaktadır.

Strasbourg, Antony ve Nanterre'de yaşananların işaret ettiği üzere Sitüasyonist edebiyat, üniversite krizinin daha büyük bir toplumsal krizin ayrılmaz parçası olduğunu göstermesi açısından oldukça önemlidir. Öğrencilerin başkaldırısına, kendiliğindenliğine, yaşamı dönüştürmek/değiştirmek temelinde ifadesini bulan iktidara hayalciliği konumlandıran Sitüasyonistler olmuştur. Bu entelektüel grup kitlelerin seferber olması ve birçok küçük yıkıcı grubun örgütlenmesini sağlamıştır. Nanterre'da büyük yankıları olan bu ilk hareketle birlikte, daha sonra değinileceği üzere, 1968'in öncü öğrenci organizasyonlarından, Enragés (Kızgınlar/Kudurmuşlar) ve 22 Mart Hareketi'nin (Mouvement du 22 Mars - M22M) Sitüasyonistler'den oldukça etkilendiklerinin altını çizmek gerekir. Protestoların 1967 Kasım ve 1968 Mayıs arasında sıklaştığı Nanterre'de, Anarşist, Troçkist ve Sitüasyonist yanlısı öğrencilerin gösterileri 1968 Mayıs'ında ortaya çıkacak birlikteliğin oluşumunun bu anlayışlar bütününde eklektik olduğunun göstergesidir. Keza, aynı yıl içerisinde, Tet saldırısı sonrası Vietnam'ın da gündeme oturacağı göz önünde bulundurulduğunda protestoların hızlı bir şekilde siyasallaştığı görülür. Bunun sonucunda cinsellik ve gündelik yaşam sıkıntısı, öğrenci konutları etrafındaki çatışmaların merkezinde, bürokratik, acımasız ve giderek mantıksız bir gerçeklik olarak deneyimlenen bir dünyaya karşı inşa edilen kolektif ve kişisel deneyimlerin merkezi olmuştur.

¹⁷⁰ Mcdonald, 2010: 27-28.

Bununla birlikte, bariz farklılıklarına rağmen, 1968 hareketindeki katılımcıların birbirinden bağımsız hareket etmedikleri açıktır. ABD’de Yippie’ler, Hollanda’da Provo’lar ve Fransa’da Sitüasyonistler Vietnam’daki kurtuluş savaşçılarından ya da Küba şehir gerillalarından açıkça farklı yöntemler kullanmışlardır. Bununla birlikte, taktiksel farklılıklarına rağmen, bütün bu gruplar benzer hedefleri ortaya çıkarmışlardır – merkeze mesafeli duran âdemi-merkeziyetçi bir dünyada insan kendi kaderini tayin hakkına sahiptir – ve giderek daha fazla uyum içinde hareket etmeye başlamışlardır.

Fransa’daki doğrudan siyasi içerik işçi hareketinin büyük kesimlerinde, Maoist, Troçkist ve Anarşist militanların küçük gruplarında ve 2. Dünya Savaşı’ndan bu yana felsefe ve insan bilimlerinde yürütülen çalışmalarda baskın bir referans çerçevesinde başlığın girişinde bahsedildiği gibi güçlü bir Marksist geçmişten beslenmiştir. Ancak siyasetin olağan yabancılaşması haline gelenin tersine, bu hareketler, “Ne kadar çok sevişsem, o kadar çok devrim yapmak istiyorum. Ne kadar çok devrim yaparsam, o kadar çok sevişmek istiyorum” sloganıyla tasvir edildiği gibi, siyasetin erotikleşmesidir/aşkınlaşmasıdır.¹⁷¹ Frankfurt okulunda temellenen “devrimci öznelerin çoğulluğu” düşüncesi ve insan merkezli bir toplumsal proje arayışı ile paralel olarak yeni sol tartışmaları çerçevesinde birleşen yeni bireysellik refleksi siyasi olanla varoluşsalı, özelle kamuyu, ideolojikle şiirseli, ortak mücadeleyle zevki, devrimle mizahı birbirinden ayrılmaz biçimde bağlamıştır. Açıkça görülür ki, örneğin, Reich’in “Orgazmın İşlevi” (Function of Orgasm) ya da Mao’nun “Kırmızı Kitap” (Red Book) gibi eserleri, eylemcilerin birbirleriyle iletişim kurmalarını sağlayan paylaşılmış teorik ve sembolik bir repertuar sağlamış; ayrıca, bu paylaşılan repertuara referans vererek, sisteme karşıtlıklarını gerçekleştirmelerine de izin vermiştir. Bahsedilenler ışığında Mayıs 68’i gençliğin özgürleşmesi ve toplumsal geleneklerle uyuşmayan toplumsal kimliklere indiren revizyonist anlatılara karşılık, kültürlerarası fenomenlerin aslında hareketin sistem karşıtı itkisi ile birlikte oluştuğu savunulabilir. Son evrede, kültür devriminin “gauchiste” (radikal/aşırı sol) nosyonunu besleyen, bireyciliği ve kolektiviteyi, liberterizmi ve Marksizmi bir araya getiren siyasi ve kültürel anlayışlar sayesinde Maoist, Troçkist, Anarşist sol akımlar kullandıkları Marksist-Leninist katı dile rağmen 1960’ların ütöpik değerlerinden beslenmiştir. Gençlik kültürünün ve en nihayetinde ABD hegemonya krizinin yarattığı siyasallaşma birlikteliği kendisini 1968’in başlarında Vietnam’la tamamlayacaktır. Şimdiye kadar bahsedilen çerçevelerden hareketle 1960’ların Fransa öğrenci hareketi komünist/sosyalist teoriyi

¹⁷¹ 1968 Mayıs’ındaki olaylarda dikkati çeken şey, çoğu zaman “eski solun” diliyle çerçevelenen zamanın söylemleri ve sloganları arasındaki mesafe ve radikal olarak farklı görünen eylem biçimleridir. Bu bağlamda sloganlar ve afişler üzerinden Mayıs 1968’in karakteri belirlenebilir. Mayıs boyunca sürrealist, sitüasyonist, radikal, kapitalizm karşıtı, işçilere destek, De Gaulle karşıtı, cinsel devrime yönelik çeşitli söylemler aynı anda her yerde kendisini göstermiştir. Tüm bu temaları bünyesinde bulunduran afişlerin çoğu işçi sorunlarıyla, kapitalistlerle alay etmek ve insanları grevlere ve diğer olaylara karşı uyarmakla ilgilenmiştir. Mayıs 1968’in başlıca afişleri Ek-1’de görülebilir.

öğrenmekten öte onu eleştirerek ve geliştirerek mücadelesini sürdürmüştür denilebilir. Özetle bireysel kurtuluş ve toplumsal kurtuluşun el ele gittiği bir anlayışlar bütünü oluşmuştur. Bu anlayışların eylemliliğini berraklaştırmak ve 1968 Mayıs'a doğru ilerlerken Fransa öğrenci hareketinin nasıl konumlandığını anlayabilmek adına bir sonraki başlıkta Yeni Sol'un bilişsel praksisine odaklanılacaktır.

2.1.2. Bilişsel Praksis: Yeni Sol ve Örgütler

Yeni sol ABD'de, eleştirel sosyoloji, Fransız varoluşçuluğu, Beat edebiyatı ve Sivil Haklar Hareketi'nin entelektüel serpilmelerinden beslenerek katılımcı demokrasi ilkelerini ön plana çıkartan bir harekettir. ABD'de ortaya çıkıp genişleyen sırasıyla Sivil Haklar Hareketi, Üniversite Reformu ve Fikir Özgürlüğü Hareketleri ve son olarak Vietnam Savaşı'na karşı muhalefetin ateşlediği hareketlerden sonra ise büyümüştür. Herbert Marcuse ve C. Wright Mills'in attığı temel üzerine yükselen yeni solun uluslararası yayılımı ve bu çerçevede hareketlerin diyalogu ortak özellikler gösterse de başta Avrupa yeni solu olmak üzere her ülkenin kendi entelektüel geleneklerini yansıtan önemli farklılıklar vardır.

Avrupa'da yeni sol, bu öncüllerin çoğunu paylaşmış, ancak esas olarak ABD'de eksik olan eski solun hatıralarını, ölçütlerini ve vaatlerini aşmak zorunda kalmıştır. Avrupa genelinde sol, savaştan büyük bir prestijle çıkmış ve dünya sistemi başlığında değindiğimiz üzere komünist partilerin, sosyal demokratların refah modeli ile parlamentoda temsiliyetleri güçlenmişti. Fransa'nın derin sol geleneği ise Kuruşçev'in destalinizasyonu ile başlayan Stalinizm eleştirisi ve SSCB'nin Macaristan'ı işgali ile Fransa solunda Rus devrimini tartışmaya açmıştı. 1956'da Macaristan'ın SSCB işgalinden sonra, Batı'da komünizm, toplumun örgütlenmesi için alternatif bir vizyon olarak gözden düşmeye başlamıştı. Stalinist komünizme dair artan bu kuşkuçuluk, Sovyet-Çin uyuşmazlığı ve 1968'de SSCB'nin Çekoslovakya'yı işgal etmesiyle güçlenmiş; sonrasında SSCB'nin 1968 dünya devrimini küçümsemesiyle dünya komünist fikir birliği dağılmıştır.¹⁷²

Marksizm-Leninizm'i (ya da Wallerstein'in liberal jeokültürü tanımlayan deyimiyile Wilsoncu-Leninizm) baltalayan bu sorunlar 1968'in siyasal konjonktürüdür. Komünizm derinden itibarsızlaştığında, 1960'lardaki hareketler bu değişimi gerçekleştirmek için yeni toplumsal değişim teorileri ve yeni hareket repertuarlarına yönelmiştir. Anti-kapitalist ve anti-Sovyet yönelimler, Fransa'daki entelektüeller ve öğrenciler açısından hem ABD hem de SSCB arasındaki mesafeyi vurgulamıştır. Yeni sol ise sosyalist demokrasinin kendi kendini kısıtladığı bir refah devleti modelinde, aynı zamanda komünizmin saptırılmasının sosyalist hareketin özgürleştirici içeriğini zayıflattığını ifade etmiştir. Fransa'da yeni sol bariz bir biçimde felsefi

¹⁷² Yeni solun 1945 sonrası Avrupa genelinde nasıl öne çıktığına dair detaylı inceleme için bk. Horn, 2007: 131-152.

ve teorik olarak sofistikedir. Bir önceki başlıklarda vurgulandığı gibi, yeni sol akımların çizdiği teorik etkilerin yelpazesi, Jean-Paul Sartre'in felsefi varoluşçuluğu, Sitüasyonizm ya da neo-Marksizm biçimleri, Frantz Fanon'un "Üçüncü Dünyacılık"ı, Louis Althusser'in yapısalci Marksizmi, Maoizm ve Troçkizme kadar genişletilebilir.

68'in gurusu sayılan Marcuse'un Fransa'da etkisi ise tartışmalıdır. Mayıs 1968'deki neredeyse tüm öğrenci liderleri, oldukça az sayıda öğrenci radikalinin Marcuse'un büyük eserlerini okuduğunu kesin olarak belirtmişlerdir. Öğrenci liderlerinden Cohn-Bendit'in "hiçbirimiz Marcuse'u okumadık"¹⁷³ ifadesi buna işarettir. Ne var ki Marcuse'un mesajları dolaylı olarak Fransız gençliğine ulaşmıştır ve Daniel Singer'in de belirttiği gibi: "Baskıcı-tüketici topluma yönelik tepki, özel bir mesaj ile ortaya çıkmadı. Hava öyleydi."¹⁷⁴ Horn'a göre ise Marcuse, "şöhretinin çoğu diğer Batı Avrupa ülkelerinde olduğu gibi aynı kült statüsüne hiç ulaşmadığı Fransa'da bile, sol görüşlü öğrenciler için saygın bir halk figürü"¹⁷⁵ olmuştur.

Gilcher-Holtey'e göre Fransa'daki gelişmeler, yeni solun bilişsel praxisinin sistematik evrimini en iyi şekilde örneklemektedir. Gilcher-Holtey, Fransa özelinde yeni solun karakteristik özelliklerini beş maddede özetlemiştir. Bunlardan birincisi, Marksist teorinin yeniden yorumlanmasıdır. Marksizmi varoluşçuluk ve psikanalizle birleştirerek kuramsal yorumu açmaya çalışarak, katılmış ve kurumsallaşmış Marksizm ile özdeşleştirmekten kurtarmaya odaklanır. İkincisi, yeni sol, siyasal ve toplumsal devrim, iktidarın ele geçirilmesi ve üretim araçlarının millileştirilmesiyle sınırlı olmayan yeni bir sosyalist toplum modelini öngörür. Günlük yaşamda, boş zaman aktivitelerinde ve aile yaşamında, ayrıca cinsel ve toplumsal ilişkilerde bireysel insanın hissettiği yabancılaşmayı ortadan kaldırmalıdır. Üçüncüsü, yeni sol yandaşları yeni bir dönüşüm stratejisini benimsemiştir. Yeni yaşam tarzları ve iletişim biçimleri yeni kültürel idealler yaratarak, bunları alt kültürlerle uygulayarak ve bunları mevcut kurumlarda alternatif olarak test ederek, ileriye yönelik deneysel bir temelde gelişmelidir. Dördüncüsü, yeni bir örgütsel kavram gereksinimidir. Örgüt değil eylem önemlidir. Yeni sol kendisini bir parti olarak değil, bir hareket olarak kavramsallaştırır. Bir hareket olarak doğrudan eylem stratejilerinin tüm çeşitliliğini kullanır. Son olarak, toplumsal değişim öncülerinin yeniden tanımlanmasıdır. Proletarya artık toplumsal ve kültürel değişimin lideri olarak görülmez. Bunun yerine, yeni sol, toplumsal dönüşümün itici gücünün yeni işçi sınıfı, genç aydınlar ve toplumun dışladığı diğer gruplardan geldiğine inanmıştır.¹⁷⁶ Bu maddeler içerisinde özellikle beşinci maddeye katılmak hem mümkündür hem de değerlidir. Bunun nedeni toplumun hemen hemen tüm kesimlerinin katıldığı bir başkaldırıda 9 milyon

¹⁷³ Aktaran Wolin, 2010: 193.

¹⁷⁴ Singer, 2013: 66.

¹⁷⁵ Horn, 2007: 146-147.

¹⁷⁶ Gilcher-Holtey, 2008: 113-114.

işçinin Mayıs'daki rolünün görmezden gelinmemesi gerektiği şeklinde ifade edilebilir. En nihayetinde ırksal, siyasi, ataerkil hâkimiyetin yanı sıra ekonomik sömürüye karşı muhalefet de yeni solun karakteristiklerinden birisidir.

1960'larda PCF'den ve PCF'nin öğrenci örgütü Komünist Öğrenciler Birliği'nden (Union des Etudiants Communistes - UEC) yavaş yavaş kopmaya başlayan öğrenci örgütleri bu çeşitlilik altında Troçkist, Anarşist ve Mao'cu hizipler halinde kendi örgütlerini kurmuşlardır. Dönemin aktif öğrenci örgütleri Çin yanlısı Althusser'in çalışmaları etkisinde kalan Maoist grup Genç Komünistler Birliği-Marksist-Leninist (Union de la Jeunesse Communiste - UJC-ML), Troçkist grup Devrimci Komünist Gençlik (Jeunesse Communiste Revolutionnaire - JCR) ve 1968'de ortaya çıkan kolektif inisiyatif M22M'dir. Bunlar dışında çoğunluğu genç akademisyenlerden oluşan Ulusal Yüksek Öğrenim Birliği (Syndicat National de l'Enseignement Supérieur - SNESup) ve öğrenci sendikası UNEF mobilizasyonu sağlayan örgütlerdir. UNEF ve SNESup dışındaki örgütler ise üye sayıları ilk etapta 30-50 arasında değişen küçük hizipler/grupçuklardır (groupuscules).¹⁷⁷ Tüm bu örgütlerin hepsinin öğrenci hareketine ilk başta aynı ölçüde etki etmemesi ve birbirlerinden devrimci retorikleri bağlamında ayrılmaları Yeni Sol vurgusu için uygunsuz görünebilir, çünkü eğer diğer örgüt yapılarını göz önünde bulundurursak, Troçkist ve Maoist grupların hiyerarşik parti tarzı yahut pratikleri, M22M'nin neo-anarşist doğasıyla çatışmaya girmiş gibi görünebilir. Bu nedenle, düşünsel anlayışların eklektik yapısının ABD hegemonya krizinin yarattığı siyasi fırsatlar göz önüne alındığında monolitik bir görüntü sergileyerek 1960'larda yeni solun ana tema oluşunu haklı çıkarmak adına kısa bir girişimde bulunulmaya çalışılacaktır.

Singer, anti-emperyalist mücadeleyi Regis Debray, Fidel Castro ve Che Guevara üzerinden vurgular.¹⁷⁸ Hiç şüphe yok ki bu figürler devrimci şehitler ya da ikonlar olarak görülmüştür, ama öğrenci isyanına gerçekçi bir şekilde ideolojik katalizörler olarak katkıları sınırlı olmuştur. Kuşkusuz, Guevara'nın bu nedenle öldüğü ve Fransız entelektüel kimliğiyle tanınan Debray'ın üçüncü dünya devrimine olan bağlılığı ile Che'ye katılarak Bolivya'daki bir hapisanede yıllarını geçirmiş olması yararlı bir eylemlilik sembolü olarak etkili olmuştur. "Üçüncü Dünyacılık" giderek gelişen bir literatürde dünya sisteminin merkez ülkeleri tarafından sömürülen ve bağımlılığa zorlanan yoksul ve tarımsal periferinin kurtuluşuyla dünyanın özgürleşeceği inancı öğrenci hareketlerinin ana temalarından birisi haline gelmiştir. Ancak bunlar Fransız öğrenciler için derin ideolojik meseleler olmamış ve öğrenci radikallerinin çok azı Üçüncü Dünya'nın durumunun (Bolivya, Küba veya Vietnam'da) modern teknoloji toplumuna uygulanmasında gerçek bir inancı sahiplenmiştir. Che'nin "iki, üç, daha fazla Vietnam" söylemi çevreden merkeze bir devrim hareketi (kır gerillası ya da şehir gerillası

¹⁷⁷ STMA, 1988a: 1516-1517.

¹⁷⁸ Singer, 2013: 66.

gibi) yaymamıştır. 1968 sonrası Maoist ve Troçkist grupların, bir sonraki başlıkta bahsedileceği üzere, sınırlı eylemliliği buna işaret edecektir.

Anti-emperyalizm şüphesiz dünya çapında öğrenci hareketinin bir özelliği olmuştur. Cezayir Savaşı ulusal düzlemde en başta Üçüncü Dünya sorunlarına dikkat çekmesine rağmen, esas anlamda ABD'nin emperyalist müdahaleleri Küba, Vietnam gibi ülkeleri aktif olarak destekleme konusundaki istekliliği ateşleyen belirleyici olay olmuştur. Gösterilerde Che'nin posterleri ve Küba Devrimi'nin simgeleri sürekli olarak kendisini gösterir. Öte yandan, Vietnamlı önder Ho Chi Minh'in ismi Mayıs'a doğru daha sık anılmaya başlar. Bu paralelde Cezayir Savaşı'na karşı protesto hareketine katılanlar ve Marksist edebiyatta derinlemesine okunan Fransız devrimcileri, Amerikan emperyalizmi ile kolonyal devrimler arasında kesin bir karşı karşıya gelme olarak Vietnam'la kesişmiştir. Vietnam Savaşı genel anlamıyla Üçüncü Dünya'yı yıpratma işinin Fransa'nın ayrılmaz bir parçası olduğu hasta bir batı toplumu tarafından başlatıldığını göstermesi ve ABD'ye karşı direnişi simgelemesi açısından; binlerce gencin üniversitelerde mobilize olmasını sağlamış, öğrencilere daha taze gelmiş ve esin kaynağı olmuştur. Bunun paralelinde Fransa'da dünya çapında anti-emperyalist mücadeleyi ve sembolleri öğrencilerin mobilize olması için üstün sebepler olarak görmek mümkündür. 1965'den itibaren kampüs sorunları merkezli protestolarda birlikte hareket etmeye alışan öğrenci örgütleri, takip eden yıllarda 1968'in merkez üslerinden Nanterre'de 1967 Kasım'ından itibaren yoğunlaşmaya başlayan eylemlilik ile yavaş yavaş Vietnam gösterileri temasını ön plana çıkarmaya başlarlar.

Öğrencilerin ABD eleştirisi JCR ve UJC-ML tarafından Ulusal Vietnam Komitesi'nin (Comite Vietnam National - CVN) örgütlenmesiyle düzenlenen Vietnam Savaşı'na karşı protestolarda ve Üçüncü Dünya kurtuluş hareketlerine destek bağlamında ifade bulmuştur.¹⁷⁹ Konutlar ve üniversite içindeki çatışmalar keskinleştikçe Vietnam sürekli bir protesto teması olarak merkezileşir. Küba Devrimi ve esas olarak Vietnam Devrimi'nin etkisi, devrimci eylemde taze bir motivasyon doğuran yeni bir sosyalizm imajının yükselmesine ve yayılmasına neden olmuştur. Vietnam, Latin Amerika ve anti-emperyalist mücadeleler devrimci-eylemci öznenin siyasi iradesini ve inisiyatifini dolaysızlaştıran doğrudan eylem perspektifinin itici güçleri olmuştur.¹⁸⁰ Bu bileşenlerle birlikte çevre hareketlerin merkez Fransa'ya etkisi daha çok yeni sol üzerinde somutlaşmıştır.

Öğrenci hareketine gerçek ivmesini veren ve radikal öğrenci hareketinin bu temalar ışığında yeni sol ile buluşmasını sağlayan ise Enrages ve M22M olmuştur. Enrages ve M22M yeni solun entelektüel liderlerine açık bir atıfta bulunmuş, ya da en azından yazı ve bakış açılarından etkilenmiştir. Bu iki hareket de kendilerini dogmatizm karşıtlığı, bürokrasi

¹⁷⁹ Gilcher-Holtey, 2008: 115.

¹⁸⁰ STMA, 1988a: 1506.

karşıtlığı, örgütlenme karşıtlığı ve otorite karşıtlığı çerçevesinde algılamış ve stratejilerini doğrudan (direct), tahrik edici (provocative), durumsal (situative) olarak kurgulamışlardır. Gilcher-Holtey’ye göre üniversite her iki grup açısından eylemi başlatan bir forum ve kapsamlı bir sosyo-kültürel dönüşüm süreci için başlangıç noktasını temsil etmiştir. Gilcher-Holtey, Enragés’in üniversiteyi kaldırmayı hedeflerken, M22M’nin onu “eleştirel bir üniversiteye” dönüştürmek için çabaladığını ifade eder.¹⁸¹ Devrimci eylemlerini belirli bir siyasi ve ideolojik çıkarım yapmaksızın yalnızca doğrudan durumun/eylemin kendisinden oluşmasını beklemişlerdir. Bu strateji ise Leninist örgüt ve eylem stratejisinin reddedilmesine dayanmıştır.

Bu bağlamda bahsedilen iki grubun ortaya çıktığı Mayıs başkaldırısının ateşleyicisi olan Nanterre’ye tekrar odaklanmak gerekir. Nanterre, 1967 Kasım ayından itibaren devam eden protestolarla birlikte devrimci mayalanmanın merkezi olmuştur. İsmi Fransız İhtilali’nden esinlenerek alan ve yaklaşık olarak 25 kişiden oluşan Enrages, Nanterre protestoları boyunca etkin olmuş ve “Che Guevara” adına üniversite dersliklerini işgal edip Mart ayına gelene kadar öne çıkan grup olmayı başarmıştır. SE’in tezlerini benimseyen ve doğası gereği felsefi olan Enrages, üniversitenin sorunlarını toplumsal yapının daha büyük sorunlarının bir yansıması olarak görmüştür. Son derece çatışmacı olan bu küçük grubun ilk doğrudan eylemi 26 Ocak 1968’de meydana gelmiştir. Polisin kampüse girerek az sayıdaki Enrages grubunun düzenlediği protestoları sert bir şekilde bastırması ile keşfettikleri öfke ise bu gruba sadece gösteriyi başlatmanın yettiğini, polis ve hükümetin gerisini halledeceğini göstermiştir. Enrages Mart ayına kadar gösterilerini aynı şekilde sürdürerek öğrencileri mobilize etme gücünü sağlamlaştırmıştır.¹⁸²

Ocak’taki Tet saldırısı sonrası yoğunlaşan Vietnam karşıtı gösteriler, Fouchet reformunun yeniden gündeme gelmesiyle kampüs politikalarına yönelik gösteriler ve ABD’deki öğrenci hareketinin tırmanması ile devam eden eylemlilik 22 Mart 1968’de ismini Fidel Castro’nun 26 Temmuz tarihli hareketinden alan M22M’nin doğmasını sağlamıştır. Mart ayında Amerikan Express şirketini taşıyan bir Nanterre öğrencisinin tutuklanması ve CVN’nin organize ettiği Vietnam gösterilerine katılan altı öğrencinin tutuklanmasından sonra 22 Mart’ta idari binayı işgal ederek Fransa’nın ilk üniversite işgalini gerçekleştiren öğrenciler, “Che Guevara” adını verdikleri amfide toplanarak hareketin adını koymuşlar, kapitalizm, anti-empyalist mücadele, rejim baskısı ve üniversite eleştirisi olmak üzere dört temada geniş bir eylem programı belirlemişlerdir. 29 Mart’ta ise öğrenciler “Eleştiren Üniversite Günü” adıyla toplanmış ve bütün üniversite işgal edilmiştir. Öğrenci hareketinin içeriğini ve söylemini belirleyen özgül siyasal biçimini doğuran M22M hareketi çok sayıda anarşist, Troçkist ve Maoist sol militanı bir araya getirerek yeni bir harekete sokmuş ve bu ideolojik akımlar için bir

¹⁸¹ Gilcher-Holtey, 2008: 112.

¹⁸² Kurlansky, 2004: 221-222.

şemsiye görevi görmüştür.¹⁸³ Ayrıca, M22M'nin üyeleri, diğer tüm gruplardan daha fazla öğrenci-işçi işbirliğine odaklanmış ve bunun üzerine hareket etmişlerdir.¹⁸⁴ Mayıs-Haziran 1968 patlaması, Marx ve Lenin'in ortodoks söylemine ve praxisine sıkı sıkıya bağlı kalan yukarıda bahsedilen devrimci grupçular tarafından ateşlenmemiştir. Öğrenci hareketinin gerçek ivmesini kazanması klasik Marksist-Leninist örgütlerin insiyatifinde olmamış, Nanterre'de doğan tek aşkın örgüt olan M22M'nin kapsayıcı kapasitesiyle mümkün olmuştur.

Bu bakış açısının en açık sözcüsü şüphesiz, “devrimci öncüllüğün reddi” kanaatini ifade eden Enrages ve M22M'nin öğrenci lideri Cohn-Bendit olmuştur. Sartre ile olayların devam ettiği Mayıs ayında 1968 devrimci dalgası üzerine yaptıkları söyleşide hareketin kendiliğindenliğini hararetli bir şekilde savunan Cohn-Bendit, yönetici bir grubun öncü partisi kavramına doğrudan eylemi ve kendiliğindenliği zorlaştırdığı gerekçesiyle şiddetle karşı çıkar. Cohn-Bendit'e göre liderlik, ideolojik doğrultuda hareket eder ve ona sıkı sıkıya inanır, bürokratikleşir, kendi kendini idame ettirir, yozlaşır, sonunda tepkisiz kalır ve kitlelerden ayrılır. Ona göre Mayıs devrimi, bir öncü partinin değil, hareketi yönlendirmeye ve kontrol etmeye çalışmadan, devamlı maya rolü oynayan ve hareketi harekete geçiren aktif bir azınlığın işidir. Cohn-Bendit'in “hareketimizin gücü, işte bu kontrol edilemeyen, kendiliğinden oluşa dayanmasında belli bir yola sokmadan heyecanı vermesinde, başlattığı eylemden kendi hesabına yararlanmasındadır,”¹⁸⁵ diyerek ifade ettiği şey, kendiliğindenliğin, ya da duygusal ve fizyolojik ahengi serbest bırakmanın, Marksizmi uygulanabilir kuramsal ve örgütsel devrimci bir şablon olarak görmezden gelen, bütüncü bir anlayış ve kabulden kaçınmanın altını çizmektedir. Onun Alman ve Yahudi kimliğinin ön plana çıkmasına neden olan göçmen statüsünü aşarak öğrenci liderliğine gelmesi ve neo-anarşist tabanlı entelektüel gelişimi boyunca geçmişe yönelik bu çıkarımları, yalnızca 68'in deneyimsel boyutunu yenileştirmekle ve ayrıcalıklı kılmakla kalmaz, aynı zamanda siyasi güçlerini merkezleştirilmiş, hiyerarşik olmayan fenomenolojik gelgitlerde kendisini bulur.

Cohn-Bendit'in harekete dair bu düşünceleri yeni solun bilişsel praxisine denk düşmektedir. Bununla birlikte, Mayıs başkaldırısı ne tamamen kendiliğindedir ne de tamamen planlanmıştır. Liderlik belli bir seviyede mevcuttur ve yukarıda bahsedildiği üzere Marksist-solcu-militan süreklilik boyunca neredeyse her fikir gölgesini temsil eden birçok örgüt, mücadele boyunca önemli roller oynamıştır. Fakat vurgulanması gereken nokta hareketin tüm geleneksel liderlik ve örgütlenmeler için bir meydan okuma başlattığı ve en azından bu şüphelicilikte, devrimcilerin çoğunun ortak zemin bulabilmesidir. Troçkist ve Maoist grupların bile, bu süreçte profesyonel devrimcilerin öncülerine duyulan ihtiyaç, burjuva önderliğine ve

¹⁸³ Wolin, 2010: 83-84; Horn, 2007: 103. STMA, 1988a: 1517-1518.

¹⁸⁴ Singer, 2013: 271.

¹⁸⁵ STMA, 1988a: 357-358.

örgütlenmeye yöneltilen eleştirileri olmuştur. Fransa öğrenci hareketini etki altına alan Marksizmin eleştirel yanları yeni sol ile “Burjuva ihtilali hukuki oldu, proleter ihtilali iktisadî oldu. Bizimki ise insanın insan olması için sosyalist ve kültürel olacak” söylemini çeşitli şekillerde eylemlere dökmelerine olanak sağlamıştır. Aydınlanmacı ilerlemenin sürekliliğini yaşayan Fransa, “sistem karşıtı” tavrını “yeni sol” çerçevesinde, dünyada yaşananlara kayıtsız kalmayarak emperyalist, burjuva demokrasisine karşı “yeni” üzerinde yükselen insancıl bir sınıfsal mücadele içinde çok yönlü özgürlük isteğiyle öne çıkartmıştır. Bahsedilen tüm bu kaynaklar ve motivasyonlar ile birlikte Fransa 1968 yılının Mayıs ayında öğrencilerin önderliğinde seferberliğe başlamıştır. Bir sonraki başlıkta olaylar kronolojik olarak verilecek, işçilerle birleşmenin yarattığı yeni paradigma geçişi ile birlikte son bulan olayların gelişimi belirlenecektir. Bunu kristalleştirebilmek adına Mayıs sonrasına da odaklanılacaktır.

2.1.3. Mayıs 1968 ve Sonrası

Fransa'da 1968 hareketinin oluşumu bir önceki başlıklarda bahsedildiği üzere bazı kritik aşamalardan ve olaylardan geçmişse de diğer merkez ülkelerden daha geç başlamıştır. ABD ve Almanya'da sırasıyla 1964 ve 1965'te başlayan sürekli bir mobilizasyon süreci gözlemlenebilir. Fransız hareketi ise uluslararası gelişmeler zirveye ulaşana kadar ağır hareket etmiştir. Ancak birkaç hafta içinde, diğer hareketleri mobilizasyon konusunda yakalamış ve daha sonra siyasi patlamasında Alman ve Amerikan protesto hareketlerini aşmıştır. Paris'in Nanterre banliyösündeki küçük bir azınlık öğrenci grubu tarafından ayaklanma olarak başlayan şey, tüm ülkeyi felce uğratan genel bir greve dönüşmüştür. Aynı zamanda Gaullist rejimi devirmekle tehdit eden siyasi bir kargaşaya neden olmuştur.

Genel olarak olayların üç spesifik aşamaya tekabül ettiği kabul edilir.¹⁸⁶ “Öğrenci krizi” olarak bilinen evre 3-13 Mayıs arasında gelişir. Sorbonne Üniversitesi'nin avlusunda 3 Mayıs'ta rektörün polisi çağırmasıyla polis müdahalesinin başlaması, yaklaşık 600 öğrencinin gözaltına alınması ve üniversitenin 700 yıllık tarihinde ilk defa polis işgali sonrası kapatılması ile başlayan süreç, yükselen şiddet ve 10 Mayıs'ta Barikatlar Gecesi (Night of the Barricades) ile öğrenci hareketine kamuoyu desteğinin zirveye ulaştığı süreyi içermektedir. 10-11 Mayıs gecesi öğrenciler, barışçıl bir gösteriden sonra Quartier Latin'i işgal ederler. Kendiliğinden bir biçimde işgal altındaki alana barikatlar kuran öğrencilerin bu süreçte temel istekleri ise Sorbonne'un tekrar açılması, protesto yürüyüşleri sırasında tutuklanan öğrencilerin serbest bırakılması ve polisin Quartier Latin'den çekilmesi şeklinde olmuştur. Öğrenciler ancak bu talepler yerine getirilirse bölgeyi terk edeceklerini belirtmiştir. Hükümet ise talepleri kabul etmez ve barikatları kaldırır. Sabaha kadar süren çatışmalarda 370 öğrenci yaralanmış ve 460'ı

¹⁸⁶ Olaylarla ilgili üretilen metinlerin çoğu, bunları bahsedilen üç aşamaya ayırır. Bu açıdan, çalışmada kullanılan eserlerden bazıları için bk. Hobsbawm, 2006.; Horn, 2007.; Kurlansky, 2004.; Singer, 2013.

tutuklanmıştır.¹⁸⁷ Bu gecede yaşanan korkunç şiddet ve aşırı polis vahşetinin bir sonucu olarak tüm sendikalar tarafından desteklenen bir günlük grev kararı ve 14 Mayıs'taki büyüklüğü hakkında kesin bir değerlendirmenin neredeyse imkânsız olduğu kamu hizmetlilerinden özel sektör çalışanlarına, göçmenlerden işçilere toplumun tüm kesimlerini kapsayan gösteriyi tetiklemiştir.

14 ve 27 Mayıs arasındaki ikinci evre “toplumsal kriz” olarak adlandırılır. Bu aşama boyunca ilan edilen bir günlük genel grevler Fransa'nın tamamen durma noktasına geldiği süresiz genel grevlere ve fabrika işgallerine dönüşmüştür. Bu aşama ile birlikte, öğrenci hareketi ve işçi sınıfı arasındaki birlik ve etkileşim artmaya başlamıştır. Bununla beraber, bu aşama eski ve yeni hareketlerin ayrışmasının da önünü açan aşama olmuştur. Bu açıdan, Fransa'nın iki büyük sendikasının farklı tutumları olayları değerlendirmede yardımcı olacaktır.

Fransa'nın ikinci en büyük sendikası, Hristiyan-Demokrat temelli ancak daha sonra anti-kapitalist, demokratik-sosyalist ve laik kimliklere bürünen Fransız Demokratik İşçi Konfederasyonu (Confederation Française Democratique du Travail - CFDT) öğrencilerle işbirliğine girmiş, işletmelerin özyönetim ve özerk statüsüne kavuşturulması gibi radikal talepler öne sürmüştür. Öğrenci hareketlerinin taleplerine karşı çıkan ve öğrencileri “burjuva çocukları” olarak niteleyerek işçi sınıfının işlerine karışmakla suçlayan PCF'nin etkin kontrolündeki sendikası Genel İşçi Konfederasyonu (Confederation Generale du Travail - CGT) ise olayları küçümseyici tavrı ile öne çıkmıştır. 14 Mayıs'ta, işçiler başta grevler ve fabrika işgalleri olmak üzere protesto gösterilerine devam etmiş, gösteri sayısı muazzam boyutlara ulaşmıştır. Bu noktadan sonra ise olayların başında gösterileri küçümseyen PCF'nin tutumu da değişmeye başlamıştır. Ülkenin en büyük sendikası CGT'nin ve PCF'nin olaylara dâhil olması ile gösteriyi başlatan radikal öğrenciler Mayıs'ın sonuna doğru kontrolü kaybetmeye başlamıştır. Başbakan Pompidou ve Cumhurbaşkanı de Gaulle'ün durumla başa çıkmadaki güçsüzlüğü ve 27 Mayıs'ta hükümetin asgari ücrette yüzde 35'lik ve gerçek ücretlerde yüzde 10'luk artış, sosyal güvenlik ödemelerinde azalma, 48 saatlik haftalık çalışma saatinin 40 saate düşürülmesi gibi “cazip” maddeler içeren Grenelle anlaşmalarının CGT tarafından olumlu görülmesi ama grev komitelerince nihai reddi, kısaca, devletin tüm olası yolları bir çözüme bıraktığını ima etmektedir.¹⁸⁸ Grenelle anlaşması, hem PCF/CGT'nin hem de Gaullistlerin siyasal avantajına yarayan bir etki yaratarak işçi sınıfı militanlığını etkisiz hale getirmeyi başarmıştır. Olaylar daha sonra en kritik aşamaya geçmişlerdir.

27 ile 30 Mayıs arasındaki “siyasi kriz” evresi ise Fransa'yı Gaullist rejimin devrilmesinin eşiğine getirmiştir. Bu evre Cumhurbaşkanı'nın bir anda ortadan kaybolarak Almanya Baden-Baden'de bulunan NATO Fransız ordu karargâhına gizemli yolculuğu, solun

¹⁸⁷ STMA, 1988a: 1518; Wolin, 2010: 88-91.

¹⁸⁸ Wolin, 2010: 101.

ortak bir zemin bulmadaki başarısızlığı, De Gaulle'ün geri dönüşü, ulusa karşı konuşması, Ulusal Meclis'i feshettiğini açıklaması ve Haziran ayında yapılacak yeni genel seçim kararı, konuşma sonrası 30 Mayıs'ta De Gaulle yanlıları tarafından gerçekleştirilen büyük gösteri ve sonucunda Haziran'da De Gaulle'ün seçim zaferi ile ayırt edilir.

30 Mayıs'ta De Gaulle, protestolara açıkça atıfta bulunarak yeni yasama seçimlerinin yapılacağını duyurur. Bu açıklamadan sonra gösteriler, sendikalar ve siyasi partiler gibi odalarda taleplerden birinin kısmen yeni bir seçim olması nedeniyle ivmesinin çoğunu kaybetmiş ve hükümetin baskıcı olduğu yönündeki şikâyet de Gaulle'ün halka seslenmesinden sonra siyasi sistemi daha inanılır kılmıştır. Bu aşamada insanlar işe geri dönmeye başlamıştır. Zaten bu aşamadan sonra Singer, Cohn-Bendit ve Touraine gibi isimler de kurumsal komünistlerin kendi devrimci köklerine ihanet ettiğini, hareketin başarı potansiyelini ciddi şekilde sarstığını vurgularlar. Keza bu noktada literatürde geçen tartışmalarda da devletin merkezileşmiş gücüne meydan okuyabilecek öncü bir devrimci partinin yokluğu, örgütsel-ideolojik dağınıklık gibi etmenler Mayıs 1968'de ortaya çıkan muazzam yaratıcılık ve militanlığın Haziran ayında büyük ölçüde başarısız olmasının ana nedenlerinden birisi olmuştur çıkarımı sıklıkla yapılmıştır. Arrighi, Hopkins ve Wallerstein'in altını çizdiği gibi aslında eski sol ve yeni sol arasında yaşanan bir krize işaret eden bu durum, karşılıklı tepkilerle ve saldırılarla sürmüştür.¹⁸⁹ Eski sol, yeni solu çocuklukla suçlamış; yeni sol, eski solu zayıf, yozlaşmış, hâkim güçlerle uzlaşmacı, yoksun katmanları ihlal ettiği ve kibirli olduğu suçlamalarını getirmiştir.

CGT'nin anlaşma yoluna ve PCF'nin seçim kampanyasına dönüşüne rağmen neredeyse bütün işçi komitelerinin kararlarıyla genel grev Haziran başına kadar devam etmiştir. Radikal öğrenci grupları da seçimleri aldatici bularak protestolara devam etmişlerdir. Haziranın ilk iki haftası boyunca bu protestolar daha şiddetli olmaya başlamış ancak Paris halkının protestoculara desteği yavaş yavaş azalmaya başlamıştır. 23 Haziran'da yapılan seçimlerde, Cumhurbaşkanı de Gaulle'ün partisi çoğunluğu kazanarak parlamentoda bir öncekinden daha fazla sandalye kazanmıştır. Sol ise mecliste sahip olduğu koltukların yarısını kaybetmiştir.¹⁹⁰ Fransa'daki seçimlerden sonra hayat neredeyse normale dönmüştür. İsyan bu kronolojik görünümüyle tam bir başarısızlık gibi görünse de, kabul edilmesi gereken bazı başarıları da vardır. Bunlardan en önemlisi isyan nedeniyle hükümetin, üniversite sisteminin yapısını ve toplumsal hayatın diğer yönlerini değiştiren birçok yeni yasayı kabul etmiş olmasıdır. Toplumsal hayatta ise isyanın görülmeyen ancak hissedilen etkisi daha fazla olmuştur.

İsyanın başarısının diğer bir unsuru, öğrencilerin toplumun diğer kesimlerini gösterilere dâhil etme kabiliyetidir. Öğrenciler devlet baskısının korku yaratmasına izin vermek yerine,

¹⁸⁹ Arrighi vd., 2004: 112-113.

¹⁹⁰ Kurlansky, 2004: 234.

toplumda ahlaki öfke yaratmak için acımasız polis baskısını kullanmıştır. Fransız öğrenciler, ülkelerinin devrimci mirasını kullanmak konusunda da çekingen davranmamış; çok sayıda broşürde, 1871'deki Paris Komünü'nden, 1936'daki büyük grevlerden, Paris'in Nazi işgalinden kurtuluşundan, kırmızı bayrağın öneminden bahsetmişlerdir. Ayrıca, 1789'dan beri her devrimin bir parçası olan barikat ve kaldırım taşları gibi en tanınmış devrimci sembolleri kullanmak konusunda herhangi bir çekinceleri olmamıştır.¹⁹¹ Böylece sokak kavgası patlak verdiğinde, öğrenciler anında barikat kurmaya başlamışlardır. Sadece öğrencilerin cevap verdikleri kolektif eylem fikri değil, aynı zamanda belirli kolektif eylem biçimlerinin iyi bilinen bir repertuarını da böylece kullanmışlardır. Barikatların stratejik değeri çok güçlü değildi, ancak sembolik önemi ile zenginlerdi. Bu anlamıyla barikatlar, polise ve hükümete, yaşananların öğrenci protestosundan daha fazlası olduğuna dair bir işaret olmuştur.

Mayıs/Haziran öğrenci hareketleri her yerde kitlesel toplantılar veya sıkça genel kurullar düzenlemiş ve daha sonra eylemcilerin daha büyük bir oranının katılımını sağlayan sayısız çalışma grupları, komisyonlar ve alt komiteler tarafından karakterize edilmiştir. Bilhassa Paris'in kültür merkezlerinden Odeon Tiyatrosu'nun işgal edilmesiyle, burası eylemciler açısından olaylar süresince bir nevi genel konsey görevi görmüştür. Eylemler boyunca üniversitelerde, işyerlerinde ve fabrikalarda kurulan eylem komiteleri (action committee), işgal komiteleri gibi özyönetim organları Fransa'nın aşırı merkezileşmesine karşıt olarak, öz yeterlilik ve özyönetim kavramlarını pratiğe dökerek yeni toplumsal örgütlenme biçimlerini vurgulamıştır. Mayıs ayı boyunca, yalnızca Paris'te 250'den fazla eylem komitesi oluşturulmuştur. Bu komiteler sayesinde geleneksel solun katı bürokratik yapısının aksine, yeni biçimler ve yeni bir özgürlük içeriği geliştirilmiştir. İkili iktidar arzusunu da beraberinde getiren bu gelişmelerin en somutlaşmış hali ise ilk olarak üniversite işgallerinde görülür. Bunu takiben işçiler de aynı yöntemi benimsemiştir. Örneğin, Sorbonne'daki öğrenci sovyeti (konseyi), üniversite sisteminin amaçlarını ve yöntemlerini yeniden yapılandırmak için kapsamlı bir plan geliştirmiştir. İşgal altındaki Sorbonne, nihai karar verme yetkisine sahip bir genel kurul tarafından yönetilmiştir. Medikal hizmetler, yiyecek, mekân tahsisi ve “özgürleştirilmiş” Sorbonne içindeki diğer tüm fonksiyonlar işgalciler tarafından halledilmiştir. Batı Fransa'daki Nantes şehrinde ise on sekiz günlük bir komün denemesi gerçekleşmiştir. Nantes Üniversitesi'nde Troçkist, anarşist ve Sitüasyonist eylemcilerin ve anarko-sendikalist işçi önderleri ile birleşen bir dayanışma ile yiyecek ve benzin dağıtımı, trafik kontrolü ve şehir hayatındaki diğer etkinlikler demokratik olarak tüm yerel sendika federasyonlarından seçilmiş delegelerden oluşan bir “Merkez Grev Komitesi” tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu komite kendi para birimini dahi geliştirmiştir.¹⁹²

¹⁹¹ Gilcher-Holtey, 2008: 261; Wolin, 2010: 88-89.

¹⁹² Katsiaficas, 1987: 107.; Horn, 2007: 215.

Katsiaficas, radikal öğrenci ve işçi kadrolarının özyönetim ve işçi konseylerinin geleneği ile aslında alternatif bir demokratik toplum örgütü ve günlük yaşam konsepti ortaya koyduğunu ifade eder.¹⁹³ Oysa özerk yapılar, yerel örgütlenme ve mücadele, ayaklanmanın ilk aşamasının özelliklerini tanımlarken, özyönetim ve katılım talepleri öğrencileri ve işçileri muhalefette birleştirmiş, kendi kendine süren siyasi örgütler asla gerçekleşmemiştir. Nitekim farklı gruplar Fransız toplumunu felç eden ve gerçekten devrimci bir dönüşüm için şartlar yaratan bir genel grevde bir araya gelmelerine rağmen, De Gaulle muhalefeti geride bırakmış ve onu yenmeye mahkûm etmiştir. Ancak değinildiği gibi öğrenci hareketi örgütlenme tarzı ve repertuarlarıyla insanlar ve toplumsal yaşamı değiştirmekte çok etkili olmuştur. Olaylardan sadece 10 ay sonra geleneksel toplumun/devletin en büyük simgesi de Gaulle istifa etmiştir. Mayıs hareketi bu geleneksel ve yaşlı hiyerarşiye meydan okuyarak, ustaca daha düzenli ve verimli bir örgüt kültürüne geçişi hızlandırmıştır. Aynı zamanda hükümet, yükseköğretim reformu programını başlatmış ve bu da öğrencilerin karar alma süreçlerine katılım hakkını genişletmiştir. Böylece, Mayıs 1968, 1960'lı yıllara dayanan kültürel devrimin, yerleşik düşünce ve davranış kalıplarından kopma arzusunu en çarpıcı biçimde ifade eden kilit bir olayı geriye dönük olarak incelemiştir.

Öğrenci hareketlerini bastırmaya yönelik girişimler grevcilere ve işçi sınıfına yapılan muamele ile kıyaslandığında genel olarak hafif olmuştur. Fransa'da, öğrenci isyanının neredeyse rejimi devirdiği yerlerde bile, Gaullist tepki genellikle kindar bir tavra bürünmemiştir. Oldukça şiddetli çatışmalar olmasına rağmen tüm olaylar boyunca yalnızca üç eylemci yaşamını yitirmiştir. Fransız hükümeti, daha ziyade azınlıkta kalan radikal gruplar ve mağduriyetleri meşru olarak kabul edilen öğrenci kitlesi arasında ayırım yapmıştır. Böylelikle, Troçkist ve Maoist radikal gruplar yasaklanmış ve liderleri tutuklanmıştır. Fakat yine de belirtilmesi gerekir ki bazı tedbirler çevre ülkelerde görülen siyasi refleksiyle aynı seviyelerde vuku bulmuştur. 10 Haziran'da Paris, yüz elli kişinin tutuklandığı, yetmiş iki barikatın kurulduğu ve beş polis karakolunun saldırıya uğradığı son büyük öğrenci isyanını yaşamıştır. Hükümet, tüm solcu örgütleri yasa dışı ilan ederek gücünü yeniden gündeme getirmiştir. Bu son gösterilerin ardından polis Odeon Tiyatrosu'nu öğrenci işgalinden kurtarmış ve son olarak 16 Haziran'da Sorbonne'u ele geçirmiştir. İki gün sonra, Cezayir Savaşı sırasında yıkıcı eylemler nedeniyle mahkûm edilen tutuklular solcu devrimcilere yer açmak için serbest bırakılmıştır. Sonraki 18 ay boyunca hükümet, kamu mallarının korunması mazeretiyle tüm gösterileri yasaklamış, siyasi olarak tarafsız olmayan yabancıları Cohn-Bendit dâhil olmak üzere sınır dışı etmiş, olayların sembolik merkezi Quartier Latin'de kaldırım taşları sökülerek

¹⁹³ Katsiaficas, 1987: 101-102.

sokaklar asfaltlanmış, Mayıs protestolarını gösteren televizyon yayınları yasaklanmış ve bazı siyasi dergiler sansürlenmiştir.¹⁹⁴

Fransa'da, aşırı şiddete yönelme büyük ölçüde engellenmiş ve 1970'lerin başlarında artıktan ziyade bazı radikal örgütlerin şiddeti azalmıştır. Fransız solundaki devrimci şiddet söylemi, 1968'den sonraki yıllarda belirgin bir biçimde artmıştır ancak 1970'lerde özgül durumlar yaşayan İtalya ve Almanya'da bulunan bir tür siyasi şiddet yaşamamıştır. Touraine'nin de ifade ettiği üzere Batı Avrupa'da 1970-80 arasında terörün yaygın olduğu yıllarda, bu şiddet, aşırı sol grupların ve 1968'da somutlaşan kültürel hareketi arkasına alan yeni solun arasında yaşanan teorik bir şiddet, yani daha çok ideolojik şiddet olmuştur.¹⁹⁵ Bu ekseninde 1968 sonrası öğrenci grupçuklarından UJC-ML'nin kapatılmasıyla doğan, radikal eyleme yönelen aşırı sol Maoist grup Proleter Sol (Gauche Prolétarienne - GP), kentsel gerilla taktiklerini geçici olarak düşünen nispeten büyük bir örgüt olarak örnek gösterilebilir. Touraine'nin işaret ettiği ideolojik şiddet kapsamında Sartre dahi bu ideolojik dönüşümü kendi içinde yaşamış ve 1968 sonrası dönemde bir süre bu Maoist gruba yakınlaşmıştır.¹⁹⁶ Nitekim 1968 Mayıs'ından sonra en radikalleri birleştiren bu Maoist grup, hem entelektüeller hem de fabrikalarda güçlü bir dayanağa sahiptir. 1940'ların Fransız anti-Nazi direnişine kasten atıfta bulunan GP, 1969 yazında Fransa'daki faşizme karşı savaşmak için Yeni Popüler Direniş'i (Nouvelle Résistance Populaire - NRP) 1969 yazında silahlı kanadı olarak konumlandırmıştır. GP'ye göre Fransa, muhtemeldir ki de Gaulle'un seçim zaferinin de etkisiyle, sağ rejimlerden "kurtarılması gereken işgal edilmiş" bir ülkedir. Bununla birlikte, NRP, yalnızca Temmuz ve Ekim 1969 arasında gerçekleşen seksen iki eylemde bulunmuş ancak bunlar silahlı mücadeleye evrilmemiş ve çoğu zaman politikacıların ve sermaye girişimcilerinin kısa süreli alıkonulması gibi sembolik eylemlerden ibaret olmuştur.¹⁹⁷ Daha önce bahsettiğimiz gibi bu örnek bir merkez ülkede çevre ülkelerin sistem karşıtı hareketlerinin ne ölçüde gerçekleşebildiğini gösterir.

1971 yılına gelindiğinde ise öğrenci hareketleri neredeyse her yerde yok olmuştur. Fakat öğrenciler kampüs/egitim politikalarıyla ilgilenmeye devam etmişlerdir. 1968 sonrası dönemde yalnızca 1976'da, Fransız tarihinin en uzun ve en yaygın öğrenci grevinde üniversiteler felce uğramış ancak hem siyasi bağlam değişmiş hem de solcu grupların önceliği, protestoları anti-kapitalist olarak tasvir ettiği ve 1968 isyanını bu kadar ikonik yapan kültürel eleştirinin unsurlarını gizlediği için daha az yankı bulmuştur. 1968'in hemen ertesinde ise yeni solun belirleyiciliği ile feminist hareketler, çevre hareketleri, nükleer karşıtı hareketler gibi yeni toplumsal hareketler ön plana çıkmıştır.

¹⁹⁴ Ross, 2002: 62.; Feenberg ve Freedman, 2001: 65.

¹⁹⁵ Touraine, 2011: 162.

¹⁹⁶ Wolin, 2010: 16.

¹⁹⁷ Hauser, 2008: 269-270.

2.2. Türkiye’de Öğrenci Hareketleri ve Kaynakları

68’e ve sonrasına ilerlerken Türkiye’de gerçekleşen öğrenci hareketlerinin karakterini belirleyebilmek için öncelikle 27 Mayıs dönemini ele almak gerekmektedir. İlk etap öğrenci hareketi, 27 Mayıs’ın yolunu hazırlayan siyasi ortamdaki artan gerilimde önemli bir rol oynamıştır. Bu dönemin en önemli gösterileri öğrenciler tarafından gerçekleştirilen 28-29 Nisan olayları ve 555K eylemleridir. Öğrenciler 28 Nisan 1960’da İstanbul Beyazıt’ta ve ertesi gün 29 Nisan’da Ankara Kızılay’da gösteriler yapmıştır. Polis gösterileri zor kullanarak dağıtmıştır ve 2 öğrenci hayatını kaybetmiştir. Her iki şehirde de sıkıyönetim ilan eden hükümete tepkiler katlanarak artmıştır. Bunun üzerine öğrenciler 555K parolası ile 5. Ayın 5. Günü saat 5’te Ankara Kızılay Meydanı’nda toplanmış, basın özgürlüğünü korumak ve ana muhalefet partisi olan CHP üzerindeki baskıyı protesto etmek için, iktidardaki Adalet Partisi’ne (AP) karşı, bu nedenleri hızla benimsemiş ve stratejilerini geliştirmişlerdir. Nisan ayından darbenin gerçekleştiği 27 Mayıs’a kadar meydanlardan ayrılmayan öğrenciler yürüyüşler düzenlemiş, “Hürriyet, hürriyet, Menderes istifa et” ve “Ordu Gençlik El Ele” sloganları protestoların ana teması olmuştur.¹⁹⁸ Hükümet ise bu protestolara daha fazla baskı uygulayarak ve öğrenci örgütlerinin kontrolünü ele geçirmeye çalışarak cevap vermiştir. Bu olaylar o güne kadar Cumhuriyet tarihi boyunca gerçekleşmiş en yığinsal gençlik eylemleri olmuştur. 555K olayı Cumhuriyet Tarihinin ilk sivil itaatsizlik eylemi olarak da anılmaktadır. 27 Mayıs ile “İkinci Cumhuriyet” döneminin başladığı çok kez ifade edilir.

İlk etap hareketlerinin ve örgütlerinin karakteri, Atatürk ilkeleri ile 27 Mayıs’ı benzeştiren bir çizgide Cumhuriyet değerlerinin “atanmış muhafızı”¹⁹⁹ olarak bu değerlere sahip çıkma ve yaşatma olmuştur. Öğrenciler, 1960’lı yılların başında üniversite kampüslerinde güçlü bir varlık göstermeye başlamışlar, özellikle de siyaset bilimleri fakültelerinin öğrenci kulüplerinin kontrolünü kazanmışlardır. Cumhuriyet değerlerinin atanmış muhafızı konumundaki gençlerin erken dönem praksisinin bu yönde somutlaştığı görülmektedir. Bir başka deyişle, 1960 ile 1965 arasındaki gençlik hareketleri ve örgüt ağları, Atatürk ilkelerine ve 27 Mayıs’a karşı olan davranışlara cephe alan ilerici tavırlar niteliğinde var olmuştur.²⁰⁰ Bütün bunları o dönemde yayınlanmış bildirilerde açıkça görmek mümkündür. Bildiriler üzerinden yapılacak kısa bir inceleme 1960’ların ilk yarısında gençliğin düşüncelerini ve gelişimini ortaya koyar. Örneğin, yukarıda sözü edilen 28-29 Nisan eylemlerinin 1. yıldönümü için Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi öğrencileri 1961 yılında aşağıdaki bildiriye yayınlamıştır:

¹⁹⁸ STMA, 1988b: 1957

¹⁹⁹ Mustafa Kemal Atatürk Ekim 1927 yılında yaptığı Büyük Nutuk konuşmasında ulusal bağımsızlığın ve Cumhuriyet’in korunması ve savunulması görevini orduya değil gençliğe emanet etmiştir. Bk. Ahmad, 1993: 174.

²⁰⁰ Karadeniz, 1977: 44.

“Biz, o günkü gösterilere büyük bir çoğunlukla katılmış, bir kısmımız polis tarafından coplanmış, bazılarımız Menderes hâkimleri tarafından hapse atılıp, ancak ordumuzun yerinde ve mesut müdahalesi ile hürriyetlerine kavuşmuş SBF öğrencileri olarak, bu olayın yıl dönümünde demokrasiye, insan hak ve hürriyetlerine inancımızı bir kere daha belirtmek isteriz.”²⁰¹

27 Mayıs’ın sonrasında bir meşruiyet krizi yarattığına dair tartışmaların anlaşılabilmesi adına Şevket Süreyya Aydemir’in 27 Mayıs’ı ve bu hareketin yarattığı problemleri ya da yararları oturttuğu temele bakmakta yarar vardır:

“İhtilal, toplum yapısında gelişen çelişmelerin bir patlayışıdır. Diğer bir deyişle, bir rejimin sosyal yapısında derin, devamlı ve uzun süreler içinde gerçekleşebilecek değişiklikleri hedef almayan, sadece mevcut iktidarın tasfiyesiyle, Anayasa ve bazı temel kanunların değiştirilmesi ile yetinen hareketin adıdır. Darbe, silahlı kuvvetlerin mevcut yönetime silah zoru ile el koymasındadır. Müdahale, ne bir darbe, ne de bir ihtilaldir. Müdahalede bir yapı değişikliği de olmaz. Müdahalede, hatta bazen, iktidar da değişmez. Bu anlamlar ışığında, Türkiye’de 27 Mayıs, önceden bu kadarı düşünülmemekle beraber, ilk andaki darbe vasfından hızla sıyrılarak birçok entelektüel için ihtilal karakteri ve gelişmesi kaydetmiştir.”²⁰²

Aydemir’in yukarıda ifade ettiği 27 Mayıs askeri eyleminin darbe kimliğinin sonrasını ihtilal olarak nitelendiren bu kanı, 1961 Anayasası ile yaratılan, ülke tarihinde o güne değin görülmemiş bir siyasi özgürlük ve demokrasi ortamından gelmektedir. Türkiye’de ilk defa “Türkiye Cumhuriyeti, insan haklarına ve başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, millî demokratik, lâik ve sosyal bir hukuk Devletidir” maddesi referans olmakla birlikte toplumsal formülasyonlara anayasada yer verilmiştir. 1960 askeri eylemi, toplumsal ve siyasi geleneklerin kalıcı etkilerine rağmen geçmişle açık bir kopuştur. Bu kopuş, eylemin modern siyasi ve toplumsal fikirlerin ışığında meşrulaştırılması girişimlerinde belirginleşmiştir. Geçmişle böylesine bir kopuşun kaçınılmaz oluşu iktidar adına rekabet eden gruplar için yeni toplumsal ve ekonomik motiflere ve yeni bir siyasi görünüme sahip olmasından dolayı gerçekleşmiştir. Toplumsal farklılaşma yeni bir toplumsal kimlik ve yeni bir ekonomik çıkar duygusu yaratmıştır.

Büyük ölçüde akademisyenler tarafından yazılan yeni anayasa ile 1960’lar boyunca Türkiye siyasetini karakterize eden toplumsal politikalar da formüle edilmiştir. 1961 Anayasası’nın toplumsal hükümleri, sendikalar ve dernekler gibi farklı sivil toplum örgütlerini harekete geçirmiş ve teşvik etmiştir. Böylece, sosyal devletin ilk adımı atılmıştır. Anayasa; düşünce, ifade, dernek, basın ve yayın özgürlüğünün yanı sıra diğer demokratik özgürlüklerin garantilerini de içermiştir. Üniversitelere daha fazla özerklik, öğrencilere kendi derneklerini

²⁰¹ Karadeniz, 1977: 37.

²⁰² Aydemir, 2000: 100-103.

düzenleme özgürlüğü, 1963 yılında 274 sayılı Sendikalar Kanunu ve 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu'nun yürürlüğe konulmasıyla birlikte sendikalara grev, toplu pazarlık yapma hakkı verilmesi, ekonomi politikalarında planlı sosyo-ekonomik ve ithal ikameci kalkınma modellerinin benimsenmesi gibi önemli değişiklikler yaşanmıştır. Sivil Haklar Hareketi'nin uluslararası etkileriyle, öğrenci protestolarıyla ve dünya çapındaki diğer siyasi seferberliklerle birleşince, yeni anayasa rejimi Türkiye'de sokak politikaları için elverişli koşullar yaratmıştır.

27 Mayıs'ın ilk etap hareketlerinin kolektif eylem karakterini şekillendiren yapısal ve işlevsel iki boyutu vardır. Karpat'a göre yapısal karakter ordunun toplumsal ve siyasal konumuyla ilintilidir.²⁰³ Türkiye'nin bilinen en eski kurumlarından olan ordu, Osmanlı İmparatorluğu'nda ve daha sonra Cumhuriyette, en azından başlangıçta, toplumsal örgütlenmenin dayandığı ana temeli oluşturuyordu. Cumhuriyetin ilk günlerinde temel ilke olarak kabul edilen silahlı kuvvetlerin siyasi tarafsızlığını sona erdirerek, yeniçerilerin yönetimi ele geçirmektense sadece egemen gruptaki bir değişiklik için baskı yapmakla sınırlı kaldıkları Osmanlı İmparatorluğu'ndan beri varolan eski bir gelenekten yola çıkmaları bu geleneği kanıtlar niteliktedir. Aydemir'de yakın tarihimizin bütün siyasi müdahalelerinin ordudan geldiğini ve bunun bir milli gelenek (Ordu Millet) haline geldiğini ifade eder.²⁰⁴ 27 Mayıs'ın gençler tarafından Milli Mücadele'ye çokça atıfla “demokrasi” ve “özgürlük” talepleri, öncelikle ordunun bu yapısal karakterinden gelmiştir.

Ordunun geleneksel elit konumunun toplumsal ve siyasal düzenlemede yaptığı değişikliklerle, tüm toplumda derin etkiler yaratılan bu süreç Türkiye'de devletin güçlü konumuyla da ilişkilidir. Heper'e göre Türkiye'de bu tür müdahalelerin sık görülmesini sağlayan sivil toplumun zayıflığı, ekonomik, siyasi ve toplumsal gücün merkezde toplandığı Osmanlı'dan miras kalmıştır. Bu nedenle Türkiye siyasal kültürünü bir değişimden çok süreklilik karakterize etmektedir.²⁰⁵ Fakat Cumhuriyet dönemi aynı zamanda bir kopuşa ya da kopuş çabasına işaret etmektedir. Her ne kadar Heper, Osmanlı'nın kültürel kodlarının Cumhuriyet rejimine taşındığını iddia etse de, Cumhuriyet döneminin Türkiye'ye birçok yeni siyasal ve kültürel alışkanlık kazandırdığı da bir gerçektir.

Öğrenci hareketi, 40'lı 50'li yıllarda üniversitelerin her bölümüne ulaşan ve aynı zamanda siyasi seçkinler tarafından tanınan sıkı bir örgütlenme ağına sahiptir ve Kıbrıs meselesi veya Atatürk'ün anısını korumak gibi ulusal meseleler üzerinden faaliyetler yürütmüşlerdir. 1960'ların başlarına kadar üniversite gençliği ağırlıklı olarak Kemalist reformların destekçisi olarak kalmıştır. 27 Mayıs'ın toplumsal hareket (ihtilal) yanını belirleyen

²⁰³ Karpat, 1970: 1655.

²⁰⁴ Aydemir, 2000: 263-264.

²⁰⁵ Heper, 2000: 63.

öğrenciler ve darbe yanını belirleyen ordu arasında bir yerlerde olmasının nedenlerinden birisi de işte bu ayrımların yapılabilmesine bağlıdır.

27 Mayıs'ın ikinci boyutu ise ilk etap hareketlerin daha rahat alan bulmasını sağlayan ve yukarıda değindiğimiz sosyal politika formülasyonlarının işlevsel karakteridir. Ordu tarafından gerçekleştirilen hareketin çıkış noktasına bakıldığında ön plana çıkan en önemli şey DP'nin yarattığı anti-demokratik algı olmuştur. Laik seçkinlerin tedirginliğini arttıran aşırı din vurgusu da Türkiye'de demokrasi söylemlerinin gelişmesine yol açan başka bir olaydır. Karpat'a göre özellikle genç subayların modernist ve reformcu tutumları darbe sonrası anayasa yapımına doğru giden süreçte etkili olmuştur. Subaylar orduyu Cumhuriyetin temeli olarak ve kendilerini devletin ve Atatürk reformlarının koruyucusu olarak görmüştür.²⁰⁶ Darbenin şekli, küçük rütbeli subayların yüksek komuta kademelerine karşı gerçekleştirdiği bir eylemdir. Bu bakımdan darbe 1908 İhtilali geleneği içerisinde yer almaktadır. Ahmad'a göre 27 Mayıs'ın amacı sadece hükümeti değiştirmek değil, toplumda yapısal değişiklikler yapmaktır.²⁰⁷ Sonuç olarak, öğrenci hareketiyle tetiklenen ve sonrasında yukarıdan aşağıya geleneğin devamına işaret eden bir hareketle ortaya çıkan 1961 Anayasası'nın sağladığı hukuki olanaklar; işçilerin, köylülerin, öğrencilerin ve devlet memurlarının örgütsel güçlerini arttırması ve motive etmesi sayesinde örgütlü ve hatta küçük ölçekli grupların bile iddialarını dile getirme koşullarını oluşturmuştur.

Öğrenci hareketi için 1960-63 dönemi, bürokratik elitler (Kemalist bürokrasi ve organik partisi CHP) ile öğrenciler arasındaki yakın ilişkinin açıkça görülebileceği kritik bir süreçtir. Her ne kadar bu nesil öğrenciler 1968'dekinden oldukça farklı ve 1960'lı yıllar boyunca öğrencilerin bakış açısı önemli ölçüde değişecek olsa da, bu ve sonraki nesiller arasında önemli süreklilikler gözlemlenebilir. Öte yandan, ordu ile öğrenci liderliği arasındaki koalisyon, gençliğin kolektif bir kimlik olarak ortaya çıkmasını ve 1960'lar ve 1970'ler arasında artan sayıda kaynağa, maddi ve simgesellere erişim yoluyla öğrencilerin güçlendirilmesini sağlamıştır. Belirtmek gerekir ki 1960'larda öğrencilik en itibarlı toplumsal konumlardan birisidir. Dokunulmazlık, kendine güven ve gururla dolu bir toplumsal konumu işaret eden bu bütünlük öğrencilere önemli avantajlar sağlamıştır. 1968'de bir bildiriye yayınladığı gibi, 27 Mayıs kuşağı arasında organik bir ilişki olmamasına rağmen, 1968 yılı, daha sonra bahsedileceği üzere Milli Demokratik Devrim'in (MDD) önderliğinde ordudan gelecek bir sol darbe beklentisi ile 27 Mayıs'ın tarihsel bir devamı olmuştur. Bu nedenle, ilk etap öğrenci hareketinin motivasyonunu tarihsel bir müttefik ve hatta bürokratik sınıfın bir parçası olarak

²⁰⁶ Karpat, 1970: 1655.

²⁰⁷ Ahmad, 1993: 11.

anlamak oldukça önemlidir.²⁰⁸ Öğrencilerin yükselen statüsü ve gençleri yücelten milliyetçi romantik-Jakoben söylemler 27 Mayıs'ın getirdiği şeyler olmuş, öğrenci hareketinin yükselişi tam olarak bu dönemde başlamıştır.

Tüm bunların yanında öğrenci mobilizasyonunu sağlayan diğer bir etmen, yükseköğrenim yapan gençlerin sayı ve oranca artışlarının merkez ülkelerle paralel olarak 1960-1968 yılları arasında yüzde yüz, hatta daha fazla artmış olmasıdır. 1960'daki 63 bin üniversite öğrencisi, yükseköğrenim çağındaki tüm gençlerin yüzde 3,3'ünü teşkil ederken; 1968 yılında üniversite öğrencisi sayısı 146 bine, oran da yüzde 6,5'e yükselmiştir. 1970'te ise yükseköğretimde 159.000 öğrenci olmuştur. Yükseköğretimde, aynı şekilde, 63-64'de merkezi seçme sınavlarının kurumsallaşmasıyla, ilk etapta 32.000 öğrenci girmiş, 1970'li yılların sonuna doğru bu sayı artarak 450.000 olmuştur.²⁰⁹ Bu istatistiki verileri, üniversitenin, öğrencinin toplumsal karakterini eğitim patlaması ile önemli ölçüde değiştirdiği ve üniversitelerin mekânsal ve reform gerektiren sorunlarından öte kitlesellik yönünde de olgun bir seviyeye geldiği yönünde okumamız mümkündür. Bu gelişme Fransa'da ortaya koyduğumuz üzere Batı ülkelerinde de dâhil olmak üzere dünyadaki gelişmelerle paraleldir. Pierre Bourdieu ve Jean Claude Passeron'un bu yıllarda Fransa'daki gelişmeler için kullandıkları okullaşma patlaması (schooling boom) kavramına referansla, eğitimin hızlı bir şekilde farklı sosyo-ekonomik toplumsal kesimlerden öğrencileri kapsamaya tanıklık edilmiştir. Yükseköğrenim artık dar bir elit için değil, göreceli de olsa tüm vatandaşlara açıktır. Büyük şehirlerde yüksek öğrenci nüfuslarının ortaya çıkması, öğrenci aktivizmini kolaylaştırmıştır. Öğrenci nüfusunun yoğunlaşması ve öğrenci kültürünün yaygınlaşmasıyla, öğrencilerin örgütsel ve siyasi gücü artmıştır. Genç neslin üniversitelere ve şehirlere akması (İstanbul ve Ankara başta olmak üzere) bu yerleri sıcak tartışma ve politika noktaları haline getirmiştir.

2.2.1. Anlayışlar: Kültürel Dönüşüm, Sosyalizm'in Yayılması ve Örgütler

Sosyalist ideoloji yahut düşünce Türkiye'de Osmanlı döneminden beri parçalı olarak kendisini göstermiştir. Savaş sonrası dönemde çoğunlukla yasaklı olan illegal Türkiye Komünist Partisi'nin (TKP) kadro/aydın hareketinden öteye geçemediği bir dönemde sol

²⁰⁸ Tezin ilerleyen bölümünde 27 Mayıs'ın ötesine geçen düşünsel yapının değişimine değinilecektir. 1968 yılında yayınlanan üniversite örgütlerinin ortak basın bildirisine ise şu şekildedir: "28 Nisan 1960 direnişi, bugünkü anlamda bir direniş olmaktan çok, yüzeysel reformlar isteyen bir harekettir. 28 Nisan, Türkiye'nin toplumsal, ekonomik ve siyasi yapısının iyice kavranmadığı bir dönemin hareketidir. Bu nedenle 28 Nisan gençliği Türkiye'nin bağımsızlığı, iç ve dış sömürden kurtulmasına yönelik çözüm yolları getirememiştir. Ne var ki, bugünkü bilinçli gençlik ile 28 Nisan gençliği arasında organik bir bağ yoksa da bugünün gençliği onların tarihi bir halkasıdır. Bugünkü gençlik, biçimsel demokrasinin ve biçimsel devrimlerin bekçisi olmak yerine; madenlerin, petrolün sömürülmesine karşı çıkmakta, ikili anlaşma ve yabancı üslerden arınmış, NATO'dan ayrılmış, sosyalist Türkiye'nin kuruluş savaşını vermektedir." Bk. Karadeniz, 1977: 46-47.

²⁰⁹ Tekeli, 1983: 666.

hareket sık sık yaşanan tutuklamalar, devlet baskısı ve yasaklamalar yüzünden örgütlenme kapasitesini geliştirememiş, Türkiye’de sosyalizm gizliliğe itilmiştir. Bu dönemde Türkiye’de örgütlü bir sosyalizm ve sosyalizmi anlatan kitaplar yoktur. Bunlara ek olarak, Osmanlı’nın periferileşme döneminden itibaren Türkiye’nin köylüsünün ve işçisinin proleterleşmemesi, sanayisini kuramaması, tarım toplumu olarak devam etmesi ve sol ideolojinin kendi gücüyle gelişme olanaklarından yoksun oluşu teorinin daha doğarken sakatlanıp parçalanmasına yol açmıştır. Aydınlanma çağı zihniyetinin, yani 18. yüzyılda ortaya çıkan sosyalizmin (liberalizm ve muhafazakarlık da buna dâhil edilebilir) Türkiye’de tam olarak çeşitlenememesi, 1968’de Avrupa’da egemen temalar olan Marcuseculuk, anarşizm, Troçkizm, anarko-sendikalizm gibi Batı tipi ideolojilerin çeşitlenmesini de engellemiştir.

Denilebilir ki 1848’den çıkan modern Türkiye olmuştur.²¹⁰ Çağdaş olanın ve modern kuramın Kemalizm olduğu savıyla paralel olarak Türkiye’nin çağdaş ideolojileri ve toplumsal hareketleri de bu savı oldukça yoğun olarak kullanmışlardır. Şaşırtıcı olmayan bir şekilde, bu güçlükleri aşabilmek adına inşa edilen onu Kemalizm’le bütünleyerek devletten güç almasını sağlamak ya da rejim karşısında parlamenter muhalefetle ilişkilendirerek meşrulaştırmak gibi tasarımlar da solun entelektüel yanının yansımaları olmuştur.²¹¹ Nitekim böyle bir gereksinim şüphesiz köklü bir felsefi-fikri mirasın eksikliğidir.

Sosyalist hareketin ve öğrencilerde yarattığı düşün dünyasının küresel hareketlerin içerisinden çıkan çağın ve ortamın ürünü olmasının yanında kendisini önceleyen düşünce ve pratiklere göre de şekillendiği göz önüne alınırsa Türkiye’nin toplumsal hareketlerindeki kültürel dönüşümün anlaşılması o kadar kolaylaşır. Asker-sivil bürokrasisi önderliğinde Türkiye’nin entelektüel mirası yukarıdan aşağıya hareket inancını taşımış ve 1960’larda da entelektüel sol yayılımı bu doğrultuda ilerlemiştir. Bu anlamıyla sol entelektüel hareket Osmanlı’nın periferileşme süreciyle başlayan modernleşme serüveninde bir süreklilik arz eder. Bununla bağlantılı olarak sosyalist ifadeler de modernleşme ve kalkınma projesi olarak iktidar ve kalkınma hedefine indirgenmiş bir yorumda somutlaşmıştır. Bu açıdan klasik sol tam anlamıyla hiç olmamıştır ve Marksist gelenek deneyimsizdir. Fakat Sol’un etkileri ve yayılma

²¹⁰ Avrupa’da 1768-1848-1871 dönemi devrimlerinin ve bunlarla birlikte ortaya çıkan fikir akımlarının Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki etkisi iki şekilde olmuştur. Bunlardan ilki, “Genç Osmanlı Hareketi” ya da “Jön Türkler” diye adlandırılan hareket ile somutlaşmıştır. Türkiye’nin siyasi kültürünü şekillendiren önemli olayların başat isimleri Mustafa Kemal, Namık Kemal gibi karakterler 15-24 yaş grubu sınırları içerisinde siyasal eylemlerine başlamışlardır. Osmanlı döneminde gerçekleşen bu hareketlerle yayılan insan hakları, bireysel özgürlükler, eşit vatandaşlık, anayasal düzen gibi fikirler aydınlar ve genç kuşak arasında yayılmıştır. Hareketin lider kadrosunu oluşturan Türk aydınları, askeri feodal sınıfın çocukları olmalarına rağmen, Avrupa’da buldukları sıralarda, yaşanan toplumsal olayları yakından izlemişler ve düzenin değişmezliği ilkesine dayanan felsefenin aslında ne kadar yanlış ve gerçeğe uymadığını anlamışlardır. Özellikle 1848-1871 devrimleri boyunca Fransa’dan çıkmış çağdaş ideolojileri yakından takip etmelerinin Cumhuriyet’in kurulmasında etkisi büyüktür. Kemalizm, Fransız pozitivistizminden, her şeyden daha fazla, kurucu ve yönetici çekirdek elit düşüncesini almıştır. Aynı şekilde halka rağmen halk için formülü gene Fransız Devrimi’nden başlayarak devam eden bir dönüşümün son halkası olarak kısmen de pozitivistizmle bütünleşerek benimsenmiştir.

²¹¹ STMA, 1988b: 1725.

gücü açısından 1960'lar belirleyici olmuştur. Murat Belge'nin de ifade ettiği üzere, Türkiye'de 1960'lar öncesinde klasik solun olmayışından dolayı dönemin global yeni sol potansiyeli eski solun bu boşluğuna akmıştır.²¹² Bu nedenlerle aşağıda değineceğimiz sosyalizmin yayılışının ve kültürel anlayışlar bütünü'nün Türkiye'de hızlandırılmış bir şekilde 1960'lara sıkıştığını ifade etmek mühimdir.

Büyük ekonomik ve toplumsal değişimler geçiren Türkiye'de 1960'larda oluşan yeni atmosfer, Türk basınında ve edebiyatında da yaşanmıştır. Sol basın-yayın yaşamı açısından "Rönesans" olarak nitelendirilen 27 Mayıs Anayasası sonrası dönemde sol ve ilerici fikirlere yönelik olan eserlerin yayınlanması gelişmiştir. Sosyalist yayıncılar, yayıncılar, aydınlar, tartışmalar ve medya örgütleri ile yeni bir kültür alanının ortaya çıkması mümkün hale gelmiştir. Bunun yanında, 1960 askeri eyleminden sonra sosyalist düşünce başlıca ideolojik ve siyasi akımlardan biri olarak ortaya çıkmıştır. 27 Mayıs'ı ve anayasayı izleyen yeni atmosferde tüm kapitalist ülkelerde artan muhalif solcu hareketlerin büyümesi ile ilk etkileri Johnson Mektubu'yla başlayan sonra Vietnam Savaşı, Ortadoğu'daki İsrail saldırısı ile Filistin Kurtuluş Örgütü'nün ortaya çıkması, tüm dünyadaki Amerikan karşıtı eğilimler gibi önemli uluslararası gelişmelerin yaşanması ve dünyayı takip etmeyi kolaylaştıran teknolojik ürünlerin geçmiş yıllara göre daha kolay edinilmesi sokağın dilini şekillendirmekte önemli bir etken olmuştur. 1960'ların bu havasında öğrenciler de bir keşif yolculuğuna çıkmışlar, farklı bir yaşam tarzını aramışlardır. Belirtmek gerekir ki sivil toplumda sol ilk önce genç kuşak arasında yani üniversitelerde ses bulmuştur.

Medyadaki sosyalist aydınların ve özgürlük atmosferinin sık sık kendisini göstermesi, üniversite konferans salonları boyunca sosyalist görüşleri daha da popüler hale getirmiştir. Sosyalist ideolojiyi daha fazla duymak, öğrenmek ve okumak isteyen öğrenciler, çevirilerle birlikte hızla artan sosyalist yayın sayesinde bu bilgiyi elde etmekte zorluk çekmemiştir. Daha önce ezici bir biçimde CHP sempatisini olan üniversite öğrencileri, 1960'ların ortasına doğru sosyalist siyasete yönelmişlerdir. Kırsal bölgeden gelmiş, eğitim görmüş gençlik kesimleri bir başka muhalefet potansiyeli oluşturmuştur ve bu dönemde bunların çoğunluğu sol politikaları, sloganları vb. daha çekici bulmuşlardır. Örneğin 1965 yılında Ankara Üniversitesi'nde yapılan saha çalışmasına göre, öğrencilerin %60'ından fazlası sosyalizmi diğer ideolojilere tercih etmiş ve daha adil bir sistem olarak görmüştür. Öğrenciler ve dönemin aktif eylemcilerinin favori yayınlarının sol yayıncıları olduğunu, Cumhuriyet ve Milliyet gazetesi, Yön dergisi ve köşe yazarı Çetin Altan'ı okuduklarını göstermiştir.²¹³ Marx, Engels, Lenin, Mao gibi sol düşünce ve eylem adamlarının yapıtları ilk kez bu dönemde çevrilmiş ve geniş okur kitlelerince ilgi görmeye başlamış, çeviri etkinliği yazınsal yapıtlardan siyasal yapıtlara yönelmiştir.

²¹² Belge, 1988: 158-159.

²¹³ Ozankaya, 1966: 30-38.

1960'larda sosyalist bir düzen kurmayı amaçlayan üç büyük siyasi hareket çıkmıştır. 1961-1971 yılları arasında en etkili hareketler Doğan Avcıoğlu'nun “Yön-Devrim Hareketi”, Mihri Belli'nin öncülüğünde Yön hareketiyle paralellik gösteren “MDD” ve bir bütün olarak parlamenter sistemde yasal faaliyet gösteren “Türkiye İşçi Partisi” (TİP) olmuştur. Söz konusu hareketler 1960'larda Türkiye'de sol hareketleri etkileyen baş aktörlerdir. Bu doğrultuda dönemin diğer etkili sosyalist hareketleri ve etkin öğrenci örgütlerinin değerlendirilmesi hareketin anlayışlar temelinde dönüşümüne katkı sağlayacaktır.

Ant, Aydınlık Sosyalist Dergi, Proleter Devrimci Aydınlık, Sosyal Adalet ve Türk Solu gibi dergiler Türkiye'de sosyalist anlayışın kavranması açısından önemli ve hepsi birbirinden farklı katkılar sunmuştur. Ancak edebi ve siyasi kitapların ve dergilerin yanında dönemin en etkili yayınları Yön (1962-67) ve devamı niteliğindeki Devrim (1969-71) olmuştur. Yön, 1960'lı yıllarda Türkiye'de sosyalizmin gelişimine önemli bir katkı sağlamıştır. Eğitimli sol kesimin Yön dergisi etrafında toplanmasıyla çağın neredeyse tüm entelektüellerinden destek alarak entelektüel bir hareket olarak ortaya çıkmıştır. 1961'de kurulan Yön Dergisi, Zürcher'in ifadesiyle “dar Marksist bir yayın”²¹⁴ değildir. Türkiye'de ilk defa işçi sınıfı, sosyal demokrasi, Kürt sorunu ve kadın-erkek ilişkileri gibi, o dönem için bir hayli yeni konuları ele alma niteliğini taşıyan bir dergidir. Bunun dışında, Yön, Kemalizm'i ve sosyalizmi sentezlemeyi ve geliştirmekte olan sosyalizmin önde gelen savunucularından biri olmayı amaçlamıştır. İlk sayısında “Yön Bildirisi” adı altında yayınlanan dört maddelik bir bildiriyle devletçiliğe dayanan, Kemalist devrimlerin üstyapıyı dönüştürdüğünü fakat altyapıya inemediğini ileri süren tamamlanmamış bir devrim olarak “Kemalist Sol” modellemesi çizmiştir.²¹⁵ Batı'da ekonomik bağımlılığı eleştiren, Türk dış politikasında yeni bir bakış açısını ortaya koyan ve NATO üyeliğinde bir gelecek görmeyen Yön'de sunulan sosyalist-Kemalist sentez; feodal toprak sahiplerinin, gericilerin koalisyonunun, ABD ile ittifak halinde olan ve işçiler ile köylülerin uyanışını engelleyen komprador burjuvazinin tasfiyesini dile getirerek bunları sol cenah arasında yaymıştır. Yön'ün yayınları, 1960'lı yılların başlarında Türkiye'de oluşan yenilenmelerin karşılaştığı ikilemin oldukça hassas bir yansıması olmuştur. Ahmet Samim, Yön'ün bu yanına vurgu yapmıştır:

“Yön, on yılın temelini oluşturacak sosyalist stratejiyi geliştiriyordu. Milli demokratik devrim dedikleri bu yöntemle; elitler, teknokratlar ve subayların Türkiye'yi bağımsız olarak işçi ve köylüler adına insanlara rağmen insanların yöneteceğini öngören solcu bir Kemalist ikamecilik hedefliyorlardı.”²¹⁶

²¹⁴ Zürcher, 2000: 371.

²¹⁵ Yön, 1961: 12-13.

²¹⁶ Samim, 1981: 68.

Anayasanın üniversite özerkliğini yasal güvence altına alınmasıyla polisin üniversiteye girişi kısıtlanmış, üniversite kaynaklarına erişim hakkı tanınmasıyla öğrenci örgütleri eskiye kıyasla daha rahat hareket alanı bulmuştur. 1960'lı yılların başlarında üniversitelerde yarı-korporatist Türkiye Milli Talebe Federasyonu (TMFT), Milli Türk Talebe Birliği (MTTB) ve Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı (TMGT) gibi oluşumlar söz konusuysen, bu atmosferde önemleri büyük ölçüde azalmıştır. 1965'e gelindiğinde, yukarıda bahsedildiği üzere öğrencilerin önemli bir yüzdesi sosyalist sola katılmış ve en büyük öğrenci örgütü olan TMTF'den kopmalar başlamıştır. Öğrenciler arasındaki ayrışmaların iktidar (AP) ve muhalefet partileri (CHP, TİP) çevresinde odaklaşmanın ötesinde, düzen yanlısı ve düzen karşıtı şeklinde geliştiği 1960'lı yıllarda, önde gelen sosyalist sendikacılar parti kurarak (TİP) seçime katılmış ve parlamentoya 15 milletvekili sokarak başarı sağlamış, yine söz konusu partiye bağlı öğrenciler tarafından Sosyalist Fikir Kulüpleri'nin (SFK) birleşmesiyle 1965'te TİP'e bağlı olarak Fikir Kulüpleri Federasyonu (FKF) adıyla kurulan ulusal ağ öğrenci eylemlerine hâkim olmuş ve üniversitedeki öğrenci aktivizminin kapsamını genişleten bir ağ oluşturmayı kolaylaştırmıştır.²¹⁷ FKF'nin tanımını Kerem Ünüvar şöyle yapmıştır:

“TİP politikalarına yakın duran öğrencilerin TİP'in yarattığı heyecana eklenerek legal düzeyde sürdürdükleri önemli bir örgütlenme deneyimidir. Kendi lokallerini kurabilen, sosyal aktiviteleri pekiştiren, o zamana kadar gündelik hayatta pek yan yana duramayan kızlı erkekli grupların bir araya gelmesini de sağlayan, kendi gelir kaynaklarını yaratabilmiş bir öğrenci örgütüdür.”²¹⁸

TİP'in “sol hareket” denilen şeyin görünürdeki tek temsilcisi olması, TKP gibi illegal değil legal olması ve SSCB'ye herhangi bir bağımlılığı olmaması dönemin bütün ilerici unsurlarını kolayca bünyesinde toplamasına neden olmuştur. Yön ve MDD ise hemen hemen aynı çizgide olup, asker-sivil-bürokrat ilişkilerine dayalı dinamik/zinde güçlerin yukarıdan aşağıya müdahalesiyle aşamalı devrimi amaçlamıştır.

Yön ve TİP'in çizgilerinin 1966'ya kadar hemen hemen aynı olduğunu belirtmek gerekir. Bu iki çizgiyi bölen tartışma 1966 yılında başlamıştır. 68' öğrenci olaylarında değinileceği üzere, sonrasında bu ayrılık MDD ve Sosyalist Devrim görüşlerini ortaya çıkartmıştır. Cumhuriyet devriminin yolundan saptırıldığı tespitiyle Kemalist devrimin ileri götürülmesi stratejisi izleyerek anti-emperyalist, ulusal bağımsızlıkçı hattını, asker-sivil bürokratik kadroların (zinde güçlerin) devrimci öncülüğünü, devletçi modernist kalkınmacılığı öne çıkaran MDD çizgisi askeri-bürokrat ilişkileri kullanarak kademeli devrim anlayışıyla (iktidara geldikten sonra adım adım devrim kararları alınacaktır diyerek) yukarıdan sol bir

²¹⁷ Zürcher, 2000: 371.

²¹⁸ Ünüvar, 2008: 821.

askeri darbe tezini meşrulaştıran kanadı oluşturur. Mihri Belli'nin teorisyenliğinde beliren MDD görüşü Türkiye gibi yarı-feodal bir ülkede işçi sınıfının siyasal ve örgütsel olarak yeterince olgunlaşmadığı inancıyla proleter devrimin ancak "aşamalı devrim" modeliyle devrimin zinde güçler tarafından iktidarı ele geçirilmesi sonrası gerçekleşeceğini öngörmüştür. Atılğan, MDD'nin geleneksel aşamacı devrim modelini dört aşamada açıklamıştır. Bunlardan birincisi, Batıcı düşünceye karşı Doğucu olmak; ikincisi, millici olmak; üçüncüsü, sosyalizmi, cuntacılığa ulaşmak adına Kemalizmle eklemek ve son olarak dördüncüsü, iktidar perspektifi bakımından cuntacı çizgiyi benimsemektir.²¹⁹

Ulusal bağımsızlıkçılığa ve modernist kalkınmacılığa itirazı olmadan, burjuva demokratik devrimin büyük ölçüde tamamlandığı savıyla işçi-emekçi sınıflar öncülüğünde sosyalist devrimi hedef alan Mehmet Ali Aybar'ın teorisyeni olduğu sosyalist devrim çizgisi ise parlamenter sistemde varolarak seçimler üzerinden sosyalist Türkiye'yi kurmayı amaçlamıştır.²²⁰ Aybar'lı TİP'de sosyalist bir devrimin aşağıdan yukarıya örgütlenmesi gerektiği ve bunun ancak emek hareketinin önderliğinde gerçekleşebileceği görüşü hâkimdir. Aybar'ın Türkiye'de sosyalizmin yolları arayışı çerçevesinde Asya Tipi Üretim Tarzı tezinden türettiği Osmanlı'dan miras kalan devlet, "sınıflaşmış bir yönetici kadronun temsil ettiği, halkın dışında ve üstünde, merkezci, tekelci, ceberut bir varlıktır."²²¹ Aybar, bu yapının ortaya çıkardığı bürokrat sınıfın, bugüne kadar varlığını sürdürdüğünü ifade etmektedir. Bunun karşısına ise tıpkı Yugoslavya'da "özyönetimci sosyalizm" yahut Prag baharında aynı isimle dillendirilen "bürokratik sosyalizme" karşı "güleryüzlü sosyalizm" dediği şeyi ortaya koyar. Aybar'ın bu düşüncesini Sovyet eleştirisine dek uzatabilmesi ve bir Stalinizm eleştirisi ortaya koyabilmesi dönemin uluslararası hareketleriyle paralellik göstermesi açısından önemlidir. Dönemin sol entellektüelleri arasında aynı yıllarda Çekoslovakya'nın işgali sırasında SSCB sosyalizmine yönelttiği eleştiriler ile SSCB'nin Çekoslovakya işgalini eleştiren az kişiden birisi olması kayda değerdir. Ancak bu durum, şimdiye kadar bahsedilen solun uluslararası çevrelerdeki bunalımına istinaden TİP'in bölünmesini hazırlayan etmenlerden birisi olmuştur. Jean-Paul Sartre, Simone de Beauvoir, Gunther Anders gibi katılımcılarla birlikte Russell Mahkemesi'nin bir üyesi olarak Vietnam Savaşı'nı yerinde izlemesi ve bunu gündeme taşıması, Aybar'lı TİP'in kitle hareketini evrensel anti-empyralist anlayışa kanalize etme çabasının işaretidir ve yukarıda da bahsedildiği gibi dönemin ruhunu yansıtmıştır. Bunun yanında 1968 öğrenci eylemlerinde Aybar'ın pasif direnme kampanyası öğrencileri yasal sınırlar içinde eylemler yapmaya davet etmiştir.²²² Aybar'lı TİP bu yönleriyle çağı yakalamaya en yakın

²¹⁹ Atılğan, 2008a: 553-554.

²²⁰ Şener, 2008: 406-407.

²²¹ Şener, 2008: 375.

²²² Aydınoglu, 2007: 221-222; Özman, 2008: 389-390.

sosyalist oluşum olmuştur ancak daha sonra bahsedileceği üzere kurulduğu andan itibaren neredeyse tüm öğrenci liderlerinin ve eylemcilerin üyesi olduğu parti 1968'den sonra kitle hareketinde kendisine yer bulamamıştır. Yön-MDD ve Sosyalist Devrim olarak cisimlenen bu ana akımlar 68' ve sonrasında bölünerek bazen yan yana ama çoğunlukla çatışarak yürüyeceklerdir.

Maoizm'de 1968 devrimcilerine ilham kaynağı olacaktır. Öğrenciler Mao ve Lenin'den ilham alsalar da, gençlik kültürünün Guevaraizm'e atfedilen modasında, Lenin'in gençlik üzerine açıkladığı düşüncelerine²²³ atıfla kendilerini işini yapmak zorunda olan “profesyonel devrimciler” olarak görmüşlerdir. Böylece yeni bir devrimci toplum ve kültür ortaya çıkarmışlardır.

Sosyalizmin yayılmasını sağlayan bu demokratik ortamda bu üç akımın strateji modelleri haricinde, özellikle yazınsal ve teorik yanıyla Yön'ün farklı siyasi ve ideolojik yönelimleri olan “ilerici” entelektüellerden oluşan kadrosu geniş bir spektrumda değinilen konuların tartışıldığı bir forum olmasını da sağlamıştır. Yön ve diğer yayınların ideolojik öğretilerinin yanında sadece siyasetle değil, aynı zamanda sanat ve kültürle ilgili yazıların yayınlandığı bir oluşum oldukları görülür. Attila İlhan, Aziz Nesin, Ceyhan Atuf Kansu, Fazıl Hüsnü Dağlarca, Can Yücel, Orhan Kemal, Yaşar Kemal, Kemal Tahir gibi yazarlar bahsedilen mecmualarda sık sık yazmışlardır.

Bu doğrultuda denilebilir ki, öğrenci hareketinin yalnızca ideolojik tarafı yeşermemiş, aynı zamanda kültürel ve sanatsal düşüncede de gelişmeler yaşanmıştır. Gençler arasında, değinildiği üzere, tirajı oldukça yüksek olan bu dergilerin her sayısında sinema, tiyatro, müzik gibi sanat aktivitelerinin ve kitap önerilerinin paylaşılması geniş bir bilgi havuzu oluşturmuştur. Yalnızca Yön'de sınırlı kalmayacak şekilde 1961-1968 arası dönemde açıkça sosyalist ve devrimci dergilerin, gazetelerin, edebiyatın, müziğin, tiyatro ve sinemanın canlandığı kültürel bir gelişim gözlemlenebilir. Genel olarak 27 Mayıs sonrası liberalleşmenin genel ruhu olarak, artan tüketim ve hızlı kentleşme ile kısmen beslenen Türkiye'nin altmışları kabaca uluslararası dinamiklere paralel olarak ilerlemiştir.

Batı öğrenci hareketlerinden çok önce politize olan ve anti-empyralist bir siyasi çizgisi olan mücadelenin Batılıları işgalci, sömürücü olarak gören konumu, uluslararası dinamiklere bu anlamıyla paralel olarak öğrencilerin düşünsel dünyasının kültürel anlamda gelişmemiş

²²³ Lenin henüz 1900'lerin başında gençliğin örgütlenmesini teşvik etmiş, partiyi gençliği örgütlenmesine yardım etmeye çağırmıştır: “[...] Ve küçük akademik çelişmelerin o küçük başlangıcı, aslında büyük bir başlangıçtır. Çünkü onu - bugün olmazsa yarın, yarın olmazsa ertesi gün - büyük gelişmeler izleyecektir. [...] Bu nedenle gençlik birliğinin örgütsel bağımsızlığını mutlaka savunmalıyız ve bunu, sadece oportünistler bu bağımsızlıktan korktukları için değil, aynı zamanda da meselenin doğası gereği yapmalıyız. Çünkü gençlik; tam bağımsızlığa sahip olmadan ne kendini iyi sosyalistler olarak yetiştirebilecek durumda olacaktır, ne de kendini sosyalizmi ileriye götürmeye hazırlayabilecektir. Gençlik birliklerine tam bağımsızlık, ama aynı zamanda hatalarının yoldaşça eleştirisine tam özgürlük! Gençliğe dalkavukluk etmemeliyiz.” Bk. Lenin ve Stalin, 2011: 47-61.

olduğu anlamına gelmez. Altmışlı yılları, özellikle de 68'liler üzerine yazanlar, moda ya da müziğe aşırı dikkatin dönemin devrimci siyasetini sulandırmak için bir strateji olduğunu savunarak kültürel olgulara odaklanmaktan kaçınırlar. Ancak yarı-çevre/çevre bağlamını tekrar hatırlayacak olursak, Türkiye'de kültürel varlıklar kullanılabilir bir geçmiş ve “geleneği icat etme” çabası içinde, solun ulusal özün gerçek ifadesi olarak yeniden doğuşunu, vatansever, anti-empyralist bir duygu gücü olarak merkezileştirmiştir.

Fransa özelinde bir önceki başlıklarda bahsettiğimiz üzere avand-garde sanatlar, cinsel devrim, Beat kuşağı etkisi, situasyonizm, dadaizm, sürrealizm, varoluşçuluk gibi anlayışlar gençlik alt-kültürü içerisinde açıkça gözlemlenmiş ve hatta belirleyici olabilmişlerdir. Ancak Türkiye’de bu kültürel hava 68’ yazından hemen sonra giderek azalmıştır. Zevk, cinsiyet ve kişisel kurtuluşu vurgulayan bir karşıt-kültür politikası yahut bunlarla ilgili olarak dünya Marksizmindeki eleştirel gelişimler Oya Baydar’ın ifadesiyle “Türkiye’de de yeni sol üzerine okumalar, düşünce üretimi ve yayımlar başladıysa da ana akımın sellerinin altında”²²⁴ kalmış ve Türkiye'nin 1960'larında baskın eğilim kazanamamıştır. 1968 öğrenci aktivistlerinden Nadire Mater’de aynı şeyin altını çizmektedir: “Biz daha klasik bir solduk; oysa söz gelimi Fransa’da başka şeyler tartışılıyordu; Marcuse vardı, anarşistler, Troçkistler... Sovyet çizgisindeki klasik komünist partilerine karşı çıkılıyordu, yeni bir sol gündemdeydi.”²²⁵ Bunun böyle olmasının temel sebebinin 18. Yüzyıl Aydınlanma Dönemi’ni es geçen Osmanlı ve devamında oluşan felsefi, tarihsel bir eksiklik ile dönemin gençlerinin teori yerine daha pratik (Lenin, Stalin tarzı okumalar) ve gündemde (Che, Mao tarzı okumalar) olanı ele almasıyla açıklama eğilimi hâkimdir.

Her ne kadar ifade edilen bu görüş birçok eylemci tarafından dile getirilmiş olsa dahi öğrenci hareketlerinde hem örgütlerde hem de bireysel olarak boykotlara ve işgallere katılım göstermiş diğer eylemciler farklı düşüncelere eğilimleri de dile getirirler. Ayşe Yazıcıoğlu’nun “68’in Kadınları” kitabı Türkiye özelinde tüm merkez ülkelerde bu dönemde yükselişe geçen 1968 hareketlerinin hem yeniliği, ütopyacılığı bakımından hem de kadınların bir anlamda dönüşümün turnasolu işlevinin seviyesini belirlemesi açısından önemli bir referanstır. Kitapta söyleşi yapılan birçok kadın eylemci, yaşam dünyalarında Marx, Lenin, Engels okumak dışında Sartre, Dostoyevski, Camus, Beauvoir gibi yazarları okuduklarını dile getirirler.²²⁶ Mensup

²²⁴ Baydar, 2011: 20-21.

²²⁵ Ünlü, C. “Nadire Mater ile Söyleşi”. <http://www.red-thread.org/nadire-mater-ile-soylesi> (erişim tarihi: 03.06.2018).

²²⁶ Bu bağlamda söyleşilerden birkaç örnek vermek gerekirse: “Lisedeyken çok kitap okurdum. Klasikler, Dostoyovskiler, sonra varoluşçuluk, Sartre...” Bk. Yazıcıoğlu, 2010: 60. “Orta üçüncü sınıftayken artık Jean Paul Sartre’ı ve Simone de Beauvoir’i okuyordum. [...] Lisede egzistansiyalizmden sosyalizme bir sıçrama yaşadım.” Bk. Yazıcıoğlu, 2010: 70. “Kendim gibi kızlarla o yıllarda Beatnik Kulüpleri kurduk. [...] Felsefeyle ilgileniyorduk. Egzistansiyalist sayıyorduk kendimizi; Albert Camus, Jean Paul Sartre kitaplarını falan okuyup hayatın saçmalığını tartışıyorduk.” Bk. Yazıcıoğlu, 2010: 143. “Ben dayımın yardımıyla Sartre’ı anlamaya ve özetlemeye çalıştım. Bir şey anladığımı sanmıyorum, ama özgürlük, varoluş gibi kavramlarla tanışmıştım.” Bk. Yazıcıoğlu, 2010: 165.

olunan sosyo-kültürel arka plana göre de değişkenlik gösterebilen bu düşünsel yazınlara ilgi şüphesiz 1960'ların ana temasında paylaşılmıştır, ne var ki kitlesel hareket içerisinde bu eğilimlerin ön plana çıkamaması kadın eylemcilerin geri planda kalması anlamına da gelmektedir. Bu hususta dönemin katılımcılarından birçoğu bunun altını çizer. Ferai Tınç bireysel özgürlüklerin, demokrasinin ve kadın haklarının hiçbir zaman gündemde olmadığını ifade eder.²²⁷ Literatürde de Türkiye'nin 1968'inde kadınların durumlarını değiştirme yolunda belirgin bir siyasal eylemliliğe girdikleri gözlemlenmemiştir.

Bir başka örnek de 68 hareketinin en önemli ürünlerinden biri “Öğrenci Örgütleri Dayanışma Kurulu”dur. Sosyalist öğrencilerin yönetimindeki öğrenci derneklerinin başı çektiği kurul, 1968 yazında oluşmuştur. Tartışma toplantılarında, Marcuse, Sartre ve Garaudy gibi düşünürlerden çevrilen metinler de kullanılmıştır. Bu toplantılarda oluşturulan ve eğitim sistemini sorgulayan tebliğler Devrimci Eğitim Şurası'na sunulmuştur. Daha sonra iç bölünmeler yüzünden bu deneyim sönmüştür.²²⁸ Dolayısıyla bu geçiş evresinde Marcuse, Sartre, Reich gibi 68 kuşağının en çok tuttuğu isimler duyulmalarına rağbet pek rağbet görmemişlerdir demek mümkündür.

Nihayetinde, Türkiye'de 1969 yılına kadar Sinematek'in kuruluşu ile dönemin gençlerinin çoğunun daha önce izleme imkânının olmadığı sinemayla tanışması, Fransız yeni dalga akımının ve toplumsal gerçekçi sinemanın etkileri, Yeni Dergi'nin yayın hayatına başlaması ile edebi ve kültürel anlamda modern akımların yayılması, Anadolu Pop/Rock akımının ortaya çıkışıyla Batı'nın isyankâr müziği rock, giyim tarzında serbestliğin sembolü mini etek, uzun saç ve bu tarz karşıt-kültür sembolleri gibi akımlar birbirlerini besleyerek sol görüşlü öğrenciler arasında yaygınlık kazansa ve “uluslararası kültürel mücadele” bir ölçüde yaşanmışsa da siyasal mücadelenin acilliği kültürel dönüşümü ikinci plana atmıştır. Aynı doğrultuda birçok eylemci dönemin kültürel başkaldırısına denk düşen davranışlar içerisinde hippie akımından etkilendiklerini, The Beatles dinlediklerini bu dönemde gerçekleştirdiklerini belirtir. Ancak tüm bu deneyimler “burjuva geleneği” içerisinde değerlendirilerek yasaklı şeyler olarak kabul edilmiştir.²²⁹ Başka bir çevre ülke Meksika'da olduğu gibi kültürel dönüşüm yeniyi bulmaktan ziyade halk kültürüyle buluşmaya, otantik olanı yeniden keşfetmeye doğru yönelmiştir. Halk müziği rock'ın yerini almış, mini etekler bir kenara atılmış, uzun saçlı öğrenciler miting alanlarından uzaklaştırılmış ve semboller askerileşmiştir.²³⁰

Bu anlayışlar bütününde öğrenciler kültürel meselelerdense, sosyal adalet ve ekonomik kalkınma sorularına giderek daha fazla takıntılı duruma gelmeye başlamıştır. Artan emek

²²⁷ Yazıcıoğlu, 2010: 76.

²²⁸ STMA, 1988b: 2085.

²²⁹ Feyizoğlu, 1996: 53-54.

²³⁰ Alper, E. “1968: Küresel mi Yerel mi?”. <http://www.red-thread.org/1968-kuresel-mi-yerel-mi> (erişim tarihi: 03.06.2018).

sıkıntısına ek olarak, bu süreç gençlik hareketinin radikalleşmesine ve radikal ve devrimci örgütlerin yükselişine tanık olmuştur. Bilhassa 1968'den sonra, gençlik hareketlerinin radikalleşmesi TİP'in parlamenter siyaset ufkunu aşacaktır. 1967-68 yıllarında Amerikan karşıtı gençlik hareketlerinin omurgasını oluşturan FKF öğrencileri organize ederken, devrimci gençlik hareketi fabrika işçileri ve toprak işgalleri, üniversite boykotları derken ABD emperyalizmini protestoya ve giderek Latin Amerika ve Çin tarzı kent-kır gerilla stratejilerini benimsemeye doğru evrimleşecektir. Bu kuşak üyeleri, 1966-67'de, öğrenci örgütleri seçimlerinde giderek daha belirgin hale gelir. 1967'de bazı gösterilerde ve Altıncı Filo faaliyetlerinde görünür olmaya başlarlar. En sonunda 1968 hareketleri sonrası FKF, 1969'daki yönetim değişikliğinin ardından halka açılmak ve kır örgütlenmesine gitmek amacıyla Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu (Dev-Genç) adını alır. Ertuğrul Kürkçü Dev-Genç ve öncesindeki öğrenci hareketini şöyle tanımlamıştır: “Öğrencilerin protestosu henüz sınıf ve zümre çıkarlarıyla bölünmemişti, hepimiz kardeş gibiydik, resmi muhalefetten dolayı ya da dolaysız onay görüyorduk.”²³¹ Bu çevrelerden çıkan Deniz Gezmiş, İbrahim Kaypakkaya ve Mahir Çayan gibi öğrenci liderleri ise 1970 ve 1972 arasında bir dizi devrimci gerilla örgütü (THKO, THKP-C ve TKP-ML) kuracaktır.

1965'ten sonra yukarıda değinildiği üzere kültürel çevreye başarıyla giren yeni yayınevleri, kültür merkezleri ve dergiler tarafından ülkenin kültürel açıdan zenginleşmesi, kuşkusuz, bu daha özgürlükçü neslin eğitime önemli ölçüde katkıda bulunmuştur. Ancak bir sonraki başlıkta detaylıca değinileceği üzere Türkiye'de dünya sistemi başlığında ele alınan eski sistem karşıtı hareketlerin emperyalizme karşı mücadele ve ulusal bağımsızlık kategorisinde somutlaştığı açıktır. Bununla bağlantılı olarak 1968'e ilerlerken ulusal bağımsızlık mücadelesinin kazanımlarına karşı bu hareketin tekrar kurtarılması gerektiğine dair bir mücadele başlatma fikri tüm bu muhalif şekillenmelerin temelini oluşturmuştur.

2.2.2. Bilişsel Praksis: Anti-Emperyalizm ve Anti-Amerikancılık

Dönemin tarihsel özellikleri ve kuramsal bağlamı arka planında genel bir çerçeve çizmek mümkündür. Bir önceki başlıklarda belirtildiği üzere dönemin dünyasında bağımsızlık ve anti-emperyalizmi aynı cümle içerisinde kullanmak olağanlaşmış, bağımsızlığına yeni kavuşan Afrika/Üçüncü Dünya ülkeleri dünya çapındaki kalkınma yarışında kapitalizm dışı arayışlar içine girmişler ve değişik düzey ve biçimlerde sosyalizmle ilişki içine girmişlerdir. Türkiye'nin milli mücadele hareketleriyle tarihsel bağlantısı açısından bu gelişmeler, kazandığı bağımsızlığını yitirmiş olduğu yönünde yorumlanmış ve bu durum emperyalizme bağlanmıştır. Bunun arkasındaki temel neden, Türkiye'nin azgelişmiş bir ülke olarak ve Kurtuluş Savaşı

²³¹ Ünüvar, 2008: 827.

deneyiminin türünün ilk örneği olarak kavramsallaştırılmasıdır. Bu bağlamda, ana vurgu her zaman üstün bir ülke ile ezilen ülke arasındaki sömürücü ilişki üzerine kurulmuştur. Bu anlamda ezilen ülkenin az gelişmiş olmasının temel nedeni, emperyalist ülke gibi dış bir düşmana sahip olma eğilimindedir. Solun temel problemi, emperyalizm meselesi ve buna karşı ulusal bir birlik olup olmadığı ya da ülkedeki emperyalizmin parçalarının dikkate alınması gerektiği yönündedir.²³² Bu durumda, bir öndeki başlıkta üzerinde durulan dönemin sol akımlarının, dünyadaki anti-emperyalist ve bağımsızlıkçı yönelişe kendi ülkelerinin geçmişteki ilişkisini hatırlayarak başlamaları, geçmişteki anti-emperyalist mirasın bugünkü gerçek sahipleri olarak ortaya çıkmaları açısından değerlendirmek mümkünleşir. Nitekim öğrenciler üzerinde etkisini açıkça gösteren Yön-MDD-TİP üçlüsünün birlikte (her ne kadar Aybar'ın sosyalist modeli diğerlerinden ayrılrsa da) 1960'ların mücadelesini “ikinci/yeniden kurtuluş savaşı” olarak tanımlaması manidardır. Bu doğrultuda denilebilir ki, 1960'ların dünyasında, sosyalist düşünsel arka planın ve öğrenci hareketinin birlikteliğinin yakıtı ABD hegemonyasının fark edilmesiyle bulunmuştur. Türkiye'deki öğrenci hareketi de çağdaş radikalizm ve ulusal anlayışlar belirgeçlerinin diliyle kendisini ifade etmiştir.

Anti-emperyalizm ve siyasi ve ekonomik özerklik arayışı, Küba füze krizinden sonraki yıllarda, 1965'te Kıbrıs'taki çatışmayla beslenen bu dilin gramerinin merkezi olmuştur. Türkiye'de “Üçüncü Dünya” temalarının, ABD'nin ülke genelinde askeri üsleri olması ve Başkan Johnson'un İnönü'nün Kıbrıs'a müdahalesini engellediği için daha da ilgi uyandırıcı görüldüğü söylenebilir. Türkiye ile ABD arasındaki ilişkiler 1963 Kıbrıs krizi ve daha sonra krizin derinleşmesiyle 1964'te Başbakan İnönü'ye gönderilen “Johnson Mektubu” ile bozulmuştur. Türkiye, hem resmi hem de kamuoyu düzeyinde Johnson mektubunun sert tonu ve özellikle de ittifakın Sovyetlere karşı eylemde bulunmayacağına göstergesiyle şok olur. Bu, Amerikan taahhütlerinin Türkiye'ye olan güvenilirliğinin daha fazla sorgulanmasına yol açmış ve ABD'ye karşı bir halk protestoları dalgası oluşturmuştur. Halkın duygularını ayaklandırması sebebiyle Kıbrıs, can alıcı bir mesele haline gelmiştir. Türkiye'de ilk defa anti-Amerikan ve anti-emperyalist çizgiye yaklaşan bir toplumsal hareketin doğmasına katkıda bulunmuştur.

Amerikan karşıtı gösteriler ilk kez 1964 yılının Ağustos ayında ABD'nin Kıbrıs meselesinde Yunanistan'ı destekleyen bir politika izlemesi ve Türkiye'nin adaya müdahalesine engel olması nedeniyle gerçekleşmiştir. Ağustos 1964'teki öğrenci gösterilerinin önemi, Türkiye'deki ilk Amerikan karşıtı ve anti-emperyalist gösteriler olmalarıdır. Ankara'da, binden fazla öğrenci ABD'nin Kıbrıs politikasını protesto etmek için ABD Büyükelçiliği'ne yürür. Dört gün süren Amerikan karşıtı gösteriler boyunca öğrenciler, “Yankee Go Home” ve “Amerika, Bizi dolarlarıyla satın alamazsın” gibi yazılı pankartları taşımıştır.²³³ Gösterilerin niteliği

²³² Atılğan, 2008b: 680-681.

²³³ Zileli, 2000: 149-150.

tamamen emperyalizm karşıtlığı olmamıştır, bazen sadece milliyetçi duygular ya da apolitik bir anti-Amerikancılık da etken olmuştur. Bununla birlikte, daha bilinçli anti-emperyalist sloganlar da duyulur. İlk atılan sloganlar genellikle Yunanistan'a saldırı şeklinde “Kıbrıs Türk’tür, Türk olarak kalacak” gibi milliyetçi olmuş, ardından gelenler ise ABD’ye saldırı şeklinde “Yankee Go Home” gibi emperyalizme vurgu yapmıştır.²³⁴ Anti-emperyalizm henüz baskın olmasa da, milliyetçi-Kemalist öğrenciler anti-emperyalist retoriğin etkilerine maruz kalmaya başlamışlardır.

Bu gösteriler Kasım 1966’da ABD’ye karşı motivasyonlarla devam etmiştir. Tandoğan Meydanında toplanan yaklaşık 10 bin öğrenci ve işçi, ellerinde, “Emperyalizme ilk yumruk iniyor”, “Kavga özgürlük için”, “Yığınlar için kavga”, “Türk işçisinin emperyalistleri kovacakları gün yakındır”, “Bizden emek, efendilerden yemek”, “Türkiye Jonhson'un çiftliği değildir” dövizleri ve “Türkiye Sömürge Değildir”, “Bağımsız Türkiye”, “Sosyalist Türkiye” gibi sloganlarla kitlesel bir yürüyüş gerçekleştirmiştir.²³⁵ İki yıllık arayla yapılan bu farklı Kıbrıs gösterileri sosyalizmin yayılmasıyla toplumsal hareketlerin anti-emperyalist, anti-Amerikancı tonuna kavuşmaya başladığını göstermektedir.

Yukarıda da açıkça görüldüğü gibi ABD Başkanı Johnson’un 1964 Haziran’ında İsmet İnönü’ye gönderdiği mektup ve sonrasında yükselen eylemliliğin gençlik ve entelektüel çevreler arasındaki Amerikan aleyhtarı duyguları alevlendirdiği söylenebilir. Johnson'un mektubu, Türkiye'deki ilk Amerikan karşıtı gösterilere öncülük etmekle kalmamış, aynı zamanda sosyalistlere, öğrenciler arasında anti-emperyalist söylemi yayma fırsatını da sunmuştur. Solcu Kemalist söylem ilk kez, popüler milliyetçi duyguları Amerikan karşıtı ve Emperyalizm karşıtı politikalara kanalize etme fırsatı bulmuştur. Kemalist sol fikirlerin ve bahsedildiği üzere sosyalist düşüncenin sempatzanı olan öğrenciler, ABD ve NATO'nun ülkenin çıkarlarına karşı olduğunu gösteren sol propagandadan derinden etkilenmişlerdir. Aynı dönemde TİP’in “Türkiye’nin NATO’dan ayrılması kampanyası” solun her kesimi tarafından onaylanmıştır. Bu kırılmadan sonra artık üniversiteler ve halk toplantılarında Amerikan karşıtı ve NATO karşıtı sloganlar alışıldık hale gelmiştir. Hale, TİP’in NATO karşıtı kampanyasının etkilerini genel hatlarıyla şöyle açıklar:

“Türkiye'nin NATO'dan çekilmesi için çağrıda bulunan Türkiye'nin ilk yasal Marksist partisi TİP Amerikan karşıtı protestolar yapıyor ve Amerika Birleşik Devletleri'yle tüm siyasi bağların koparılmasını istiyordu. 1965 ve 69 genel seçimlerine katılan TİP çok az oy almış ve hükümette koltuk sahibi olamamıştı. Ama yine de partinin ABD karşıtı sert tutumu, Marksist söylemleriyle birlikte milliyetçi duyguları harekete geçirmeyi başardığı için sempati yaratmıştı.”²³⁶

²³⁴ Zileli, 2000: 157.

²³⁵ Feyizoğlu, 2003: 130-131.

²³⁶ Hale, 2003: 155.

Bu eylemler 1965'den önceki ve sonraki yıllar arasında büyük öğrenci kuruluşlarını meşgul eden sorunlar arasında bir kırılma meydana getirmiştir. 1964 eylemleri ulusal çıkar konusunda ağırlıklı olarak yerel kaygıların hala geçerli olduğunu ancak çerçevesini tamamen değiştirdiğini açıkça göstermektedir. Kıbrıs çatışması öğrenci hareketine ulusal çıkarların korunması yönünde bir motivasyon sağlamasının dışında, uluslararası ilişkiler çerçevesinde, dünya tekel kapitalizmine, dış müdahaleye, dış sermaye yatırımına, ikili ve bölgesel anlaşmalara, NATO ve CENTO gibi ittifaklara egemen olan dünya sisteminin merkez ülkelerinin (başta ABD olmak üzere) gücünün Türkiye üzerindeki etkilerinin dikkatli bir şekilde analiz edilmesine de yardımcı olmuştur. Entelektüel yaşamın uyanışına ve üniversitelerde gazeteler ve paneller aracılığıyla sosyalist dergi ve sosyalist fikirlerin dolaşımına paralel olarak, 65'lerden sonra yoğunlaşan siyasallaşma ile gelen gençlik kitlesinin genel uyanışı doğal olarak dönemin örgütlerine, partilerine, öğrenci derneklerine de yansımış ve bu oluşumlar kampanyalar aracılığıyla petrol ve madenlerin ulusallaştırılması, toprak reformu, ulusal bağımsızlığın güvence altına alınması gibi konulara kamuoyunun dikkatini çekmeye başlamıştır.

Ekonomik bağımlılık sorunu konusunda ilk somutlaşma ise öğrenciler tarafından 1965 yılında petrolün millileştirilmesi için açılan kampanyayla net bir şekilde ortaya çıkmıştır. 1965'te, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) ve 11 yabancı şirketin petrol arama ruhsatı vardır. Ancak, TPAO üretimi diğer 11 firmanın toplam üretiminden daha azdır. Bu durum öğrencilerin, yabancı firmaların petrolün çıkarılmasını önlemek için daha fazla çaba harcadıklarını düşünmelerine yol açar. Öğrencilere göre yabancı firmalar rezervleri kapatarak ülkenin ekonomik çıkarlarına zarar verirken fiyatları yükseltiyor ve karlarını arttırıyorlardır. Bu kampanyada afiş, broşür, bildiriler gibi eylem repertuarları kullanan öğrenciler, ilk defa sokaklara ve duvarlara fırçalarla sloganlar yazmaya başlamıştır. Öne çıkan sloganlar ise şunlar olmuştur: “Milli Petrol”, “Petroller Millileştirilecektir”, “Kahrolsun Emperyalizm”, “Kahrolsun Yabancı Petrol Şirketleri”. Petrol kampanyası, öğrencilerin ekonomi politikası için seferber ettikleri ilk dönem olduğu ve öğrencilerin anti-emperyalizminin Kıbrıs sorunu dışında somut bir konu bulduğu için öğrenci eylemlerinin tarihinde önemli bir yer tutmaktadır. Karadeniz, petrol meselesinin öğrencilerin zihninde emperyalizm sorununu gündeme getirmesinin çok önemli olduğunu ve ülkenin ekonomik kalkınma sorununu vurguladığını belirtir.²³⁷ İstanbul'la sınırlı kalmayan bu kampanya Ankara'da da Ortadoğu Teknik Üniversitesi'nde (ODTÜ) tarafından desteklenir ve öğrenciler arasında büyük destek görür.

²³⁷ Karadeniz, 1977: 64-75.

Haziran'da yükselecek boykot ve işgaller öncesi birkaç önemli noktayı işaret etmek gerekir. Bir sonraki bölümde bahsedileceği gibi öğrenciler bu dönemde dünyada neler olduğunu kolaylıkla takip edebilmişlerdir. Bununla birlikte, Türkiye'deki öğrenciler ve Batı ülkeleri öğrencileri arasındaki bağlantılar oldukça zayıftır. Örneğin, Türkiye'de Fransa öğrenci hareketlerinde değinildiği üzere öğrencilerin uluslararası dayanışma refleksi görülmemiştir. 1967'de ve 1968'in başında büyük Vietnam karşıtı kampanyalar Avrupalı öğrenciler tarafından koordine bir şekilde düzenlenirken, Türkiye'de bu tür kampanyalar yoktur. Ancak Vietnam öğrenciler için önemli bir endişe kaynağıdır. Bu tür koordineli kampanyalar veya belli başlı öğrenci liderlerin katılımıyla düzenlenen bazı paneller ve tartışmalar Avrupalı öğrencilerin olağan etkinlikleridir. Türkiye'de ise öğrenciler bu ağın dışında kalmıştır. Yine de, dünyadaki olayları takip etmişler ve Avrupa'nın hareketinin özünü ve niteliğini tam olarak kabul edemedikleri halde neler olduğunu anlayabilmişlerdir. Buna ek olarak Vietnam, Türkiye'deki solcu öğrencilerin en önemli öncelikleri arasında yer almasına rağmen, Vietnam savaşı karşıtı gösteriler üniversitelerde yapılan fotoğraf sergileri, forumlar, paneller ve üniversite bahçelerinde gerçekleştirilen yürüyüşlerle ses bulabilmiştir.²³⁸ Öğrenciler Vietnam Savaşı karşıtlığını ana tematik olarak değil ancak daha çok her yürüyüş, miting ve toplantıda bir alt başlık olarak ele almıştır. Vietnam'ın emperyalizmle mücadele ve ABD hegemonyasına karşıtlık anlamındaki sembolizmini ise üst başlık olarak kullanmışlardır. Muhtemelen Vietnam yanlısı gösterilerin kamuoyunda çok fazla Sovyet yanlısı görüneceğini düşünmüşler, bu yüzden muhafazakâr unsurlar tarafından kabul edilebilecek daha uygun bir hedef olarak ABD'nin Ortadoğu ve Akdeniz'deki varlığını seçmişlerdir.

Bir diğer önemli nokta ise ABD'de ve Avrupa'da sıkça dile getirilen “Üçüncü Dünya” bağımsızlık mücadelelerinin Guevarizm'e atıfla “savaşı eve getirmek”²³⁹ düşüncesinin ve “daha çok Vietnam” sloganının emperyalizm karşıtlığı ve bağımsızlık özlemi dâhilinde Türkiye'de karşılığını bulmasıdır. ABD'nin hâkimiyetine ve ABD hâkimiyetinin içerideki taşıyıcısı olduğu bilinen hükümetlere, onun ortaklarına yönelik bir itirazın dillendirildiği ölçüde üçüncü dünyadaki diğer hareketlere daha çok benzeyen bir dilin oluştuğunu söylemek mümkündür. Tüm bu bileşenlerle birlikte Türkiye'de öncü parti kavramından ve Avrupa'da benimsenen Stalinizm'den kopuş hissi yaşanmamıştır.

Vietnam protestolarının görece etkisinin genellikle Batı tarzı eğitim veren okullarda ön plana çıkmış olması ise Fransa'da Nanterre'in fonksiyonu ile denk düşmesi açısından ilginçtir. ABD'nin kurduğu, İngilizce eğitim veren ODTÜ'de ve yine Amerikan usulü eğitim veren Robert Koleji'nde Vietnam karşıtı gösteriler ve Ho Shi Mihn sloganları “tam bağımsız Türkiye” sloganı ile şekillenen genel havanın ön plana çıkardığı ulusal kaygıların aksine sık sık duyulur.

²³⁸ STMA, 1988c: 2138.

²³⁹ Kurlansky, 2004: 356.

Kürküçü'nün ODTÜ'de yaşanan 68' ile Türkiye'de yaşananın başka temellerde şekillendiğini belirttiği durum aslında yine onun ifadesiyle “üç aşağı beş yukarı bu okulun bir Amerikan çiftliği olduğu konusunda hem fikir” olmalarında yatmaktadır. Yine Kürküçü “Ho Ho Ho Chi Mihn, İki, Üç Daha Fazla Vietnam” sloganının ilk çıkış noktasının 1968 yazında daha çok bu Amerikan usulü eğitim veren kurumlarda gerçekleştiğini ifade eder.²⁴⁰

Şüphesiz makro anlamda Vietnam savaşı, öğrencileri sömürgeleştirme sürecinin siyasi ve ekonomik yönlerinden haberdar etmiştir. Ancak mikro anlamda Kıbrıs Meselesinin yanında bir diğer etkiyi Arap-İsrail Savaşı göstermiştir. Arap-İsrail Savaşı ile öğrenciler anti-emperyalizmi yaygınlaştırma fırsatını yakalamış ve sonuçta Batılı öğrenciler tarafından düzenlenen Vietnam protestolarına eşdeğer sayılabilecek ilk büyük anti-emperyalist gösteriyi örgütlemişlerdir. Dahası, olaylar sırasında çok popüler bir sembolik hedef oluşturmayı başaran öğrenciler, Doğu Akdeniz'de Amerikan askeri varlığının simgesi ABD Deniz Kuvvetlerinin Altıncı Filosunu kilit referans noktası haline getirmişlerdir.

Öğrenciler arasında hâkim olan anti-emperyalist duyarlılık, 1967 yazında Altıncı Filoya karşı yapılan büyük gösterilerle yeni bir düzeye yükselmiştir. Radikal öğrenciler daha önce yaptıkları açıklamalarda ya da konferanslarda anti-emperyalizmi sık sık kullansalar da, bu anti-emperyalizm, kitlesel gösteriler, protestolar ya da sokak kavgaları yaratmamıştır. 1967'nin ikinci yarısı, ABD'nin sembolik Altıncı Filosunun kisvesi altında emperyalizmi hedef alan solcu öğrencilerin sokak eylemlerinde kademeli bir artışa tanık olmuştur.

Amerikan emperyalizmini Altıncı Filo sembolü ile protesto etmek öğrencilerin önemli yeniliklerinden birisidir. ABD askeri varoluşunun bu somut sembolü etrafında ABD'nin Vietnam'daki deniz aşırı operasyonlarını, İsrail'e olan desteğini ve Ortadoğu'daki olumsuz tutumunu eleştirme fırsatını yakalamışlardır. Öğrenciler bu popüler milliyetçi duyguları dünya çapında emperyalizm eleştirisine başarıyla entegre etmişlerdir. Arap-İsrail savaşı, bu anlamda, milliyetçi öğrencilerin özgül anti-Amerikan duygularını daha evrenselci bir anti-emperyalist nedene bağlayan köprü işlevi görmüştür. Aslında tüm bunlar, öğrencilerin, kapitalist dünya sisteminin hâkim gücüne yönelmesi ve böylelikle kendi anti-kapitalist ideolojisini geliştirmesini sağlamıştır.

Sonuç olarak, 1964-67 yıllarında Türkiye'nin öğrenci hareketinin çocukluktan ergenliğe geçtiğini söyleyebiliriz. Bundan sonra öğrenciler sadece yetişkin siyasi davranış kalıplarını sergilemekle kalmayıp, aynı zamanda ulusal sorunlara yönelik ideolojik tonlarını da artırmıştır. Öğrencilerin gelecek egemen seçkinlerine ait oldukları konusunda bilinçleri de kendilerini her zamankinden daha fazla yoksul sınıfların konuşmacısı olarak görmelerini sağlamıştır. Geleneksel yapıların hızla dağıldığı, ancak yerine yenisinin oturtulmadığı, kültürel boşlukların

²⁴⁰ Baykam, 1998: 404-407.

yaşandığı bir dönemi yaşayan Türkiye’de, bu düşünce akımlarının birçoğu kısmen veya tamamen parlamenter sistemin dışında faaliyet gösteren sistem karşıtı partiler ve hareketler olarak örgütlenmeye başlayacaktır. 1968 yılına giderken öğrencilerin içsel dünyalarının değişim geçirdiği, dışsal dünyanın sınırladığı ölçütlerle ilerlerken bir anda ülkeyle ve dünyayla ilgilenmeye başlamalarının bilişsel praksi anti-emperyalizm ve anti-Amerikancılık temaları üzerinden daha net anlaşılmaktadır. Rejim bekçisi olması beklenen öğrenciler artık toplumsal düzene karşı bir mücadele geliştirmeye başlayacaktır. Alper ise bu dönüşümün tartışmasız bir biçimde Marksist ve devrimci, ama aynı zamanda anti-emperyalist, milliyetçi Kemalizm ile iç içe geçmiş bir retoriğe doğru evrildiğini ifade eder.²⁴¹ Siyasal mücadelenin acilliği, güncelliği ve ağırlığı 68’ yazına kadar devam eden kültürel ve reformist arayışları ve dönüşümleri ikinci plana atacaktır. Keyder’in “Kemalizm içindeki kalkınmacı-milliyetçi akım, solun anti-emperyalizmi içinde ifadesini bulmuştu” ifadesi bu görüşü destekler niteliktedir.²⁴² Tüm bu bileşenlerle birlikte, aydınlar, öğrenciler ve işçilerin siyasallaşması ile “anti-Amerikan/emperyalist”, “devrimci”, “sistem karşıtı” kimlik kazanımı hızlanmıştır. En nihayetinde bu kalkınmacı-milliyetçi Kemalizm modellemesi solu toplumsal hareketlerin dolduğu bu geniş hendekte sosyalist yahut anti-kapitalist olmaktan çok anti-emperyalist ve anti-Amerikancı niteliklerle kaynaştırmıştır. Başkaldırma bilincine ulaşma kıstasını bu iki kavram belirlemiştir. 1960’ların başından itibaren mobilize olmaya başlayan öğrencilerin şu ana kadar bahsettiğimiz aşamalardan geçerek uluslararası harekete dâhil olmaları ise Haziran ayında gerçekleşmiştir. Bir sonraki bölümde 1968 yazında başlayan olayların gelişimi ve bu yılın sonrasına yansıyan gelişmelerin seyri aktarılacaktır.

2.2.3. Haziran 1968 ve Sonrası

Haziran olaylarıyla başlayan boykotlar ve işgaller; Almanya, Fransa ve İtalya’da genişleyen Avrupalı öğrencilerin ayaklanmasıyla tetiklenmiştir. Avrupalı öğrencilerin Nisan ve Mayıs aylarında artan eylemleri, Türkiye’deki aydınlar, politikacılar ve öğrenciler arasında ciddi bir ilgi çekmiştir. Gazeteler, öğrenci ayaklanmasına ve bu ayaklanmanın sebeplerinin bilimsel değerlendirmelerine önemli bir yer vermiştir.²⁴³ Türkiye’de öncesinde zaten politize

²⁴¹ Alper, E. “1968: Küresel mi Yerel mi?”. <http://www.red-thread.org/1968-kuresel-mi-yerel-mi> (erişim tarihi: 03.06.2018).

²⁴² Keyder, 2014: 251.

²⁴³ Özellikle Cumhuriyet ve Milliyet gazetelerinde yayınlanan haberler ve analizler Nisan ve Mayıs ayları boyunca Fransa’da Almanya’da ve İtalya’da gerçekleşen öğrenci hareketlerini gündeme taşımışlardır. Almanya’da ünlü öğrenci lideri Rudi Dutschke’e düzenlenen silahlı saldırı 14 Nisan 1968 tarihli Cumhuriyet gazetesinde yayınlanmış ve Nisan ayı boyunca gelişmeler sürekli olarak aktarılmıştır. İtalya’da öğrencilerin sokağa inmesi sonrası hareketlerin yayılma refleksinin somutlaşması ile 3 Mayıs 1968 tarihli Cumhuriyet gazetesinde Gül Işık tarafından “Avrupa Üniversitelerinde Siyasi Deprem” adlı haber serisi hazırlanmıştır. 68 olaylarının simgesi Fransa’da gerçekleşen olaylar ise Mayıs ortasından itibaren büyük grevlerin de başlamasıyla neredeyse her gün tüm gazetelerde ilk sayfadan haberleşmiştir. Türkiye’de (başka yerlerde olduğu gibi) Fransa’daki olayları gözlemleyen birçok kişi için bu olaylar, öğrencilerin ve işçilerin sokağın gücüyle gerçekleştirebilecek bir devrim algısını yaratmıştır.

olmuş üniversiteler, öğrenci siyasetinin hâlihazırda var olan sera atmosferinde, 1968'in merkez üssü Fransa'da Mayıs ayaklanmasının kendilerine ulaşmasıyla birlikte kampüs binalarını işgal etmeye başlamıştır. Ancak, Türkiye'de öğrenci hareketi, yukarıda da belirtildiği gibi, 1960'dan beri güçlü olmuştur. Doğrudan siyasi olanların yanı sıra, üniversite yönetmeliklerini ve yönetimlerini eleştiren birçok kampüs protestosu gerçekleşmiştir.

Nisan ayından itibaren üniversitelerde “boykot ve işgal” hareketi başlamış ve hızlı bir şekilde Ankara'dan İstanbul'a ve diğer büyük şehirlerdeki üniversitelere yayılmıştır. Haziran ayında ise Türkiye'de yükseköğrenim bloke olmuştur. Her ne kadar işgaller ve boykotlar sosyalist öğrenciler tarafından yönetiliyor olsa da (onlar tarafından başlatılmamıştır) olaylara katılımın boyutu öğrenci eylemcilerinin hayal gücünün çok ötesinde gerçekleşmiştir. Hızlı bir şekilde yayılan boykot ve işgal olaylarının hemen hemen hiçbir öğrenci örgütlerinin önceden tasarladığı girişimler olmamıştır. Neredeyse tüm fakültelerde işgal olayları bazı öğrencilerin anında verdikleri kararlarla başlamış ve kendiliğinden gelişmiştir. Herhangi bir plan ya da karar olmaksızın, öğrenci olayları kendiliğinden Ankara Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nde (DTCF) başlamış ve birkaç gün içinde büyük üniversitelere yayılmıştır. DTCF'de tetiklenen ilk harekette öğrenciler “Avrupa'da öğrenciler nasıl yapıyorsa biz de öyle yapalım” şeklinde tepki göstererek 10 Haziran'da fakülte sorunlarıyla ilgili olarak boykot ve işgale başlamıştır. Sonraki gün, Ankara Hukuk Fakültesi öğrencileri fakülteyi işgal ederek boykota başlamışlar ve hareket Ankara'dan İstanbul'a sıçrayarak Hukuk Fakültesine ve diğer tüm fakültelere, İstanbul Teknik Üniversitesi'ne (İTÜ) daha sonra ise tüm ülkeye yayılmıştır.²⁴⁴ Boykotlar ve işgaller dışında öğrenciler kendi özyönetim organları olarak forumlar, konseyler ve komiteler oluşturmuşlardır.

Hareketlerin ilk boyutu üniversite eğitiminin durumu ve üniversite yönetim şekline odaklanan eğitimde reform talepleri temasında çerçevesiylemiştir. Her fakültenin ve üniversitenin düzenlemelerine ilişkin yerel taleplerin yanı sıra, öğrenciler üniversite yönetimlerine öğrenci katılımını başlatacak kapsamlı bir üniversite reformu talep etmişlerdir. Öğrencileri bir araya getirme talepleri ağırlıklı olarak öğrencilerin sorunları ile ilgilidir ve üniversitelerin yönetim organlarında öğrencilerin katılımını sağlamak için direktifleri değiştirmeyi amaçlamıştır. Üç hafta süren boykot ve işgaller, hükümetin hareketin ilk dalgasında müdahalede bulunmaması ve öğrencilerin üniversite reformu taleplerini iletmesinden sonra hükümetin ve üniversite yetkililerinin reform konusundaki taleplerinin dikkate alınacağı konusunda söz vermesinden sonra barışçıl bir şekilde son bulmuştur. Haziran ayından sonra bu işgal ve boykot gösterileri iki dalga halinde daha devam etmiştir. İkinci dalga 1968'in Ekim ayında ODTÜ'de başlamış, üçüncü dalga ise 1969'un Nisan ayında başlamıştır. Bu süreçte üniversite asistanları ve öğretmenler de ülke çapında boykotlara başlamıştır.

²⁴⁴ Zileli, 2015: 278-281. ; Savran, 2009: 92-93.

Fransa özelinde bahsedilen üniversitenin fabrikalaşması süreci, Türkiye gibi geç modernleşen toplumlarda daha çok önem kazanabilir. Toplum olarak geleceklerini daha iyiye dönük kurmak için görev yüklenen çeşitli toplumsal kesimlerin önemli aktörlerinden birisi olan üniversite gençliği, modernliğe yakınlaşan bir toplum için Batı'nın bilgi ve değerlerini kullanarak, toplumu Batı'ya göre kurgulanmış refah düzeyine çıkaracak, geleceğin yönetici, teknokrat ve bürokratları manasına gelmektedir.²⁴⁵ Üniversiteler teknik olarak kullanılabilir bilgiyi iletmelidir. Yani, bir sanayi toplumunun nitelikli yeni nesillere olan ihtiyacını karşılamalı ve aynı zamanda eğitimin kendisinin genişletilmiş yeniden üretimiyle ilgilenmelidirler. Ancak siyasi teknokrasi ve sosyal bilimler ilişkisi siyasi seçkinlerin üniversitede bilgiyi kendi yönetim dürtülerine göre düzenlediğine işaret eder. Habermas'a göre üniversitenin üç önemli sorumluluğu vardır. Birincisi, üniversitenin, mezunlarına işlevsel yetenekler alanında minimum niteliklere sahip olmasını sağlama sorumluluğu; ikincisi, toplumun kültürel geleneğini iletmek, yorumlamak ve geliştirmek; üçüncü olarak ise öğrencilerinin siyasi bilincini oluşturmaktır.²⁴⁶ Habermas'ın işaret ettiği bu üç sorumluluğun paralelinde 1968 yazında yayınlanan İTÜ İşgal Konseyi raporunda öğrencilerin eleştirilerini bir bütün halinde görmek mümkündür:

“Egemen sınıf, hazırladığı eğitim programı ile ilkokuldan, yükseköğrenime kadar sistematik bir biçimde öğrenciyi kişiliksiz, düşünmesini ve araştırmasını bilmeyen, bir fikir, bir değer üretemeyecek şekilde yetiştirmektedirler. Böylesine işleyen, ezberleten, öğrenciye düşünebilme yetisini veremeyen tersine onun kişiliğini ezerek robotlaştıran, eğitim sistemi için uzun sözler söylemeye gerek yok. [...] Çünkü bu niteliklerin tersine sahip kişiler, böylesine tersine işleyip, kendilerini insan olmaktan uzaklaştıran düzene karşı çıkacaklardır. Tıpkı bizim karşı çıktığımız gibi, tıpkı bizim direndiğimiz gibi...”²⁴⁷

Sloganlar ve afişler üzerinden bir analiz ilk boyutun nasıl geliştiğini daha net ortaya koyacaktır.²⁴⁸ Hareketler “Eğitimde Reform” talebiyle başlamıştır. Aynı zamanda “Sağ Sol Yok, Boykot Var” sloganı ile girişimlerini siyasi ve ideolojik bir eğilimden uzak tutmaya çalışmışlardır. Karadeniz ise bu sloganın yalnızca kitle desteğini sağlamak için kullanıldığını ifade eder.²⁴⁹ Diğer ana talep ise “Üniversite İçi Demokrasi” ve “Öğrencinin Yönetime Katılması” olmuştur. Dönemin diğer önemli sloganları ve pankartları ise “Eğitimde Fırsat Eşitliği”, “Tefeciye Değil, Öğrenciye Kredi”, “Boğaz Köprüsü Değil, Üniversite Sitesi”, “Halka Dönük Eğitim”, “Özel Okulların Devletleştirilmesi” ve “Eğitimde Devrim”dir. Bir süre sonra İTÜ’de işgale “Toplumsal Devrim” sloganı eşlik etmiştir. 1968 sonbaharında slogan ve

²⁴⁵ Ünüvar, 2008: 811.

²⁴⁶ Habermas, 1989: 2-3.

²⁴⁷ Zarakolu, 1988: 226-232.

²⁴⁸ Eğitime dair sloganların yanında 68’in diğer siyasi motiflerinin tümünün görüldüğü afişler EK-2’dedir.

²⁴⁹ Karadeniz, 1977: 120.

pankartların geldiği son nokta ise “Kültür Emperyalizmine Paydos”, “Halkın Kurtuluşu, Üniversitenin Kurtuluşu”, “Devrim İçin Eğitim” olmuştur.²⁵⁰

Son evrede eğitimde reform olanaklarının bir türlü yerine gelmemesi ve tıkanıklığı, öğrencileri düzeni sorgulamaktan öte hızlı bir şekilde onu değiştirmeye yönelik tutum ve davranışlara itmiştir. 1969 Ocağından itibaren öğrenci boykot ve işgallerinin temel niteliği değişmekte, siyasal yön ağır basmaya başlamaktadır. Öğrenci grubu arasındaki en aktif gruplar artık üniversite reformunu takip etmemektedir. Bunun yerine, toplumsal yapıların derhal devrilmesini arzulamışlardır. Öte yandan, öğrenciler üniversite problemlerinin bir bütün olarak toplumun sorunlarından ayrı bir şekilde ayrılamayacağına dikkat çekmişlerdir. Bu anlamıyla Haziran olayları öğrenci politikaları için bir dönüm noktasıdır. Büyük boykot ve işgaller, öğrencilerin siyasallaşmasını arttırmış ve sosyalist öğrencilerin hareketine yeni militanlar eklemiştir. Gerçekten de Haziran olayları, öğrenci hareketinin radikalleşmesinde ilk ve en önemli adımlardan birisi olmuştur.

Habermas’a göre, mevcut otorite yapıları ve üniversitedeki iktidar bölüşümü göz önüne alındığında, sıkı kuralların varlığı kendiliğinden bir hareket garantisidir. Öğrenciler büyük çaplı bir modernleşme sürecinden sorumlu olarak kendilerini ulusun geleceği olarak algılayabilirler. Modern Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşu sonrası gençlere böyle bir görev verildiğinden de bahsetmiştik. Bunun yanında öğrenciler sadece siyasi öneme sahip rollere hazırlanmakla kalmaz, üniversitenin kendisi de toplumsal değişimin bir aktörüdür. Öğrencinin sosyalleşme süreci ile toplumsal değişim süreci arasında bir paralellik vardır.²⁵¹ Habermas’ın ifadelerine paralel olarak Türkiye’deki hareketlerin ikinci boyutu olayların üniversite sınırları dışına doğru yönelmesiyle gerçekleşmiştir.

Arighi, Hopkins ve Wallerstein’da aynı şeyin altını çizerek hâkim statü gruplarının azalan gücünün merkez ülkelerde belirginken, değişik ölçülerde yarı-çevre ve çevre ülkelerde de gözlemlenebildiğini ifade etmişlerdir.²⁵² 27 Mayıs’la birlikte kültürel bir kod olarak öğrencilerin yükselen statüsü ve ülkeyi saran Haziran olaylarının bir şeyleri değiştirmeye yönelik öğrencilerin özgüvenlerini arttırması ile öğrenciler ilk olarak TİP ve hatta daha sonra MDD teorilerinden gelen “baba” figürlerinden bağımsız olarak hareket etmeye başlamışlardır. Kışlalı’ya göre 12 Mart 1971’e giden olaylar içerisinde öğrenci hareketleri yetişkinlerin örgütlerinden ve önderliklerinden bağımsızlaşarak bir nevi otoriteye tam anlamıyla başkaldırı pozisyonuna evrilmiştir.²⁵³

²⁵⁰ Zarakolu, 1988: 208.; Tezcan, 1969: 172.

²⁵¹ Habermas, 1989: 35.

²⁵² Arighi vd., 2004, 101.

²⁵³ Kışlalı, 1974: 76-77.

1964-1967 arasındaki dönemin eylemci öğrencileri tarafından sosyalist görüşlerin benimsenmesi, yarı-korporatist örgütlerin öneminin azalması, bu dönemin sonunda öğrenci aktivizminin artması ve FKF'nin yükselişi ile karakterize edildiğinden bahsetmiştik. Son olarak FKF'den Dev-Genç'e (MDD teorisi hâkim) kayan örgütlülük kendi bağımsız yapısını ilan etmiştir. MDD'nin eylemler boyunca etkin olması ve önderliği ele geçirmesiyle birlikte, siyasi şiddet bilinçli taktikleri doğrultusunda daha da artmıştır. Artan şiddet sarmalı, sonunda gerilla birliklerinin örgütlenmesine yol açacaktır. Çatışmanın dinamikleri, sağcı öğrenci gruplarının yerel biçimleri ve Türkiye şartlarında polis güçleri tarafından belirlenmesine rağmen, oyundaki şey çoğunlukla birçok merkez ülkede olduğu gibi, muhalif gruplar arasındaki şiddet, karşı koyma ve yükselen çatışma mekanizması olmuştur. Böyle şiddetli bir ortamda, barışçıl gösterileri destekleyen öğrenciler yavaş yavaş insiyatifi kaybetmeye başlamıştır. MDD ise 1968'in sonlarında lider güç olmayı başarmıştır.²⁵⁴

Bunun ilk belirtileri, Haziran olaylarının hemen sonrasında, Temmuz ayında 6. Filo eylemlerinin yeniden patlak vermesiyle gerçekleşmiştir. 6. Filo eylemlerinin olaylar zinciri aniden öğrencilerin anti-emperyalist mücadelesinin bir simgesi haline gelmiştir. Bu sefer çok daha fazla sayıda ve kendinden emin bir öğrenci kitlesi, Amerikan emperyalizmini ve ABD Deniz Kuvvetleri'nin Akdeniz'deki varlığını protesto etmek için sokaklara çıkmıştır. Bunun yanında 1968 yazında gerçekleşen 6. Filo protestoları, öğrenci hareketinin tarihinde birkaç yıl içinde hızla radikalleşecek ve nihayet 1970'lerin sonunda gerilla birliklerinin ortaya çıkmasına neden olacak bir dönüm noktasıdır.

Dönemin önemli olayları arasında ise Amerika'nın Ankara büyükelçisi ve CIA tarafından yollandığı Vietnam'daki eski görevi nedeniyle öğrenciler arasında "Vietnam Kasabı" olarak anılan Robert William Komer'in 6 Ocak'da ODTÜ ziyareti sırasında yaşanan ve Komer'in arabasının öğrenciler tarafından devrilip yakılmasıyla son bulan protestolar ile "Kanlı Pazar" olarak da bilinen öğrenci ve işçi kuruluşlarından oluşan yetmiş altı örgütün katılımıyla gerçekleşen ve karşıt gurupların saldırı sonrası iki kişinin ölümü yüzlerce kişinin yaralanmasıyla son bulan "Emperyalizme ve Sömürüye Karşı İşçi Yürüyüşü" sayılabilir.²⁵⁵ Bu olaylar doğrudan eylemin önem kazandığını ve hedefin rejim değişikliği olduğunu açıkça göstermiştir.

Türkiye'de öğrencilerin barışçıl protesto yollarından şiddet eylemlerine kayması birden patlama şeklinde olmamış, bir tırmanma hareketi şeklinde gerçekleşmiştir. Kışlalı'ya göre bunun beş nedeni vardır. Birincisi, polisin gereksiz şiddeti ve siyasal çatışmada bir taraf gibi davranmasıdır. Ancak Haziran eylemlerinde iktidarın özellikle Fransa'da polis şiddetinin olayları daha da genişlettiğini gözlemlemesi Temmuz'a kadar polisin müdahalesini ertelemiştir.

²⁵⁴ Alper, 2014: 271.

²⁵⁵ STMA, 1988c: 2103-2106.

Hareketin başlarında “Dünya değişti. Eskiden isyan sayılan hareketler şimdi sosyal olaylar olarak kabul ediliyor”²⁵⁶ ifadesinden de anlaşıldığı üzere anlayışlı bir tavır takınan Demirel’in, reform sözü alınıp işgal eylemleri sona erince tavrını değiştirerek olayı geçiştirdiği de göz önünde alındığında öğrencilerde hızlı bir tavır değişikliği olmuştur. Nihayetinde 1 ay geçtikten sonra yukarıda bahsedilen Temmuz ayı 6. Filo eylemlerinde 1960’dan itibaren polisin ilk yurt baskını gerçekleşmiş ve 40 öğrenci yaralanmış, Vedat Özdemiroğlu adlı öğrenci ise ölmüştür. Asıl kırılmayı ise 1969 yılında ODTÜ öğrencisi Taylan Özgür’ün polis kurşunuyla ölmesi yaratır. İkincisi, üniversite yöneticilerinin vurdumduymaz ve baştan savma tavrıdır. Solcu olmak, siyasetle uğraşmak gibi nedenlerle öğrenciler ağır bir şekilde disiplin cezalarına çarptırılmışlardır. Üçüncüsü, barışçıl yollarla sağlanamayan bazı isteklerin şiddete başvurulduğunda sağlanabildiği algısıdır. Öğrenciler bu algıyı pratiğe döküp isteklerini bu yolla gündeme getirme yoluna gitmiştir. Hükümetin ikili bir taktik izlemesiyle reformların söz verilmesine rağmen sürekli ertelenerek bir türlü gerçekleşmemesi de, öğrencilerin beklentisini iyiden iyiye kırmıştır. Dördüncüsü, öğrencilerin hareketlerine kamuoyunun ilgisini çekebilmek için en etkili yolun şiddet olduğu kanısına varmalarındır. Zaman geçtikçe medyanın ilgisinin azalması yahut işgallerin gazetelerde giderek daha az haberleşmesi bunun göstergesi olmuştur. Komer’in arabasının yakılması ise gazetelerde manşet olmuştur. Beşincisi ve en önemlisi ise sağdan gelen saldırıların cezasız kaldığı izlenimi ve korunmak için silahlanmak gerektiğini ileri süren gençlik önderlerinin güç kazanmasıdır.²⁵⁷

Beşinci nedeni açmak gerekir. Dirlik’e göre 1968’de Türkiye örneğini farklı kılan, radikal saflarda solcularla sınırlı kalmayan ideolojik bölünme olmuştur. Ona göre Türkiye’de solcu hareketlerdeki çağdaş yeniden canlanma ile benzerliği ne olursa olsun Türkiye’de sol, 1960’lı yıllarda ortaya çıkan çatışmanın bir savunması haline dönüşmüştür.²⁵⁸ 1968 yazından sonra hemen hemen her gösteri, sağcı ve faşist gruplar tarafından saldırıya uğramıştır. Sonuç, öğrenci hareketinin hızlı bir şekilde radikalleşmesidir. Bu da öncelikle kendilerini savunmanın etkili bir aracı olarak silaha başvurmalarına yol açacaktır. Camiler etrafında, köktendinciler ve popülist örgütlerin kendi komando kampları ile örgütlenmesi, milliyetçiler söz konusu olduğunda, sağcı siyasi gruplar ve onların faaliyetleri, 1968’de ve sonrasında radikal hareketin şekillendirilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Ağustos ayına gelindiğinde, bazı İslami gruplar sola karşı “cihat” ilan etmişler ve Türkiye’nin geleceğinin Vietnam ya da Küba değil Endonezya olacağına söz vermişlerdir.²⁵⁹ Ağustos 1968’de siyasi olarak silahlı çatışmalara dönüşmüş gibi görünen gerillalar, 1970’ler boyunca radikal aktiviteyi şekillendirecek gerilla oluşumlarını

²⁵⁶ Ant, 1968: 4.

²⁵⁷ Kışlalı, 1974: 86-88. ; Alper, 2014: 270.

²⁵⁸ Dirlik, 1998: 305-306.

²⁵⁹ Aydemir, 2000: 104-105.

teşvik etmiştir. On yılın sonunda, iki karşıt taraftaki radikalleşme/marjinalleşme (yani solda ve sağda), sokaklarda ve tüm ülkede karmakarışık bir çevrenin ortasında binlerce militan savaşın gerçekleşmesine neden olmuştur.

Silahlı mücadele konusu yalnızca öğrenci hareketinin savunmaya geçişi şeklinde okunmamalıdır. Siyasal ve toplumsal gelişmelere müdahale kaygısı taşıyan öğrenci hareketinin 1968 Haziran'ı sonrası kampüs dışına taşıdığı belirtilmiştir. Aynı zamanda kendilerini baba figürlerden de uzaklaştıran süreç sonrası öğrenciler, kendilerini motive eden profesyonel devrimci yaşama odaklanmıştı. 1969 yılında dönemin mitosları sayılan Mao, Che ve Vietnam üzerinden de cesaret alan öğrenciler Ant yayınevini bastığı kitaplar sayesinde Latin Amerika gerilla modeliyle tanışmıştır.²⁶⁰ Guevera, Debray ve Carlos Marighella'nın bazı kitaplarının çevirileri bu hareketleri öğrencilerle tanıştırmıştır. Bunun dışında 1969 yılında, aşağıda da değineceğimiz yükselen toplumsal hareketlilik dalgası, topraksız köylüleri, işçileri, kamu çalışanlarını (özellikle öğretmenleri) da harekete geçiren bir protesto döngüsü başlatmıştır. Aydınöğlü'na göre kırsal bölgelerin de toplumsal hareket dalgasına dâhil olması Dev-Genç'li öğrenciler üzerinde ikili bir etki yaratmıştır. Birincisi, bu sayede Dev-Genç'liler toplumsal hareket deneylerini geliştirmişlerdir. İkincisi, kırsal bölgedeki hareketlilik Türkiye köylülüğünün devrimci potansiyeline ilişkin düşünceleri pekiştirmiştir. Böylelikle Küba, Vietnam ve Çin gibi ülkelerin şehir/kır gerillası deneylerini uygulama fırsatı yakalamışlardır.²⁶¹ Hobsbawm'ın işaret ettiği üzere Mao'nun kırlarda yaşayan milyonları seferber ederek kentlerde devrim zaferi deneyimi sırasında milyonlar köylerini terk ederek kentlere taşınmaya başlamıştır.²⁶² Avrupa ve Ortadoğu çevresinde bir tek Türkiye köylü kalesi olarak kalmıştır, köylülük zayıflamasına rağmen 1980'lerin ortasında halen mutlak bir çoğunluk olmaya devam etmiştir. Özellikle ikinci etki Türkiye'nin çevre ülke modeline uyması ve hareketlerin de bu koşullar altında çevre hareketlerin çevreye doğrudan akışıyla taktik ve stratejilerini belirlediği şeklinde yorumlanabilir. Tüm bu unsurlar birleştiğinde ise "iktidar namlunun ucundadır" sloganı ağır basmıştır. 1971 Martı'na bu örgütlere (THKO, THKP-C) bağlı gençlerin banka soygunları, adam kaçırmaları, silahlı eylemleri gibi aksiyonlarıyla gidilmiştir.

Aynı dönemlerde Latin Amerika'daki silahlı devrim ve gerilla savaşı deneyimlerinin kazandığı başarılar birleşince, silahlı mücadele ve onun ayrılmaz parçası olan devrimci şiddet harekete ve anlayışlara sinmiştir. Kuşkusuz THKO, THKP-C ve TKP-ML gibi örgütlerin Leninist öncü parti mirasına yahut Guevera'nın son olarak Bolivya'da gerçekleştirdiği foco'cu (öncü savaş) mücadele biçimlerine benzerliği yadsınamaz. Ancak bu hareketlerin hepsi sosyalist anlayışlar bütününe Türkiye'nin yeteri kadar kalkınmamış bir devlet olduğu, bu

²⁶⁰ Zileli, 2015: 206.

²⁶¹ Aydınöğlü, 2007: 218.

²⁶² Hobsbawm, 1996: 338-339.

sebeple proleterleşemediği ve milli burjuvanın yardımıyla gelecek devrim tezlerinin birleşimiyle işçi sınıfı ile bütünleşmenin tam olarak sağlanamaması tezlerinden etkilenmiştir. Bu duruma bir de sosyalist hareketin sınıfsal tabandansa 1960'lar boyunca toplumsal konumunu da kullanarak başat güç olmayı başaran gençliğe dayandığı tezi eklenirse öğrenci hareketinin bu protesto döngüsünde bir zinde güç olarak ütopyik hedeflerin sorumluluğunun da arttığı çıkarımı yapılabilir.

1968'in 1970'lere doğrudan bıraktığı bir diğer miras ise solda bölünme olmuştur. Örgütlerin en azından 1968 yazına kadar birlikte hareket etme alışkanlığı sosyalizmin nasıl geleceğine dair teorik bölünmelerle ve öğrencilerin kendi örgütlerini kurarak bu teorilerde taraf seçmeleriyle son bulmuştur. Fransa'da 1968'den önce öğrenciler kendi örgütlerini kurmuşlardı. Türkiye'de de bu itaat değişikliğini açıkça gözlemlemek mümkündür. Ancak Fransa'nın tersine (hemen hemen tüm merkez ülkeler için de geçerli olmak üzere) Türkiye'de bu geçiş 1970'li yıllara tahribatı yüksek bir solda bölünme mirası bırakmıştır. TİP'e muhalefet temelinde başlayan MDD hareketi sonuç olarak 1970 Dev-Genç kongresini izleyen kısa bir süre içerisinde farklı ideoloji, strateji ve taktik biçimlerine doğru gelişen beş ayrı eğilime bölünmüştür.²⁶³ 12 Mart 1971 askeri müdahalesi sonrası sönüklenen ama 1974'te tekrar canlanan sosyalist hareket (öğrenciler dâhil) bu mirası devam ettirerek bu grupların devamı niteliğinde 50'den fazla örgüt, hareket, grup ve çevrelerden oluşacaktır. Sonuç olarak 1960'ların öğrenci hareketi belli bir noktadan sonra programlı ve örgütsel bir miras bırakamamıştır. Türkiye öğrenci hareketinin bu durumu elbette merkez ülkelerde çokluktan anlamlı birlikler çıkarma yeteneğine yahut çokluğun anomali olarak görülmesine karşıt sav olarak siyasi mekanizmaya etki ölçütünün anlam kazanmasına kıyasla daha düşüktür. Keza Wallerstein'in ifadeleriyle paralel olarak, Türkiye'de 1968 sonrası radikalleşen hareketler ya saf doktrinin ne olduğu konusunda kendi aralarında keskin bir kavgada bulundular ve bu nedenle süratle küçük, yalıtılmış mezhep grupları haline geldiler ya da eski sol hareketlerin daha yeni versiyonlarına dönüştüler.²⁶⁴

Bir önceki başlıklarda ele alınan anlayışlar bütününün ve bilişsel praksisin birleşiminin devlet, iktidar, parti düzleminde öğrenci hareketini getirdiği nokta devrimi gerçekleştirme noktasında ve siyasal iktidarı ele geçirme noktasında "tek yol devrim" sloganında ifade bulmuş olduğu söylenebilir. Bu bağlamda Türkiye'nin 68'i dünya sistemi başlığında verildiği üzere, Wallerstein'in eski solun tipolojisinin üçüncü kategorisinde²⁶⁵, yani devlet iktidarının elde edilmesine odaklanan ulusal bir kurtuluş hareketi olarak sınıflandırılabilir.

²⁶³ Yurtsever, 2016: 103-104.

²⁶⁴ Wallerstein, I. "New Revolts Against the System". <http://newleftreview.org/II/18/immanuel-wallerstein-new-revolts-against-the-system> (erişim tarihi: 10.06.2018)

²⁶⁵ Wallerstein, 1992: 68-70.

2.2.3.1. 1968-71: Öğrencilerin İşçilerle Birleşme Çabası

Türkiye'nin 1960-80 arasında geçirdiği dönüşümü mikrolaştırabilmek için öncelikle 1968-71 arası yıllar, yaşanan geniş çaplı toplumsal hareketlerin ortaya çıkış sebeplerini anlamak açısından önemli bir uğraktır. Öğrencilerin sosyalizmle tanışması ve kendilerini bir anda sokaklarda bulmaları sırasında, 1968 öncesi siyasi manzarada, işçi sınıfı devrimci bir güç olarak henüz öne çıkmamıştır ve öğrenciler siyasi bir başatlık hissini çok güçlü bir şekilde farkındadır ya da en azından buna göre davranmıştır. Bu sebeple FKF ve sonrasında Dev-Genç hem işçi hem köylü mücadelelerine sürekli destek vermiştir.²⁶⁶ Bu durumda 1968'deki öğrenci protestolarının kamuoyunun dikkatini çekmekteki etkileyici başarısı, 1960'larda örgütsel becerilerini ve kapasitelerini önemli ölçüde geliştirmiş olan işçilere, yoksul ve topraksız köylülere mücadelelerini geliştirmeleri, kitleselleşmeleri ve toplumun öteki katmanlarıyla ilişkiye geçmesi ölçüsünde destek vermiştir.

Türkiye'de şimdiye kadar bahsedildiği üzere 1960'larda gençler örgütlü öğrenci hareketiyle iktidara kafa tutmayı öğrenmişlerdir. Yeni akademik haklar ve daha özgür bir eğitim sistemi için örgütlenen öğrencilerin uyguladığı "Boykot" ve "İşgal" tarzı eylem repertuarları kısa sürede, fabrika ve toprak işgalleri gibi örneklerle toplumsal protestonun kendisini dile getirme aracı haline gelmiş ve bu sektörlere yayılmıştır. Tüm bu dönüşümler 1960'lara sığmış ve sonuç olarak 1968 yazından itibaren bir sistem karşıtı hareket dalgasını başlatmıştır. 1968, birkaç yıl içinde köylüleri, işçileri ve devlet memurlarını kapsayacak yükselen protesto dalgasını başlatmıştır.²⁶⁷ 1961 Saraçhane Mitingi ile başlayan, 1963 Kavel Direnişi, 1966 Paşabahçe Grevi ve artan hareketlerle paralel olarak Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun (DİSK) 1967'de kurulması ile ilerleyen işçi sınıfı mücadeleciliği Şubat 1968'de başlayan işçi rahatsızlığıyla öğrenci hareketine eşlik etmiş ve Temmuz ayında İstanbul'da FKF'nin de desteklediği ilk fabrika işgali Derby lastik fabrikasının işçiler tarafından işgal edilmesiyle kendisini göstermiştir. Derby fabrikasında gerçekleşen eylem üniversite işgallerinden yalnızca birkaç hafta sonra işçilerin geleneksel grev eylem tarzının dışına çıkarak Türkiye emek tarihinde ilk kez işgallere başladığının göstergesidir. Bu yönelim işçi-gençlik işbirliğinin ilk defa somut biçimde ortaya çıkması açısından değerlendirilebilir. Ne var ki Fransa'da hızlı bir şekilde gerçekleşen genel grev kendisini ancak 1968-1971 arasında kademeli bir artışla 15 -16 Haziran 1970'te zirveye tırmanarak işçilerin 1968'ini simgelemesiyle belirmiş olacaktır. Belirtmek gerekir ki Türkiye'de öğrenciler ve işçilerin karşılaşması Fransa'daki gibi kendiliğinden olmamış, işçilerle bağlantı örnekleri olmasına rağmen işçi sınıfının hala bilinçlenmediği düşüncesiyle öğrenciler siyasal iktidar doğrultusunda daha aceleci davranmışlardır.

²⁶⁶ STMA, 1988c: 2136-2146.

²⁶⁷ Alper, 2010: 70-76.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1968 SONRASI FRANSA VE TÜRKİYE'DE EMEK HAREKETLERİNİN VE TOPLUMSAL HAREKETLERİN DÜNYA SİSTEMİ BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Bir önceki bölümde incelediğimiz 68 hareketlerinde öğrencilerin yalnızca üniversite sınırları içerisinde kalması bir tehlike olarak görülmezken, üniversite dışına çıkmaları ve işçilerle karşılıklı etkileşim içerisine girmesiyle hareketlerin tehditkâr hale geldiği görülür. Horn'a göre de 1968'in anlamı ve devinimi onu işçi sınıfıyla bağlayabilme kapasitesiyle paralel ilerler.²⁶⁸ Keza Hobsbawm'da 68 Mayıs'ı özelinde öğrenci hareketlerini iki aşamadan görür. Ona göre birinci aşama öğrenciyi hareketlendiren etmenler ve kitle hareketine dönüşmesidir. İkinci aşama ise ülke çapına yayılması, genel grev ve işçi eylemlerinin ortaya çıkmasıdır. Hobsbawm için ikinci aşamanın önemi şudur ki; siyasi karar alıcı hükümet ancak ikinci aşamada karşı hareketi düşünecektir. Ona göre, kendi başına öğrenci hareketi bir derti ancak siyasi bir tehlike oluşturmazdı.²⁶⁹ Aynı şeyi Fransa'da, öğrenciler, "biz üniversiteleri işgal ediyoruz, siz fabrikaları"²⁷⁰ diyerek yapmışlardır. Bu anlamda işçi hareketini aralarındaki süreklilik boyunca, üretken ve yeniden çoğaltılmış, akışkan ve çok boyutlu bir toplumsal oluşum olarak görebilme yeteneğimizi ortaya koymamız gerekir.

Toplumsal hareketlerin uzun tarihi, istisnai kriz zamanları haricinde, hareketlerin tek bir sınıfın çıkarlarını temsil etmek için çok zayıf ya da çok geçici olduğunu göstermektedir. Tarrow işçi örgütlerinin, iddialarını sınıfsal olarak ifade etmeye ve işçi sınıfının çıkarlarını temsil etmeye istekli olduklarında bile, diğer sınıfların üyeleri arasında destek aramaya ve sınıf diyalektiğinden daha geniş çıkarlara ve değerlere hitap etmek için temyizlerini genişletmeye meyilli olduklarından bahseder. Ona göre, toplumsal koalisyonlar oluşturmadıkça daha güçlü rakiplere karşı etkili bir şekilde manevra yapmaları umudu olamaz.²⁷¹

Bu çerçevede 1968'in bir metafor olarak günümüzü dahi açıklayabilme kapasitesi ortaya çıkar. Bu nedenle, 1968'in gerçek potansiyelinin 1970'ler boyunca gerçekleştiğini iddia etmenin bariz olduğu söylenebilir. 1960'lı yıllar, gerçek anlamda 1970'lerde gerçekten gerçekleşmiştir. En nihayetinde yalnızca Mayıs ayındaki kronolojik patika takip edilirse ve 1968 ayın 31 gününden ibaret bırakılırsa, olaylarda eylemliliğini ortaya koyan işçi sınıfının önemini gerçekten anlamak imkânsız hale gelir. Fransa'da Mayıs olayları aynı anda 9 milyon

²⁶⁸ Horn, 2007: 100.

²⁶⁹ Hobsbawm, 2009: 271-272.

²⁷⁰ Paris'te 24 Mayıs'ta düzenlenen bir mitinge çağrı olarak dağıtılan bu broşüre daha ayrıntılı göz atmak için bk. Akyüz, 1969: 128-129.

²⁷¹ Tarrow, 2011: 73.

işçinin (çoğunluğu endüstri işçisiydi) genel grevine şahit olmuştur. Öğrenci hareketleri ve işçi hareketlerinin birlikteliği Türkiye’de de kademeli olmakla birlikte iki yıllık bir gecikmeyle kendisini göstermiştir. Türkiye’de 1968 yılı öğrenci eylemlerinin en yaygın/kitleseli olmuş, 1970 yılı ve genel itibarıyla 1970’li yıllar ise emek hareketlerinin zirvesi olmuştur. Türkiye’nin kültürel çıkmazların gölgesinde kalan içe dönük toplumsal hareketlerinin bu anlamda 1960’ların dinamizm kazandırdığı iki hareket olan işçi ve öğrenci ekseninde bulunduğu ve 1970’lere de şekil verdiği söylenebilir.

Emek hareketleri, toplum üzerindeki etkileri geniş ölçüde yankı uyandıran temel toplumsal oluşumlardır. Emek gücü arttığında, bir toplumsal düzeni özüne çekebilir, temel fay hatlarını görünür kılabılır, köklü toplumsal hiyerarşileri huzursuz edebilir ve kolektif eylemde gerçekleştirilebilecek toplumsal gücün kuvvetini açığa çıkarabilirler. Hobsbawm’ın ifadesiyle ise işçi hareketlerine ve örgütlerine özgün gücünü kazandıran şey “işçilerin, bu türden insanların bireysel değil ancak kolektif eylemle, ister karşılıklı yardımlaşma, ister grev ya da oy verme yoluyla olsun tercihen örgütler aracılığıyla durumlarını iyileştirebileceklerine” inanmış olmalarıdır.²⁷²

Daha önceki bölümlerde belirttiğimiz gibi savaş sonrası dönem emek hareketi içerisinde değerlendirilen sanayi üretiminde çalışan kitle arasında hak, özgürlük, eşitlik, adil ücret kavramlarının yerleşmesine neden olmuştur. Öncelikle merkez ülkeleri olmak üzere emekçilere yönelik yasal düzenlemeler, yaşam koşulları ve ekonomik şartların emekçiler lehine gelişmesine rağmen emek hareketine dâhil olan sendikalar ve üyeleri bu düzenlemeler konusunda eksiklikler bulunduğu iddialarına devam etmektedir. Bütün bunların yanında emek hareketinin sol örgütler tabanlı gelişmesi merkez ve yarı-çevre ülkelerinde hükümetlerin emekçiler üzerinde baskılarını arttırmalarına neden olmuştur. Ancak toplumun emekçilere verdiği destek, kolektif hareket edebilme yeteneği, kendilerine tanınan anayasal hakları başta grev olmak üzere etkin olarak kullanmaları üzerlerindeki baskının etkisini azaltan unsurlar olmuştur.

Merkez ülkeler ile yarı-çevre ve çevre ülkelerde emek hareketine olan hükümet tepkilerinde de farklılıklar gözlemlenmektedir. Merkez devletlerde hareketler, grevler ve diğer eylemler daha geniş halk tabakasından destek bularak makul süreler içerisinde yönetim tarafından lehte kararlar alınırken, yarı-çevre ve çevre ülkelerde durum tam aksi olmaktadır. Uzlaşmadan uzak hükümetler, baskının artması, eylemselliğin radikalizme dönüşmesi, içerikten uzaklaşan eylemler gibi olumsuz durumlar bu ülkelerde sıklıkla görülmektedir. Merkez devletler tarafından hükümet politikalarına karışılan yarı-çevre ve çevre ülke hükümetleri bir nevi mecburi olarak emek hareketleri üzerindeki baskılarını arttırmış, bununla

²⁷² Hobsbawm, 1996: 355.

birlikte hareketler çok farklı boyutlarda genişlemiştir. Ortaya çıkan radikal ortamda devlet otorite ve egemenliğini sağlamanın yolu olarak güç kullanmayı tercih etmiştir. Özellikle küreselleşme boyutunda yarı-çevre ve çevre ülkeleri içişlerine müdahale konusunda başarısızlığa uğramışlardır. Bütün bunların yanında merkez devletlerarasındaki güç dengesi sağlama mücadelesi yarı-çevre ve çevre devletlerde oluşan emek hareketleri ve eylemlerinde kutuplaşma oluşmasına neden olmuştur. Ki kutuplu dünyada yarı-çevre ve çevre ülkeler her iki blok için de stratejik ve ekonomik önem arz etmektedir. Barışçıl duygularla başlayan emek hareketleri işte saydığımız bu etmenler doğrultusunda güç dengesi mücadelesi halini almış, yarı-çevre ve çevre ülkelerdeki tüm toplumu içeren geniş tabanlı bir mücadeleye dönüşmüştür.

Fransa ve Türkiye emek hareketlerinin karşılaştırması öncelikle iki ülkenin de 68 hareketlerinin işçi sınıfına etkisi düzleminde ele alınmalıdır. Değindiği üzere Fransa 68 Mayıs'ında işçilerin de katılımıyla devrimin eşğine gelebilmiş ve kültürel olanla sınıfsal olanın aynı anda başkaldırışına tanık olmuştur. Türkiye'de ise Haziran 68 itibariyle işçi sınıfının iktisadi mücadeleyi siyasi mücadeleye bağlamaya çalışmasıyla 1968-71 ve 1974-80 arasında sınıfsal kimliğini bulduğu görülür. Her iki ülkede de ilk etabın taşıyıcısı öğrenciler olmuşken ikinci etabın taşıyıcısı yani temel unsuru yeni toplumsal hareketler ile emek hareketi arasındaki etki derecelerindeki ayırmda kristalize olmuştur.

3.1. Fransa'da 1968 Sonrası Emek Hareketleri

68 Mayıs olayları tüm dünyada olduğu gibi Fransa'da da öğrenciler tarafından başlatılrsa da devamında farklı bir boyutta devam etmiştir. Fransa'da emek hareketleri 68 öğrenci hareketleri ile paralel olarak gelişmiş, belki de dünyanın en büyük grevlerinden birine sahne olmuş ancak çok uzun soluklu olmamıştır.²⁷³ İstekleri olumlu karşılanan emekçiler, Mayıs ayı sonunda alınan erken seçim kararı ile grev ve eylemlerini sonlandırmıştır. Buradaki başat unsurda emekçiler olmuştur. Polisin öğrencilere müdahalesi üzerine sendikalarında desteği ile işçiler meydanlara inerek büyük bir destek yürüyüşü gerçekleştirmiştir. Yaklaşık bir milyon işçinin katıldığı bu protesto eylemi, sonrasında tamamen işçi sınıfının eylemi haline dönüşmüştür. Bireysel hareketten kitlesel harekete dönüşen eylemler sendikaların desteği ile genel hale dönüşmüş, 14 Mayıs'ta başlayan grev, bir hafta sonra dokuz milyon emekçinin katılımına sahne olmuştur. Bunların dört milyonu on sekiz gün boyunca aralıksız grevde kalmıştır. Grev, toplamda bir buçuk aydan fazla sürmüştür. Grev süresince Fransa'da temel hizmetler dahil olmak üzere tüm hizmetler durmuş, tam anlamıyla bir kaos ortamı yaşanmıştır. Şehirlerde ve mahallerlerde aksayan hizmetler ve gündelik ihtiyaçlar, örgütlenmesine öğrencilerin öncülük ettiği "Merkezî Grev Komiteleri" tarafından karşılanmıştır. Bahsi geçen

²⁷³ Savran, 2009: 89-90.

genel grevin anlamı şudur ki genel grevler, yalnızca sınıf mücadelesinin yeni dönemlerini özetlemekle kalmaz, aynı zamanda antagonistlerin doğasını da açığa çıkararak hareket eder, aynı zamanda hareketin gelecekteki yönünü de gösterir.

Yaşanan grevin başlangıç unsurunun öğrenci hareketleri olduğu açık olmakla birlikte baskın unsurun hangi taraf olduğu konusunda yoğun tartışmalar yaşanmaktadır. Bir tarafta Marcuse'a atıfla küresel eros etkisinden etkilenen genç üniversite öğrencilerinin istediği kültürel devrim, diğer yanda emek hareketinin direttiği proleter devrim isteği yer almıştır. Görünüşte başarısızlıkla sonuçlanan protestolar süresince birlikte yeterince organize olamayan işçiler ve öğrenciler, neo-anarşist, kendiliğinden ve dağınmık öğrenci hareketlerinin yeni sol vurgusu ile birlikte, mücadeleleri boyunca anti-sömürgeci, anti-empyralist ve anti-kapitalist niyetleri paylaşmıştır. Baskın unsur hangi taraf olursa olsun grevlerin ve yarattığı etkilerin Fransa için ders alınması gereken sonuçlar doğurduğu, yönetsel olarak Beşinci Cumhuriyetin hantallaşmış ve monotonlaşmış kamu düzeni üzerinde iyileştirici etkisi olduğu dile getirilmektedir.

Touraine, 1968 hareketleri için “öylesine güçlü bir ütopya vardı ki, hareketler muhaliflerini pek tanımlayamadılar, bu da çeşitli ideolojik öbeklerin onları işçi sınıfının yeni cephesi olarak yorumlamalarına yol açtı; böylelikle öğrenciler dışlanmış kitleleri uyandırmaya yönelik bir şiddete yöneldiler”²⁷⁴ ifadelerini kullanmıştır. Proletarya 20 yüzyılda gerilemiş, burjuvazi ile arasındaki sınıf çatışması farklı toplumsal çatışmalara doğru evrilmiştir. Önceki bölümlerde değinildiği üzere toplumun eğitim seviyesindeki muazzam artış, proletarya olarak değerlendirilen emekçi sınıfının farklı kültürel kimliğe bürünmesine neden olmuştur. Artık emekçiler değil, öğrenciler burjuva ile mücadele halindedir. Çünkü artan üniversiteli sayısı beraberinde nitelikli işsiz ya da nitelikli işçi sorunlarını da beraberinde getirmiştir. Baskıya karşı daha dirençli olan bu topluluk isteklerini demokratik yolla elde edemediğinde, sıkı bir örgütlenme içerisinde eylemselliğe dökme eğilimindedirler. Kısaca öğrenciler ve işçiler burjuvaziye karşı savaşırken Beşinci Cumhuriyet teknokrasisiyle savaşan yeni bir sınıf çatışması yaratmıştır. Bu doğrultuda söz konusu mücadele sert ve devamlıdır.

Genel greve gidilmesi öğrenciler tarafından başlatılmış ve onlar tarafından organize edilmiş, emekçileri olaylarda ön plana çıkartan yine öğrenciler olmuştur. Katsiaficas'ın ifadesiyle “öğrenciler, kapitalist üretim ilişkileri ile üretici güçler arasındaki genel çelişkilerin açığa çıkmasını” sağlamıştır.²⁷⁵ Öğrencilerin önerdiği yeni toplumsal/ütöpik modelde, işçiler bu modeli uygulayabilecek sınıfsal/toplumsal bir pozisyondadırlar. İşçi sınıfını uyandıran öğrencilerdir. Daha radikal bir ifadeyle “yaşamda” değişiklik talep eden öğrencilerdir. Fiteli ateşleyen onlar, örgütlenmeyi yapan onlardır. Bu nedenle burada asıl başarının sahibi öğrenciler

²⁷⁴ Touraine, 2011: 133.

²⁷⁵ Katsiaficas, 1987: 108.

olmalıdır. Öğrenci isyanı ve Paris'teki çatışmalar başladıktan ancak iki hafta sonra işçi sınıfının harekete geçtiği unutulmamalıdır.

İşçi sınıfının büyük kısmı, nitel meselelere veya kaygılara çok az ilgi duymuştur. Bu nedenle, tipik olarak, emeğin odağı ekonomik ya da nicel olmuştur. İşçiler daha iyi ücretlendirme, artan faydalar ve iyileştirilmiş çalışma koşulları aramışlardır. İşçiler devrim istememiş, öğrencilerin De Gaulle'ü devirmesi dışında başka meseleleri umursamamıştır. İsteklerini daha iyi çalışma koşulları, daha yüksek maaşlar, daha fazla ücretli izin gibi ekonomik kaygılarla sınırlı tutmuşlardır.²⁷⁶ Fakat öğrenci isyanı, genel grev olmasaydı, daha önce de bahsedildiği üzere tehditkâr bir hale bürünemezdi. Bu sorunlar yasa dışı grevlerin ve fabrika işgallerinin patlak vermesi ile radikal genç işçilerin Grenelle anlaşmalarını ve grev sırasında yaratılan ikili iktidar (dual power) örneklerini reddetmeleriyle toplumu dönüştürmek için arzularını göstermiş olmalarına rağmen sokaklardan çıkıp fabrikalara geri dönmelerini sağlayan müzakereler sırasında açıkça görülmüştür. Marx, işçi sınıfı mücadelesinin devrimin itici gücü olacağını söyler. Ancak Mayıs isyanı, benzeri görülmemiş bir refah ortamının ortasında bu türden paradoksal gelişmeler göstermiştir. Bu açıdan hareketle, Touraine ve Katsiaficas'ın görüşlerinde altını çizdikleri yeni toplumsal modelde, işçi sınıfı kendi başına birçoğunun tarihsel görevi olarak kabul ettiği şeyi yani öğrencilerin ütopyik "hayatı değiştir" amacını yerine getirmekte yetersiz kalmıştır. Katsiaficas'a göre bu aşkın vizyon, ancak Mayıs ayı boyunca hem kendilerini değiştirme sorumluluğunu üstlenen hem de kendisini kapitalizmle varolmuş toplumsal bölünmeler bağlamında tanımlamayı reddeden devrimci bir partinin varoluşuyla kavramsallaştırabilirdi.²⁷⁷ Bu bağlamda öğrencilerin kendiliğindenliği, plansızlığı ve örgüt karışıklığı ve işçilerin bürokratik sendika, parti üzerinden nitel istekleri gibi eylem planlarının uyumsuzluğu, yeni solun kısıtlayıcı etmenlerini ortaya koymuştur.

İkinci bölümde ifade edildiği gibi, PCF/CGT ikilisinin 1968 isyanının genişlemesi önünde büyük bir engel olduğu ve birçok açıdan da kapının kapanmasına neden olduğu kabul edilmektedir. Bu fikir birliği, olaylar geliştiği sırada PCF'nin öğrenciler tarafından yorumlanmasında kendi kökenini bulur. PCF/CGT'nin gücü göz önüne alındığında, bu örgütlerin solcuların muhalifleri olarak tasvir edilmesi azınlık unsurunun rolünün altını çizer ve yeni hareketlere aşırı vurgu yaparken, aslında diğer katılımcılar (özellikle işçi sınıfı) tarafından oynanan bölümün önemini daha da ileriye taşımıştır. Aynı şekilde Horn, 1968'deki protestoların sıkça dile getirilen kendiliğindenliklerini göreceli olarak yansıtır ve kendiliğinden görünen ancak toplumsal hareket faaliyetlerine dayanan protestolar için zemin hazırlayan temel örgütsel ağlara ve eylem gruplarına işaret eder. 1960'lar boyunca 1968 için zemin hazırlayan öğrenci eylemcilerinin kültürel vurgularının rolünün işçi hareketi ile güçlü ittifaklar kurabileceği

²⁷⁶ Kurlansky, 2004: 229-230.

²⁷⁷ Katsiaficas, 1987: 110.

noktasında başarılı olabileceğini vurgulamaktadır. Bu sebeple Horn'a göre, öğrenci hareketleri Avrupa'da (İtalya ve Fransa özelinde) işçilerle geniş ittifaklar kurmayı ve mevcut siyasi sisteme bir tehdit oluşturmayı başarmışlardır.²⁷⁸

Yukarıda değinilen yaklaşımın karşıt-görüşü ise Althusser'den gelmiştir. Bu doğrultuda PCF'ye yakınlığıyla bilinen Althusser, bu yaklaşımı yalnızca Mayıs 68'deki örgütsel dengeleri ölçüsüz yansıttığı için değil, Marksist-Leninist teze uymadığı için de yanlış bulur. Althusser'e göre kronolojik sıralamanın önemi yoktur. Ona göre meydana gelen olaylar işçi sınıfının tarihinde varolan bir süreklilik sonucu gelişmiştir.²⁷⁹ Daha önce bahsedildiği üzere 1960'lı yıllar boyunca işçiler, işyerlerinde daha fazla kontrol elde etmek için anarko-sendikalistlerce herhangi bir sendikanın öncülüğünde gerçekleşmeyen grevleri kullanmışlardı. Bu fabrika işgalleri, Mayıs 1968'de öğrencilerin toplum üzerinde daha fazla kontrole sahip olmak için üniversite binalarını işgal etmesiyle başlayan gösterileri için de bir örnek sunmuşlardı. Bunun yanında Fransa'da emek hareketinin tarihinin oldukça yoğun mücadeleler tarihi olması onların devrimi gerçekleştireceği inancını gündemde tutmuştur. 1919, 1930, 1947 ve 1948 tarihlerinde büyük işçi grevleri yaşanmıştır ve işçiler eylemselliğe aşınadır yani yaptırım gücü onların elindedir.²⁸⁰ Yani işçilerin öğrencilerden öğrenecek pek bir şeyi yoktu. Bu nedenlerle Althusser'e göre, öğrenciler ve işçilerin 1968'de yaşadığı durum bir "kaynaşma" değil "karşılaşma"dır.²⁸¹

Olaylar ne şekilde gelişirse gelişsin sonuçta belirleyici unsur emek hareketi (Wallerstein'ın da üzerinde durduğu gibi yeni sistem karşıtı hareketlerin genel anlamı tam olarak 1968 dönemiyle birlikte kadınlar, göçmenler, toplum tarafından itilmiş ancak emek sürecine dâhil olan tüm kesimleri kapsamaktadır) mensuplarıdır. Althusser, öğrencilerin işçilerin kendilerine muhtaç olduğunu düşünmekle hata yaptığını savunmakta, asıl yardıma ihtiyaç duyanların öğrenciler olduğunu ifade etmektedir. Kısaca öğrencilerin işçilerin eylemsel tecrübelerine ve yaptırım gücüne gereksinimleri vardır. Öğrenciler devrim taraftarıdır ve yalnız hükümet değişikliğiyle yetinmek istememektedirler. İşçiler ise taleplerinde somut konuları ön planda tutmaktadırlar. Öğrenciler bir hayal peşinde koşmakta, işçiler ise sosyo-ekonomik isteklerde bulunmaktadırlar. Buradan da iki grup arasındaki temel farklılıklara ulaşılabilmektedir. Anlayışları ve konuya bakış açıları farklı olan iki grup arasında yaptırım gücünü elinde bulunduran emek hareketinin baskın olması ve ön plana çıkması doğaldır.²⁸² Sendikalar ve öğrenci hareketi arasında belirli bir ortak çıkar yoktur. Ancak sendika, herhangi bir toplumsal

²⁷⁸ Horn, 2017: 529-532.

²⁷⁹ Althusser, 1975: 43.

²⁸⁰ STMA, 1988:

²⁸¹ Althusser, 1975: 40-41.

²⁸² Althusser, 1975: 41-43.

muhalefetin ana sözcüsü olmanın yanı sıra, herhangi bir büyük harekete geçirme gücünün tekelsi olmanın örtüsünü de taşımaktadır.

Öğrenci hareketinin beklentisi olan kültürel devrim ile işçilerin sahip olduğu ideoloji birbirinden çok farklıdır. Ancak öğrencilerin isteklerini gerçekleştirmek için bir çatışma ortamına ihtiyaçları varken, emekçilerin bunu toplu grevle elde etme imkânı vardır. Dolayısıyla istek ve arzularına genel grev sonucunda kavuşmuşlardır. Burada dikkat çekici bir diğer nokta emek hareketinin kamu düzenini tamamen durma noktasına sürüklediği ve De Gaulle rejiminin meşruiyetini yitirme noktasına geldiği olaylarda bile az sayıda radikal genç işçi dışında yönetim isteği olmayışıdır. Sendikaların devrimci bir niteliklerinin olmaması, sadece işçi sınıfının sorunları ile ilgili programa sahip olmaları bunun en büyük nedenidir. CGT'nin Mayıs başkaldırısı boyunca bütün isteklerini ücret ve çalışma süreleri gibi konularda sınırlamış olması, 1945 sonrası ABD hegemonyasının sistem karşıtlığını ne denli bastırıldığını gösterir. Hareketlerin seyri açısından bu durum harekete katılan işçiler için son yirmi yıl içinde dikkati çekmeden birikmiş olan endüstriyel toplu pazarlık gücünü keşfetmeleri için bir fırsat olmuştur. Dünya sistemi başlığında bahsedildiği üzere son yirmi yılda ücretliler o güne dek görülmemiş kazanımlar elde etmiştir ve proleter kitlelerin aklına gelecek en son şey devrimdir.²⁸³

Öğrencilerin sendika ve partilere karşı çıkmasının ve yeni başat güç olarak bu noksanlığı aşmaya çalışmasının akıbeti yine de işçi hareketinin pratiğine kalmıştır. Mayıs 1968 bu yönüyle, yeni sistem karşıtı mücadelelere bir geçişi işaret eden olaylar zincirinin somutlaşmış halidir. Böylelikle eski ve yeninin yegâne çatışması Fransa özelinde daha net ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla, Mayıs ayının ardından yeni sistem karşıtı hareketlerin mücadeleleri ve talepleri öncelikli olmuştur. Touraine ise bu durumu repertuarların çatışması üzerinden açıklayarak nasıl tanıklık ettiğini anlatmıştır:

“Ben, 1968’de, Paris’te, özellikle CGT sendikası tarafından kullanılan eski repertuarla, yani genel grevle, öğrencilerin icat ettiği ve Daniel Cohn-Bendit tarafından büyük bir siyasal zekâyla icra edilen yeni repertuarın, yani düşmana karşı değil de kendine dönük seferberliğin, Amerika’dan gelen barışçı sit-in’in karşılaşmasına tanık oldum.”²⁸⁴

Horn’un aktarımıyla birçok sosyolog 1968’in ardından ücret taleplerinin Mayıs ayından önceki taleplerden daha eşitlikçi bir eğilime sahip olduğunu ve yoksul grupların harcama gücünü savunmaya daha fazla yöneldiklerini bildirmektedir.²⁸⁵ Bu doğrultuda Mayıs-Haziran 1968, Fransız sendikalarının akıbetini alt üst etmemiştir. Bunun yerine çalışma koşulları ve kadınların özgürleşmesi şeklinde yeni hedefler ortaya çıkmıştır. Eylem yöntemleri ve

²⁸³ Hobsbawm, 1996: 357.

²⁸⁴ Touraine, 2002: 275.

²⁸⁵ Horn, 2009: 110.

repertuarlar da bu doğrultuda değişmiştir. İşgaller, baskı uygulamak için oldukça normal bir yöntem haline gelmiştir. Mücadeleler, sadece grev fonlarını şişirmek için değil, aynı zamanda yeni solun “özyönetim” karakteriyle paralel olarak grevcilerin şirketi yönetme kapasitesine sahip olduklarını göstermek için de yapılmaya başlanmıştır. Bu doğrultuda özellikle CFDT öncülüğünde fabrikalarda özyönetim deneyimleri 1968’in kazanımlarından birisi olmuştur.²⁸⁶ Bazı fabrikalarda, işçiler yönetimi saf dışı ederek üretime devam etmişlerdir. Örneğin, 1968 Mayıs-Haziran grevlerinin ülkeyi felç ettiği zamanlarda, kamu çalışanları, toplum için düzenli olarak gaz ve elektrik temininde bulunmuşlardır. Chevire'deki elektrik tesisindeki işçiler, kendilerine ortalama 150 frank ortalama aylık artış teklif edilmesine rağmen işgallerine devam etmişlerdir.²⁸⁷ Bu ve bunun gibi birçok örneğin daha görüldüğü Fransa’da, 1968 grev ve işgalleri ile bağlantılı olarak özyönetimin önemini arttırdığını gösteren işçi hareketinin yenilenme işaretleri literatürde sıklıkla yer alan Doğu Fransa bölgesinde Besançon’da bulunan Lip Saat Fabrikası eylemleriyle kendisini somutlaştırmıştır. 1968 Mayıs’ında işçiler tarafından 14 gün boyunca işgal edilen fabrika bir dizi somut iyileştirmenin kazanılmasının ardından eylemlerine son vermiş ancak 1972 kışının sonları ve 1973 baharında ülke gündemine oturan çatışmalara tanıklık etmiştir. İşçilerin fabrikayı işgal etmeye karar vermesiyle başlayan süreçte emekçiler fabrikayı işgal ederek üretime devam etmiş ve ürünleri satarak özyönetim anlayışıyla sermayeye ortak olmuştur. Fabrika çalışanlarının bu özyönetim deneyimi, işgücünün düzenli üretimin yeni yönetim altında yeniden başlatılmasını kabul ettiği 28 Ocak 1974’e kadar devam etmiştir. Bu süreçte kendilerine yüzbinlerce destekçi edinen işçiler 1968 sonrası Fransa’sının endüstri ilişkilerinde önemli bir örnek olarak gösterilmektedir.²⁸⁸ Bu örnekler, Fransız işçilerinin işlerini ve yaşamlarını kontrol etmelerine ilişkin derin bir istek duyduklarını, yalnızca üstlerine itaat etmek yerine daha fazlasını beklediklerini göstermektedir. Touraine’e göre kapitalist dünyanın ve sol partilerin yöneticilerinin de saldırısına uğrayan 1968’in öz-yönetimci mantığıyla hareket eden bu türden işçi hareketleri, bir kültürel eğilimin öznellesirmesini toplumsal harekete dönüştüren ilk büyük kolektif eylem olarak kabul görmelidir.²⁸⁹

1968'den sonraki dönem aslında devlet düzenlemesinin rolünde bir genişleme görmüştür. Devlet, öncelikli olarak kamu sektöründe ücret pazarlığı için şartları düzeltmiştir ve özel sektördeki gelir ölçeğinin alt ucunu etkilemek için asgari ücreti kullanmıştır. Aynı zamanda, devlet, modern bir ekonomiye uygun temel toplumsal altyapıyı oluşturmak için 1968’in kesin bir şekilde gündeme taşıdığı toplumsal modernleşme ile birlikte bu itirazdan

²⁸⁶ Mouriaux, 1989: 125-132.

²⁸⁷ Katsiaficas, 1987: 106.

²⁸⁸ Horn, 2009: 110-111.

²⁸⁹ Touraine, 2002: 265.

yararlanarak inisiyatif almış ve gerekli adımları atmıştır. 1968 sonrası kamu sektöründe, grevin bozulmasını en aza indirecek istikrarlı bir toplu pazarlık sistemi oluşturulmuştur. Emek düzenlemesinin tarzı, işçi sınıfının belirli bir tarihsel zaman ve mekândaki gücü ve örgütlenişi ile tutarlı olmuştur. Fransa'nın merkez ülke konumu ve sosyal refah sistemi işçileri yatıştırmaya yardımcı olmuştur. Böylelikle siyasi mekanizma bu avantajı lehine çevirerek uzlaşmacı bir tutum sergilemekte hiç zorluk çekmemiştir.

En nihayetinde, öğrencilerin açtığı kapıdan geçen emekçiler, öğrencilerin tanımladığı yeni mücadele biçimlerine ve amaçlarına katılım göstermekle birlikte kendi sınıfsal gerçekliğini de bir kenara atmamış, ancak 1968 devrimi bir devrim gerçekleştirmek yerine de Gaulle hükümetinin olayların yatışması için gerçekleştirdiği reform ve zamlar karşısında sönümlenmiştir. 1968 hareketinin başarmayı vadettiği şeyler devlet burjuvazisinin ana yararlanıcısı olan birçok kurumu modernize etmeye zorlayarak kapitalizmin egemenliğine merkez ülkelerin hükümetlerinin çoğunun yaklaşımı olarak çoğulcu ve uzlaşıcı bir tavırla devam edilmiştir.

3.2. Türkiye'de 1968 Sonrası Emek Hareketleri

68 öğrenci olayları sonucu sosyalist düşüncenin toplum içerisinde yayılması, etkili örgütlenme, emekçi sınıfın sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel ve demografik yapısının çeşitliliği Türkiye'de olayların farklı boyutlarda devam etmesine neden olmuştur. Bunda en etkin neden ekonomik faktörlerdir. Merkez ülkelerdeki işçi sınıfının aksine yarı-çevre ülke konumundaki Türkiye'de emekçi sınıfının ücretleri çok düşük seviyede bulunmaktaydı. Uzun çalışma saatleri, işten çıkarmalar, sosyal haklardaki eksiklikler de emek hareketinin devamlılığını ve şekil değiştirerek çatışmacı bir düzleme taşınmasına neden olmuştur. Ayrıca Türkiye, dönemin önemli aktörü öğrenci ve gençlik radikalleşme dalgasının bir parçası olmasına rağmen burjuva demokrasisi ve reformist işçi örgütlerinin geleneğine de sahip değildir.

1968–71 dönemi, 68'in teşvik edici etkisiyle de birleşerek Türkiye işçi sınıfı hareketi açısından önemli bir dönemeç noktası olmuştur. Bu dönemde siyasi yönünü geliştiren emek hareketi, eylemlerinin dozajını arttırıp grev ve yürüyüşler yanında sınıf eyleminin en radikal biçimlerinden biri olan işyeri işgallerine yönelmiştir. Bu eylem biçimini daha önce hiç uygulamamış oldukları da hesaba katılırsa, işçilerin öğrencilerin eylem repertuarlarından öykündükleri söylenebilir. İşçi sendikacılığının da ayrıma gittiği bir döneme işaret eden 1968-71 aralığında, 1967'de partiler üstü politika uygulayan hükümet yanlısı Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu'na²⁹⁰ (Türk-İş) karşı DİSK'in kurulmasıyla sendikacılık yeni bir yörüngede

²⁹⁰ ABD'nin Soğuk Savaş döneminde işçi hareketlerini Sovyet etkisinden korumak amacıyla kurulmasına ön ayak olduğu Türk-İş, 31 Temmuz 1952'de kurulmuştur. "Partilerüstü siyaset" ve "asgari siyasi eylem" zemininde hareket eden Türk-İş, ABD Sendikalar Konfederasyonu AFL-CIO'nu kendisine örnek olarak ABD tipi sendikacılığın öncülüğünü yapmıştır. Bk. Doğan, 2015: 303.; STMA, 1988b: 2015.

gelişmeler göstermiştir.²⁹¹ Türk-İş kamu sendikacılığı yaparken, DİSK daha çok özel sektör işyerlerinde Türk-İş'in geleneksel kamu sendikacılığıyla erişemediği sayıda üyeye erişmiştir. İlk etapta 40.000 üyesi bulunan DİSK kısa sürede güçlenerek 1970'te 100.000 üyeye ulaşmıştır. Siyasal tavrını da net bir şekilde ortaya koyan DİSK, konfederasyon tüzüğünde işçi haklarını elde etmek için mesleki mücadelenin yetersiz olduğunu, hakları elde etmek için siyasi mücadelenin de gerekli olduğunu savunmuştur.²⁹²

DİSK'in kuruluş zeminini hazırlayan olaylara kısaca değinmek gerekir. 1961 Anayasası temsiliyeti de örgütlemiştir ve böylelikle işçiler de Türkiye'nin içsel değişimini sembolize etmiştir. 1961'den itibaren başta İstanbul işçileri olmak üzere, işçi sınıfı işten çıkarmalara karşı, sendika ve grev hakkı için eylem ve mücadelelere girişmiştir. İşçilerin 1960'ların başında anayasada yer alan toplu sözleşme ve grev haklarının bir an evvel yasalaşmasını sağlamak amacıyla yaptıkları eylemlerin en önemli ve kitlesel olanı ise Saraçhane Mitingidir. Başında, Avni Erakal'ın ve arkadaşlarının bulunduğu İstanbul İşçi Sendikaları Birliği (İİSB) ile Türk-İş'in 31 Aralık'ta düzenledikleri Saraçhane Mitingi kadın ve erkek, tüm iş kollarından 200.000'i aşkın işçinin katılımıyla gerçekleştirilmiştir.²⁹³ Bu eylemlilik dalgası işçilerin gelecek yıllarda önemli bir aktör olmaları yolunda sloganlarında ve afişlerinde "bizim de sözümüz var" dedikleri önemli bir başlangıç olmuştur.²⁹⁴ Büyük Saraçhane Mitingi'nden sonra grevler dönemi başlamış ve bu dönem son derece seri mücadelelere sahne olmuştur. 1961 Anayasası'ndaki grev hakkının ve toplu sözleşme haklarının hayata geçmesinin gecikmesi nedeniyle direniş eylemlerine girilirken bunların en çok etki bırakanı Kavel Kablo fabrikasında gerçekleştirilen grev olmuştur. Grevi, İstanbul'un farklı fabrikalarında bulunan işçiler aktif olarak desteklenmiş ve genel olarak önemli bir dayanışma örneği olmuştur.²⁹⁵ Bu yılın son ayları Bursa, Mersin, Eskişehir, Aydın gibi illerde çeşitli direnişlere ve grevlere sahne olmuştur. Dönemin önemli bir diğer grevi ise Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikası'nda gerçekleşen Paşabahçe grevi olmuştur. İşverenin anlaşmalı sendikacılar ve sendika aracılığıyla işçilerden habersiz imzalanan toplu sözleşme sonrası kazanılmış haklarının yitirilmesi sonucu başlayan grev, Türk-İş'in ve sarı sendikaların işverenle birlikte hareket etmesi sonucu Türk-İş'ten kopuşu hızlandırmış ve DİSK hareketinin meydana gelmesini hızlandırmıştır.

1965 yılından itibaren ivme kazanmaya başlayan emek hareketleri 1970'li yılların sonuna kadar aktif bir şekilde grev, miting ve eylemlerle ülke gündeminde kalmayı

²⁹¹ Güzel, 1983: 1868.

²⁹² Doğan, 2015: 314.

²⁹³ Güzel, 1983: 1852.

²⁹⁴ STMA, 1988b: 2009.

²⁹⁵ Örneğin Kavel Grevi için General Electric Fabrikası işçileri bir dayanışma kampanyası başlatarak 335 lira toplamışlar, Türk Demirdöküm işçileri ise para yardımı yanı sıra sakal bırakma eylemi yapmışlardır. Bu yardımlaşma geleneği daha sonraki yıllarda başka eylemler için de artarak devam etmiştir. 1966'daki Paşabahçe Grevi başta Petrol-İş sendikası olmak üzere diğer sendikaların ve fabrikaların büyük katkıları ile ayakta kalabilmiştir. Bk. Güzel, 1983: 1858-1859.

başarmışlardır. 1968 sonrası dönem burjuvaya karşı emek hareketinin elindeki en büyük güç olan grev hakkının etkin kullanıldığı bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. 1969-73 döneminde Fransız işçilerinin militanlığının 1965-67 yıllarına kıyasla açıkça artarak ortaya çıktığı görülmektedir. Aynı eğilim Türkiye’de de görülmektedir. Fransa’da saldırgan ve azimli emek hareketi tipi, işçilerin gelirini arttırmaya yardımcı olmuştur. Grev taleplerinin asıl içeriğine yakından baktığımızda, ortaya çıkan tablo biraz daha çelişkilidir. Tablo 3.1’de Fransa ve Türkiye’nin emek hareketi eylemliliğine dair temel göstergeler sunulmuştur. Belirli göstergeler grevlerin yapısını ölçmemize izin verir; bize grevlerin ortalama uzunluğunu veya büyüklüklerini veya yine çalışanların katılım oranları hakkında bilgi verir. Bu anlamda tablo; grev sayısı, katılan işçi sayısı ve kaybedilen işgünü ile ölçülen çatışmaların farklı şekilde geliştiğini göstermektedir.

Tablo 3.1 1964-80 Yılları Arası Fransa ve Türkiye Emek Hareketlerine Dair Temel Göstergeler

Türkiye (Yıllar)	Grev Sayısı	Katılan İşçi Sayısı	Kaybolan İşgünü Sayısı	Fransa (Yıllar)	Grev Sayısı	Katılan İşçi Sayısı	Kaybolan İşgünü Sayısı
1964	83	6.640	238.261	1964	2.281	1.047.300	2.496.800
1965	46	6.593	336.836	1965	1.674	688.000	979.900
1966	42	11.414	430.104	1966	1.711	1.028.600	2.523.500
1967	100	9.463	344.112	1967	1.675	2.823.600	4.203.500
1968	54	5.179	175.286	1968	-	-	-
1969	86	20.162	323.220	1969	2.207	1.443.600	2.223.400
1970	72	21.100	220.189	1970	2.942	1.079.800	1.742.200
1971	78	10.916	476.116	1971	4.318	-	4.387.800
1972	48	14.879	659.362	1972	3.464	2.721.300	3.755.300
1973	22	12.264	479.857	1973	3.731	2.246.000	3.914.600
1974	45	21.046	470.088	1974	3.381	1.563.500	3.380.000
1975	90	25.389	1.102.682	1975	3.888	1.827.100	3.868.900
1976	105	32.899	1.788.201	1976	4.348	3.814.400	5.010.700
1977	167	59.889	5.778.205	1977	3.302	1.991.900	3.665.900
1978	175	27.208	1.598.905	1978	3.206	704.800	2.200.400
1979	190	39.901	2.217.347	1979	3.104	967.200	3.636.600
1980	227	46.216	5.406.618	1980	2.107	500.800	1.674.300

Kaynak: Güzel, 1983: 1860-1870. ; Bouquin, 2008: 265.

Tabloya bakıldığında Türkiye’nin yarı-çevre/çevre konumun genel eğilimlerini yansıttığı görülmektedir. Türkiye’de merkez ülke Fransa’ya kıyasla çok az sayıda grev düzenlendiği görülmektedir. 1968 Mayıs’ında Fransa’da 9 milyon (astronomik yüksekliğinden ötürü bu yıla dair göstergeler herhangi bir kaynakta bulunamadığından tabloda yer almamıştır), 1969 İtalya’ında 15 milyon, İspanya’da diktatörlüğün yıkılışı öncesinde milyonlara ulaşan sayılar, niceliksel azlığın bir çevre ülke koşulu olduğu göz önünde bulundurulursa, Türkiye’de ulaşılan düzeyin mütevazı boyutlarda olduğunu verili göstergelerle yeterince açık bir şekilde göstermektedir. Ancak belirtmek gerekir ki Türkiye’de 1960-80 periyodu bütünü ile nicel ölçülerde temel gösterge verileri özelinde süreli ve istikrarlı bir gelişim gösterir. Aynı şekilde Fransa’da da emek hareketleri 1968 sonrası kazanımlarını arttırdığı ölçüde grev sayısında

1976'ya kadar artış görülmektedir. Bu süreçte iki ülkenin farklılaştığı noktalar ise grev süreleri ve siyasi eylem noktasında belirginleşir.

Kaybolan işgünü sayısının greve katılan işçi sayısına bölümüyle elde edilen grevci başına ortalama grev süresi Türkiye'de oldukça yüksektir. Türkiye'de 1965'te 51.08, 1966'da 37.68, 1967'de 36.86, 1969'da 16.03, 1970'de 10.40, 1971'de 43.61, 1972'de 44.31, 1973'de 39.06, 1974'de 22.33, 1975'de 43.41, 1976'da 53.74, 1977'de 96.48, 1978'de 58.76, 1979'da 55.57 ve 1980'de ise en yüksek seviyeye ulaşarak 117.02 gün olan bu süre Fransa'da 1965'te 1.42, 1966'da 2.45, 1967'de 1.48, 1969'da 1.54, 1970'de 1.61, 1972'de 1.37, 1977'de 1.84, 1979'da ise en yüksek seviye 3.75 gündür. 1965-80 dönemi için Fransa'ya oranla 10 ila 35 kat yükseklik söz konusudur. 1968 öncesi dönemde biraz daha az olan bu süre, 1968 sonrası ise giderek artmıştır. Grev başına yitirilen işgünü sayısı da aynı şekilde Türkiye'de oldukça yüksektir. 1968'i takip eden ilk iki yılda ise sürelerin azaldığı görülmektedir. Bu, 1968 hareketlerinin yarattığı iklimde işçilerin işverenlerle hızlı bir şekilde uzlaşabildiği istisnai bir uzlaşma dönemi demektir. Belirtmek gerekir ki bu kısa dönemde işçiler reel ücretlerde tatminkâr kazanımlara ulaşabilmişlerdir. Ne var ki genel tablo Türkiye'de grevlerin az sayıda gerçekleştiği ve işçi katılımının az olduğu ancak grevlerin çok uzun sürdüğünü ortaya koymaktadır. Bu da tarafların uzlaşmacı tutumdan uzak durduğunu göstermektedir. 1970'lerin sonuna doğru ise ilginç bir şekilde kaybolan işgünü sayısı Fransa'yı yakalamış ve hatta geçmiştir. Bu durumda Türkiye'nin aksine 1968 sonrası dönemde de önemli kazanımlar elde edebilen Fransa emek hareketlerinde kazanımlar noktasında tatmin olabilen işçilerin çatışma eğilimi azalmış, grevlere katılan işçi sayısında düşüş yaşanmıştır. Fransa'daki emek hareketleri kısa süreli olmasına rağmen işçiler isteklerine kısmen ulaşmışlardır. Bu istisnayı bir tek 1974 yılında başlayan ve etkileri merkez ülkelerde büyük çapta olmasa bile hissedilen uluslararası petrol krizinin ekonomik yansımaları bozmuştur.

Görüldüğü üzere en yoğun emek hareketi olarak grev hakkının kullanımı ortaya çıkmaktadır. 1971'e kadar artış gösteren ve 1967'de 100'e kadar çıkan grev sayısı, 1972 ve 1973 yıllarında düşmüştür. Bunun nedeni 1971 askeri müdahalesi ile kurulan ara rejim ve baskıcı siyasi ortamın etkisi ile sendikaların hukuken olmasa bile fiilen durulmasıdır. Ara rejim sona erdikten ve parlamenter demokrasi yeniden işlevselleştikten sonra grevler yeniden artmıştır. Fransa'ya kıyasla Türkiye'de siyasi iktidara yönelik gerçekleştirilen diğer eylemler de bu noktadan sonra 1970'lerde önemli bir dilimi kapsamaktadır. Ancak bu eylemler ortamın gerginliğinin artmasına; devlet kanadının koruyucu güçleri olan polis ve askerle işçilerin karşı karşıya gelmesine neden olmaktadır. Kimi zamanlar şiddet eylemleri ve orantısız güç kullanımına da şahitlik eden emek hareketleri; ülkede tesis edilmek istenilen sosyalizmle bağdaşmaya başlamıştır.

1968-1980 dönemi emek hareketlerinin her geçen yıl ivmelenerek ve sayısal artış göstererek darbe dönemine ulaştığı görülmektedir. 1968-1971 yılları arasında emek hareketlerinin protesto döngüsü dâhilinde 1970’de zirve yapması sonrası gerçekleşen askeri müdahale, sistemin kaldıramadığı toplumsal ve siyasi başkaldırılarıdaki artışı işaret etmektedir. Emek hareketlerinin sayılarının artmasındaki bir diğer etken DİSK’in kurulmasıdır. DİSK’in aktif eylem siyaseti nedeniyle kuruluş yılı olan 1967 yılından itibaren emek hareketlerinde muazzam bir artış dikkati çekmektedir. DİSK’in kurulması ile birlikte, Türk-İş’in benimsediği partiler üstü ve dar anlamda politika yapmayan sendikal anlayış yerini sınıf temelli ve politika yapan bir sendikal anlayışa bırakarak toplu iş sözleşmelerinde işçilerin ekonomik ve sosyal haklarını geliştirebilecek birçok düzenlemenin yapılmasını sağlarken, sendikal mücadelede grev sayılarını da artırmıştır.

Bu doğrultuda dönemin sosyalist sendikası DİSK öncülüğünde gerçekleşen emek hareketlerine de odaklanmak gerekir. DİSK’in seçilmesinin nedeni radikal-siyasal etkilerle birlikte 1968 sonrası radikalleşen sosyalist hareketler içerisinde emek hareketlerinde bu dönemde en etkin sendika olması dolayısıyladır. Ayrıca belirtmek gerekir ki DİSK ve Türk-İş’in genel itibarıyla temsil ettiği sendika bürokrasisinin ve eylem tarzının 1968’de Fransa’da eleştirildiği bir ortamda Türkiye’de sendikayı aşan yığın örgütlenmeleri ortaya çıkmamıştır. 1968 sonrası işçi sınıfının sendikaları aşan bağımsız öz örgütlenme deneyimleri Avrupa merkez ülkelerde işçi demokrasisinin en gelişkin örneklerini oluşturmaları, üretim kontrolü talep ve uygulamaları ile kapitalist üretim ilişkilerine esastan bir meydan okuma yönelişine sahip oluşları ve işçi iktidarı olma potansiyeli taşımaları gibi karakteristikleri ile diğer işçi yığın örgütlerinden kopuşları simgelemiştir. Bu doğrultuda Türkiye’de emek hareketi deneylerinin bu alanda oldukça yetersiz olduğu söylenebilir.

Merkez ülke olan Fransa’da emekçilerin 2. Dünya Savaşı sonrasında kazandıkları haklar ve ücret artışları ile kavuştukları refah ortamı daha önceki bölümlerde aktarılmıştı. Bunun yanında Fransa’da 1968 hareketi sonrası işçilere tarihin en yüksek asgari ücret zammı sunulmuştu. Yarı-çevre ülke olan Türkiye’de ise durum tam tersidir. Adil olmayan ücretlendirme, uzun mesai saatleri, işsizliğin yüksek oranına bağlı işverenin işçilere yönelik keyfekeder uygulamaları uzun süredir sindirilmiş emek hareketlerinin 1968 sonrası patlamasına neden olmuştur. 1968 sonrası emek hareketlerinde kapitalizmin doğrudan etkilerini görmekteyiz. Türkiye’nin merkez ülkelere yaklaşma çabası, merkez ülkelerde meydana gelen ekonomik krizlerin etkilerinin direkt etkilerinin ülke genelinde hissedilmesine neden olmuştur. Ayrıca Kıbrıs sorunu ve buna bağlı uygulanan ambargo da ekonomi üzerinde olumsuz etki oluşturmuş; emekçilerde bu olumsuz gelişmelerden doğal olarak etkilenmişlerdir. Türkiye’nin izlemekte olduğu ithal ikameci ekonomik büyüme programı, üretimin kısıtlılığı ve çeşitliliğinin azlığı ithal mallara olan bağımlı bir endüstri ister istemez Dünya’da meydana gelen ekonomik

krizlere bağımlı bir ülke profili içerisine girmesine neden olmuştur. Özellikle dış ödemelerde büyük sıkıntıya giren Türkiye IMF ve Dünya Bankası'nın yardımına ihtiyaç duymuş, bunların yardımları karşısında ekonomik programlarının onlar tarafından denetlenmesine ve yönetilmesine neden olmuştur. Tüm bunlar zaten kötü koşullar altında yaşam savaşı veren işçi sınıfının tepkisel hareketlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Yukarıda değinildiği gibi, 1960'lı yıllar boyunca Türkiye sendikacılık hareketinde devrimci ve sosyalist hareketlerin güç kazanmaya başlaması, sendikalı işçilerin ücretler haricinde diğer sosyal haklar konusunda taleplerini de artırmıştır. Emek hareketlerinin en belirgin niteliksel özellikleri bir işyeri ile sınırlı kalmayarak yayılması ve toplumsal bir harekete dönüşmesidir. Sendikal bilincin gelişmesi, sendikalara katılımın artması, sendikalar arası dayanışma gibi faktörler emek hareketlerinin toplumsal nitelik kazanmalarına imkân tanımıştır. Bu çerçevede 1970'lerde öne çıkan siyasi eylem karakteri içeren işçi hareketlerine değinmek gerekir.

Ancak bunlara değinmeden önce 1968 sonrası hareketleri değerlendirirken ekonomik determinizmin özellikle 1968-71 döneminde yoğunlaşan toplumsal hareketlerin ve protesto döngüsünün açıklanmasında tek başına yeterli olmayacağını belirtmek önemlidir. Türkiye 1960'dan itibaren ortalama yıllık büyüme oranı %7 olan bir boom ekonomisi yaşamıştır.²⁹⁶ Bu bağlamda toplumun tüm kesimlerinin dâhil olmaya başladığı 1968 sonrası oluşan protesto döngüsünün zirve hareketi olması açısından 15-16 Haziran'da gerçekleşen ve Fransız genel grevinin karşılığı olan ayaklanmada görmek mümkündür.²⁹⁷

İşçi hareketinde önemli bir tarihi oluşturan 15-16 Haziran, Türkiye'deki genel siyasal grev türünün en çarpıcılarından. Özetle eylem, çalışma yaşamını ve temel sendikalar mevzuatını düzenleyen 274 sayılı Toplu İş Sözleşmesi ile Grev ve Lokavt Yasası ile 275 sayılı Sendikalar Yasası'nda değişiklik yapan tasarrufların Türk-İş ve bağlı sendikaları dışındaki işçi örgütlerine, özellikle gittikçe güçlenen DİSK'e yaşam hakkı tanımamak istenince doğmuştur denilebilir. Mecliste kanunlaşan tasarı esas olarak sendikalar arası geçişe bazı kısıtlamalar getirerek Türk-İş'ten DİSK'e işçi akışını önlemeyi amaçlamıştır. Hem CHP hem de AP tarafından desteklenen ve Türk-İş'i güçlendirmeyi amaçlayan bu yasa tasarısını protesto etmek amacıyla, başta İstanbul ve Kocaeli olmak üzere İzmir, Ankara ve Adana illerinde yüz binlerce kadın, erkek işçinin katılımıyla gerçekleşmiştir. Pasif direniş ve iş bırakma ile başlayan eylemler 16 Haziran'da fabrikalardan şehir merkezlerine yürüyüş, asker-polisle çatışma ve bazı fabrikaların tahrip edilmesiyle şekillenmiştir. Yaklaşık 150.000 işçinin katıldığı 16 Haziran da birçok işçi grubu farklı rotalar izleyerek şehri bir uçtan diğerine geçmiştir. 15-16 Haziran 1970 eylemleri tüm İstanbul-Marmara bölgesini tamamen felce uğratmayı başarmıştır. 15-16

²⁹⁶ Keyder, 1979: 43.

²⁹⁷ Savran, 2009: 96.

Haziran'dan sonra İstanbul ve Kocaeli'nde sıkıyönetim ilan edilerek direniş engellenirken, daha dar çapta olmakla birlikte benzer direnişler İzmir, Ankara ve Adana'da 17-18 Haziran'da bile devam etmiştir. İstanbul'daki olaylar sırasında polisten ve göstericilerden yaralanan ve ölenler olurken, olaya müdahale eden askeri güçlerle göstericiler arasında sempati tezahürleri görülmüştür. Olayların ardından CHP'nin, TİP'den ayrı olarak Anayasa Mahkemesi'ne başvurması ile söz konusu yasa değişiklikleri iptal edilmiştir.²⁹⁸

Toplumsal hareketler açısından önemli bir dönüm noktası teşkil eden bu protesto eylemi, 1970'li yılların sonuna kadar devam edecek emek hareketlerine emsal teşkil etmiştir. Sıkıyönetim ilanı ile birlikte olaylarda provakatif eylemler gerçekleştirdikleri gerekçesiyle işçi ve öğrencilerden oluşan 260 kişi hakkında dava açılmış, davalar sonucunda 55 sanık en fazla bir yıl hapse mahkûm edilmiştir. Toplumsal olayların engellenmesinde şiddete başvurulduğu 1970 Haziran eyleminde yaşanan can kayıpları baskıcı politikalar ve burjuvazinin destekçisi olarak nitelenen hükümete halkın bakış açısında büyük değişikliklere neden olmuş, zaten ekonomik ve sosyo-kültürel açıdan ezilen halkın sol görüşlüler tarafından örgütlenmesine olanak sağlamıştır.

Türkiye'de işçi sınıfı zamanla önemli endüstriyel çatışma dalgaları yaratmıştır. Bu çatışmalar iş çevrelerinin ve hükümetlerin var olan kurumsal düzenlemelerine meydan okumuş ve bu düzenlerin değiştirilmediği yerlerde gerginlik tırmanmıştır. 15-16 Haziran gibi zirve hareketler karşısında baskı önlemlerine başvuran hükümet yapısal bir çözüm götmemiştir. Bir önceki eylemlerin baskılanması bir sonraki eylemlerin daha güçlü olmasını sağlamıştır. Hükümeti çöküşün eşiğine getiren 15-16 Haziran, siyasi gerilimleri artırarak ve mevcut kutuplaşmanın alevlerini körükleyerek 12 Mart 1971'de müdahalesinin yolunu açmıştır. Zira 15-16 Haziran eylemlerinden yalnızca birkaç ay sonra 12 Mart 1971'de gerçekleşen askeri müdahaleyle siyasi mekanizma, 1968 ile başlayan toplumsal hareketliliğe, TİP, Dev-Genç ve öğretmen örgütleri, sol yayınların kapatılması ve öğrenci liderlerinin ya vurularak öldürülmesi ya da tutuklanarak pasifize edilmesi, sendikacıların, ilerici aydınların tutuklanması gibi yaptırımlarla şiddetli bir tepki göstermiştir.²⁹⁹ 1960'lar boyunca artan öğrenci aktivizmi ve artan sivil örgütlenme sayısı, artan demokratik farkındalık düzeyinin göstergesi olmuştur, fakat sivil hareketlerin gelgiti 1968'den sonra farklı bir yöne kaymıştır. Başka bir açıdan bakıldığında, 1968'den 1971'e kadar olan gelişmelerin seyri, Türkiye'de sosyal demokrasi kültüründeki kusurları ortaya çıkarmıştır.

Emek hareketleri 1971 askeri müdahalesi sonrası kesilse de 1974'den itibaren sol hareketin yeniden canlanmasıyla kendisini tekrar organize etmiştir. Bilhassa 1975'ten itibaren işçi eylemlerinde siyasi nitelikli gösteri ve yürüyüşlerin arttığı söylenebilir. Bu bağlamda DİSK

²⁹⁸ Doğan, 2015: 315-318.

²⁹⁹ Yurtsever, 2016: 103-105.

ve bağı sendikaların Devlet Güvenlik Mahkemeleri'ne (DGM) karşı eylemleri bu açıdan önemlidir. Ülkede artan toplumsal olaylar ve çatışma ortamına bir tedbir olarak 1975 yılında anayasa mahkemesi tarafından kapatılan DGM'nin tekrar işlevselleştirilmesi için çalışmalar başlatılmıştır. Demokratik hak ve özgürlükleri kısıtladığı, işçi sınıfının etkinliğinin azaltılmasının hedef alındığını savunan DİSK tarafından bu girişim protesto edilmiştir. Bu protestolarda DİSK, DGM'lerin açılma çabaları durduruluncaya kadar 1976 yılını genel yas ilan eder. Bu kapsamda her gün öğleden sonraları matem yürüyüşleri ve mitingler organize edilmesi kararı alınır. Protestolar 16 Eylül tarihinde tırmanmaya başlar ve 18 Eylül tarihinde ise doruk noktasına ulaşır. 18 Eylül tarihinde ülke çapında bir genel grev havası yaşanır. Eylemlere katılan birçok işçinin işten çıkarılmasına neden olan bu protestolar DİSK'in 20 Eylül'de yaptığı çağrıyla sona erdirilir. Yapılan protestolar meyvesini vermiş ve 11 Ekim 1976'da DGM'lere ilişkin yasa parlamentodan geçmemiştir.³⁰⁰

1978-80 dönemeci ise 1960-80 döneminin nicelik açısından nisbi yükseliş ve toplumsal hareketlilik açısından kapanış evresini temsil etmektedir. Bu dönemin önemli olaylarından birisi 1977 yılında gerçekleşen 1 Mayıs İşçi Bayramında hala gizemini koruyan ve halkın üzerine açılan ateş sonucu 34 kişinin ölmesiyle sonuçlanan "Kanlı 1 Mayıs"tır. Bu olay sonraki yıllarda 1 Mayıs'ın sık sık yasaklanmasıyla ve 1977 yılının bu kanlı olaylarına referansla değerlendirilmiştir. Bir başka siyasi içerikli eylem de 1978 yılının 16 Mart'ında İstanbul Üniversitesinde düzenlenen bombalı ve silahlı eylem neticesinde 7 öğrencinin öldürülmesi üzerine DİSK tarafından düzenlenen "Faşizme İhtar Eylemi"dir. 20 Mart'ta başlayan ve genel grev niteliği taşıyan eylemlerde birçok şehirde temel hizmetler durmuştur. Demokratik güçlerin eylem birliğini pekiştirmek amacıyla yapılan bu genel greve 600.000'i aşkın işçi katılmıştır. Dönemin son eylemlerinden birisi ise 22 Ocak 1980'de başlayıp, 20 Şubat 1980'de biten, Tarih Genel Müdürü'nün ve Genel Müdürlükteki bazı yöneticilerin değiştirilerek yerlerine siyasal iktidarın güdümündeki ve Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) eğilimli kişilerin atanması ile başlayan ve TARİŞ olayları olarak adlandırılan olaylardır. Güvenlik güçlerinin 22 Ocak 1980 tarihinde arama yapmak gerekçesiyle tüm işletmelerde aynı saatte girmesi üzerine başlayan olaylar, büyüyerek devam etmiştir. 25 Ocak'ta işçilerin protesto için iki saatlik iş bırakma eylemi yapmış, 26 Ocak'ta ise protesto yürüyüşü gerçekleştirilmiştir. DİSK yürütme kurulunun aldığı kararlar TARİŞ'teki eylem 31 Ocak'ta sona erdirilmiştir. 6 Şubat'ta Ticaret Bakanlığı tarafından alınan karar uyarınca eylem süresince uğranılan zararın tespiti amacıyla tüm işletmelerin bir hafta süreyle kapatılma kararı üzerine olaylar tekrar başlamıştır. İşten çıkarmaların da başlamasıyla birlikte şiddet olayları da yaşanmaya başlamış, İzmir Çiğli İplik

³⁰⁰ STMA, 1988c 2292.

Fabrikasının işçiler tarafından işgali ile eylemler doruk noktasına ulaşmıştır. Çıkan çatışmalarda çok sayıda işçi ve polis yaralanmıştır.³⁰¹

Dönem içerisindeki emek hareketleri incelendiğinde eylem ve protestoların ağırlıklı olarak grevler olduğu görülmektedir. Grevlerin bir işletmede başlayarak genele yayılması da dönem emek hareketlerinin dikkat çekici yönlerindedir. Kitlesel hareketlerin seferberliğe geçmesi ve örgütlenmesinde sendikaların rolü gözlemlenmektedir. Sendikalar arası dayanışma ile tek bir sendikanın yalnız bırakılmadığı toplumsal emek hareketleri göze çarpmaktadır. Bütün bunlar sayesinde çoğu grev ve eylemin istenilen sonuca ulaşmak için çevre ülkenin koşullarında örgütlendiği, kolayca siyasileşebildiği, kazanımlarını bu ölçüde sağladığı ve işçilerin işveren ve hükümetler karşısında haklarını bu yolla elde ettikleri görülmektedir.

3.3. Fransa ve Türkiye'deki Toplumsal Hareketlerin Dünya Sistemi Teorisi Doğrultusunda Değerlendirilmesi

İlk bölümde dünya sistemi teorisini toplumsal hareketlerle bağlantılı bir şekilde açıklamıştık. Bu doğrultuda bir sonraki başlıklarda 1960-1980 döneminde Fransa ve Türkiye'de yaşanan olaylar, bu teorinin ekonomik, siyasal ve kültürel bileşenlerinin yardımıyla incelenecektir.

3.3.1. Toplumsal Hareketlerin Dünya Sisteminin Ekonomik Bileşeni Açısından Değerlendirilmesi:

Türkiye'de 27 Mayıs'la birlikte sosyal politika formülasyonunun yanında yeni bir ekonomik safhaya da girilmiştir. 27 Mayıs gerçekleştiğinde dünya kapitalist sistemi açık finansmanı sınırlayan hesaplı ve planlı bir kalkınma modeli ortaya koymuştur.³⁰² AP'nin yalnızca anti-komünist kalarak dış yardımların akacağı yönündeki popülist politikalarına karşılık, gelişiminin ilk evresini AP döneminde bir ölçüde tamamlayan büyük sanayi burjuvazisini dünya kapitalist sisteminin önerdiği bu stratejiye yaklaştırmıştır. 27 Mayıs, uyandırdığı ve harekete geçirdiği güçler ve paradoksal etkileriyle Türkiye'nin sonraki 20 yılının belirlenmesinde önemli rol oynamıştır. İthal ikamesinin ekonomi politiği devletten beklenen ana görevleri sıkı sıkıya belirlemiş, bu konuyu siyasi tartışmanın üstüne çıkarmıştır. Başlıca

³⁰¹ STMA, 1988c: 2295-2303.

³⁰² Bağımlılık okulunun ilk olarak Latin Amerika'da denenmeye başlayan cunta rejimleriyle ekonomik bağımlılığın devamının sağlanması teorisi Türkiye'de 27 Mayıs 1960'la birlikte gündeme gelmektedir. Bilinmelidir ki 1960 ve 1980 arası ABD'nin az gelişmiş toplumlardaki antikapitalist devrimler tehdidine karşı askeri ve endüstri karışımı bir Milli Güvenlik Doktrini uyguladığı dönemdir. Bu dönemde Latin Amerika ülkelerinin dörtte üçü, Asya'daki az gelişmiş ulusların yarısı, Afrika ülkelerinin üçte ikisi darbeleri yaşamıştır. Türkiye'de toplumsal bir devrim yarattığı uzun vadede oldukça ortada olan 27 Mayıs, sağladığı ekonomik dönüşüm yönüyle ise Bağımlılık okulunun askeri darbeye sisteme entegre etme modeline çok da uzak durmamaktadır. 27 Mayıs tam anlamıyla Üçüncü Dünya'dakiler gibi cunta rejimlerinin uzun yıllar devam ettiği rutin darbelerden biri olarak tanımlanmayabilir. Ancak ABD'nin kendi politikalarını hayata geçirme süresince doğrudan etkili olmamakla birlikte daha sonra gerçekleşecek darbelerin bir provası olmuştur. Nitekim 1980 darbesi yarattığı baskı, görece uzun süreli demokrasiye geçiş aşaması ve ekonomik dönüşüm yönüyle Latin Amerikavari darbeleri andırmaktadır.

gruplar arasındaki bu ideolojik çakışma siyasi yelpazenin her iki ucunu bomboş bırakıp 1960'lardaki ve 1970'lerdeki siyasi mücadelenin mahiyetini belirlemiştir. Bu çakışmanın bir neticesi soldaki ve sağdaki boşlukların hemen dolması olmuştur. Bir tarafta, sendikalar ve sosyalist hareket ortaya çıkmış; öbür tarafta sağcı hareketler, solcu materyalizm olarak gördükleri şeyin yerine “idealist” bir model getirmeye teşebbüs etmişlerdir. Keyder'e göre her iki tarafın tabanlarını güçlendiren kapitalizmin hızla gelişmesidir; işçi sınıfının sayıca artmasının yanı sıra küçük üretimin ve geleneksel toplumsal yapıların çözülmesi, yeni ideolojiler etrafında örgütlenen toplumsal hareketlerin maddi temellerini hazırlamıştır. Hem sağ hem de sol ideolojiler Kemalizmin tarihi mirasını kullanarak yeni kılıklara bürünmüşler, böylece de yerli tüketimleri kolaylaştırmıştır. Bu yeni ideolojiler hem doğrudan doğruya, hem de kendisini yeniden tanımlamak zorunda kalan merkezci düşünce üzerindeki etkileri yoluyla, bütün siyasi alanın “modernleşmesi”ni sağlamışlardır.³⁰³

İthal ikameci ekonomi modelinin başka bir temel özelliği ise 1962'de başlayan ve 1970'lerin ortalarına kadar süren dönemde sürekli ve oldukça hızlı bir ekonomik büyümenin ve reel ücretlerde sürekli artışın yaşanmasını sağlamasıdır. Hobsbawm'ın altın çağ olarak nitelendiği savaş sonrası dönemden 1970'lerin başına kadar geçen sürede Kondratief A safhasının yükselişi ile kapitalist dünya sistemi refah devleti modeliyle büyük bir ekonomik kalkınma yaşanırken bu ekonomik determinist yaklaşım bir bakıma toplumsal hareketlerin görece iyi ekonomik koşullarda (özellikle 1968-71 arası için bu doğrudur) gerçekleştiği algısını yaratmaktadır. Tekrar Kondratief dalgasına dönecek olursak, her yükseliş sonrası bir düşüşün de yaşanması gerekir. Kondratief B safhası ise bu düşüşü işaret eder. Dünya sisteminin uzun vadeli açıklamaları bu kısa dönemin bir toplumsal hareketliliği değerlendirmek için yeterli olmadığını da ortaya koymaktadır. Reel ücretlerde kısa vadeli artışlar bariz bir şekilde savaş sonrası refah (dağılım konusu tartışmalı da olsa) ve 1960'ların liberal politikalarının getirileridir. Ancak uzun vadede değerlendirildiğinde ekonomik refah lafta kalmaktadır. Bu açıdan uzun vadeli değerlendirmeye bakmakta yarar vardır.

27 Mayıs Anayasası ile birlikte kurulan teşkilatlardan birisi olan Devlet Planlama Teşkilatı'nın hazırladığı dört plandan 1963-1967 arasındaki Birinci Beş Yıllık Planda ve 1968-1972 arasındaki İkinci Beş Yıllık Planda yüzde 7'lik bir Gayri Safi Milli Hâsıla (GSMH) büyümesi öngörülmüştür. 1973-1977 dönemini kapsayan Üçüncü Beş Yıllık Planda yılda yüzde 7,9'luk, 1979-1983 dönemini kapsayan dördüncü Beş Yıllık Planda yılda yüzde 8'lik bir GSMH büyümesi öngörülmüştür. Planlarda egemen olan bir karma ekonomi mantığıdır. Gelişmenin devlet ve özel kesimin birlikte gayretiyle gerçekleştirileceği kabul edilmiştir. Planların kapsamının kamu kesimi için emredici, özel kesim için yol gösterici olacağı

³⁰³ Keyder, 2014: 238.

varsayılmıştır. 1960'lı yıllar, sanayi gelişiminin ilk on yılıdır ve ekonomi, ilk beş yıllık planın yürürlüğe girdiği 1963'ten sonraki yıllarda öngörüldüğü gibi yılda yaklaşık yüzde 7 oranında büyümüştür. Bu yıllarda büyük şirketler, genellikle yabancı sermaye ile işbirliği içinde ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu sermaye ise Türkiye pazarına ihracat merkezli değil, tüketim malları üretmek için girmiştir. İşte tam olarak bu modele “ithal ikamesi” denmektedir. 1960'ların başında, Birinci Beş Yıllık Plan'la yeni bir genişleme sürecine giren ekonomi, ithal ikameci sanayileşmenin montaj ve yan sanayi kollarını geliştirmesiyle modern sanayi görüntüsü kazanmıştır. 1970'li yıllarda ise gelişmiş kapitalist toplumlardan yayılan radyo, buzdolabı, elektrikli süpürge makinesi, otomobil gibi dayanıklı tüketim malları tüketim alışkanlıklarını belirlemiş, sadece kentli orta sınıflar için değil, işçiler, köylüler ve gecekonducular için de geçerli olan etkili bir tüketim talebi meydana getirmiştir. Ekonomik gelişmenin bir diğer yanı da ithal ikameci politikayla birlikte sanayideki istihdam oranı ve sanayi ve hizmet mesleklerinden elde edilen gelirin, tarımdakilerden çok daha hızlı artmış olmasıdır.³⁰⁴

Bu değişimler arasında en önemlisi, kentleşme sürecinin hızla artması ve kentsel alanlarda işsizlik oranının artmasına yol açan hızlı kentleşme temposudur. Sanayi işçilerinin sayısındaki artış, esasen devlet tarafından işletilen işletmeler yoluyla hükümetin üstlendiği sanayileşme nedeniyle, yavaş yavaş kentleşme oranını arttırmıştır. Kırsaldan gelenlerin çoğunluğunu oluşturan yeni bir alt kentsel tabaka kentlerde gelişmeye başlamıştır.³⁰⁵ Ekonomik güvenliğin kazanılması için uygulanan teknolojik yenilik, girişim ve planlama, bu insanların çoğunun yoksulluktan kurtulmak, toplumsal merdiveni yükseltmek ve daha iyi bir gelecekle kendilerini güvence altına almak için tek yol olduğunu işaret eder. İşsizliğin de getirdiği sosyo-ekonomik problemler görece ekonomik kalkınmanın daha sonra yerleşik bir sorun haline gelmesine neden olacaktır. İfade edildiği üzere, kırsal göçmenlerin gecekondu yerleşimleri bu hareketlilik biçiminin en güzel örneğini temsil etmektedir.

Bu dönem işsizlik sorununun da baş gösterdiği yıllardır. Sadece Avrupa'nın çevresi Türkiye'nin işçilerinin merkez Batı Avrupa'ya göçü işsizlik oranını azaltabilmiştir.³⁰⁶ Vasıflı işçilerin büyük kısmının Avrupa'ya göçü işçi sınıfı bilincinin gelişiminde ise olumsuz bir etken olmuştur. Bunun yanında, eğitimin genişlemesiyle birlikte artan sayıda nüfus, ulusal ve uluslararası hayata entegre olmaya başlamıştır. Buna karşın, 1960 sonrasında gerçekleşen demokrasiyi de, ekonomik gelişmeyi de yetersiz ve aldatici bulan görüşler aydınlar ve üniversiteli gençler arasında hızlı bir şekilde yayılmıştır. Nüfus iş aramak için şehirlere taşındığında ise şartlar olgunlaşmış, öğrenciler ve işçiler için ise bu şartlar devrimci nitelik kazanmıştır. Türkiye'de 1960'ların ortalarından başlayarak sınıf mücadelesinin tırmanışı ve işçi

³⁰⁴ Boratav, 2000: 326-327.

³⁰⁵ Ahmad, 1993: 189.

³⁰⁶ Ahmad, 1993: 188.

sınıfının radikalleşmesi ise refahın giderek yeniden dağıtılmasıyla sermayeye karşı emeğin güçlendirilmesi ile değil, eşitsizliğin artırılması, Türkiye proletaryasının kötüleşen koşulları ile ilintili olmasının yanında yukarıda bahsedilen kentlerde şartların olgunlaşmasıyla ve 1968 yılına ilerlerken öğrencilerin öncülüğünde gerçekleşen hareketlerle diğer aktörlerin toplumsal hareketlere iştirak yönünde teşvik olmalarıyla ilintilidir.

1945 sonrası ABD önderliğindeki merkez ülkelerinin ekonomik açıdan büyük bir sıçrama yaptıklarından bahsetmiştik. Sömürgelerde kurulan şirketlerle birlikte yönetimlerin yerel unsurlara devredilerek çeşitli imtiyazlar dâhilinde ana karaya dönülmesi ve çevre ülkeler üzerinde hâkimiyetlerini yönetsel bazdan ekonomik şekle dönüştürmelerinin yanında Amerika'dan aldıkları yardım ile Batı Avrupa merkez ülkeleri kısa sürede savaş ekonomisinden sıyrılıp olumlu verilerle büyümelerine devam etmişlerdir. 1973 yılına kadar süren bu ekonomik büyüme, başlığın girişinde bahsedilen Kondratiyef dalgalarının gösterdiği üzere Wallerstein'in deyimiyle bu yılda doruk noktasına ulaşarak tersine bir hareket göstermeye başlamıştır. 1973 yılına kadar merkez ülke ekonomilerinin büyüme hızları yıllık yüzde 10 civarındadır, GSMH'de buna paralel büyüme göstermiştir. 1973 sonrasında 80'li yılların ilk yıllarına kadar sürecek bir kriz ortamı ve buna bağlı enflasyonist bir ortamdan bahsetmek yanlış olmayacaktır. Wallerstein, Kondratiyef B evresinin ilk büyük etkisini 1970'li yıllardaki petrol fiyatlarındaki aşırı artışta görür.³⁰⁷ Arap-İsrail savaşlarında İsrail lehine tutum takınan Amerika ve merkez ülkeleri hiç beklemedikleri bir olayla karşılaşmış ve Petrol İhraç Eden Ülkeler Birliği (OPEC)'nin bu ülkelere petrol ve petrol ürünleri akışını durdurması sonrasında endüstrisi ve günlük yaşantıları bu ürünlere bağımlı hale gelmiş ülkelerde ciddi bir ekonomik darboğaz kendisini göstermiştir. Üretimdeki azalma, petrol fiyatlarındaki artış ve üzerine Amerika'nın dolar rezervlerinin altına indekslenmesini kaldırması bir anda enflasyonun yükselmesine ve buna bağlı merkez ve çevre ülkelerde alım gücünün düşmesine neden olmuştur. Yine Wallerstein'a göre merkez ülkeler bu krizi daha kolay önlem alabildikleri için kısa sürede atlatabilmiştir. Ancak bu krizin gerçek mağduru ulusal kalkınma yolunda hesaplarında büyük kayıplar yaşayan ve sonucunda borç krizine giren çevre ülkelerdir.³⁰⁸ Merkez ülkelerinde 1973-1981 yılları arasında oluşan enflasyon miktarı Tablo 3.2'de verilmiştir.

Tablo 3.2 Merkez Ülkelerde 1973-1981 Yıllarındaki Enflasyon Oranları

Ülke Adı	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981
ABD	6,2	11,1	9,1	5,7	6,5	7,6	11,3	13,5	10,3
Fransa	7,4	13,6	11,7	9,6	9,5	9,3	10,6	13,6	13,3
İngiltere	9,2	16	24,2	16,6	15,8	8,3	13,4	18	11,9
Japonya	11,6	23,2	11,7	9,4	8,2	4,2	3,7	7,8	4,9

Kaynak: <https://data.oecd.org/price/inflation-cpi.htm> (erişim tarihi 09.08.2018)

³⁰⁷ Wallerstein, 2003: 117.

³⁰⁸ Wallerstein, 2003: 118.

Yarı-çevre konumundaki Türkiye’de aynı dönem merkez ülkelerin yaşadığı enflasyonist ortamın ekonomisine yansımalarının dışında, izlenmekte olan yanlış ekonomi politikaları, 10 Ağustos 1970 yılında yapılan devalüasyon, 1974 yılında gerçekleşen Kıbrıs Harekatı sonrasında uygulanan Amerika ve NATO ambargosununda etkisiyle aşırı yüksek enflasyonun etkisi altına girmiştir. Tablo 3.3’de Türkiye’nin 1968-1980 yılları arasında yıllık enflasyon verileri görülmektedir. Merkez ülkelere bağımlı ithalata dayalı ikame politikası, global ekonomik bunalımla ve uygulanan ambargoyla birlikte muazzam fiyat artışlarını ve kıt piyasa şartlarını da beraberinde getirmiştir. Türk Lirasındaki değer kaybı ile çalışanların alım gücü düşmüştür.

Tablo 3.3 1969-1980 Yılları Arasında Türkiye’deki Yıllık Enflasyon Oranları

Türkiye	1969	1970	1971	1972	1973	1974
Yıllar ve Enflasyon Oranları	4,9	7,9	19	15,4	13,9	23,9
	1975	1976	1977	1978	1979	1980
	21,2	17,5	26	61,9	63,5	94,3

Kaynak: <https://data.oecd.org/price/inflation-cpi.htm> (erişim tarihi 09.08.2018)

Ekonomik gelişmelere bağlı olarak 1968-80 dönemi değerlendirildiğinde, toplumsal hareketler ve radikal şiddet ortamının en büyük etmeninin modern kapitalist sistemin 1970’ler bunalımından kaynaklı ekonomik olumsuzluklar olduğunu söyleyebiliriz. Alım gücü sürekli düşen çalışan kesimler, merkez ülke ekonomilerindeki olumsuzlukların yansımaları fazlasıyla hissetmişlerdir. Bunun yanında 1968 ile yükselen emperyal düşünce karşıtı, sosyal eşitlik prensibini savunan sol akımların halk arasında yayılma imkânı bulması da bu anlamıyla Türkiye’nin kapitalist ülkelere bağımlılığı konusunda tereddütte kalmaması kitle hareketinin dünya sisteminin ekonomik bileşeniyle yakından alakalı olduğunu gösterir.

Tablonun işaret ettiği böylesine bir ekonomik iklimde siyasi iklimde de belirsizlikler artmıştır. 1977’den itibaren iktidara gelen hükümetler IMF ile birbirini izleyen stand-by anlaşmaları konusunda müzakere etmeye çalışırlar, ancak herkes bir IMF kemer sıkma programının uygulanmasının mevcut toplumsal hareket koşullarında siyasi intihar olacağını da farkındadır. Mevcut siyasi liderlerin hiçbiri, toplumsal huzursuzluğun ve Amerikan karşıtı duyguların artmasıyla karakterize edilen radikalleşmiş bir toplumsal ve siyasi iklimde IMF’nin kemer sıkma programını uygulayacak iradeye veya kapasiteye sahip değildir. Paralel olarak IMF’de, Türk hükümetinin gerekli reformları yerine getirme kapasitesine çok fazla güvenmemiştir. 1971 darbesi, toplumsal-politik huzursuzluğu ortadan kaldırmakta ya da bastırmada başarılı olamamıştır ve 1971’den sonra, siyasi mekanizma sivil toplum üzerindeki kontrolünü neredeyse tamamen yitirir. 1970’lerin iç savaşa yakın koşullarında, mevcut siyasi

partiler yönetme yeteneklerini neredeyse kaybetmiştir. Bilinmesi gerekir ki bu on yıl boyunca bir hükümetin bir yıldan uzun süre iktidarda kalması büyük bir başarıydı.

68 öğrenci hareketinden sonra süren emek hareketlerinin ana ekseninde ücret artışları, sosyal hakların iyileştirilmesi gibi ekonomik talepler bulunmaktadır. Kapitalist piyasanın her geçen gün etkisini arttırdığı ülkede, yüksek enflasyon karşısında eriyen maaşların yaşam koşullarını ve ihtiyaçlarını karşılayamaması toplumsal hareketleri tetiklemiştir. İthalata bağımlı, yabancı yatırıma dayalı endüstri zaten kırılğan yapıdayken, yaşanan global krizle birlikte yoğunlaşan emek hareketlerinin getirdiği faydalı çalışma saatindeki azalma ile birlikte üretim daha da azalmıştır. Bu arada ülkede yapılanma süreçlerini tamamlayan aşırı sol örgütlerde faaliyetlerini Marksizmin sosyal eşitlik ilkesine dayandırarak özellikle ağır bir ekonomik çıkmazda bulunan işçi sınıfı üzerinde yoğunlaştırmışlardır.

Merkez ülkeler aldıkları gerekli tedbirler ve uyguladıkları ekonomik politikalar ile kriz süreçlerini makul sürelerde ve en az toplumsal zararla atlatırken, yarı-çevre ve çevre ülkelerde bu süreç uzun soluklu, yıpratıcı, şiddetli çatışmalar sonucu atlatılmıştır.

3.3.2. Toplumsal Hareketlerin Dünya Sisteminin Siyasal Bileşeni Açısından Değerlendirilmesi:

Jeopolitiğin dünya sistemi teorisi içerisindeki yeri önemlidir. Wallerstein'a göre yarı-çevre ve çevre ülkeler, hegemonik merkez ülkelerinin kapitalist dünya ekonomisine dayalı dünya sisteminin devamlılığını sağlamak için vazgeçilmezdir. İlk bölümde de değindiğimiz gibi uzun süreli kapitalizm tarihi dünya sistemi teorisinin başlangıcı olarak kabul görmektedir. Kapitalizmin oluşması ve sürdürülebilirliğinin esası ise Fransız İhtilali sonrasında oluşan dünya sisteminin düzenine bağlıdır. Fransız İhtilali beraberinde hür düşüncüyü, hür düşünce sanayileşmeyi ve gelişimi, sanayileşme hammadde ihtiyacını, bu ihtiyaç ise beraberinde sömürgeleşme ve müstemleke kavramlarını getirmiştir. 2. Dünya Savaşı sonrasında yavaş yavaş terkedilen sömürge ve müstemleke kavramları yerini yarı-çevre ve çevre kavramlarına bırakmıştır. Kapitalizmin ihtiyaçları doğrultusunda şekillenmesi gereken coğrafyalara, bazen ülkelerin içinden bazen de bizzat dış müdahalelerle bu gereksinimler karşılanmaktadır.

Dünya sisteminin 1945 sonrası nasıl geliştiğini hem makro hem mikro düzlemde ele almıştık. Kitlelere yönelmek bakımından olsun, içten farklılaşmak bakımından olsun, kuramsal tartışmalar bakımından olsun toplumsal hareketlerin en hareketli dönemlerinden biri olan 1960-80 döneminde Türkiye'de yaşanan dönüşüm, kalıtsal yapılar üzerindeki etki bakımından daha da şiddetli olmakla kalmamış, aynı zamanda dünya sisteminin ekonomi-politik iklimindeki değişimlerden de oldukça etkilenmiştir. 1965'te ABD işgaline karşı Vietnam halkının direnişi; 1966'da Mao'nun önderliğinde Çin Kültür Devrimi; anti-emperyalist mücadele sonucu gerçekleşen Küba devrimi ve Che Guevara'nın 1967'deki Bolivya'daki durumu: hepsi

dünyadaki öğrencilerde devrimci duygulara ilham kaynağı olmuş sistem karşıtı hareketlerdir. Bu bağlamda, zengin ve yoksul ya da kapitalist ve sosyalist uluslardaki öğrenci isyanlarının motivasyonları ve hedefleri arasındaki açık farklar ortadan kalkmaktadır. Fransa bahsedilen çevre ülkelerin ulusal kurtuluş mücadelelerinden esinlenerek 1968'i yaşamıştır. Keza dünya sisteminin krizine paralel olarak buradan ödünç alınan ve dünyadaki tüm hareketlerin ortaklaşmasına yardımcı olan anti-emperyalizm ve anti-Amerikancılık, mikro ölçütte her ülkenin özgül gelişmeleriyle ilerlemiştir. Küresel ölçek düzleminde ampirik benzerliklerinin yanında, Türkiye'de gerçekleşen öğrenci hareketinin siyasi içeriği küresel eşdeğerlerinden oldukça farklı olsa da, belirli dönüm noktalarında zamanlama benzerlikleri³⁰⁹ ve eylemcilerin eylem repertuarları, bu olayların izole bir olgu olmadığını ve 1960'ların ikinci yarısında yeniden oluşturulan ve yeniden örgütlenen yerel ve özerk kökleri olmasına rağmen, Fransa öğrenci hareketinin çerçevelerini, repertuarlarını ve taktiklerini kullanmak suretiyle yeniden örgütlenmiş olduğunu ortaya koymaktadır.

Fransa'da ekonomik refah, yaşam ve güvenlik açısından herhangi bir tehdit olmamasına rağmen dünya kapitalist sisteminin dünya para bunalımı, piyasa rekabetinin yoğunlaşması gibi dolaylı sonuçları ve ABD'deki hareketlerden, Çin'deki Kültür Devrimi'nden ve Vietnam ulusal kurtuluş mücadelesinden gelen ideolojik sinyaller başkaldırı için yeterli nedeni sağlamıştır. Gelişmiş bir sanayi ülkesinde devrimin mümkün olduğunu sergilemiştir. Fransa'da belirgin bir şekilde zirvesini yaşayan 1968 dünya devrimi küresel siyasi sağduyuyu dönüştürmüştür. Irkçılık karşıtı, feminizm ve cinsel devrimin yeni kültürel değerlerini yaygın hale getirerek ABD emperyalizminin ve eski sol bürokrasisinin eleştirisini meşrulaştırmıştır. Bunun yanında Hobsbawm'ın ifade ettiği gibi öğrenciler siyasal etkilerinin yanında gerçek vurgusunu (öncelikli olarak Batı ülkelerinde) kültürel alanda yapmıştır. Hobsbawm bu hareketin Batı toplumunun sorunları çözdüğüne yarı yarıya inanan bir kuşağa yardımcı olduğunun altını çizer.³¹⁰

1968 sonrası Fransa Mayısı işçilere yönelik reddedilemeyecek kadar cömert bir ödemeye, çalışma saatlerinin tekrar düzenlenmesiyle ve öğrencilere yönelik eğitim sistemini bütünüyle yeniden yapılandıran ve geleneksel Fransa'yı büyük ölçüde tasfiye eden enerjik bir reformist eylemle son bulmuştur. Merkez-çevre bağlamında kendisine merkezde yer bulan ve bağımlılık sorunu bulunmayan Fransa'nın dış siyasetinde ABD etkisi sınırlı olmuştur. Sivil

³⁰⁹ Türkiye'de 1967'deki anti-emperyalist gösteriler, daha sonra 1968'deki büyük kampüs işgalleri, 1968-70 arasında siyasi şiddet ve hızlı radikalleşme ve nihayet 1971-72'deki gerilla birliklerinin yükselişi belki Fransa'yla değil ancak İtalya (Kızıl Tugaylar) ve Almanya'da (Kızıl Ordu Fraksiyonu) kendisini gösteren radikal eylemlerle paralellik göstermiştir. 1968'in birkaç sonucundan birisi de İtalya ve Almanya'daki öğrenci hareketinden doğan ve bazı durumlarda siyasi muhalifleri öldürmek de dâhil olmak üzere giderek artan radikal eylem biçimlerini benimseyen gizli örgütlerin oluşmasıydı. İtalya ve Almanya'nın savaş döneminin faşist rejimi etkileri bu iki ülkede de 1968 sonrası öznel durumlar yaratmıştır. 1974-1980 arasındaki öğrenci militanların iç savaşı andıran yoğun sokak savaşları ise Türkiye'ye has bir durum olmuştur.

³¹⁰ Hobsbawm, 1996: 332.

toplumla kopmalar yaşamayan Fransa'nın siyasi kazanımları ise alternatif hareketlerin 1970'lerin hemen başında kendisini göstermeye başlamasıyla buraya kanalize olabilmıştır. Örneğin 1968 sonrası Avrupa genelinde yükselişe geçen yeşil hareket, Fransa'da bir dizi örgüt ve derneğin bir araya gelerek oluşturduğu Ekolojik Hareket (Mouvement Ecologique) ile 1974 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde kendi adayını göstermiş, yerel seçimlerde ise çevre sorunlarının ve nükleer enerjinin yoğun olduğu bölgelerde belediye meclislerine girerek demokratik katılım boyutunda kazanımlar sağlayabilmiştir.³¹¹

1960'ların dünya çapında sola kayışıyla birlikte Türkiye'de de Batı'nın siyasi ve iktisadi etkisi ikinci bölümde değinildiği üzere anti-Amerikancılık ve anti-Emperyalizm çizgisinde radikal bir şekilde sorgulanmaya başlanmıştır. Türkiye üzerinde jeopolitik çıkarları olan merkez ülkeleri, öncelikle ekonomik bağımlılık temin etmiş, daha sonra siyasal açıdan çıkarlarını destekleyen politikacılardan oluşan yönetimlerin söz sahibi olmasını sağlamış, sonrasında ise yarı-çevre özelliğinden ötürü kontrollü bir şekilde jeopolitiğine uygun bir şekilde çeşitli karmaşaları destekleyerek kendilerine olan bağımlılığını devam ettirme gayretine girişmişlerdir. Bu nedenle merkez ülkeler parçalanmış ya da siyasi erki kendi çıkarlarına ters düşecek bir yönetim sisteminin oluşmasını desteklememişler ve desteklemeyeceklerdir. 1975-1976 yıllarında uygulanan ambargo dâhil süreçler uzun süreli olmamıştır. İstikrarsız ve zayıf bir stratejik ortak yerine, jeopolitik çıkarlarını destekler nitelikte ancak bağımlılığı devam eden bir yarı-çevre ülke arzusundadırlar.

1968-1980 yıllarındaki öğrenci hareketlerinde ve sonraki dönemde emek hareketlerinin merkez ülkelere karşı tutumları jeopolitik açıdan istenilen durumu yansıtmamıştır. Öğrenci hareketinde Amerikan 6. Filo'suna karşı İstanbul ve İzmir'de gerçekleştirilen protesto ve fiziki eylemler; ardından 74' sonrası baş gösteren emperyalizm ve kapitalizm karşıtı gösteri ve eylemler karşısında, merkez ülkelerin Türk hükümetlerini destekler yönde hareketleri görülmektedir. Hatta kendi şirketlerinin yatırımları olan çeşitli fabrikalarda yapılan eylemlerde işçiler lehine feragatlerde buldukları görülmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, Türkiye jeopolitiğinin merkez ülkeler için önemi bir kere daha ortaya çıkmaktadır. Aynı dönem öğrenci ve emek hareketleri ile iktidar ve yönetim değişikliğine uğrayan İran örneği merkez ülkelerin Türkiye politikalarında daha dikkatli hareket etmelerine neden olmuştur. Çünkü Ortadoğu'nun kontrolü ancak Türkiye jeopolitiğinin sağlanmasıyla mümkündür.

1973 öncesi merkez ülkelerin çok da üzerine eğilmedikleri (gereksinimlerini karşılayabildikleri doğrultusunda) OPEC ülkelerinin, 1973 sonrası merkez ülke politikalarının merkezine yerleştiklerini görmekteyiz. Türkiye bu çerçevede değerlendirildiğinde yarı-çevre

³¹¹ STMA, 1988a: 1549.

ülke olarak emperyalist ve kapitalist merkez ülkelerin her zaman için stratejik ortağı konumunda olmuştur.

Bu doğrultuda, 1970'ler boyunca ABD yavaş yavaş Türkiye üzerindeki etkisini kaybetmeye başlamıştır. Sınıf çatışmasının tırmanışı ve aşırı sol ve sağ kanat hareketlerinin yükselişi, mevcut siyasi yapıyı dünya-hegemonik iktidarının önerilerinden sapmak için iç siyasi aktörlere baskı yaparak kutuplaştırmıştır. Bu sapma ilk kez 1974'te Türkiye'nin Kuzey Kıbrıs'ı Amerika'nın iradesine karşı işgal ettiği zaman açık bir şekilde ortaya çıkmıştır. ABD, Kıbrıs Operasyonu'na yanıt olarak Türkiye'ye silah satışı konusunda bir ambargo uygular ve ABD ile Türkiye arasında siyasi kriz başlar. 1978-79 ekonomik krizi patlak verdiğinde ise bu gerginlikler halen devam etmektedir. 1978 yılında, IMF ile müzakere ederken, Başbakan Ecevit SSCB'yi ziyaret eder ve Ankara ile Moskova arasında bir siyasi işbirliği belgesi imzalar. Ecevit'e göre, Türkiye, haksız bir şekilde NATO'nun yükünü omuzluyordu ve ABD'ye aşırı bağımlıydı.³¹² Bu ifadeler, dünya çapındaki ABD hegemonyasının ortaya çıkmakta olan kriziyle oldukça bağlantılıdır. Bu çok düzeyli zamansal-mekânsal etkileşimler ışığında, Türkiye'nin neo-liberalizme geçişi, dünya hegemonik iktidarı giderek azalan ABD ile olan siyasi uyumunun bozulmasıyla bağlantılıdır. Bu anlamıyla 1970'lerin sonlarında radikal hareketlerin yükselişi, Türk siyasal yapısını felce uğratmayı ve anti-Amerikan ve sistem karşıtı hareketlerin başarısı için yapısal fırsatlar yaratmayı başarmıştır.

Bu, iki seviyeli hegemonik krizin bir tezahürüdür. Arrighi, Hopkins ve Wallerstein'ın işaret ettiği üzere 1968 sonrası sivil toplum-devlet ilişkisinde bilhassa yarı-çevre/çevre ülkelerde bir kopuş yaşanmıştır.³¹³ Türkiye siyasal yapısı da ulusal düzeyde sivil toplumu üzerindeki hegemonyasını kaybetmeye başlamış ve sonuç olarak ABD'de, dünya sistemi düzeyinde Türkiye üzerindeki hegemonyasını yitirmeye başlamıştır. Yukarıda değindiğimiz üzere 1979 İran Devrimi'nin beklenmedik başarısı, bir bütün olarak Ortadoğu bölgesindeki Amerikan karşıtı duyguların tırmanması ve SSCB ile rekabetin artması, ABD'yi, Ortadoğu'da stratejik bir müttefik ve NATO gücü olarak Türkiye'yi geri kazanmaya koşullandırmıştır. Dünya Bankası, IMF ve Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) ittifakı tarafından tasarlanan neo-liberal projesinin önceliği, Türkiye'nin siyasal toplumunun hegemonyayı sivil toplum üzerinde yeniden kurmasına ve bölgedeki dünya hegemonik gücünün nüfuzunu sağlamasına yardımcı olacak istikrarlı bir ekonomi-politik ortam oluşturmasına dayanmıştır.

Buradaki öneri, Türk ordusunun iktidar hedeflerini gerçekleştirmek için ekonomik sıkıntılardan çok fazla yararlanmış olduğu değildir. Aksine, krizler mevcut ekonomi-politikanın tükenmesine işaret ederek, altta yatan siyasi yerleşimleri ve dağıtım koalisyonlarını boşa çıkarır, böylece tam gelişmiş siyasi krizlere yol açar. 1960, 1971 ve 1980 darbeleri bu dinamiğin

³¹² Hale 2013: 117

³¹³ Arrighi vd., 2004: 102.

açık örnekleridir; askeri müdahaleyi ekonomik dönüşümle alakalı olmakla birlikte tamamen siyasi nedenlere dayanarak haklı kılmışlardır. Daha önce de vurgulandığı üzere, 2. Dünya Savaşı sonrasında dünyada Keynesyen politikalar sonucu sosyal devlet uygulamalarında yaşanan gelişmeler Türkiye'yi de etkileyerek önceki dönemlere benzemeyen bir değişimin yaşanmasını sağlamıştır. 27 Mayıs 1960 askeri darbesi ile başlayan dönemle birlikte Türkiye, makro toplumsal-ekonomik ve siyasal-hukuksal anlamda önemli değişikliklerin yaşandığı ve sosyal devlet anlayışının siyasal ve hukuksal yönden yapılanmaya başladığı bir sürece girmiştir. Bu hareket sonucu kendisine alan bulan taban hareketleri aşağıdan yukarıya doğru etki alanını genişletmiştir. Önce 12 Mart 1971 askeri müdahalesi, sonra 12 Eylül 1980 askeri darbesiyle karşı karşıya kalan kolektif eylem dinamiklerinin yukarıdan aşağıya başlayan genişlemesi tekrar yukarıdan aşağıya bir hareketle daraltılmıştır. 1960-80 döneminde 3 askeri darbe ile karşılaşan Türkiye toplumu için bu dönem krizlerle dönüşüm dönemi olarak nitelendirilebilir. Bu çerçevede Türkiye'nin 1960-80 arasındaki evriminin algoritması, Güney Avrupa çizgisinden ayrılarak, popülizm-kriz-darbe olguları içerisinde Latin Amerika'daki çevre ülkelerin tecrübelerine benzer bir çizgide kümelenmiştir.

3.3.3. Toplumsal Hareketlerin Dünya Sisteminin Kültürel Bileşeni Açısından Değerlendirilmesi:

Jeokültür kavramının dünya sistemi teorisindeki yerini alması 1970'li yıllara dayanmaktadır. Wallerstein'a göre 1968'in bir başka özelliği modern dünya sisteminin 1789-1989 yılları arasındaki liberal jeokültürünün çöküşünü temsil etmesidir. Ona göre 1945-1968 ABD hegemonyası altında bu jeokültürün doruk noktasıdır.³¹⁴ Yaşanan ekonomik krizler neticesinde daha önce ortadan kaldırılmaya çalışılan kültür kavramı bir kurtarıcı, toplumu birleştirici ve bütün metalaşmaya karşı bir direnç unsuru olarak yeniden ortaya çıkmıştır. Bu anlayış, gelişmiş kapitalist merkez ülkeler dışında, yarı-çevre ve çevre ülkeler için jeokültürel bir kalkınma projesinin hayat bulmasına neden olmuştur. Bu olayları ve başarılarının ve başarısızlıklarının nedenlerini kıyaslarken, endüstriyel Batı Avrupalı demokratik bir cumhuriyet ile büyük bir köylü nüfusu olan yarı-çevre, yarı otoriter gelişmekte olan bir ülke arasında büyük kültürel farklılıklar olduğu açıktır.

Fransa'da öğrencilerin simgeleri, kaynakları ve motivasyonları 1960'ların başında giderek yükselmeye başlayan sol muhalefetin ve gençlik alt-kültürünün alternatif mücadele biçimlerinden etkilenmiştir. Bu bağlamda hareketin kültürel öncüleri 1960'larda popüler düzenlemeyi ortaya çıkaran, estetik ve felsefi niteliklere sahiptir. Öğrencilerin düşünsel dünyasını etkileyen Bakunin, Althusser, Che, Mao, Lefebvre gibi Marksist gelenek dışında

³¹⁴ Wallerstein, 2003: 9-10.

Sartre’ın öncülüğünde varoluşçu felsefe ve irade kavramını öne çıkaran düşünceler; Wilhelm Reich’in cinsel devrime kaynaklık eden hazcı felsefesi; Sitüasyonistlerin kendiliğindenliği nüve olarak gösteri toplumuna dair anarşizan tavırlar içeren düşünceleri; Beat kuşağı, Godard filmleri gibi alternatif kültür öğeleri, yeni sol ile siyasal biçimde ortaya çıkan bir toplumsal ruhun yaratılmasına katkıda bulunmuştur ve 1960’lı yılların sonuna doğru öğrenciler arasında popülerlik kazanmıştır. Bunların tümü yerleşik yapılardan mümkün olduğunca doğal bir devlete dönme arzusunu paylaşmış ve hayal gücünün özgür dünyasının, emeğin ve zihnin çalışmasının yeni birliği bulabileceği bir alan yaratmışlardır. Tüm bu etkenler Marwick’in “mini Rönesans” olarak adlandırdığı ve ABD, İngiltere, İtalya ve Fransa gibi merkez ülkeler özelinde ortaya koyduğu uluslararası kültürel mübadele (international cultural exchange) ile birlikte 1958-1974 yılları arasında öğrencilerin kültürel ve siyasi gelişimlerine katkı sağlamıştır.³¹⁵ Bu çerçevede “savaş sonrası” yahut “neo-avant-garde” olarak nitelenen felsefi ve estetik anlayışlar bütünü Beşinci Cumhuriyet’in başlangıcı 1958’den 68 Mayıs’ı ve sonrasına giden süreçte; hareketlerin siyasi duruşlarının içerisinde heterojen bir uygulama alanı boyunca nesnenin, öznenin ve bunlar arasındaki ilişki hiyerarşilerini yeniden dizayn etme kapasitesine ulaşmıştır.

Fransa’nın 1968’de yaşadığı bu kültürel anlayışlar bütünü ve sonucunda yeni sol üzerinden ortaya koyabildiği toplumsal hareket pratikleri, liberal jeokültürün çöküşünü 1989’a gelmeden çok önce öngördüklerini ve kendilerini hazırladıklarını ortaya koyar. Öğrencilerin yeni toplumsal hareketlere öncülük etmesi; eski hareketlere hayal kırıklıklarını dile getirerek kimlik hareketlerine geçişi simgelemesi ve işçilerin özerkliğini ve özyönetimini talep etmeleriyle kanıtlanır. Çevre ülkelerde ise bu gelişmelerin paralelinde “ideolojik”, “etnik” ve “dinsel” kimliklere doğru yaşanan yönelimler gözlemlenir.

Türkiye’de merkez ülkelere karşı gelişen olumsuz yaklaşımda kültürel dezenformasyona bağlı tepki hareketleri görülmektedir. 1960’ların gündelik kültür ve yüksek kültür öğelerinin uluslararası kültürel paylaşım nispetinde 18. yüzyıl Aydınlanma Düşüncesinin sürekliliği dâhilinde kendisini merkez ülkelerde nasıl gösterdiği Fransa 1968’inde görülmektedir. Türkiye’nin periferileşme sürecinden itibaren kapitalistleşme olgusuyla tanıştığı alt yapının üst yapıyı tahakküm etme refleksi ise merkez-çevre konumun yeniden belirginleştiği yerlerden birisidir. Bu açıdan hareketle, Türkiye’de bu kültürel dönüşüm kentlerde yüksek kültür tabir edilen eğitim, eğlence, felsefe ve sanat yerine halk kültürüyle bütünleşme anlamına gelmiştir. Bu durumu daha da açarsak, 1960’ların yüksek kültür paylaşım karakteri, Türkiye gibi yarı-çevre/çevre ülkelerde ulusal kurtuluş ve emperyalizme karşıtlık doğrultusunda verilen mücadelelerde egemen kültürün yani gündelik kültürün “Amerikanlaşması” anlamına gelmiştir. Bu doğrultuda kültürel dönüşüm, öğrenci hareketi açısından; ezilmişin kültürü, sessizliğin

³¹⁵ Marwick, 2012: 15-19.

kültürü, direniş kültürü, mücadele kültürü, bağımsızlık ve kurtuluş kültürü gibi ana temalarda somutlaşmıştır.

Türkiye ekonomisinin bu dönemde dinamik bir özellik kazandığını önceki bölümlerde dile getirmiştik. 1960-70 yılları arasında Türkiye’yi derinden etkileyen sanayileşme bu dönemde kitlelerin geleceğe genel olarak iyimser bakmasını sağlamıştır. Tüketim alışkanlıkları yerleşmiş toplumdaki bireylerin kendi kimliklerini tanımlamalarında önemli bir rol edinmiştir. Geleneklerin bir hayli yıprandığı, kapsayıcı manevi değerlerin gerçek anlamda kurulamadığı bir ortamda modern dünya sisteminin genel hatlarıyla çizilen Türkiye’nin ekonomi-politik yapısı hiç kuşkusuz sosyo-kültürel öğeleri de etkileyerek toplumsal hareketlerin şekillenmesinde büyük katkı sunmuştur.

Toplumsal ve kültürel yapıdaki köklü dönüşümlere baktığımızda, sanayileşmenin ortaya çıkardığı sorunlar, köylerden kentlere ve yerleşme birimlerine göçler, teknoloji ve iletişim alanındaki hızlı gelişmeler, bunlara bağlı yan etkenler, kökü 1970’lerden önceye dayanan bir oluşumun devamını oluşturur. Fransa’dan farklı olarak Türkiye’de, 68 hareketlerinden sonra 1970’li yılların “Yeni Kültürü” ve globalizasyona entegre olma süreci, yeni sol kültür, geç kalmış radikal dönüşüm zorlamaları ve askeri darbeler yoluyla bütün üst-yapı kültürlerinin kırılmalarıyla büyük toplumsal çalkantılar ve çatışmalar yaşanan kaygan zemin üzerindeki hareketler çelişkilerin ve problemlerin derinleştiği bir dönemi işaret eder. 1970’lerin Türkiye’sinde kabul görmeyen davranış biçimleri olarak görülen bu kültürün yansımaları toplum içi çatışmayı da beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda 1970’li yıllarda gerici-ilerici, sağ-sol, sünni-alevi, kentli-köylü, zengin-yoksul kutuplaşmalarının uç noktalara ulaştığı dönemde yeniden yükselen toplumsal hareketlerin bu sosyo-kültürel üst yapı dâhilinde şekillenmesi olağanlaşmaktadır.

Tüketim kültürünün geç ortaya çıkışı ve sonucunda bireyin tükettiği kadar varolma alışkanlığı kazanması, değinildiği üzere ithal ikame politikasının uygulanması ve oluşum sürecinde bir sanayileşmenin etkisiyle 1960-70 yılları arasında belirginleşmiştir. Geleceğe iyimser şekilde bakmaya çalışan insanlar, yine de geleneksel değerleri inkâr eden, kimlik arayışına giren ve kimlik bunalımı yaşayan bir nesil oluşturmuşlardır. Örneğin bu durum, şehirlerde alım gücü düşen bir toplumda 1970’lerde arabesk kültürün oluşmasına ve kitlelerce benimsenmesine zemin hazırlamıştır.

1970’ler sonrası ekonomik, siyasi ve kültürel krizlerin arttığı söylenebilir. Türkiye’de günlük yaşam Habermas’ın tabiriyle insanların “yaşam dünyaları”nda ve sistemle kırılmalara yol açan olayların ortaya çıkışını hızlandırmıştır.³¹⁶ Kapitalizmin geç evresinin temel niteliği tüm toplumsal ilişkilerin iktisadî ilişkiler olarak yeniden tanımlanmasıdır. Bunun sonucunda

³¹⁶ Belge, 1983: 846-847

gündelik yaşam eylemlerimiz, yani yaşam dünyalarımız, piyasa tarafından ele geçirilmekte, sömürgeleştirilmektedir.³¹⁷ Bu dönemde hızlı ve dengesiz kapitalistleşmenin de etkisiyle sokaklarda yaşanan çatışmalar, protesto gösterileri, boykotlar, ölümler, sıkıyönetim uygulamaları, basına, ifadeye getirilen yasaklamalar kitlelerde huzursuzluğa yol açmış, üniversiteler başta olmak üzere toplumun her katında siyasallaşmanın etkileri yoğun bir biçimde hissedilmiştir. Devrim ve proletarya sözcükleri, işçi marşları, eşitlik, sosyal adalet, sınıf savaşımı, milli-demokratik devrim/sosyalist devrim, ulusal sanayi, yeniden planlama ve devletçilik, devrimci romantizm dönemin popüler söylemleri haline gelmiş, kendisini halkların kardeşliğine adanmış, enternasyonalizm ve militanlık yükselen değerler olmuştur.

Emek hareketlerinden ziyade 1968 sonrası oluşan ulusalcı hareketler bu kültürel yozlaşmaya bir tepki olarak gelişmişler ve yayılma imkânı bulmuşlardır. Ancak emek hareketlerinin seyri de bu akışa eklenmiştir. Emek hareketlerinin diğer boyutlarıyla birlikte bu sınıflandırma da toplumsal çatışmaya ve şiddet ortamının oluşmasında etken olmuştur. Üretmeyen, dışa bağımlı bir yaşam beraberinde sosyal taklitçiliği de getirmiştir. Siyasi partilerin gözetiminde de kullanılan bu çeşitlilik ve ayrışma gündelik hayata da yansımış, öyle ki aynı fikirde olanlar kendi kültür derneklerini, yayın organlarını ve ortak giyim biçimlerini oluşturmuşlardır.³¹⁸ Sırf bir görüşe ait kıyafeti mevsimsel şartlar gereği bile olsa giymek solcu, sağcı, Amerikancı gibi yaftalar yenmesine neden olmuştur. Her şeyden habersiz kırsal kesim ise bu iki kültürün arasında kalmış ve şehirler bile kültürel ve ideolojik olarak sınıflandırılmaya maruz kalmış, bu sınıflanmanın etkisi toplumda kendisini göstermiştir.

Modern dünya sisteminin liberal jeopolitiği ve jeokültürünün amacı, iş ve yaşam biçimlerini tek tipleştirmek, böylece küresel bir sistem kurmaktır. 1970'ler bu anlayış için gerekli toplumsal kültür öğelerini bünyesinde barındırmamaktadır. Tek dünya sistemi için tek kültür altında birleşme ideolojisi, mili benlik, mili değerler gibi unsurların ön planda tutulduğu devletlerde tepkiyle karşılanmıştır. Bu ülkelerden birisi de Türkiye olmuştur.

³¹⁷ Sabit, A. vd., "Geç Kapitalizm, Yeni Sağ ve Yeni Üniversite". <http://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/5116/gec-kapitalizm-yeni-sag-ve-yeni-universite#.Wu3kxLiFPIU> (erişim tarihi: 04.04.2018).

³¹⁸ Belge, 1983: 846.

SONUÇ

İnsanlık tarihi boyunca toplumsal hareketler var olmuştur. İnsanlık tarihi içerisinde içinde bulunan zamana dair çığır açacak nitelikte birçok toplumsal hareketin varlığına rastlanmaktadır. İnsanlığın bireysellikten, komün yaşama; çok uluslu imparatorluklardan, ulus devletlere kadar ilerleyen sürecinde toplu yaşamın normlarını kazandığı görülmektedir. Bütün bu süreç içerisinde toplu yaşamın getirdiği yöneten ve yönetilenler arasındaki anlaşmazlıklar ya da isteklerin karşılanması mücadelesine rastlanmaktadır. Ulusallıktan ziyade yönetilenlerin beklentileri doğrultusunda gelişen toplumsal hareketler, Milet ve Atina'da doğan düşünce ortamlarının yayılmasıyla farklı boyutlar kazanmış ve tarihsel gelişimini sürdürmüştür. Kimi zaman düzene karşı, kimi zaman haklarını elde etmek maksadıyla, kimi zaman ise ulusal kavramlar çerçevesinde gelişmiş toplumsal hareketler tarih sahnesinde görülmektedir. Kimi toplumsal hareketler ulusal kimlik unsurlarını içerisine alarak milli bir kavram olarak yönetimi altında bulunan diğer bir ulusa karşı düzenlenmiş bazen başarılı bazen ise başarısız olmuştur. Zaman içerisinde milli unsurunu içeren hareketler ulusal hareketler adı altında ayrışırken, bu unsuru içerisinde barındırmayan ancak belli bir hedef çerçevesinde toplanmış değişik etnik kimliğe sahip, farklı toplumsal çevrelerden insanların örgütlenerek meydana getirdikleri eylemler toplumsal hareketler olarak adlandırılmıştır.

Tüm bu süreç içerisinde toplumsal hareketlerin niteliklerinin değişmesine neden olan ve devlet unsuru içerisinde değişik örgütlenmelere neden olan olaylar kuşkusuz 18. yüzyılda Fransız İhtilali ile başlayan devrimler dönemidir. Bu dönem birbirinden farklı birçok unsuru bir arada bulundurmaktadır. Milliyetçilik kavramı ön plana çıkmış olsa bile, kişisel hak ve özgürlükler, tek adam yönetiminin sona ermesi, ideolojiler, toplumsal hareket örgütleri ve Westphalia süreci ile başlayan ulus devlet kavramlarının temeli ihtilalle birlikte atılmıştır. Bireyselleşmenin beraberinde getirdiği bireysel hak ve özgürlük kavramı her ne kadar belli bir süre daha tarihin tozlu raflarında kalmış görünse de ihtilal sonrası başlayan sanayi devrimi ve romantizm akımı ile bu konular sürekli işlenmiş ve olgunlaşmıştır. 19. yüzyıl sonlarında sanayi devriminin kasıp kavurduğu Avrupa'da rasyonalizm doğrultusunda gelişen ampirik düşünce içerisinde insan ögesi de yer bulmuş ve toplumun belli kesimlerine ulaşmayı başarmıştır. 1. Dünya Savaşı'ndan sonra parçalanmış Avrupa siyasi yapısı ve sömürgelerin yeniden paylaşımı boyunca bir de 1929-1933 yılları arasında yaşanan ekonomik buhranla birlikte hem modern devlet arayışı içerisinde milliyetçi hareketler hem de toplumsal örgütlenme kavramları ile ortaya çıkan devrimci siyasi partiler ve sendikalar uluslar üzerinde etkili olmuştur. Bir yanda ulusların kendi kaderini tayin edebileceğini söyleyen Wilson'un temel prensipleri diğer yanda

yine aynı şeyi söyleyen ancak buna anti-emperyalist karakteri de ekleyen Leninizm ile birlikte dünya liberal jeokültürü içerisinde sistem karşıtı hareketler de şekillenmiştir.

Hem insani açıdan hem ekonomi açısından hem de coğrafi açıdan büyük bir yıkımın yaşandığı 2. Dünya Savaşını takip eden yıllarda ise toplumsal hareketler daha organize bir şekilde eylemselliğe dökülmeye başlamıştır. Fransız İhtilali'nden doğan “Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi” insan haklarının sembolik teyidi sayılmıştır. Birleşmiş Milletler'in kurulmasıyla “İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi” ile bu sembolik teyid temel olarak aynı kalmış ve güncellenmiştir.³¹⁹ Savaş sonrasında bu belgenin buna imza atan atmayan tüm ülkeleri bağlayıcı olması ve sömürge savaşlarının ardından “Üçüncü Dünya” ülkelerinin ortaya çıkmasıyla sisteme adapte olmaya çalışan ya da sisteme karşı çıkan uluslar bu baskı ortamında bu düşüncelerin daha da gelişmesine katkı vermiştir.

1945 sonrası dünyada iki kutuplu bir sistem oluşmuştur. SSCB'nin etrafında şekillenen “komünist dünya”ya karşı ABD önderliğindeki “özgür dünya”nın oluşturduğu bu iki kutuplu düzen içerisinde siyasi anlaşmazlıklar olsa da dünyanın ekonomik gelişiminin hızlandığı, sanayileşme ve ekonomik getirilerin arttığı tek bir sistem görülmektedir. Bu süreçte belirleyici olan mekanizmalar merkez ülkelerdir. Bu sistemin hegemon gücü ise kuşkusuz ABD'dir. Yalta ve Postdam uzlaşmaları ile sağlanan hegemon yapıda Sovyet'ler ise simgesel muhalif konumunda kalmıştır. Merkez ülkeler, yarı-çevre ve çevre ülkeler üzerinde izledikleri politikalar ile kendi çıkarları doğrultusunda dünya sistemini inşa etmiş ve devam ettirme gayreti içerisinde girmişlerdir. 1960'lı yılların sonları ve 1970'li yıllar hem merkez ülkeler hem de yarı-çevre ve çevre ülke hükümetleri açısından sıkıntılı geçmiştir. Bir yandan ABD'nin ve SSCB'nin izlediği politikalara gösterilen tepkiler, diğer yandan hızlı büyümenin sonunda emekçilerin refah ve daha fazla ücret talepleri ile gelişen eylemler ve art arda gelen ekonomik krizler 50'li yıllardan beri süregelen refah ortamının bozulmasına neden olmuştur. Tüm bu gelişmelerin ortasında dünya sisteminin merkez ve çevre ülkelerinde eş zamanlı olarak 1968 hareketleri patlak vermiştir. 1968 dünya devriminin aktörleri, her ülkenin kendi özel koşulları çerçevesinde ifadeye farklı ancak esas itibarıyla modern dünya sisteminin kapitalist işleyişine ve liberal jeokültürüne karşı durmuşlardır.

Çalışmamız dâhilinde bir merkez ülke olan ve toplumsal hareketler tarihi geniş bir zamana yayılan Fransa'da öğrenci hareketinin gelişimi uzun altmışlarda belirmiş, etkileri ise günümüze kadar hissedilen 1968 Mayıs'ı olmuştur. Fransa'da başlayan 1968 Mayıs hareketi her yönüyle belirleyici, yeni ve dönüştürücü niteliklere sahiptir. 1968 yılının Mayıs ayında Fransa, 1789'dan 1871'e kadar uzanan devrimler döneminden bu yana en büyük toplumsal ayaklanmalardan birisine tanıklık etmiştir. 1968'in kökleri on yıl önce Cezayir Savaşı'nda

³¹⁹ Wallerstein, 2003: 140.

bulunmasıyla birlikte, 1981’de sosyalist François Mitterrand'ın hükümetin başına geçmesine kadar uzun bir zamanı kapsar. 1968 başkaldırısı Mayıs-Haziran ayı boyunca Fransa ekonomisini çökertmiş ve hükümeti kırılma noktasına itmiş, endüstrileşmiş bir ülkede devrimin gerçekleşme olasılığını gündeme getirmiştir. Öğrenciler üniversite kriziyle başlayan mücadelelerini geleneksel eğitimin içeriği ve yapısına, gündelik yaşam politikalarına, cinsel yaşam kalıplarına, “burjuva” kültürüne, tüketim toplumuna, kapitalizme, otoriter Gaullist rejime, Amerikan emperyalizmine, Vietnam savaşına ve demokrasinin halkı temsil etme ve eşitsizlikleri ve sosyal adaletsizliklerin üstesinden gelememesine karşı kanalize etmiş, modern toplumun yeni eleştirisinin öncüsü olmuşlardır. Aynı zamanda yeni bir sol alternatif arayışı içerisine girerek Avrupa’nın en güçlü/kitlesele sol partilerinden PCF’nin ve onun denetimindeki CGT başta olmak üzere işçi sendikalarının bürokratik çıkarlarını da protesto etmişlerdir. Bu başkaldırının arkasındaki itici güçler üniversite öğrencilerinin hoşnutsuzluğuna dayanır. Tarihsel gerçekliğini bir kenara atmayan işçilerle birlikte öğrencilerin faaliyetleri ve endişeleri bu fenomenin sahnesini oluşturmuştur. Fransa “Batı Avrupa 1968’inin en gösterişli sahnesi”³²⁰ olmuştur.

1960’larla birlikte merkez ülkelerde hâkim olmaya başlayan tüketim kültürü beraberinde daha iyi şartlarda yaşam isteğini getirmiştir. Bunun yolunun iyi bir eğitim ve iyi bir işten geçtiği ise açıktır. Ancak her ne kadar ekonomik olarak gelişimini devam ettirse de merkez ülkelerde dahi tam bir demokratik yönetim ortamı, eşitlik, adalet, özgürlük gibi kavramlar henüz tam olarak yerleşmemiştir. İki dünya savaşı, bir ekonomik buhran atlatmış merkez ülkeleri hükümetleri yönetsel bazda katı politikalar sergilemekte, çevre ülkeler üzerinde haklarını devam ettirmeye çalışmakta, gerektiğinde çatışma ortamına girmekten çekinmemektedirler. Vietnam savaşının tetiklediği öğrenci hareketlerinin Fransa’dan başlayarak yayılması da manidardır. 2. Dünya Savaşı sonrası Hindin’deki kontrolünü devam ettirmek isteyen ancak bunda başarısız olarak verdiği kayıplardan ötürü işi ABD’ye devreden Fransa hükümetine ülke içerisindeki muhalefet her geçen gün artmaktadır. Cezayir Savaşı’nın da başlamasıyla bu fırsattan yararlanan De Gaulle Beşinci Cumhuriyet’i kurarak iktidara gelmiştir. Artan nüfusa karşın eğitim ihtiyacını karşılayamayan üniversiteler, seçkinlerin kabul edildiği üniversiteler ile diğer üniversiteler arasındaki eğitim kalitesi farkı ve bütün bunların yanında üniversite yönetimlerinin baskıcı yönetim politikaları öğrenci hareketlerini tetiklemiştir. Öğrencilerin üniversite işgalleri karşısında polisin şiddet yanlısı tavrı işçi sınıfının da olaylara katılmasına neden olmuş ve eylemler büyüyerek yaklaşık kırk gün süresince devam etmiştir.

³²⁰ Arrighi vd., 2004: 116.

Fransa'da olaylar çok hızlı ve kitlesel olarak başlamış ancak uzun soluklu olmamıştır. Siyasi isteklerden ziyade bireysel özgürlük, yeni sol, karşıt-kültür gibi kavramlar etrafında şekillenen 68 başkaldırısı, hükümetin feshi ve genel seçimle sona ermiştir. Mayıs ayaklanması kısa vadede başarısızlığa uğrasa da azımsanmayacak derin bir etki bırakmıştır. Edgar Faure Yasası yeniden biçimlenen üniversitelerde katılımı başlatmış, model üniversiteler kurulmuş ve sendikalarla ilgili yasa ücret ilişkilerinde kayda değer bir değişikliğin yolunu açmıştır. Siyasi planda olayların hemen ardından yapılan yeni seçimler sosyo-politik çatışmayı rekabetçi demokratik parti sisteminin geleneksel kanallarına aktararak siyasi ve toplumsal krizi hızla azaltmış; Mayıs hareketi De Gaulle'ün otoritesini yok etmiş, generalin 1969 Nisan'ındaki referandum başarısızlığından sonra istifa ederek politikadan çekilişi bir bakıma bu hareketin bir başka sonucu olmuştur.

Ayrıca 68 başkaldırısının Fransız siyasi hayatı açısından bir diğer katkısı 1971 yılında toplanan Epinay kongresi ile tüm solun birleşmesidir. Sol harekette Sosyalist Parti'nin yeniden doğuşu ile birlikte Sosyalist ve Komünist Parti nihayet 1972'de, seçimlerin kazanılması konusunda bir platform oluşturarak ortak bir hükümet programı üzerinde anlaşmıştır. Bu platform, kamu mülkiyetine ve endüstrinin demokratik kontrolüne dayanan yeni bir sosyalizm türüne işaret eden seçim programı önermiş, hedefler 1968 hareketlerinin etkisiyle öğrencilerin özerklik fikrine açık bir şekilde referans yapmış ancak her durumda Fransız sosyalizmini açıkça Rus komünizminden ayırt etmiştir. François Mitterrand'ın 1981'deki zaferi bu durumun ileriye akseden sesi olmuştur. Yeni hareketlerin doğuşunu da sağlayan 1968 Mayıs'ı, devrim yerine Fransız toplumunun modernleşmesine katkıda bulunmuştur. Siyasi olarak ciddi krizlerden kazanımlarla çıkmayı başaran 1968 aktörleri ütopyik hedefleri bakımından büyük hayal kırıklığı yaratmasına rağmen teknokratik otorite ve tüketici topluma karşı direnişleriyle bu güne kadar çeşitli biçimlerde yaşamaya devam eden yeni bir kitlesel politika türünün temelini atmaya başarmışlardır.

1970'li yıllardaki öğrenci protestoları ise daha sönük olmuş ve işçiler ile halk tarafından destek görmemiştir. Emek hareketlerinin de çatışmacı yönü on yılın sonunda oldukça azalmıştır. Bu nedenlerledir ki Fransa'daki öğrenci ve emek hareketlerinin Wallerstein'ın dünya sistemi teorisine göre merkez ülke olma konumu ile bu şekilde gelişmiş olmasını olağan karşılamamız gerekir. Sonuçta sanayileşmiş, insan hakları ve özgürlük konusunda belli bir seviyeye gelmiş, toplumun protesto kültürü mirası zengin bir merkez ülkesinde olayların kontrol altına alınması ve hükümetin aldığı kararın eylemciler tarafından makul karşılanarak olayların sona ermesi açıkça görülmektedir.

Çalışmamıza konu olan bir diğer ülke Türkiye ise yarı-çevre ülke olmasının etkilerini öğrenci protestolarında ve akabinde emek hareketlerinde yaşamıştır. Türkiye'deki gençlik başkaldırısı, her ne kadar kendisine özgü ilerlemiş ve 27 Mayıs'la başlayan özgürlük ve

demokrasi ortamının doruğuna yükselişini simgelemiş olsa da, 12 Eylül'le son bulma sürecinin başlangıcı olarak da görülebilir. Savran'a göre 1968 yılı aynı zamanda 1970'li yılların sonuna kadar devrimci dalganın hızla yayıldığı on yıllık bir sürenin simgesel adıdır.³²¹ Uzun vadeli bir perspektiften bakıldığında, 1960'ların ortalarından 1970'lerin sonuna kadar süren bir protesto döngüsünün sadece en görsel olayını temsil etmiştir. Fakat merkez ve yarı-çevre/çevre ülkelerin 68'inin birleşik etkileri, öğrenci hareketinde yoğun miktarda yaşam kaybına yol açan radikal sağın artan saldırıları ve polis baskısı, solu söylemsel olduğu kadar praksis (eylemsel) olarak da radikalleştirerek, on yılın sonunda silahlı mücadeleye yöneltir. Bunun yanında öğrencilerin hareketleri bu dönemde yaygınlaşan işçi hareketinin de sempatisini kazanır. Aynı doğrultuda 1968 yılı, bu yılı takip eden birkaç yıl boyunca sıklıkla kendisini gösterecek olan toplumsal hareketlerin bir şifresi olarak durmaktadır.

Türkiye'de 1960 sonrası ülkede esen bağımsız ve özgür düşünce ortamı, ulusal ve toplumsal hareketleri de beraberinde getirmiştir. Dünya genelinde yayılan sosyalist akımlar bilhassa 1961 anayasası sonrası Türkiye'de de gelişmek için gerekli şartları bulmuştur. TİP'in kurulması, Yön, Ant gibi sosyalist fikir dergileri, FKF, Dev-Genç, DİSK gibi sol eğilimli örgütlerle ülkede sol taban oluşumu tamamlanmış görüntüsü vermiştir. 1960'lar öncesi dönemde toplum arasında daha ziyade fikrinsel anlamda yer bulan sosyalist düşünce bu dönemde eylemselliğe dökülmüştür. 1971 askeri müdahaleye gelmeden önce öğrenci hareketlerinin gelişimi TİP deneyimi, MDD hâkimiyeti ve son olarak gerilla savaşına evrilen partisiz bir mücadele yöntemi ile birlikte 1968'in hem nedeni hem sonucu olmuştur. Diğer yandan aynı yıllarda aşırı sağ akımların Türkiye'de örgütlendiği yıllar olarak dikkat çekmektedir.

Türkiye'deki öğrenci hareketi dünyanın geri kalanından bağımsız olarak gelişmemiştir. Aktörler diğer ülkelerin deneyimlerini, işgal, boykot, forum, konsey gibi protesto repertuarlarını takip etmişler ve diğer ülkelerdeki toplumsal ağların bir parçası olmuşlardır. Türkiye'deki öğrenci hareketi 1960'lara daha önceden mobilize olarak girmesine ve siyasi mücadele alışkanlığı kazanmış olmasına rağmen tıpkı diğer ülkelerde olduğu gibi kampüs politikalarıyla başlamıştır. Öğrenci hareketlerinin başlangıç aşamasında, öğrencilerin hedeflerinde üniversite şartlarının iyileştirilmesi ve eğitimin daha kaliteli olması vardır. Yönetime katılmak başta olmak üzere geniş bir üniversite reformu gençlerin en büyük isteği olmuştur. Ancak kısa süre içerisinde Türkiye'deki öğrenci hareketlerinin yönü siyasi amaçlara kaymıştır. Emperyalizme ve kapitalizme karşı yürütülen sistematik bir eylem planı beraberinde ülke yöneticilerine ve sisteme yönelmiştir. Ekonomik olarak istikrarsız bir Türkiye'de hükümetlerin de güvenirliliği sorgulanmıştır. 68 hareketleri siyasi sisteme zaten az olan güven duygusunu iyice azaltmıştır. Ne var ki olayların ilk olarak üniversitelerde ortaya çıkması, temel

³²¹ Savran, 2009: 87.

sebebin eğitim ya da öğrenci meselesi olduğu anlamına gelmemelidir. 1968'deki temel motivasyon modern dünya sistemindeki ABD hegemonyasına karşı olmuştur.

Dünya sisteminin yapısal krizlerinin sağladığı fırsatlar bağlamında değerlendirildiğinde üç büyük olay hareketleri şekillendirmiştir. Bunlar Çin Kültür Devrimi, Küba Devrimi ve Vietnam Savaşı'dır. Anti-emperyalizm, bahsedilen hareketlerden ilham alan radikal eylemcilere kendi özel sebeplerinin daha geniş, hatta küresel, anti-kapitalist bir hareketin ayrılmaz bir parçasını oluşturdukları hissini vermiştir. Merkez ve çevre ülkelerde, emperyalizm karşıtı eylemler radikal eylemcilere yönelik güçlü bir ilham kaynağı olmuştur. Ancak Fransa ve Türkiye'de belirli farklar da mevcuttur.

ABD'nin ilk kez ciddi anlamda sorgulanmaya başladığı Kıbrıs sorunu ile ilk düzen karşıtı refleksi kazanan Türkiye'nin öğrenci hareketi, anti-emperyalist yaklaşımın düşünsel hayata yerleşmesiyle birlikte Arap-İsrail Savaşı başta olmak üzere, Küba Devrimi, Vietnam Savaşı gibi çoğunlukla dünya sisteminin hegemonya problemlerine dayanan olaylarla kendisini özdeşleştirmiştir. Bu özdeşleştirme Türkiye için sosyalist hareketin kendisini milliyetçi ulusal bir retorik ile ifade etmesi olmuştur.

Fransa açısından da Cezayir Savaşı ile başlayan, Küba, Tet saldırısı, Vietnam, Çekoslovakya ile devam eden hegemonik kriz belirtileri, öğrenci mobilizasyonu için temel sebeplerdir. Keza Fransa ile bir benzerlik ulusal nitelikte Fransa'nın Cezayir Savaşı'nın da öğrenci hareketleri için belirleyici yönüdür. Fakat Fransa'da toplumsal hareketler bu savaşı anti-kolonyal mücadele içerisinde değerlendirerek ulusal kaygılardan uzak bir şekilde kendi devletlerini de emperyalist/işgalci konumunda görmüşlerdir. Fransız Cezayirli'lere karşı uygulanan şiddet de protestoları tetikleyen etmenlerden birisi olmuştur. Buna bir de PCF'nin ve dolayısıyla SSCB'nin yeterince açık olmayan anti-emperyalist tavırlarının eşlik etmesi, öğrencilerin mobilizasyonunu ve siyasi farkındalığını eski sistem karşıtı hareketlere karşı hızlandıran etmenlerden birisi olmuştur. Diğer yandan, Cezayir Savaşı, öğrenci kimliğinin ve bunun yanında Fransız kimliğinin de sorgulanması anlamına gelmiştir.

Türkiye'deki protestolarda ise özellikle ODTÜ'de Vietnam bir sembol olarak kullanılsa da asıl etkiyi Kıbrıs ve Arap-İsrail Savaşı yaratmıştır. Vietnam Savaşı'na karşıtlık 1968'e doğru söylemlerde ve bilinçlerde daha fazla yer etmeye başlamış olsa da Fransa'daki kadar belirgin bir mobilizasyon etkisi göstermemiştir. Türkiye'de "Üçüncü Dünya" sistem karşıtı hareketlerinin şehir-kır gerillası, foco'cu savaş gibi eylemsel repertuarları öğrencilerin mobilizasyonunu taktiksel bir biçimde şekillendirirken, Fransa'da ise öğrenciler bu taktikleri benimsememiştir. Çevre hareketler çevrede belirginken, merkezde şehir-kır gerillası gibi devrim hareketleri sınırlı olmuştur. Bir başka deyişle çevre/yarı-çevre ülkelerde devrim tipinde hareketlilik, merkez ülkelerde toplumsal hareket tipinde hareketlilik olduğu Fransa ve Türkiye karşılaştırmasında görülmektedir.

1968 yılındaki bilinen anlatı, komünist hareketin Prag Baharı'nı ezmesi ve sosyalizmin gülümseyen insan yüzü ile inşa etme deneyiyle nasıl sarsıldığını gösterir. Bu yeni çoğulcu muhalif gücün meydan okumaya çalıştığı kapitalist egemenlik sistemleri “eskimiş komünizmin” kemikleşmiş yekpare anıtını sorun olarak gören yeni bir solun patlamasıyla sonuçlandığını ifade eder. Ancak Türkiye’de SSCB’nin Çekoslovakya’ya müdahalesi öğrencilerin üzerinde çok durmadığı meselelerden birisi olmuş, daha çok SSCB desteklenmiş ve hatta M. A. Aybar’ın TİP’inin bölünmesine yol açan sebeplerden birisi olmuştur. Bu noktadan hareketle, Fransa’da öğrenciler daha çok toplum eleştirisine yönelmiş, bunu ütopyik bir toplum isteyerek kurmaya çalışmış ve sosyalizmi buna uygun bir şekilde umut siyaseti olarak görmüşlerdir. Öğrenci hareketinde becerilerini ortaya koyan eylemciler, 1970’lerde ortaya çıkan işçilerin, fakirlerin de sorunları haline gelmiş çevre ve anti-nükleer hareketleri düzenlemeye başlamışlardır. Bu yolla, öğrenci hareketleri protesto meşruiyetine ve özellikle Batı Avrupa’da etkileri devam eden liberal demokrasilerde katılımcı kültüre katkıda bulunmuştur. Bu nedenle ortaya çıkan temel farklılık, Fransa’da bilişsel praksisin yeni sol üzerinden yükselen yeni toplumsal hareketlerle birlikte katılımcı demokrasi ve sivil toplum örgütlerinin ön plana çıkmasına neden olmasıdır; Türkiye’deki hareketlerin, Fransa’nın aksine, çevre ülkelerin çoğunda görüldüğü üzere ulusal kurtuluş mücadelelerinin devamı niteliğinde gerçekleşen, bağımlılık tartışmalarının sol harekete egemen olduğu anti-emperyalist ve anti-Amerikancı bir strateji geliştirmesi ve yoğunluğu giderek artan bir mücadele içerisine girmesi olmuştur. Türkiye’de öğrenciler öncelikli olarak Batılı emperyalist gücü defedip, kendi bağımsız siyasal iktidarlarını kurmaya yönelerek siyasal hattını kurmuştur. Bu nedenle Türkiye’de sol hareketin siyaseti “devlet ve toplumun emperyalist merkezin verdiği destekle varlığını sürdüren oligarşik-komprador bir ittifakın hâkimiyeti altında”³²² olduğu yönünde çerçevelenmiştir. Son noktada Fransa’da eski sol hareketlerin yetersizliğine yönelen öğrenci hareketi, Türkiye’de ise ulusal bağımsızlık hareketinin yetersizliğine karşı gerçekleşmiştir.

Fransa kazanılmış hakları, toplumsal yaşama tümleşik olan dönüşümlerle birlikte bağımsızlaşmış toplumsal hareketler ortaya çıkarabilmişken, Türkiye’de kendi dönüşüm talebini ve siyasal alan üzerindeki iddiasını ortaya koyup değişiklik yaratabilmiş hareketlerden bahsetmek kolay değildir. Türkiye’nin 68’i bir metafor olarak, bahsedilen bütün özellikleriyle, radikal ve biran önce devrimi gerçekleştirmek kaygısı güden çizgisiyle yeni toplumsal hareketlerin yahut yeni solun sıcağı sıcağına tartışılmasına olanak sağlayamamış, bunu ancak 1980’ler sonrası gerçekleştirebilmiştir. Batı Avrupa ve ABD’nin öğrenci hareketlerinden farklı olarak, karşıt-kültür unsurları, anti-otoriterizm, anti-militanlık, anti-bürokratism ve anti-Sovyet

³²² Keyder, 2014: 251.

eleştirisi Türkiye’de öğrenci siyasetinde bilinçli hedefler değildir. Siyasi örgütlerde otorite ve bürokrasi hiçbir zaman kendi içlerinde sorgulanmamıştır.

1968’in anti-otoriter hareketleri, temel demokratik dürtüleri doğrultusunda sadece devlete karşı olmamış; herhangi bir organizasyondan da şüphe duymuşlardır. Fransız eylemciler, sürekli bir devrimci hareket içinde siyasi partilerin kapatılmasını talep etmişlerdir. Örgütlü politikaya, örgütlü çıkar gruplarına ve örgütlü emeğe duydukları kuşku ile yeni solun konformist olmayan medeni özgürlükçü yaklaşımını benimseyen öğrenciler, insanların kişisel kimliklerini, toplumsal ilişkilerini ve siyasi bağlılıklarını kendilerini temsil etmediklerini düşündükleri partiler veya sendikalar gibi her şeyi kapsayan “modern” toplumsal örgütlerin süzgecinden geçirerek post-modern bir toplumsal forma iyi bir şekilde uyarlayabilmişlerdir.

Bu türden ayrımların 1968 olaylarını belirleyen anlayışlar ve bilişsel praksis farkında da görülmesinin en önemli nedeni Fransa’da solun sahip olduğu devrimci geçmiştir. Fransa’da 19. yüzyılın devrimci teorisyenlerine dayanan özgürlükçü bir gelenek olması, bu geleneğin 1968’deki genç öğrenci devrimcileri tarafından araştırıldığını göstermektedir. Marksizm’in parti sisteminde yer aldığı ve solun dışındaki insanların siyasi duruşlarının tanımlandığı Fransa gibi bir merkez ülkede, onun bir ideoloji olarak öğrenci hareketine girmesi çok daha erken yaşanmıştır. Fransa’da ortodoks Marksizmin yerleşmiş olmasından ötürü, geleneksel olmayan ve muhalif Marksist eğilimler daha iyi gelişmiştir ve siyasi gelişmelerin bir yorum kaynağı olarak nispeten erişilebilir olmuştur. Türkiye’de ise sol hızlı ve yoğun bir şekilde ancak 1960’larda kendisini bulmaya çalışmıştır.

1960’lı yılların hareketlerinde, Fransa’daki öğrenciler ve işçiler arasında Türkiye’den çok daha açık bir bağlantı olduğu açıktır. Fransız öğrenciler, örgütlü emek, öğrenci-işçi eylem komiteleri ve etkili mesajlaşma yoluyla işçilerin kendi kazanımları için siyasi bir krizden faydalanma yeteneklerini vurgulayarak işçilerle ülke çapında yaygın grev ve iş durdurmalarını sağlayacak şekilde ilerlemiştir. Buna karşın, hedefleri Fransız öğrencilerinki gibi odaklanmamış olan Türkiye’de öğrenciler, işçi sınıfı ile ulusal çapta bir grev ya da isyan çıkarmak için kritik kitleye sahip olacakları herhangi bir faydalı bağlantı kuramamışlardır. Türkiye işçi sınıfı, esas olarak, terimin herhangi bir klasik sosyalist anlamında solda yer almamıştır. Sol yönelimi her zaman periferik olmuştur ve bu nedenle 1960’lardaki radikal öğrencilerin başvurabilecekleri örgütlü bir emek yaratamamışlardır. İşçi sınıfıyla bağlantı daha çok öğrencilerin protesto döngüsünü başlatmaları ile diğer toplumsal kesimleri teşvik etmeleri yönünde olmuştur. Fransa, geçmişte sıklıkla sol kanat faaliyeti için organize olmuş büyük bir sanayi işçi sınıfına sahiptir. Fransa’da emek hareketinde devrimci bir unsurun varlığı, Türkiye’den ziyade, öğrenci hareketinin belirleyiciliğini arttırmıştır.

Fransa’nın anarko-sendikalist ve ütöpik yönelimin güçlü, köklü siyasi geleneklerine kıyasla Türkiye’de radikal geleneklerin bu kadar azlığı ve işçi sınıfının muhafazakar eğilimleri

görülmelidir. Merkezin çevre sömürüsü, geniş bir orta sınıf kesiminin ve özünde, her ikisi de siyasi kutuplaşmanın aleyhine alışkanlık kazanmış olan bir işçi aristokrasisinin oluşumuna karşılık gelirken, çevredeki sınıf mücadelesi ya temel müdahale ile bastırılmıştır ya da merkeze karşı milliyetçi sınıf ittifakları lehine kendisine bir yer bulmuştur. Bu açık ayrılıklar, çok farklı bağlamsal durumları ve bunların, var olan hareketleri karakterize eden bilişsel praksislerin felsefi veya ideolojik farklılıkları nasıl etkilediğini göstermiştir.

Yine de sendikalaşma ile beraber haklarını öğrenen ve daha kolay organize olabilen emekçiler de 1968 sonrası dönemde eylemleri ile siyasi hayata doğrudan etkilerde bulunmuşlardır. Türkiye'de 1968-80 döneminde yaşanan siyasi değişikliklerde öğrenci ve emek hareketlerinin doğrudan ya da dolaylı etkileri görülmektedir. Sendikalaşma beraberinde siyasetin de emekçiler arasında yayılmasına neden olmuştur. Sendikaların siyasi teşkilatlanma içerisinde yer almaları ve üye olanların işe yerleştirilmesi, ayrıcalık kazanması gibi nedenlerle emekçiler arasında da siyasileşmenin yayıldığını görmek mümkündür. 1967 yılında kurulan DİSK'in 1970 yılında sınırlanması için yapılan düzenleme karşısında düzenlediği grev ve eylemler siyasi kanadı geri adım atmaya zorlamıştır. Ancak gelen askeri müdahalenin de habercisi olmuştur. Türkiye'de 12 Mart 1971 yılında verilen askeri muhtırada da öğrenci ve emek hareketlerinin siyasi hayat üzerindeki etkisinden kaynaklı katkılar görülmektedir. 1971 askeri müdahalesi yeni döneme bir son vermeye çalışır, ancak tamamen başarısız olmuştur. Bu muhtıra ile başbakan istifa etmiş ve hükümet düşmüştür. Ancak 1968 ile başlayan toplumsal hareket dalgası da sıkıyönetimler, hapis cezaları, idam cezaları gibi tedbirlerle sönmülmüştür. 1972-1973 arasında küçük bir aradan sonra düzen yanlısı rakiplerine paralel olarak toplumsal hareketler yükselmeye devam etmiştir.

Bu dönemde ise Türkiye'nin emek hareketleri ve Fransa'nın emek hareketleri yine farklı düzlemde ilerlemiştir. "Dünya sistemi teorisi ve toplumsal hareketler" başlığında öngörüldüğü üzere Türkiye'de emek hareketleri hızlıca siyasallaşarak, ekonominin örgütsel yapıları yerine devletin siyasi yapılarına meydan okumuştur. Öyle ki, siyasi mekanizma, Fransa'da sınıf mücadelesini ikincil ekonomik meseleler üzerinde bir tür anlaşmazlığa çevirip oradan uzlaşma kültürü bulmaya çalışırken, Türkiye'de küçük ekonomik anlaşmazlıklarda bile anında siyasi konulara odaklanmasını sağladığı söylenebilir. Aynı doğrultuda Fransa'da 1968 sonrası ülkenin en büyük sendikası ve öğrenciler tarafından en çok eleştirilen CGT ve ikinci en büyük sendikası ve öğrencilere taraf olan CFDT değişen koşullara hızlıca uyum sağlamış ve birlikte hareket edebilmeyi başarmıştır. Türkiye'de ise çatışma refleksi sendikalar açısından da kendisini göstermiş, işçi sınıfı sorunlarının tek çözümünün siyasi iktidar yolundan geçtiğini savunan DİSK ile partiler üstü sendikacılığı savunan Türk-İş sürekli siyasi erklerin tutumuna göre taraf almıştır. Ayrıca 1970'lerde muhafazakâr sendika Hak-İş ve milliyetçi sendika MİSK'in kurulmasıyla iş yerlerinde kutuplaşma da artmıştır. Siyasetin durumunda ise ülkede faydalı

çalışma saatindeki azalma ile birlikte gelen ekonomik bozulmaya bir de ithal ikameci politikalara bağımlılık eklenince hükümetlerin kısa ömürlü olduğu görülmektedir.

Fransa’da, sınıfsal dayanışma ve işçiler arasındaki siyasi amaç birliğinin 1970’li yılların sonuyla birlikte tarihinin en düşük düzeyine gerilediği aşikârdır. 1970’lerin kırılan ekonomik düzleminde kolektif kaygılardan bireysel kaygılara dönüşün de işareti olabilen bu göstergeler, ekonomik çöküş korkusuyla birlikte daha geniş özgürlük isteğini felç etmiştir. Bu nedenle, Arrighi, Hopkins ve Wallerstein, bu durumu 1968’le birlikte genç kuşaklar, kadınlar ve azınlıkların mücadelelerinin önem kazandığı dönemde kolektif kaygılardan bireysel kaygılara dönüş olarak açıklamıştır.³²³ Eski ve yeni hareketler bağlamında 1968’in yarattığı kırılmanın Fransa özelinde daha belirgin olduğuna işaret eden bu gelişmeler, Türkiye’de ise 1968 sonrası aynı dönem koşullarında farklı şekilde ilerlemiştir. Türkiye’nin yarı-çevre özelliklerinin yoğun bir şekilde yaşandığı bahsedilen zemin kaymasında, ekonomik rekabet ve yaygın çekişmelerin etkisiyle emek hareketlerinin giderek daha fazla alevlendiği görülmektedir. Türkiye’nin hareketleri, 1968’i toplumsal mücadelenin bir keşfedilişi olarak yaşamının getirdiği merkez ülkelerdeki kadar kristalize olamama hali ve eski sistem karşıtı hareketler kategorisinden tam bir kopuş sergilenememesi nedeniyle, “Dünya Sistemi ve Toplumsal Hareketler” başlığında tartışıldığı üzere çevre özelliklerden birisi olarak kapitalist gelişmenin mekânsal eşitsizliği ile zenginliği bir türlü yoğunlaştıramayan bir devlette halkların savaşı niteliklerinin ortaya çıkışını görmüştür.

Dünya sistemi teorisi merkez ülkelerin kapitalist düzenlerinin devamlılığı için yarı-çevre ve çevre ülkeler üzerinde izlediği politikalara dayanmaktadır. Merkez ülkelerin özellikle 1974 yılında karşı karşıya kaldıkları enerji kriziyle birlikte yarı-çevre ve çevre ülkeler üzerindeki siyasetinin de değiştiğini ve daha katı politikalara yöneldikleri görülmektedir. Bu yönden ele alındığında Türkiye’de 1974 sonrası - ki aynı dönemde bir de Kıbrıs çıkarması yüzünden karşı karşıya kalınan ambargo söz konusudur - gösteri ve eylemlerin siyasi içerikli olduğu ve kapitalizm ve emperyalizm karşıtlığına dönüştüğünü söyleyebiliriz. Aynı zaman diliminde öğrenci ve emek hareketlerinden ayrı ülkede oluşan ulusal hareketlerin de olaylara karışması ile sistemin yürüyemez hale geldiği görülmektedir.

Siyasi niteliği ne olursa olsun Türkiye’nin toplumsal hareketlerinin asıl amacı ekonomik olarak ülkenin dışa bağımlılığının engellenmesi olarak yorumlanabilir. Özellikle eğitim seviyesinde meydana gelen artış, iletişim imkânlarının gelişmesi, insan hakları, toplumsal hak ve eşitlikler gibi konulardaki arayışlar ulusal hareketler ve toplumsal hareketler için gerekli zeminin oluşmasına neden olmuştur. Fransa özelinde de belirtildiği üzere üniversite gençliğinin bu konuda hemfikir oldukları görülmektedir. Ancak 1968 sonrası bitmek bilmeyen protestolar,

³²³ Arrighi vd., 2004: 105.

ekonomik dengesizlikler, dışa bağımlı ikameci politikaların getirdiği olumsuzluklar, siyasi istikrarsızlıklar, zengin ile fakir arasındaki uçurumun büyümesi, tüm pazarda yaşanan kıtlık, üretim sınırlılığı ve gittikçe tüketime dayalı bir toplum yapısının oluşması, ülkede 1968 yılında başlayan olayların 1980 yılına kadar artan bir ivmede ve gittikçe şiddete dayalı bir hal alarak devam etmesine neden olmuştur. Artan toplumsal hareketliliğin devlet tarafından uzlaşmacı, çoğulcu bir yaklaşım sergilenememesi nedeniyle engellenememesi, siyasi hayata karşı halkın olumsuz düşüncelere yönelmesi, hem öğrenci hem de emek hareketlerinin aşırı sağ/sol hareketler etrafında toplanarak hareket etmelerine neden olmuştur. Ülkeyi iç savaşın eşiğine getiren ölümcül çatışmalar ve seçilmiş hükümetlerin hareketsiz kalması, Türkiye'nin siyasi parametrelerini daha otoriter bir şekilde yeniden yapılandırarak yeni bir darbenin gerçekleşmesini kolaylaştırmıştır. Siyasilerin de işe taraf olması sonucunda 12 Eylül 1980 tarihinde askeri darbe gerçekleşmiştir. 1960'la başlayan bu süreç 1980 darbesinden sonra, mevcut tüm siyasi partilerin yasaklanması, sendika hareketinin ezilmesi, üniversitelerden akademisyenlerin atılması ve merkezileşmesi, tüm sivil derneklerin (siyasi bağlantıları olabileceği doğrultusunda) kapatılması ve neredeyse bütün toplumsal aktörlerin ezilmesiyle sona ermiştir. Fransa'da 1958'de başlayan otoriter Gaullist anayasanın değişim göstererek 1981'de sosyalist iktidara uzandığı bir resimde, Türkiye'de 1961'de liberal anayasanın 1980'de otoriter Gaullist anayasayı temel alan bir geri dönüşü simgelemesi de dönemin toplumsal hareketlerinin ve siyasi mekanizmalarının nasıl ilerlediğini ortaya koyar.

“Eğer bu hareketler sonunda çöktülse bunun nedeni, sistem güçlerinin bu meydan okumayı kabul etmeleri ve kurumları, gelenekleri ve değerleri, kendi hâkimiyetlerini pekiştirecek ve meşrulaştıracak biçimde büyük ölçüde yeniden yapılandırarak çözmüş olmalarıdır.”³²⁴

Hareketlerin başarısını yani etkileyciliğini toplumsal hareketlerin holistik yapısını göz önüne alarak olumsuzlamadan doğan bir olumlama ortaya çıkarması açısından Arrighi, Hopkins ve Wallerstein'ın yukarıdaki sözleri mühimdir. Bu çerçevede, sol hareketin cumhuriyetçi ve seçime dayalı siyasete dönüşü, 1968 sonrasında Fransa'da ve diğer ülkelerde devrimlerin başarısızlığı olarak anlaşılabilir. Bu bakış açısıyla 1968 sonrası teorik açıdan ortaya çıkan zenginleşmenin toplumsal hareketleri monotonluktan daha da ileriye taşıdığı ve yeni paradigmlar ışığında merkez siyasi mekanizmaların ve toplumsal hareketlerin hem siyasi kültüre hem de uzlaşma kültürüne paralel olarak merkez ülkelerin merkez çözümler ürettiğinin altını çizer. Olaylar ayrıca, toplumsal ve kültürel devrimin, bireyleri, toplumsal ilişkileri ve kültürü siyasal ve sistemik dönüşümün bir başlangıcı olarak değiştirme gereğinin önceliğini de ortaya koymaktadır. İsyanın toplam niteliği, eğer önemli bir değişiklik meydana gelirse,

³²⁴ Arrighi vd., 2004: 115.

dönüştürülmesi gereken sistemin bütünleyici tahakkümünü yansıtmıştır. Bahsedilen çerçevede Türkiye için tam tersi durumun geçerli olduğu görülmektedir. Bu anlamda, Fransa'nın 1968'i Türkiye ile doğrudan kıyaslandığında, Türkiye'de öğrencilerin yapamadığı birçok toplumsal direniş biçimini etkili bir şekilde kapsayabilmesi ve önemli bir yaşam kaybı olmaksızın bunu başarması kayda değerdir. Ayrıca Fransız hükümetleri bu uzun dönem boyunca, Türkiye hükümetlerinin protestocularına tepki olarak yapmadığı bir şey olarak toplumsal kaygıları gündeme almış ve çözüm üretmiştir. Dünya devrimi 1968'i merkez ülkeler hızlı veya kısa yaşarken yarı-çevre/çevre ülkeler yavaş veya uzun yaşamışlardır. Merkez ülkelerinin yumuşak, kısa süreli eylemlerinin yarı-çevre ülke olan Türkiye'de çok uzun bir sürece yayıldığı ve şiddete dayalı artarak devam ettiği görülmektedir. Yarı-çevre ülke olmanın yüklediği dışa bağımlılık ile hükümetlerin özgün tedbirler alamadıklarını ve kısa süreli oldukları, emek hareketleri karşısında siyasi otoritelerini koruyamadıkları ortadadır.

Merkez ülkelerle Türkiye'deki hareketler arasında belirleyici bir fark vardır. Çevre ülke hareketleri merkezde olanlar için örnek olamaz, çünkü ekonomik olarak gelişmiş toplumlardaki hareketler niteliksel olarak farklı nesnel koşullarla, farklı birincil çelişkilerle ve dünya sisteminin çevresindeki hareketlerden farklı anlık hedeflerle uğraşmak zorundadır. Dolayısıyla merkez ülkelerinde sanayileşmeden bunalan ve ihtiyaçları daha ziyade günlük yaşamın monotonluğuna karşılık bireysel özgürleşme, kültürel devrim ekseninde büyüyen bir toplumsal hareketler zinciri oluşurken, Türkiye'de toplumsal hareketler ise geri kalmışlığın, dışa bağımlılığın utancından kaynaklı olarak gelişmişlerdir.

En nihayetinde, Fransa ve Türkiye'de, dünya sisteminin hegemonya, merkez-çevre ve bağımlılık gibi bağımsız değişkenleri; toplumsal hareketlerin mobilizasyon haline geçmesini ve dünya sisteminin yarattığı siyasi fırsatlardan yararlandığı doğrultusunda seyrini belirleyen bağımlı değişkeni; yapısal olarak, kültürel olarak, ilişki ve birim temelinde etkilemiştir. Bu bağımsız değişkenler bağımlı değişkeni yapısal olarak; Fransa'da (merkezde) gerçekleşen reformlarla birlikte modernleştirici, Türkiye'de (çevrede) demokrasinin askıya alınması, askeri darbeler, hapis cezaları, idamlar vs. ile otoriter/cezalandırıcı şekilde etkilemiştir. Kültürel olarak; Fransa'da protestonun yani direniş kültürünün bir hak olarak tarihsel dayanağı olduğu ve toplumu dönüştürücü etkilerini yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıkmasını sağlayarak kültürel düzlemde de gösterebildikleri yönünde gelişirken, Türkiye'de protestonun bir hak olarak algılanmasının ancak 1960'larda yukarıdan aşağıya bir anayasal değişimle mümkün kılınması, düzen yanlısı ve düzen karşıtı düzlemde, çevrecilik ve kadın hareketleri gibi yeni hareketlerin 1980'lere kadar ortaya çıkmaması yahut farklı cinsiyet, etnik kimlik, mezhep ve kişisel tercihlere sahip insanların eşit vatandaş olabilecekleri konusunda hala tökezlemesi, kutuplaşması şeklinde olmuştur. En nihayetinde, dünya sistemi tabanlı bir baskıya karşı ulusal olarak hareket etme zorunluluğu ortaya çıkan Türkiye'de, kadın sorunundan halklar sorununa,

her çeşit ayrımcılıktan çevre sorununa kadar tüm sorunların eski sistem karşıtı hareketler kategorisinden kopmayarak, sosyalist devrimle çözüleceği inancı yaygın olmuştur. Kendisini yeni olarak niteleyen hareketler de 1980 sonrasına kadar bu çizgide ilerlemiştir. İlişki ve birim temelinde ise Soğuk Savaş döneminde Fransa'da hareketler hem ABD hegemon düzenine hem de Sovyet tipi eski sola karşı çıkmış, ideolojik olarak yeni sol gelişmiş ve rahat alan bulabilmiş, ulusötesi dayanışma örnekleri verilmiş, geniş bir repertuar seçkisiyle kendi içerisinde iyi örgütlenmiştir. Türkiye'de ise hareketler ABD hegemonyası düzleminde Fransa'yla ortaklaşmış ve çoğu protesto repertuarını merkez ülkelerden ödünç almışlardır ancak eski sol tabir edilen Sovyet tipi yapısından sıyrılamamış ve ideolojik olarak siyasi mekanizma tarafından tehlikeli görülmüştür.

1960-80 döneminin serüvenli yolculuğuna dünya sisteminin makro merceğiyle bakıldığında, toplumsal hareketlerin ortaklaştığı ve ayrıştığı mikro alanlarda, Türkiye ve Fransa karşılaştırması merkezin ve çevrenin bu aralığı nasıl yaşadığını ortaya koymuştur. Türkiye'nin siyasi mekanizması ve toplumsal hareketleri çevre koşullarda çevre çözümler üretmiş, Fransa'nın siyasi mekanizması ve toplumsal hareketleri merkez koşullarda merkez çözümler üretmiştir. Hiç kuşkusuz böylesine bir çıkarım sonucu, 1960-80 yılları arası dönem hareketlerinin etkileri, günümüzde geline noktanın tespiti üzerinde toplumsal hareketlerin kırılma zamanlarında aşağıdan yukarıya kalıcı bir etki bıraktığı, hareketlerin birbirinden etkilenerek ileriye dönük siyasi kültürü de etkilediği ölçüsünde okunabilir. Aynı doğrultuda Türkiye'nin uluslararası konumu da bu olaylarla birlikte 1970'ler sonrası neo-liberalizme geçiş aşamasının yani jeokültüre yeniden katılımın çevre ülkelere has çatışmacı geçişlerle tamamlandığını gösterir. Fransa'nın ulusötesi altmışlar hareketlerine bir merkez ülke olarak katılımı ise onun modern dünya sisteminin jeokültürünü yeniden düzenlemeye katkıda bulunduğu ve sonuç olarak, 1970'lerden sonra uluslararası toplumdaki rolünü güçlendirdiği sonucu çıkartılabilir. Bu tezin bakış açısından, 2000'lerde yaşanan toplumsal hareketleri 1960-80 dönemi hareketleriyle birlikte okumak da mümkündür. Wallerstein'a göre günümüzün hareketlerinin bu dönüşümü algılamaya ihtiyaçları vardır. Günümüzün hareketleri şüphesiz ABD'nin dünya hegemonyasının krizinin daha da derinleşmesinden bağımsız okunmamalıdır. Küreselleşme karşıtı ve anti-kapitalist hareketler eski dünya-hegemonunun rıza üretme kapasitesinin hızla azalan bir belirtisi ve tezahürüdür. Wallerstein'ın 1968 dünya devrimi sonrası sistemin sonunu yaşadığımızı dair öngörüsü ise sistem karşıtı hareketlerin 21. yüzyılda Türkiye'de, Fransa'da ve daha birçok yerde hala ısrarla kendilerini göstermeleriyle, 1968 dünya devriminin bilgi hazinesinden yararlanarak insanların umduğu, ulus-ötesi tarzda kurulabileceğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Ahmad, F. (1993). *The Making of Modern Turkey*. Routledge, London.
- Aktoprak, E. (2004). "Immanuel Wallerstein: Sosyal Bilimlere Yeniden Bakmak". *Uluslararası İlişkiler*, 1(4): 23-58.
- Akyüz, Y. (1969). "Fransa'da Öğrenci Hareketleri". *1968 Yılı Öğrenci Hareketleri: Dünyada ve Türkiye'de*. Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları No.7: 116-133.
- Alper, E. (2010). "Reconsidering Social Movements in Turkey: The Case of the 1968-71 Protest Cycle". *New Perspectives on Turkey*, 43: 63-96.
- Alper, E. (2016). "Protest Diffusion and Rising Political Violence in the Turkish '68 Movement: The Arab-Israeli War, "Paris May" and The Hot Summer of 1968". L. Bosi, C. Demetriou ve S. Malthaner (Ed.), *Dynamics of Political Violence: A Process-Oriented Perspective on Radicalization and the Escalation of Political Conflict*. Ashgate Publishing, Surrey, 255-273.
- Althusser, L. (1975). "1968 Mayıs Olayları Üzerine Bir Mektup". (Çev. T. Belge). *Birikim*, 1: 39-49.
- Amin S., Arrighi, G., Frank, A. G. ve Wallerstein I. (Ed.). (1990). *Transforming The Revolution: Social Movements and The World-System*. Monthly Review Press, New York.
- Ant. (1968). "İşçi Gençlik El Ele!". *Ant*, 80: 4-5.
- Aristoteles. (1975). *Politika*. (Çev. M. Tuncay), Remzi Kitapevi, İstanbul.
- Arrighi G., Hopkins, T. K. ve Wallerstein, I. (2004). *Sistem Karşıtı Hareketler*. (Çev. C. Kanat, B. Somay ve S. Sökmen), Metis Yayınları, İstanbul.
- Atılğan, G. (2008a). "Mihri Belli". M. Güktekingil (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 8: Sol*. İletişim Yayınları, İstanbul, 548-570.
- Atılğan, G. (2008b). "Anti-Emperyalizm ve Bağımsızlıkçılık". M. Güktekingil (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 8: Sol*. İletişim Yayınları, İstanbul, 661-703.
- Aydemir, Ş. S. (2000). *İhtilalin Mantiği ve 27 Mayıs İhtilali*. Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Aydınoglu, E. (2007). *Türkiye Solu (1960-1980): Bir Amneziğin Anıları*. Versus Kitap, İstanbul.
- Aysan, Y. (2013). *Afişe Çıkmak, 1963-1980: Solun Görsel Serüveni*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Babones, S. J. (2005). "The Country-Level Income Structure of the World-Economy". *Journal of World-Systems Research*, 11(1): 29-55.
- Baydar, O. (2011). "Türkiye Solu Üzerine (Öz)Eleştirel Notlar". *Doğu Batı*, 59: 11-31.

- Baykam, B. (1998). *68'li Yıllar: Eylemciler*. İmge Kitabevi, Ankara.
- Belge, M. (1983). "Türkiye'de Günlük Hayat". *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*. İletişim Yayınları, İstanbul, V, 836-876.
- Belge, M. (1988). "68 ve Sonrasında Sol Hareket". *Toplum ve Bilim*, 41: 153-166.
- Bouquin, S. (2007). "Strikes in France". S. V. D. Velden, H. Dribbusch, D. Lyddon ve K. Vandaele (Ed.), *Strikes Around the World, 1968-2005: Case-Studies of 15 Countries*. Aksant Academic Publishers, Amsterdam, 243-266.
- Bush, M. C. ve Morris, R. (2008). "Empires Crumble, Movements Fall: Antisystemic Struggle, 1917-1968", *Making Waves: Worldwide Social Movements, 1750-2005*. W. G. Martin (Koor.). Paradigm Publishers, London, 82-127.
- Boratav, K. (2000). "İktisat Tarihi: 1908-1980". Ş. Akşin (Ed.), *Türkiye Tarihi 4: Çağdaş Türkiye 1908-1980*. Cem Yayınevi, İstanbul, 265-353.
- Cohen, J. (1999). "Strateji ya da Kimlik: Yeni Teorik Paradigmalar ve Sosyal Hareketler", *Yeni Sosyal Hareketler: Teorik Açılımlar*. K. Çayır (Drl.). Kaknüs Yayınları, İstanbul, 109-120.
- Conway, J. M. (2016). "Modernity and the Study of Social Movements: Do We Need a Paradigm Shift?", J. Smith, M. Goodhart, P. Manning ve J. Markoff (Ed.). (2016). *Social Movements And World-System Transformation*. Routledge, New York, 17-34.
- Coşkun, M. K. (2006) "Süreklilik Ve Kopuş Teorileri Bağlamında Türkiye'de Eski ve Yeni Toplumsal Hareketler", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. 61(1): 67-102.
- Çetinkaya, D. (2015). "Tarih ve Kuram Arasında Toplumsal Hareketler", D. Çetinkaya (Drl.). *Toplumsal Hareketler; Tarih, Teori ve Deneyim*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Davis, M. (2008). "The Origins of the British New Left", M. Klimke ve J. Scharloth (Ed.), *1968 In Europe: A History of Protest and Activism 1956-1977*, Palgrave Macmillan, New York, 45-56.
- Della Porta, D. ve Diani, M. (2006). *Social Movements: An Introduction*. Blackwell Publishing, Oxford.
- Dirlik, A. (1998). "The Third World", C. Fink, P. Gassert ve D. Junker (Ed.), *1968: The World Transformed*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Doğan, M. G. (2015). "Türkiye'de Örgütlü Emek Hareketinin Tarihi Üzerine", D. Çetinkaya (Drl.). *Toplumsal Hareketler; Tarih, Teori ve Deneyim*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Edwards, B. ve McCarthy J. D. (2006). "Resources and Social Movement Mobilization", D. A. Snow, S. A. Soule ve H. Kriesi (Ed.), *The Blackwell Companion To Social Movements*. Blackwell Publishing, Oxford.
- El-Ojeili, C. (2012). *Politics, Social Theory, Utopia and the World-System: Arguments in Political Sociology*. Palgrave Macmillan, New York.

- Feenberg, A. ve Freedman, J. (2001). *When Poetry Ruled the Streets: The French May Events of 1968*. State University of New York Press, New York.
- Feyizoğlu, T. (1996). *Mahir*. Gökkuşluğu, İstanbul
- Feyizoğlu, T. (2003). *Sinan*. Ozan Yayıncılık, İstanbul.
- Fromm, E. (1995). *Çağımızın Özgürlük Sorunu*. (Çev. B. Güvenç), Gündoğan Yayınları, Ankara.
- Gilcher-Holtey, I. (2008). "France", M. Klimke ve J. Scharloth (Ed.), *1968 In Europe: A History of Protest and Activism 1956-1977*, Palgrave Macmillan, New York, 13-22.
- Güzel, M. Ş. (1983). "Cumhuriyet Türkiye'sinde İşçi Hareketleri". *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*. İletişim Yayınları, İstanbul, VII, 1848-1876.
- Habermas, J. (1989). *Toward a Rational Society: Student Protest, Science, and Politics*. Beacon Press, Boston.
- Hale, W. (2003). *Türk Dış Politikası: 1774-2000*. (Çev. P. Demir), Mozaik, İstanbul.
- Hauser, D. (2008). "Terrorism", M. Klimke ve J. Scharloth (Ed.), *1968 In Europe: A History of Protest and Activism 1956-1977*, Palgrave Macmillan, New York, 13-22.
- Hecken, T. ve Grzenia, A. (2008). "Situationism", M. Klimke ve J. Scharloth (Ed.), *1968 In Europe: A History of Protest and Activism 1956-1977*, Palgrave Macmillan, New York, 23-32.
- Heper, M. (2000). "The Ottoman Legacy and Turkish Politics". *Journal of International Affairs*, 54(1): 63-82.
- Hobsbawm, E. (1996). *Kısa 20. Yüzyıl: 1914-1991: Aşırılikler Çağı*. (Çev. Y. Alogan), Sarmal Yayınevi, İstanbul.
- Hobsbawm, E. (2009). *İsyar, Devrim ve Caz*. (Çev. I. Gündüz), Yordam Kitap, İstanbul.
- Horkheimer, M. (1998). *Akıl Tutulması*. (Çev. O. Koçak), Metis Yayınları, İstanbul.
- Horn, G. (2007). *The Spirit of '68: Rebellion in Western Europe and North America, 1956-1976*. Oxford University Press, New York.
- Horn, G. (2017). "1968: A Social Movement Sui Generis". S. Berger ve H. Nehring (Ed.), *The History of Social Movements in Global Perspective: A Survey*. Palgrave Macmillan, London.
- Jasper, J. M. (2002). *Ahlaki Protesto Sanatı; Toplumsal Hareketlerde Kültür, Biyografi ve Yararıcılık*. (Çev. S. Öner), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Karadeniz, H. (1977). *Olaylı Yıllar ve Gençlik*, May Yayınları, İstanbul.
- Karpat, K. H. (1970). "The Military and Politics in Turkey, 1960-64: A Socio-Cultural Analysis of a Revolution", *The American Historical Review*. 75(6): 1654-1683.
- Katsiaficas, G. (1987). *The Imagination of the New Left: A Global Analysis of 1968*. South End Press, Cambridge.

- Keyder, Ç. (1979). "The Political Economy of Turkish Democracy", *New Left Review*. 115(1): 3-44.
- Keyder, Ç. (2014). *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Kışlalı, A. T. (1974). *Öğrenci Ayaklanmaları*. Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Kurlansky, M. (2004). *1968: The Year That Rocked the World*. Ballantine Books, New York.
- Kürkçü, E. (Yay. Yön.). (1988a). *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*. İletişim Yayınları, Ankara, V.
- Kürkçü, E. (Yay. Yön.). (1988b). *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*. İletişim Yayınları, Ankara, VI.
- Kürkçü, E. (Yay. Yön.). (1988c). *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*. İletişim Yayınları, Ankara, VII.
- Le Bon, G. (1997). *Kitleler Psikolojisi*. (Çev. Y. Ender), Hayat Yayıncılık, İstanbul.
- Lefebvre, H. (2007). *Modern Dünyada Gündelik Hayat*. (Çev. I. Gürbüz), Metis Yayınları, İstanbul.
- Lenin, V. I. ve Stalin, J. (2011). *Gençlik Üzerine*. (Çev. O. Geridönmez), Evrensel Basım Yayın, İstanbul.
- Marwick, A. (2002). *The Sixties Cultural Revolution in Britain, France, Italy, and the United States, c.1958–c.1974*. Bloomsbury Reader, London.
- McAdam, D. (1985). *Political Process and the Development of Black Insurgency*. The University of Chicago Press, London.
- McAdam, D., McCarthy, J. D. ve Zald, M. N. (Ed.). (1996). *Comperative Perspectives on Social Movements: Political Opportunities, Mobilizing Structures, And Cultural Framings*. Cambridge University Press, Cambridge.
- McDonald, K. (2010). "May's Tensions Today: France, Then and Now", B. Jones ve M. O'Donnell (Ed.), *Sixties Radicalism and Social Movement Activism: Retreat or Resurgence?*, Anthem Press, London; New York; Delhi: 23-38.
- Melucci, A. (1989). *Nomads of the Present: Social Movements and Individual Needs in Contemporary Society*. Temple University Press, Philadelphia.
- Meyer, D. S. ve Minkoff, D. C. (2004). "Conceptualizing Political Oppurtunity". *Social Forces*, 82(4): 1457-1492.
- Mouriaux, R. (1989). "Trade Union Strategies After May 68". D. L. Hanley ve A. P. Kerr (Ed.), *May '68: Coming of Age*. The Macmillan Press, London, 117-138.
- Offe, C. (1999). "Yeni Sosyal Hareketler: Kuramsal Politikanın Sınırlarının Zorlanması", *Yeni Sosyal Hareketler: Teorik Açılımlar*. K. Çayır (Dr.). Kaknüs Yayınları, İstanbul, 53-72.
- Ozankaya, Ö. (1966). *Üniversite Öğrencilerinin Siyasal Yönelimleri*. A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.

- Özman, A. (2008). "Mehmet Ali Aybar". M. Güktekingil (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 8: Sol*. İletişim Yayınları, İstanbul, 376-403.
- Ross, K. (2002). *May '68 and Its Afterlives*. The University of Chicago Press, Chicago.
- Pas, N. (2008). "Subcultural Movements: The Provos", M. Klimke ve J. Scharloth (Ed.), *1968 In Europe: A History of Protest and Activism 1956-1977*, Palgrave Macmillan, New York, 13-22.
- Samim, A. (1981). "The Tragedy of the Turkish Left". *New Left Review*, 126(1): 60-85.
- Sartre, J. P. (1967). *Varoluşçuluk, Materyalizm ve Devrim*. (Çev. E. T. Eliçin), Ataç Kitabevi, İstanbul.
- Sartre, J. P. (1981). *Yöntem Araştırmaları: Diyalektik Aklın Eleştirisi*. (Çev. S. R. Kırkoğlu), Yazko, İstanbul.
- Savran, S. (2009). "1968: Bir Devrimci Dalganın Adı". *Devrimci Marksizm*, 9: 85-100.
- Seidman, M. (2001). "The Pre-May 1968 Sexual Revolution". *Contemporary French Civilization*, 25(1): 20-41.
- Sencer, O. (1969). *Türkiye'de İşçi Sınıfı: Doğuşu ve Yapısı*. Habora Kitabevi, İstanbul.
- Smelser, N. J. (1965). *Theory Of Collective Behaviour*. The Free Press, New York.
- Singer, D. (2013). *Prelude to Revolution: France in May 1968*. Haymarket Books, Chicago.
- Smith, J. (2006). "Transnational Processes and Movements". D. A. Snow, S. A. Soule ve H. Kriesi (Ed.), *The Blackwell Companion To Social Movements*. Blackwell Publishing, Oxford, 311-336.
- Snow, D. A., Soule, S. A. ve Kriesi, H. (Ed.). (2006). *The Blackwell Companion To Social Movements*. Blackwell Publishing, Oxford.
- Star, D. (2001). *Beneath the Paving Stones: Situationists and the Beach, May 1968*. Ak Press, Edinburgh.
- Şener, M. (2008). "Türkiye İşçi Partisi". M. Güktekingil (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 8: Sol*. İletişim Yayınları, İstanbul, 356-417.
- Tarrow, S. (2011). *Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics*. Cambridge University Press, New York
- Tekeli, İ. (1983). "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Eğitim Kurumlarının Gelişimi". *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*. İletişim Yayınları, İstanbul, III, 8.
- Thibault, M. (1989). "Souvenirs, Souvenirs...". D. L. Hanley ve A. P. Kerr (Ed.), *May '68: Coming of Age*. The Macmillan Press, London, 191-194.
- Tilly, C. (1978). *From Mobilization to Revolution*. Random House, New York.
- Tilly, C. (1986). *The Contentious French*. Harvard University Press, Cambridge.
- Tilly, C. (2004). *Social Movements: 1768-2004*. Paradigm Publishers, Colorado.

- Touraine, A. (1985). "An Introduction to the Study of Social Movements". *Social Research*, 52(4): 749-787.
- Touraine, A. (1999). "Toplumdan Toplumsal Harekete", *Yeni Sosyal Hareketler: Teorik Açılımlar*. K. Çayır (Drl.). Kaknüs Yayınları, İstanbul, 35-47.
- Touraine, A. (2002). *Modernliğin Eleştirisi*. (Çev. H. Tufan), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Touraine, A. (2011). *Eşitliklerimiz ve Farklılıklarımızla Birlikte Yaşayabilecek Miyiz?*. (Çev. O. Kunal), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Ünüvar, K. (2008). "Fikir Kulüpleri Federasyonu (1965-1969)". T. Bora ve M. Güktekingil (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 8: Sol*. İletişim Yayınları, İstanbul, 821-829.
- Wallerstein, I. (1979). *The Capitalist World Economy*. Cambridge University Press, New York
- Wallerstein, I. (1983). "The Three Instances of Hegemony in the History of the Capitalist World-Economy", *International Journal of Comparative Sociology*, 24(1-2): 100-108.
- Wallerstein, I. (1988). "The Bourgeoisie as Concept and Reality", *New Left Review*, 167(1): 91-106.
- Wallerstein, I. (1992). *Geopolitics and Geoculture: Essays on the Changing World-System*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Wallerstein, I. (2001). *Utopistics or Historical Choices of the Twenty-First Century*. The New Press, New York.
- Wallerstein, I. (2003). *Liberalizmden Sonra*. (Çev. E. Öz), Metis Yayınları, İstanbul.
- Wallerstein, I. (2006). *World-Systems Analysis: An Introduction*. Duke University Press, Durham.
- Wells, H. G. (1972). *Kısa Dünya Tarihi*. Varlık Yayınları, İstanbul.
- Wolin, R. (2010). *The Wind from the East: French Intellectuals, the Cultural Revolution and the Legacy of the 1960s*. Princeton University Press, Princeton.
- Yazıcıoğlu, A. (Hızl.). (2010). *68'in Kadınları*. Doğan Kitap, İstanbul.
- Yön (1961). "Bildiri". *Yön*, 1: 12-13.
- Yurtsever, H. (2016). *Yükseliş ve Düşüş: Türkiye Solu 1960-1980*. Yordam Kitap, İstanbul.
- Zarakolu, R. (1988). "68 Mayıs'ından Bazı Belgeler". *Toplum ve Bilim*, 41: 207-252.
- Zileli, G. (2015). *Yarılma (1954-1972)*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Zürcher, E. J. (2000). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. (Çev. Y. S. Gönen), İletişim Yayınları, İstanbul.

İnternet Kaynakları

- “415 affiches de mai-juin 68”. <http://jeanpaulachard.com/mai/indexC.html> (erişim tarihi:12.01.2019)
- Alper, E. “1968: Küresel mi Yerel mi?”. <http://www.red-thread.org/1968-kuresel-mi-yerel-mi> (erişim tarihi:03.06.2018)
- OECD (2019). “Inflation (CPI indicator)”. <https://data.oecd.org/price/inflation-cpi.htm> (erişim tarihi:09.08.2018)
- Karaömerlioğlu, M. A. “Bağımlılık Kuramı, Dünya Sistemi Teorisi ve Osmanlı/Türkiye Çalışmaları”.
https://www.academia.edu/14898161/_Bağımlılık_Kuramı_Dünya_Sistemi_Teorisi_ve_Osmanlı_Türkiye_Çalışmaları_ (erişim tarihi:01.05.2018)
- Sabit, A., Benli F. ve Akça, İ. “Geç Kapitalizm, Yeni Sağ ve Yeni Üniversite”.
<http://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/5116/gec-kapitalizm-yeni-sag-ve-yeni-universite#.Wu3kxliFPIU> (erişim tarihi:04.04.2018).
- Ünlü, C., “Nadire Mater ile Söyleşi”. <http://www.red-thread.org/nadire-mater-ile-soylesi> (erişim tarihi:03.06.2018)
- Wallerstein, I. “France: The End of Gaullism?”. <https://www.nytimes.com/2007/05/15/opinion/15iht-edwaller.1.5718191.html> (erişim tarihi: 12.11.2018)
- Wallerstein, I. “New Revolts Against the System”. <http://newleftreview.org/II/18/immanuel-wallerstein-new-revolts-against-the-system> (erişim tarihi:10.06.2018)

EK 1 - 1968 FRANSA ÖĞRENCİ HAREKETLERİ AFİŞ ÖRNEKLERİ

(Genç ol ve sus!)

(Fabrika işgallerine evet!)

(Hepimiz Yahudi ve Almanız)

(Güzellik Sokaktadır)

(Ben katılıyorum, sen katılırsın, o katılır,
biz katılırız, hepiniz katılırsınız...
onlar kar eder)

(Hoşçakal!)

REVOLUTION
CULTURELLE
CONTRE

UNE SOCIÉTÉ DE

(Robot topluma karşı kültürel devrim)

FRONTIÈRES
REPRÉSSION

(Sınırlar = Baskı)

EK 2 - 1968 TÜRKİYE ÖĞRENCİ HAREKETLERİ AFİŞ ÖRNEKLERİ

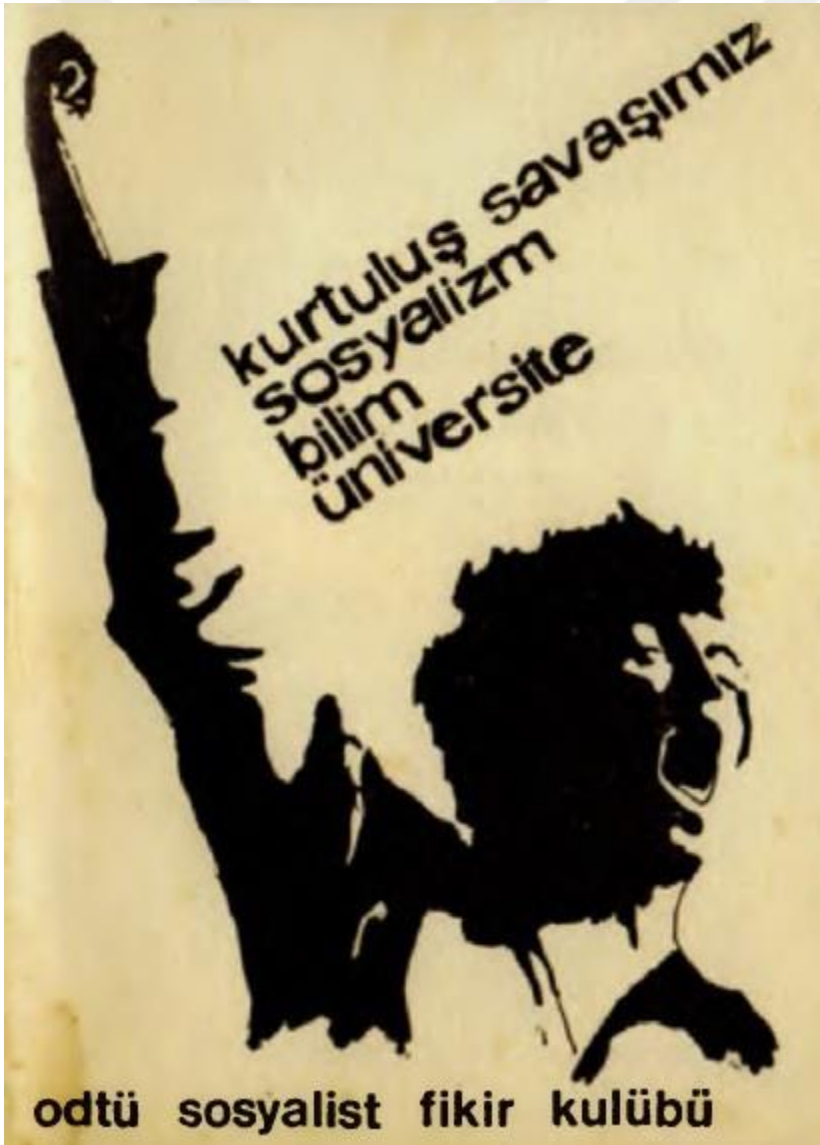
Kaynak: STMA, 1988b: 2077.

Kaynak: Aysan, 2013: 148.

Kaynak: Aysan, 2013: 146.

Kaynak: Aysan, 2013: 155.

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve SOYADI	Emre ÖNKİBAR
Doğum Yeri - Tarihi	Rize – 01.10.1990
EĞİTİM DURUMU	
Mezun Olduğu Lise	Antalya Hacı Dudu Mehmet Gebizli Yabancı Dil Ağırlıklı Lise - 2008
Lisans Diploması	Hacettepe Üniversitesi – İ.İ.B.F. – Uluslararası İlişkiler (İngilizce) – 2014
Yüksek Lisans Diploması	Akdeniz Üniversitesi – S.B.E. – Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı – 2019
Tez Konusu	Dünya Sistemi Teorisi Üzerinden 1960-80 Yılları Arasındaki Toplumsal Hareketleri Okumak: Fransa ve Türkiye Örneği
Yabancı Dil / Diller	İngilizce (İleri) – Almanca (Başlangıç)
E-Posta	emreonkibar@hotmail.com